

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti

Editor Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Editorial Board

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Tóll,
János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum
of Military History of
the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:

hadortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Electronic version:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Subscription fee
4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti

Redakteur: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert
Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós
Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin
Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Tóll,
János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums
für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:

hadortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Internetversion:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Abonnement

4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.
Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

137. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2024. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ambrus László, PhD, adjunktus (EKKE TTI, Új- és Jelenkori Történelmi Tanszék); *Bálint Ferenc*, szakreferens (HM Katonai Örökség Főosztály); *Barabás Gábor*, PhD, egyetemi adjunktus (PTE BTK TTI, Középkori és Koraiújkori Történelmi Tanszék); *Bene Krisztián*, PhD, tanszékvezető (PTE Francia Tanszék), vezető (PTE Kortárs Kihívások Kutatóközpont); *Bobay István Zoltán*, PhD, egyetemi tanársegéd (KGRE BTK TTI); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Krámlí Mihály*, PhD, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Kranzieritz Károly*, PhD (HM Oktatási, Tudományszervező és Kulturális Főosztály); *Réti Balázs*, PhD, történelem kutatótanár (Lovassy László Gimnázium); *Süli Attila*, kutató (Hadtörténelmi Intézet); *ifj. Törös István*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Varga Imre Solt*, PhD-hallgató (DE TNDI); *Végh Ferenc*, PhD, egyetemi docens (PTE BTK TTI, Középkori és Koraiújkori Történelmi Tanszék); *Veszprémy László*, DSc

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pásztai László*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*, *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, *Balla Tibor*, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *C. Tóth Norbert*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Germuska Pál*, *Hermann Róbert* (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba*, *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kelenik József*, *Kincses Katalin Mária*, *Kiss Gábor*, *Lázár Balázs*, *Lenkefi Ferenc*, *Maruzs Roland*, *Mészáros Kálmán*, *Okváth Imre*, *Pollmann Ferenc*, *Sallay Gergely Pál*, *Szakály Sándor*, *Számvéber Norbert*, *Tóll László*, *Varga J. János*, *Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, *Hajdu Tibor*, *Markó György*, *Pálffy Géza*,
Erwin A. Schmidl, *Vladimír Segeš*, *Tóth Ferenc*

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2024

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1438 Budapest, Pf. 431.

E-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800 Ft, negyedévre 1200 Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

Nyomtatott kiadás: ISSN 0017-6540

Online kiadás: ISSN 2732-3676

TANULMÁNY

BARABÁS GÁBOR

„AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”

Keresztes hadjárat(ok) az 1230-as évek Magyar Királyságában?*

Tanulmányunkban a keresztes hadjáratok és a Magyar Királyság kapcsolatrendszerének egy sajátos fejezetével foglalkozunk: a 13. század első harmadában a balkáni eretnekek ellen vezetett-tervezett keresztes vállalkozások kérdéskörével. A dél-franciaországi katarok, vagy más elnevezéssel albigensek ellen szervezett hadjáratok széles körben ismertek, a témával foglalkozó tudományos munkák részleteiben feldolgozták azok történetének számos aspektusát.¹ Az eretnekség elleni fegyveres fellépés ötlete más régiókkal, egyebek mellett Itáliával és egyes német területekkel kapcsolatban is megjelent IX. Gergely (1227–1241) pontifikátusa alatt,² illetve – ami szempontunkból még fontosabb – a Magyar Királyság és Bosznia vonatkozásában is. Az eretnekség vádjá több esetben is felmerült a boszniai uralkodók, bánok, illetve alattvalóik ellen a 12. század végétől, feltehetően nem kizárólag katolikus meggyőződésből, hanem inkább a politikai megfontolások játszottak szerepet az Apostoli Székhez történő fordulásban. A magyar uralkodók esetében is joggal számolhatunk azzal, hogy igyekeztek maguk mögött tudni a pápai autoritást, miközben arra törekedtek, hogy hatalmukat kiterjesszék és érvényesítsék Bosznia esetében.

Elsőként Kulin boszniai bánnal (1180–1204) kapcsolatban fogalmazódott meg a vád a 12–13. század fordulóján, méghozzá magyar oldalról, valamint Imre király szövetségese, Vukán szerb uralkodó részéről, hogy a bán és alattvalói nem igaz keresztények. Kulin alávetette magát a III. Ince pápa (1198–1216) által elrendelt vizsgálatnak,³ majd a boszniai keresztények esküvel erősítették meg igazhitőségüket, így a fegyveres beavatkozás ötlete ekkor még érdemben nem merült fel. Úgy tűnt, hogy a körülmények néhány évre rendeződtek, azonban a boszniai püspökség helyzete az 1220-as és 1230-as években ismét a pápai–magyar kapcsolatok fókuszába került. Ebben az időszakban már a keresztes eszme is hangsúlyosan megjelent a kérdéssel kapcsolatban, II. András

* Köszönettel tartozom Hunyadi Zsoltnak és Veszprémy Lászlónak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes tanácsaikért és javaslaikért.

¹ Az utóbbi években született munkák közül néhány: *Rist* 2009. 45–117., 125. o.; *Uő* 2010.; *Meschini* 2018.; *Smith* 2020. Az albigensek ellen folytatott és az ezzel részben párhuzamos V. keresztes hadjárat kapcsolatára lásd *Lippiatt* 2019. 121–144. o.

² *Rist* 2009. 126–144. o.

³ *Majnarić* 2017.

király (1205–1235) fia, Kálmán szlavón herceg⁴ ugyanis a hagyományos nézet szerint – talán több alkalommal is – keresztes hadjáratot vezetett a boszniai eretnekek ellen.

Ezen hadi vállalkozások részletei ugyan nem ismertek, azonban a kérdés ténylegesen megjelent a korszak pápai okleveleiben, amelyek a kutatás elsődleges forrásbázisát alkotják. Vizsgálódásunk fókuszában ennek megfelelően III. Honorius (1216–1227) és IX. Gergely pápák intézkedései állnak, amelyek elemzése révén arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen szerepet játszott a boszniai helyzettel kapcsolatos magyar és pápai interakcióban a keresztes eszme, illetve mennyiben beszélhetünk egyáltalán keresztes hadjáratról az 1230-as évek eseményeivel kapcsolatban.⁵ A forrásokhoz való viszonyában hangsúlyozni kell továbbá, hogy a fennmaradt magyarországi és dalmáciai adatok legfeljebb indirekt információval szolgálnak a boszniai eretnekséget és az azzal kapcsolatos intézkedéseket illetően. Azt mindazonáltal joggal feltételezhetjük, hogy néhány évvel az V. keresztes hadjárat után a keresztes eszme, illetve a kereszt felvételéért és az eskü teljesítéséért járó bűnbocsánat ismert lehetett a Magyar Királyságban.⁶ Bár a fennmaradt források döntő többsége az Apostoli Széken készült, azonban a pápaság sohasem mozgott légtüres térben, mindig interakcióban álltak a kereszténység egyes régióival, így okkal gondolhatjuk, hogy a keresztes eszme megjelenése a vonatkozó oklevelekben a magyarországi helyzetre nézve is információval szolgálhat.

Mielőtt azonban rátérnénk a téma forrásainak elemzésére, valamint az események bemutatására, több kérdést is meg kell vizsgálnunk közelebbről. Elsőként a boszniai eretnekséggel kapcsolatos kutatásokra, illetve azok eredményeire térünk ki, majd bemutatjuk a változásokat, amelyek a 12–13. században az egyháznak a heterodoxia vonatkozásában gyakorolt eljárásaiban következtek be. Ezután a keresztes hadjáratok kutatásának elméleti kereteire vetünk egy pillantást, végezetül a Magyar Királyság és a keresztes eszme kapcsolatrendszerére vonatkozó ismereteket vesszük számba.

Boszniai eretnekség – boszniai keresztények

A boszniai eretnekséget a historiográfia hagyományosan a bogumilizmussal azonosítja vagy rokonítja, holott maga az elnevezés nem található meg a forrásokban.⁷ A balkáni eredetű, dualisztikus jellegű eretnekség lényege – leegyszerűsítve – a világnak a jó és rossz, fény és sötétség, szellem és test ellentétéként történő értelmezése, az egyházi és világi hierarchia elutasítása, valamint egyebek mellett a szentségek elvetése.⁸

⁴ Kálmánra lásd *Font – Barabás* 2017.

⁵ A kérdéssel foglalkozó historiográfia nem egységes azt illetően, mely katonai vállalkozások tekinthetők keresztes hadjáratnak. Lásd *Constable* 2016. 3–43. o.; *Hunyadi* 2020a. 57–59. o.; *Srodecki* 2022a. A boszniai helyzet legutóbbi összefoglalása *Budak* 2022. 95–96. o.

⁶ A Magyar Királyság és a keresztes hadjáratok viszonyára lásd *Sweeney* 1984.; *Borosy* 1996a.; *Uő* 1996b.; *Bárány* 2006b.; *Pósán* 2012. 86–97. o.; *Hunyadi* 2020b. 750–775. o.

⁷ A katarok forrásokban való említésére lásd *Dall’Aglia* 2019. 15–16. o.

⁸ A historiográfia összefoglalására lásd *Day* 2024. 198–203. o.

A boszniai eretnekség és egyház kérdésével elsősorban délszláv kutatók foglalkoztak a 19. századtól kezdve, ennek során alapvetően két nézet kristályosodott ki: vagy dualista eretnekként, vagy pedig a keleti kereszténységhez tartozóként tekintettek a helyiekre.⁹ A téma a magyar történettudományban leginkább marginálisan jelent meg,¹⁰ az azt érintő munkák esetében általános a boszniai bogumilokra történő hivatkozás,¹¹ de a kérdés részletesebb bemutatására is találunk példát.¹²

A kutatásban ugyanis régóta él egy másik nézet, amely megkérdőjelezi a dualisztikus jellegű bolgár bogumil, az itáliai patarén, vagy akár a dél-francia katar tanoknak a boszniai kereszténységre gyakorolt hatását. Jaroslav Šidak már a második világháború előtt megfogalmazta az elképzelést, hogy a boszniai keresztények valójában nem dualista eretnekek, vagy éppen keleti keresztények voltak, hanem egy olyan szakadár, skizmatikus közösséget alkottak, amely inkább szerkezetileg, mint teológiai szempontból különült el Rómától.¹³ A kérdés vizsgálata azonban főként a délszláv tudományosság keretei között maradt, egészen John V. Fine munkásságáig, aki hosszas jugoszláviai kutatásainak eredményeként 1975-ben publikálta a boszniai egyházzal szülő könyvét,¹⁴ amely nagyban hozzájárult a téma nemzetközi ismertségéhez.¹⁵ Az amerikai történész vélekedése szerint a boszniai egyház kialakulásának időszaka a 13. század második felére tehető. Az nem volt eretnek, de ortodox befolyás alatt sem állt, sokkal inkább monasztikus jellegűnek nevezhető. A kutató mindezek mellett nem zárta ki az eretnek nézeteket valló közösségek létezését Boszniában. Munkája azonban nem aratott osztatlan elismerést, a boszniai eretnekség bogumil jellegére vonatkozó nézet nem tűnt el teljesen.¹⁶ A helyi kereszténység speciális helyzetét több kutató a boszniai táj hegyvidéki jellegére vezeti vissza, amely segítette a lakosokat abban, hogy hatékonyan ellen tudjanak állni a római egyház egységesítési próbálkozásainak.¹⁷

⁹ Rabić 2016. 56–58. o.; *Uő* 2020. 310. o.; *Dautović* 2022. 401–403. o.

¹⁰ Asbóth János 1885-ös tanulmánya a kivételek közé tartozik, annak fókuszában a boszniai bogumilok és a Magyar Királyság középkori kapcsolatai álltak. *Asbóth* 1885.

¹¹ *Fraknoi* 1901. 276–277. o.; *Borosy* 1996b. 46–47. o.; *Zsoldos* 1997. 99–100. o.; *Bárány* 2012. 159. o.; *Ternovác* 2016. 215–216. o.; *Barabás* 2017. 5–6. o.; *Maléth* 2020. 236–239. o. A bogumilizmussal kapcsolatban lásd *Ternovác* 2013a. és *Uő* 2013b.

¹² *ÍFMT* 370–372. o.

¹³ *Šidak* 1937.; vö. *Dautović* 2022. 402–403. o.

¹⁴ *Fine* 1975.

¹⁵ Vö. *Dautović* 2022. 404–409. o.

¹⁶ *Fine* 1975. 148–155. o.; vö. és *Dautović* 2022. 409–411. o.

¹⁷ A boszniai eretnekségre és egyházra lásd: *Runciman* 1947. 63–115. o.; *Fine* 1975. 113–121. o.; *Angelov* 1976. 144–155. o.; *Lambert* 1998. 297–313. o.; *Margetić* 2005. 85–90. o.; *Slišković* 2005. 480–484. o.; *Lorenz* 2011. 107–121. o.; *Rabić* 2016. 56–58. o.; *Day* 2024. 195–196. o.; *ÍFMT* 370–372. o.

A pápaság korabeli álláspontja az eretnokség kérdésében

De hogyan is reagált a pápaság a heterodoxiára a 12–13. században? Az eretnokséget sokáig az igaz útról letérés mellett valamiféle betegségnek tekintették, azaz a gyógyítás volt a fő cél,¹⁸ azonban a 11–12. század folyamán – elsősorban az ekkor fénykorukat élő vallási reformmozgalmak hatására¹⁹ – ez a hozzáállás megváltozott. A sokáig a múlt ködébe vesző, de ismét a mindennapok részévé váló tévtanok²⁰ és képviselőik, a „báránybőrbe bújt farkasok” elleni fellépést a klérus tagjai hivatalukból adódó kötelességnek kezdték tekinteni, amelyhez az egyház egyre növekvő mértékben a világi hatalom segítségét is igénybe vette. Ezzel együtt azonban felmerült a kérdés: hogyan álljon az egyház egy eretnokségben bűnösnek talált, vagy éppen azokat támogató uralkodóhoz?²¹

A jogi keretek alakításában döntéseikkel az egyházfők játszották a főszerepet, ezek összegyűjtése és szisztematikus feldolgozása azonban kulcsfontosságú volt a kánonjog alakulása szempontjából. Az 1140-es évektől a Gratianus²² nevével fémjelzett bolognai és más egyetemeken tevékenykedő kánonjogászokhoz²³ köthető egy jelentős jogtudományi fellendülés. Az összeállításra kerülő dekretális-gyűjtemények sora egyebek mellett az eretnokség problematikájával kapcsolatban is nagy hatást gyakorolt.²⁴ Az egyházfők is felismerték a kánonjogi gyűjtemények jelentőségét, a 13. századtól kezdve egyre tudatosabban, sokszor konkrét ügy nélkül nyilvánítottak ki jogi irányelveket, illetve maguk is elrendelték gyűjtemények összeállítását – elég talán csak a IX. Gergely megbízásából elkészült *Liber Extrára* utalni.²⁵

A jogi keretek alakításában az eseti döntések mellett az egyes zsinati határozatok is kulcsszerepet játszottak. Az 1179-es III. lateráni zsinat – a dél-franciaországi katarokkal is foglalkozó – 27. kánonja értelmében a rablóbandákat szolgálatában tartó uralkodónak tett hűségesküt érvénytelennek kellett tekinteni, amely rendelkezés az eretnekekre is vonatkozott.²⁶ A kánonjogászok a kérdésben a római joghoz, illetve Szent Ágoston műveihez nyúltak vissza, amelyek értelmében az eretnekek javaik konfiskálásával (elkobzásával) bűnhődtek.²⁷ III. Lucius pápa (1181–1185) I. (Barbarossa) Frigyes császár (1155–1190) egyetértésével lépett fel az eretnekek ellen. Az 1184. évi veronai

¹⁸ Lásd Moore 1976.

¹⁹ Hageneder 1963b. 138. o. és Moore 2012. 13–126. o.

²⁰ Vö. Moore 2012. 13–31. o.

²¹ Hageneder 1963b. 139. o. és Moore 2012. 127–161. o.

²² 12. századi kánonjogász, a *Concorantia discordantium canonum*, avagy *Decretum Gratiani* című kánonjogi gyűjtemény összeállítója.

²³ Lásd pl. Fleisch 2006. 48. o.

²⁴ Hageneder 1963a. 53. o.; Duggan 1998. 173–175., 195. o.; Drossbach 2008. 43–46. o.; Kéry 2008. 20–23. o.; Rist 2009. 121–122. o.

²⁵ Lásd Kéry 2008. 27–28. o. és Rist 2009. 122–125. o.

²⁶ DEC 224–225. o.; Hageneder 1963a. 65–66. o.; Rist 2009. 123. o.

²⁷ Hageneder 1963a. 66. o.

zsinat folyamán született *Ad abolendam* kezdetű konstitúció értelmében az eretnekvádat szisztematikusan kellett kivizsgálni minden egyházmegyében, az eretnekeket automatikusan kiközösítéssel kellett sújtani, illetve a grófok, bárók és városi vezetők elvesztették hivatalukat, amennyiben elmulasztottak segítséget nyújtani az egyháznak az eretnekek elleni küzdelemben.²⁸

A következő jelentős lépés a nagy jogászpápához, III. Incéhez kötődik.²⁹ 1199-ben kiadott, *Vergentis in senium* kezdetű oklevele alapján nem kizárólag az eretnekeknek, de azok támogatóinak is bűnhődniük kellett, így utóbbiak is hivataluk és tulajdonuk elvesztésével felelnek – az egyházi államokban, azaz a pápák közvetlen világi fennhatósága alatt álló közép-italiai területeken automatikusan, máshol az uralkodó gondoskodhatott erről a pápa parancsára.³⁰ Az eretnekek támogatásával, sőt akár csak megtűrésével vádolt világi uralkodók az ellenük alkalmazandó egyházi fenyíték, exkommunikáció (kiközösítés) mellett javaik elvesztésével, vagyis a hatalomból való eltávolítás lehetőségével is számolhattak.³¹ Mindazonáltal III. Ince hozzáállása kezdetben alapvetően az egyház megbocsátó természetét tükrözte a megtérő bűnösök felé, bár a későbbiekben radikalizálódás figyelhető meg.³²

A kiközösítést követő lépés tehát az eretnekek támogató fejedelmek elleni hadjárat szervezése lehetett, amely gondolat már az említett 1179-es zsinati határozatok nyomán megjelent, azonban III. Ince pontifikátusa alatt formálódott ki teljesen. Nagy jelentősége volt ebben az 1209-ben kezdődő, a dél-franciaországi katarok (albigensek) ellen szervezett hadjáratnak, ekkor jelent meg a korábbi rendelkezések értelmében az eretnekek támogatásának vétke folytán elméletileg tulajdonos nélkülivé vált területek hódításra történő felajánlásának gondolata.³³ Fontos lépés volt a folyamatban az 1215. évi IV. lateráni zsinat, amelynek konstitúciói közül több is a dél-franciaországi helyzettel, valamint általánosan az eretnekség kérdésével foglalkozott. A 3. zsinati kánon például megerősítette a kiközösítéssel történő büntetést,³⁴ de a *Vergentis in senium* kezdetű oklevélnek az apák bűneiért a fiaikat is sújtó passzusa nem került be a végső szövegbe.³⁵

²⁸ Hageneder 1963a. 67. o. és Rist 2009. 59., 123. o.

²⁹ A pápa és az eretnekség kapcsolatára lásd Rist 2009. 54–62. o.

³⁰ Hageneder 1963a. 67–68. o.

³¹ Uo. 66–72. o.; *Uő* 1963b. 152–164. o.; *Uő* 1978. 41–42. o.; *Majnarić* 2007. 495–496. o. Egyes értelmezések szerint a pápák VII. Gergely óta ezt az eretnekség gyanúja nélkül is megtehették. Vö. Hageneder 1963a. 73–84. o.

³² Rist 2009. 58. o. és Moore 2003. 145–152. o.

³³ Hageneder 1963a. 68. o. és Rist 2009. 62–71. o.

³⁴ Rist 2009. 124. o.

³⁵ Meschini 2018. 126–127. o.

Az eretnkség vádja mint politikai eszköz

A 13. század első felében tehát készen álltak a jogi keretek, amelyek révén a szomszédos keresztény fejedelmek feljogosítva érezhették magukat az eretnek, vagy az őket támogató, esetleg megtűró világi előkelők elleni fellépésre.³⁶ És valóban, több esetben ténylegesen meg is történt a fegyveres beavatkozás. Az 1209-es első albigenes kereszties hadjáratot még III. Ince életében több újabb katonai akció követte.³⁷ A következő pápa, III. Honorius pontifikátusának végén, 1226 elején újabb hadjárat indult a dél-francia területeken, ezúttal a francia uralkodó, VIII. Lajos (1223–1226) vezetésével, amely utóda, IX. Lajos (1226–1270) uralma alatt ért véget 1229-ben, a párizsi (meaux-i) békével.³⁸

Ebben az időszakban, IX. Gergely pápasága alatt egyenesen azzal szembesülhetünk, hogy egyre többször indítottak keresztények más keresztények ellen kereszties hadjáratot. Az energikus egyházfő az 1230-as években engedélyezte a Bréma környéki Stedingen, valamint más német területek, illetve a frízöldi Drenthe „eretnekei” elleni kereszties fellépést, illetve tervezte a bolgár cár, II. Iván Aszen elleni hadjáratot.³⁹ Ebbe a sorba állítható a pápa boszniai eretnkséggel kapcsolatos tevékenysége is, amely jelen írásunk fókuszában áll.

Nem illeszkedik ebbe a körbe, azonban mindenképpen meg kell említeni a IX. Gergely pápa és II. Frigyes császár között az 1230-as években kiéleződő ellentétet. A pápa ugyanis 1241-ben kereszties kiváltságokat ígért azok számára, akik az uralkodóval szemben őt támogatták, ezáltal egyfajta „politikai kereszties hadjáratot” hirdetett.⁴⁰ Mindez a Magyar Királyságot is érintette, hiszen a pápa 1241 februárjában az ekkor ott tevékenykedő káplánjának, Johannes de Civitellának azt a felhatalmazást adta, hogy prédikálja a keresztet, illetve a korábban kereszties esküt tettek számára engedélyezze, hogy a Szentföld helyett II. Frigyes császár ellen induljanak harcra.⁴¹

A kereszties hadjárat kritériumai

De mi is tekinthető egyáltalán kereszties hadjáratnak? A hagyományos számozás szerinti hét (kilenc?),⁴² a Szentföldre irányuló vállalkozás? Ebben az esetben jelen írás témája semmiképp nem lenne kapcsolatba hozható a kereszties eszmével. A tényleges

³⁶ Hagender 1963a. 67–77. o.; Uő 1963b. 143–147., 155., 162–167. o.; Walther 1976. 115–116., 135–139. o.; Hagedener 1978. 41–42. o.; Pennington 1978. 137–139., 145–146. o.; Majnarić 2007. 495. o.; Uő 2008. 8–9. o.

³⁷ Rist 2009. 45–54. o.; Györkös 2020. 103–110. o.; Weber 2021. 208–210. o.

³⁸ Rist 2009. 92–97., 125. o.; Hunyadi 2011. 67. o.; Györkös 2020. 110–111. o.

³⁹ Rist 2009. 126–134. o.

⁴⁰ Lásd Rist 2009. 171–174., 181–187. o.

⁴¹ RPR I. k. 930. o. (10988. sz.) és RG IX. III. k. 351–352. o. (5362. sz.). Lásd Fraknoi 1901. 64. o.; Rist 2009. 186. o.; Veszprémy 2022b. 323. o. – A mongol támadás miatt azonban a pápai káplán nem tudta teljesíteni a rábízott feladatot.

⁴² Vö. Constable 2016. 24. o.

helyzet azonban jóval bonyolultabb ennél. A kérdéssel foglalkozó historiográfia joggal nevezhető könyvtárnyinak, jelen dolgozatunkban nem vállalhatjuk ennek mélyreható áttekintését, azonban a boszniai kérdéssel kapcsolatban röviden mégis ki kell rá térnünk. A témában való eligazodást számos kutatástörténeti összefoglaló segíti,⁴³ amelyek alapján megállapítható, hogy a szakma távolról sem egységes azt illetően, pontosan mely katonai vállalkozások tekinthetők keresztes hadjáratnak. A kutatásban több, egymás mellett létező „iskola” különíthető el. A legerterjedtebb felfogás alapján a kereszt felvétele, az ehhez kapcsolódó eskü, illetve a pápai felhívás (*proclamatio*), valamint az általuk biztosított lelki és világi privilégiumok tekinthetők a keresztes hadjáratok kritériumainak.⁴⁴

A tradicionalista nézet kizárólag a pápák által meghirdetett, a Szentföldre vezetett, a keresztények megsegítését, valamint Jeruzsálem felszabadítását célul kitűző hadjáratokat tekinti legitimnek; e korszak végét az utolsó keresztes állam eleste jelentette.⁴⁵ Ezen elképzelés szerint a más területeken (az Ibériai-félszigeten, a Baltikumban, esetleg Kelet-Európában) muszlimok, pogányok, eretnekek vagy éppen skizmatikusok ellen vezetett katonai vállalkozások nem tekinthetők a keresztes mozgalom részének. A pluralista nézet képviselői számára ezzel szemben a pápai felhatalmazás volt a döntő kritérium és nem a vállalkozások úti céljai.⁴⁶ A generalista elképzelés pedig a szent háborúval, illetve a hitért való harc eszméjével azonosítja a keresztes hadjáratokat, az isteni akarat végrehajtásaként tekintve azokra, aminek a pápai jóváhagyás fontos, de nem feltétlenül szükséges eleme. Ez utóbbi nézet képviselői szerint a hit bármely ellenségével szemben indulhattak a hadjáratok, amely nézőpont így nemcsak földrajzi, de kronológiai szempontból is kiszélesítette a keresztes hadjáratok témakörét, egészen a közelmúltig.⁴⁷

A boszniai katonai vállalkozások a pápai felhívás és a résztvevőknek felkínált bűnbocsánat okán, bár a tradicionalista szerint nem, de a pluralista és a generalista nézetek alapján mindenképpen keresztes hadjáratnak tekinthetők. Összességében pedig ezek a felfogások váltak uralkodóvá az utóbbi évtizedekben, így, ha nem is kerültek a kutatás fókuszába, de a Mediterráneumon kívüli hadjáratok vizsgálata is megélné a múlt időszakban.⁴⁸

A legtöbb elméleti megközelítésnek vannak gyenge pontjai, különösen, mivel nem minden, a kortársak által keresztes hadjáratként kezelt esemény illeszthető be a felvázolt keretek közé, valamint a megvalósult vállalkozások sem feleltek meg minden

⁴³ Az újabbak közül lásd *Constable* 2016. 3–43. o. és *Srodecki* 2022a.

⁴⁴ *Constable* 2016. 18. o. és *Hunyadi* 2020a. 58–59. o.

⁴⁵ *Constable* 2016. 18–19. o.; *Hunyadi* 2020a. 57. o.; *Srodecki* 2022a. 29–30. o.

⁴⁶ *Constable* 2016. 18–19. o.; *Hunyadi* 2020a. 58–59. o.; *Srodecki* 2022a. – Létezett még az ún. pluralista nézet, amelynek képviselői szemében a társadalmi-vallási motivációk voltak kulcsfontosságúak. Vö. *Constable* 2016. 19–20. o.; *Hunyadi* 2020a. 59. o.; *Srodecki* 2022a. 30. o.

⁴⁷ *Constable* 2016. 21–22. o.; *Hunyadi* 2020a. 57–58. o.; *Srodecki* 2022a. 30–32. o.

⁴⁸ *Srodecki* 2022a. 40–41. o.

esetben az eredeti elképzelésnek, a pápai levelekben meghirdetett fegyveres zarándoklat eszméjének.⁴⁹ A keresztes hadjáratokkal kapcsolatos kortárs terminológia ugyanis messze volt az egységéstől, kezdetben a keresztény zarándoklatokhoz kapcsolódó kifejezéseket használták azok leírására (*peregrinatio, expeditio, iter, via, passagium*).⁵⁰ A keresztet felvevők elnevezése a 12. századtól általánosan a *crucesignatus*, azaz a kereszt jelével megjelölt volt, amely nem kizárólag a ténylegesen a ruházaton viselt keresztre utalt. Az egy speciális jogi státust, illetve az eskükhöz kapcsolódó kötelezettségeket is jelképezte, mintegy a feudális fogalmi keretekben értelmezve azokat.⁵¹ A keresztesek ugyanis különböző világi és lelki privilégiumokra⁵² voltak jogosultak. Utóbbiak közül kiemelkedik a kereszteseknek adott általános bűnbocsánat (*indulgentia, venia, remmissio*), amely kezdettől fogva fontos részét képezte a keresztes eszmének. Pontos szabályozása a IV. lateráni zsinat 62. (*Cum ex eo*) és 71. (*Ad liberandam*)⁵³ kánonjai révén történt meg. Fontos hangsúlyozni, a bűcsú teológiai szempontból a bűnökért járó – földi és égi – büntetés alóli – teljes vagy részleges – felmentést jelentette.⁵⁴

A számos nyelvben használatos mai kifejezések, mint az angol *crusade* vagy a francia *croisade*, a latin *crucesignatus*ból eredő *cruciata* vagy *cruxiata* terminusból származnak. Az egyébként az ibériai helyzettel kapcsolatban kialakuló fogalom a 13. század elején jelent meg, bár ebben az évszázadban még nem vált általánossá.⁵⁵ A „szent ügyre” (*negotium, causa Christi*), illetve az Úr szolgálatára (*servitium Dei*), valamint útjára (*viae Domini*) történő hivatkozás is gyakori volt a kortárs forrásokban, az eretnokség elleni fellépéssel kapcsolatban is.⁵⁶ Összességében a változásban lévő gyakorlat a 11. század végétől kifejezetten nagy hatással volt az elméleti keretek alakulására, illetve a különféle elnevezésekre.⁵⁷

Hangsúlyozni kell, a *cruciata* különböző népnyelvű, aragóniai és okszitán változatainak használata a rekonkvisztával és az albigensekkel kapcsolatban jelent meg.⁵⁸ II. Orbán 1095. évi felhívása után még nem volt szükség új elnevezésre, a zarándoklat (*peregrinatio*) és a szent háború (*sacrum bellum*) eszméi elegendőek voltak az új jelenség értelmezésére. A helyzet akkor változott meg, amikor Dél-Franciaország, illet-

⁴⁹ Srodecki 2022a. 35–36. o.

⁵⁰ Maier 2000. 52–53. o.; Constable 2016. 18. o.; Hunyadi 2020a. 57. o.

⁵¹ Maier 2000. 53–54., 56–57. o.

⁵² A világi jellegű privilégiumok közé tartozott egyebek mellett a személyre, családra és tulajdonra szóló pápai védelem, az előjog, hogy csak egyházi bíróság ítélhessen felette, hogy távol maradhason bírósági tárgyalástól, vagy éppen gyors ítélethez juthasson, valamint anyagi jellegű privilégiumokat, akár pénzbeli juttatást is kaphatott az illető. Lásd Brundage 1969. 159–190. o.

⁵³ DEC 263–264., 267–271. o.

⁵⁴ Bysted 2018.

⁵⁵ Fel lehetne tenni azt a kérdést is, hogy egyáltalán hivatkozhatunk-e az első hadjáratokra egy olyan terminussal, amely a kortársak számára még ismeretlen volt. Weber 2021. 199–206. o. Vö. Constable 2016. 18. o.

⁵⁶ Maier 2000. 54. o.; Rist 2009. 148. o.; Meschini 2018. 113. o.

⁵⁷ Weber 2021. 206–210. o. és Srodecki 2022a. 36–40. o.

⁵⁸ Weber 2021. 208–210. o.

ve különösen az Ibériai-félsziget vonatkozásában mentálisan szükségessé vált az egyre összetettebb mozgalom megkülönböztetése a korábbiaktól.⁵⁹ Az eretnekek ellen vezetett hadjáratok különlegességét alapvetően az adta, hogy a korábban a muszlimok ellen irányuló vállalkozások immár más keresztények ellen indultak. Amely helyzet még akkor is kérdéseket vetett fel, ha az eretnekeket a hitetleneknél is rosszabbnak tartották.⁶⁰ Arról sem feledkezhetünk el azonban, hogy keresztények is éltek a klasszikus hadjáratok célpontjának tekintett területeken, a Szentföldön, illetve Egyiptomban. Ők pedig gyakran idegen megszállóként tekintettek a nyugati keresztényekre, akik miatt sokszor mintegy két tűz közé, a korábbinál is nehezebb helyzetbe kerültek.⁶¹

A keresztes hadjáratok a magyar történeti kutatásban

Vessünk egy pillantást a keresztes hadjáratok témakörének magyarországi kutatástörténetére is, lévén az a boszniai helyzettel kapcsolatban az eretnekség kérdésköre mellett a téma alapvető hátterét adja. Ebben segítséget nyújtanak Bárány Attila és Hunyadi Zsolt írásai.⁶² Alapvetően megállapítható, hogy a magyar medievisztikában a klasszikus és a kései keresztes hadjáratok története sem számít a legnagyobb érdeklődést kiváltó témák közé. Sokáig nem is volt önálló kutatási irányként kezelve,⁶³ az 1291 utáni hadjáratokat pedig sok esetben nem is tekintették keresztes vállalkozásnak.⁶⁴ Bár nem tartozunk utóbbi nézet képviselői közé, jelen írásunk témája folytán a kutatástörténeti áttekintést döntően a 11–13. századdal kapcsolatos munkákra korlátozzuk.⁶⁵

Anélkül, hogy a kezdetektől ismertetnénk a téma kutatóit és munkáikat,⁶⁶ megállapíthatjuk, hogy a magyar középkorkutatásban a tradicionalista nézet szerint e kategóriába tartozó, avagy klasszikusnak tartott keresztes hadjáratok közül az I. (1095–1099), illetve az V. (1217–1221) váltotta ki a legnagyobb érdeklődést. Előbbi esetében a Szent Lászlóhoz kapcsolódó későbbi anakronisztikus hagyomány, mely szerint az átvonuló keresztések vezetőjükké választották a magyar királyt, illetve a velük ténylegesen kontaktusba kerülő Könyves Kálmán harcai indokolják a figyelmet.⁶⁷ Utóbbi kapcsán II. András király részvétele okán nem igényel különösebb magyarázatot a történettudomány érdeklődése. Mindkét hadjárat vonatkozásában Veszprémy László az 1990-es években megkezdett, azóta is újabb írásokkal gazdagított munkássága

⁵⁹ Weber 2021. 210–214. o.

⁶⁰ Lippiatt 2019. 119. o.

⁶¹ Parker 2017.

⁶² Bárány 2006a. és Hunyadi 2020b. 750–753. o. Hunyadi Zsolt tollából megjelent egy, a keresztes hadjáratok témakörét általánosan tárgyaló monográfia is. Hunyadi 2011.

⁶³ Bárány 2006a. 132–135. o. és Hunyadi 2020b. 750. o.

⁶⁴ Bárány 2006a. 132–133. o.

⁶⁵ Bárány 2006b.

⁶⁶ Terplán 2012. 16–17. o.

⁶⁷ Hunyadi 2020b. 752–753. o.

emelhető ki,⁶⁸ de természetesen többen is fontos művekkel gyarapították ismereteinket.⁶⁹ Ugyanakkor a II. és III. kereszties hadjárat kezdetben lényegesen kevesebb figyelmet kapott a kutatásban. Borosy András 1996-ban két közleményben megjelent áttekintése emelhető ki elsőként,⁷⁰ melyekben a hadjáratok és a Magyar Királyság kapcsolatának forrásait és irodalmát is szisztematikusan foglalta össze. Ugyanebben az évben jelent meg Bozsóky Pál Gergő ferences szerzetes monográfiája, amely hasonló feladatra vállalkozott, bár talán kevésbé tárgyilagosan kezelve a témát.⁷¹ Ugyancsak a kereszties hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság kapcsolatainak elemzésére vállalkozott Terplán Zoltán 2012-ben megjelent monográfiájában, illetve újabb írásában.⁷²

Az 1980-as években egy amerikai történész, James Ross Sweeney publikálta nézeteit a 12–13. századi kereszties hadjáratok és a Magyar Királyság viszonyrendszeréről, először angolul, majd néhány évvel később magyar nyelven is.⁷³ A Pennsylvania State University professzora a korai kereszties hadjáratokban játszott magyar szerepet három szakaszra osztotta. Vélekedése szerint az 1160-as évekig a passzivitás volt jellemző, leginkább a kereszténység helyi újdonsága miatt. Az átmeneti időszak 1169 és 1195 közöttre tehető, amikor is Szent István királyságában megjelent, majd széles körben elterjedt a kereszties eszme. Sweeney megítélése szerint ezután elérkezett a csúcspont III. Béla kereszties esküjével, majd még inkább II. András hadjáratával⁷⁴ – ennél tovább azonban nem tekintett a szerző, így a boszniai helyzetet sem elemezte.

Ugyancsak a magyar medievisztikán kívülről érkezett Kosztoľnyik Zoltán monográfiája. Az Egyesült Államokban élő magyar származású történész 1987-es munkájában vette vizsgálat alá a II. kereszties hadjárat magyarországi vonatkozásait,⁷⁵ míg 1996-ban a 13. századról írt könyvében érintette a IV. és V. kereszties hadjárat kérdéskörét.⁷⁶ Kristó Gyula 1986-ban publikálta az Árpád-kor hadtörténetéről írt monográfiáját, amelyben több helyen is kitért a hadjáratokra.⁷⁷ Kiemelhető továbbá Makk Ferenc 1996-ban megjelent, a 11–12. századi magyar külpolitikáról írt nagyszabású műve is, amelyben a szegedi professzor több helyen is érintette az első három hadjárat magyar kapcsolódásait.⁷⁸

⁶⁸ A teljesség igénye nélkül: *Veszprém* 1994.; *Uő* 1999.; *Uő* 2002.; *Uő* 2005.; *Uő* 2006.; *Uő* 2008.; *Uő* 2012.; *Uő* 2017.; *Uő* 2019.; *Uő* 2020a.; *Uő* 2022a.

⁶⁹ Pl. Zsoldos 2006. és Pósn 2012.

⁷⁰ Borosy 1996a. és *Uő* 1996b. Vö. *Hunyadi* 2020b. 750. o.

⁷¹ Bozsóky 1996. Vö. *Bárány* 2006a. 136. o. és *Hunyadi* 2020b. 750. o.

⁷² *Terplán* 2012. és *Uő* 2022.

⁷³ *Sweeney* 1981. és *Uő* 1984.

⁷⁴ *Sweeney* 1984. 118–124. o.

⁷⁵ *Kosztoľnyik* 1987. 126–140. o.

⁷⁶ *Kosztoľnyik* 1996. 24–37., 60–76. o.

⁷⁷ *Kristó* 1986. 69–70., 81., 97–98., 100., 104. o.

⁷⁸ *Makk* 1996. 139–143., 184., 216–217. o.

Pósán László 2012-ben közzétett tanulmányában a II. András-kori magyarországi keresztes eszme elemzésére vállalkozott, azonban az írás a címben jelzettnél nagyobb feladatot végzett el. A debreceni történész – vitatkozva James Ross Sweeney ismertetett elméletével – a keresztes gondolat magyarországi történetét a kezdetektől 1217-ig mutatta be, nemzetközi keretekbe foglalva azt.⁷⁹ A II. és III. keresztes hadjáratokkal kapcsolatban Hunyadi Zsolt 2020-ban közzétett írása emelkedik ki, lévén a szegedi történész a korábbiaknál sokkal alaposabban elemezte a magyar vonatkozások és események helyi és egyetemes történeti kontextusát, illetve ő is kritikával illette a Sweeney-tézis egyes elemeit.⁸⁰ Hunyadi ugyanebben az évben egy másik tanulmányában a keresztes hadjáratok vallási motivációit, valamint ahhoz kapcsolódva a szent háború kérdéskörét vizsgálta.⁸¹

A IV. keresztes hadjárat vonatkozásában kiemelhető Szabados György tanulmánya, amelyben a magyar részvétel érdekében folytatott pápai politikát elemezte.⁸² 2006-ban látott napvilágot egy gyűjteményes kötet Laszlovszky József, Majorossy Judit és Zsengellér Gyula szerkesztésében, amelynek tanulmányai a Magyar Királyság és a keresztes hadjáratok, illetve a lovagrendek kapcsolatának különböző aspektusait vizsgálták.⁸³ Borosy András és Laszlovszky József a korai keresztes hadjáratok magyar vonatkozásait, Veszprémy László II. András keresztes hadjáratát, Zsoldos Attila a Magyar Királyság ekkori helyzetét, míg Major Balázs a vonatkozó arab forrásokat, Bárány Attila pedig az úgynevezett kései keresztes hadjáratok magyar kapcsolódásait elemezte.⁸⁴ Kiemelhető továbbá azon utóbbi években megjelent írások sora, amelyek a keresztes hadjáratok egyes kérdéseit egyetemes történeti kontextusban tárgyalják.⁸⁵

Összességében megállapítható: a magyar medievisztika a 12–13. század vonatkozásában túlnyomórészt a klasszikus, a Szentföldre irányuló hadjáratok történetét vizsgálta. Az ezen túlmutató jelenségeknek nem szentelt különösebb figyelmet, a 13. században megjelenő új tendenciákat legfeljebb érintette. Pedig ebben az időszakban több, a klasszikustól eltérő célpontú terv is felmerült. IX. Gergely pápa egyebek mellett szerepet szánt IV. Béla magyar királynak a II. Iván Aszen bolgár, illetve Joannész Vatatzész niceai uralkodók ellen tervezett keresztes hadjáratban,⁸⁶ ahogyan a tatárjárás idején is a kereszteseknek járó bünbocsánatot ajánlotta fel az egyházfő a mongolok ellen küzdőknek.⁸⁷ Ebbe a körbe tartoznak a boszniai eretnekség ellen tervezett keresztes

⁷⁹ Pósán 2012. 86–89., 92–97. o.

⁸⁰ Hunyadi 2020b. 752–766. o.

⁸¹ Hunyadi 2020a.

⁸² Szabados 2000.

⁸³ Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006.

⁸⁴ Borosy – Laszlovszky 2006.; Veszprémy 2006.; Zsoldos 2006.; Major 2006; Bárány 2006b.

⁸⁵ Kálmán 2011.; Borbás 2019.; *Uő* 2021.; *Uő* 2022.; *Ónadi* 2020.; *Uő* 2021.

⁸⁶ Dall’Aglío 2011. 180–183. o.

⁸⁷ Srodecki 2022b. 306–308. o. és Veszprémy 2022b. 323. o.

hadjáratok is, amelyek az 1230-as évektől kezdődően a 15. századig újra és újra felmerültek,⁸⁸ bár – feltehetően – egyetlen kivétellel egy sem vált többé pusztá tervnél.⁸⁹

A boszniai kereszties hadjáratok érthető módon sokkal nagyobb figyelmet kaptak a délszláv történészek részéről. 2020-ban Dženan Dautović publikált egy kiváló kutatástörténeti összefoglalást a témáról angol nyelven.⁹⁰ A boszniai középkorász elemzése alapján a 13. századból négy, a kereszties hadjáratok témakörébe tartozó eseménysort tart számon a kutatás. Acontius pápai káplán 1221–1222-es fellépését illetően általánosan elfogadott, hogy nem történt katonai vállalkozás. Hasonló a helyzet Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek 1225–1227-es tevékenységével kapcsolatban.⁹¹ Az 1230-as évek eseményei, a II. András fiához, Kálmán herceghez kapcsolódó hadjárat(ok) kérdésköre már jóval bonyolultabb. A többség elfogadja, hogy történt katonai beavatkozás, van azonban olyan vélekedés is, amely szerint a fennmaradt oklevelek utalásai tudatos manipuláció eredményei, a valóságban nem indult hadjárat. A kutatók jelentős része hangsúlyozta a politikai motivációt az eretnekvádak mögött, amely a magyar uralkodók céljait szolgálta.⁹² IV. Béla tatárjárás utáni tevékenységét illetően, valamint a boszniai latin rítusú püspökségnek a pécsi egyházmegye területére költözése kapcsán a többség egyetért abban, hogy a korábbiakhoz hasonlóan ekkor sem történt katonai beavatkozás.⁹³

A Magyar Királyság és Bosznia

A 13. századi folyamatok megértéséhez kulcsfontosságú a Magyar Királyság és Bosznia közötti kapcsolatok alakulásának áttekintése is. II. Béla király (1131–1141) volt az első magyar uralkodó, aki megpróbálta kiterjeszteni fennhatóságát a területre, kihasználva a korábban Bosznia felett ellenőrzést gyakorló Dioclea, azaz a szerb és bizánci aspirációk között felörlődő Dukljai Királyság meggyengülését. Ekkor jelent meg a Boszniára utaló *Ráma* megnevezés is a magyar királyok titulátúrájában.⁹⁴ Mindazonáltal nem beszélhetünk tényleges magyar uralomról az egész terület felett: bár II. Béla fiát, a későbbi II. Lászlót Bosznia hercegévé tette, az irányítás azonban ténylegesen Borić bán kezében volt.⁹⁵ A 12. század hátralévő részében a bizánci–magyar küzdelem komoly hatással volt a területen érvényesülő magyar befolyásra. III. István uralkodása (1162–1172) alatt, 1165-ben bizánci fennhatóság alá került a terület.⁹⁶ Az új bán, Kulin,

⁸⁸ A 14. századra lásd Csukovits 2019. 76–78. o.; Maléth 2020. 236–239. o.; Veszprémy 2020b.; Bárányi 2023.

⁸⁹ Dautović 2020. 74. o.

⁹⁰ Dautović 2020.

⁹¹ Uo. 65–68. o.

⁹² Uo. 68–70. o.

⁹³ Uo. 70–71. o.

⁹⁴ Makk 1996. 178. o. és KMTL 123. o.

⁹⁵ Makk 1996. 178. o. és KMTL 123. o. Vö. Moravcsik 1988. 212. o.

⁹⁶ Makk 1996. 200–201. o. és KMTL 123. o.

bár kezdetben bizánci alattvaló volt, Manuel császár halála után, 1183-ban már III. Béla oldalán harcolt, de igyekezett megőrizni függetlenségét.⁹⁷

Ebben a helyzetben merült fel a század végén az eretnekség gyanúja Bosznia vonatkozásában, így joggal élhetünk a gyanúperrel, hogy sem ekkor, sem pedig később nem kizárólag a kegyesség munkált a megfogalmazott vádak mögött, azok legalább részben politikai természetűek voltak.⁹⁸ A magyar uralom elismertetésében ekkor már a pápaság tekintélyére is számíthattak, a kánonjog fentebb tárgyalt változása folytán ugyanis az eretnekség vádja akár fegyverként is felhasználható volt egy világi uralkodó ellenében.⁹⁹

Ezt a megfontolást látszik alátámasztani, hogy Vukán diocleai uralkodó volt az, aki 1199-ben az eretnekek támogatásával, illetve eretnekséggel vádolta meg Kulin boszniai bánt.¹⁰⁰ Sőt, arra is kérte III. Incét, vegye rá Imre királyt, hogy vezessen hadjáratot Kulin ellen.¹⁰¹ A magyar uralkodó éppenséggel Vukán támogatója volt annak testvére, István szerb nagyzsupán, illetve Kaloján bolgár cár ellenében,¹⁰² emiatt sem meglepő, hogy a pápa a keleti kereszténységből kapott megkeresést.¹⁰³ Az egyházfő 1200 októberében fordult Imre királyhoz, és felszólította, hogy – akár erőszakkal – vegye rá Kulin bánt az eretnekség támogatásának beszüntetésére. A beavatkozással kapcsolatban felajánlott bűnbocsánat mellett a *Vergentis in senium* kezdetű bullának megfelelően az eretnekek, így a boszniai bán birtokainak elkobzását rendelte el.¹⁰⁴ A magyar uralkodó azonban végül nem élt a felkínált lehetőséggel.

III. Ince pápa 1202-ben már másképp kezelte a továbbra is fennálló eretnekgyanút, ezért káplánját, a balkáni ügyekben addigra már komoly tapasztalatokkal rendelkező János pápai káplánt – a ciszterci szerzetes Johannes de Casamarist – küldte Kulin

⁹⁷ Makk 1996. 212–213. o. és Ternovác 2016. 218. o.

⁹⁸ Vö. Zsoldos 1997. 99–100. o.

⁹⁹ Ennek előzményeire lásd Makk 1996. 212–222. o. és Barabás 2017. 6–8. o.

¹⁰⁰ Runciman 1947. 101. o.; Szeberényi 2007. 313. o.; Dall’Aglío 2019. 13–15. o.

¹⁰¹ „Demum vero paternitatem vestram nolimus latere, quia heresis non modica in terra regis Vngarie videlicet Besfina pullulare videtur in tantum, quod peccatis exigentibus ipse Bacilinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Mirosclauimensi, et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem milia christianorum in eandem heresim introduxit. Unde rex Vngarie exacerbatu illos ad vestram presentiam compulsi venire a vobis examinandos.” RI III. II. k. 167. o. (176. sz.) Magyar fordítása: ÍFMT 375–376. o. Lásd Runciman 1947. 103. o.; Basler 1973. 12. o.; Lambert 1998. 299. o.; Moore 2003. 75. o.; Ternovác 2013a. 68. o.; Dall’Aglío 2019. 13–15. o.

¹⁰² Fine 1987. 47–49. o.

¹⁰³ Vukánnál, illetve az antivari érseknél nem sokkal korábban jártak pápai küldöttek, méghozzá a diocleai uralkodó kérésére. A misszió sikeresnek volt tekinthető pápai oldalról, és az Apostoli Szék fennhatóságának kiterjesztésével kecsgettetett. III. Ince és a térség kapcsolataira lásd Moore 2003. 73–75. o.; Dall’Aglío 2019. 13–15. o.; vö. Barabás 2017. 8. o.

¹⁰⁴ „[...] serenitatem regiam rogamus, monemus et exhortamur in domino, in remissionem tibi peccaminum iniungentes, quatenus ad vindicandam tantam Christi et Christianorum iniuriam, potenter et regaliter accingaris; et nisi banus predictus universos hereticos de terra sue potestati subiecta, proscripserit; bonis omnibus confiscatis, tu eum et hereticos ipsos non solum de terra eius, sed de toto Ungariae regno proscribas; et bona talium, ubicunque per terram tuam poterunt inveniri, confisces.” CDH II. k. 380. o.; RPR I. k. 104. o. (1142. sz.) Az oklevél magyar fordítása: ÍFMT 378–381. o.

bánhoz egy vizsgálat lefolytatása céljából.¹⁰⁵ 1203 áprilisának elején, egy helyben lezajlott zsinat után Kulin bán, valamint a boszniai keresztények képviselői, előjárói (*priorjai*) Bilino Poljén (a mai Zenicán¹⁰⁶) esküt tettek a pápai küldött előtt a Rómához való hűségre.¹⁰⁷ Néhány héttel később a Csepel-szigeten, Imre király és a magyar főpapok jelenlétében Kulin fia és a boszniai keresztények képviselői megismételték az esküt.¹⁰⁸ Ez egyrészt jól mutatja a magyar érdekeltséget az ügyben, másrészt kiemelhető, hogy Kulin sikerrel hártotta el a fegyveres beavatkozás veszélyét, pedig az egyházfő Imre királyhoz írt levelében egy (keresztes) hadjárat lehetősége is felrémlett.¹⁰⁹

A Bilino Polje-i eskü tehát megfelelő biztosíték volt III. Ince számára, és a kérdés az ő pontifikátusa alatt nem is merült fel ismét. Utóda, III. Honorius 1221-ben küldött legátust Dalmáciába, hogy igyekezzen megoldani a problémát, amelyet az omísi kalózok jelentettek, akik – a pápai mandátumban megfogalmazottak szerint – keresztény zarándokokat, sőt keresztéseket is megtámadtak.¹¹⁰ A szóban forgó küldött, a már 1219-ben is a királyságban járt Acontius,¹¹¹ egy pápai káplán és alszerpap feladatköre nem sokkal később kiegészült a boszniai eretnokség kezelésével.¹¹² Az ismételten feléledő vádak forrása ismeretlen, legfeljebb feltételezhetjük, hogy maga Acontius közvetítette Rómába a hozzá Dalmáciába eljutott híreket. Ezek eredete is legfeljebb sejtethető, de nem tűnik valószínűtlennek, hogy a korábbi módszerek felújításával van dolgunk, és az eretnokség vádja magyar oldalról egyfajta politikai nyomásgyakorlás eszköze volt.¹¹³ Megerősíti ezt az elképzelést, hogy III. Honorius az ügyben János esztergomi érsekhez, az érseki tartomány alárendelt (*szuffragáneus*) püspökeihez, illetve a többi magyarországi prelátrushoz fordult azzal a kéréssel, hogy segítsék a boszniai eretnokség elleni küzdelmet. Feladatuk a legátus támogatására történő biztatás volt, s aki hajlandó volt erre, bűnbocsánatot nyert, ami a keresztes hadjárat felé tett lépésként értelmezhető.¹¹⁴ A pápai oklevél tartalmaz egy kifejezetten érdekes metaforát, ugyanis az eretnekeket

¹⁰⁵ Barabás 2017. 8–11. o. és Dall’Aglio 2019. 16–18. o.

¹⁰⁶ RI III VI. k. 231–233. o. (141. sz.) Lásd Majnarić 2017. 38–39. o. és Uő 2018. 446–447. o.

¹⁰⁷ Fine 1987. 47. o.; Schmitt 1989. 31. o.; Lambert 1998. 298. o.; Lorenz 2011. 114–115. o.

¹⁰⁸ CDCD III. k. 24–25. o. (19. sz.) Az eskü értelmezésére lásd Sweeney 1971. 126–132. o.; Fine 1975. 126–134. o.; Uő 1987. 47. o.; Brković 2005. 160. o.; Lorenz 2011. 107–121. o.; Dall’Aglio 2019. 18. o.

¹⁰⁹ Barabás 2017. 10–11. o. – A további eseményekkel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a Latin Császárság és más keresztes államok létrejötte 1204 után felértékelte a balkáni térség kisebb államalakulatait az Apostoli Szék számára. Lásd Dall’Aglio 2011. és Uő 2019.

¹¹⁰ „[...] cruce signatos, transfretantes in terre sancte subsidium, ad obsequium Iesu Christi, et alios christianos piratica rabie spoliant, capiunt et occidunt.” CDH III/1. k. 307. o. és RPR I. k. 573. o. (6587. sz.). Lásd Majnarić 2018. 440–445. o.

¹¹¹ Acontius feladata a IV. lateráni zsinat elrendelt huszad begyűjtése volt. Barabás 2017. 11–12. o. A huszad beszédésére lásd Lippiatt 2019. 124–125. o.

¹¹² RPR I. k. 584. o. (6725. sz.) és RPO I. k. 13. o. (3594. sz.). Lásd még Dautović 2021. 99. o., valamint Uő 2020. 65–67. o.

¹¹³ Dautović 2021. 98–99. o.

¹¹⁴ „[...] quatenus universi et singuli ad pestem huiusmodi abolendam, omne studium, omnemque diligentiam adhibentes, commonefaciatis subditos vestros, in remissionem eis peccaminum iniungatis, ut cum a dilecto filio magistro Acontio subdiacono et capellano nostro, Apostolice sedis legato, quem ad hoc specialiter providimus deputandum, fuerint requisiti, contra hereticos ipsos, nec non receptatores, et fautores eorum exsurgant viriliter et potenter; aliasque predicto legato impendatis ad id consilium,

napfényben élő *lamiák*hoz, emberarcú, de állattestű teremtményekhez hasonlítja a szöveg¹¹⁵ – az ókori görög mitológiai eredetre visszatekintő és már a *Vulgatában* is megjelenő megnevezést Nagy Szent Gergely pápa az eretnokség, illetve az álszentség leírására használta.¹¹⁶

Ugyanakkor a pápai oklevélben a bűnbocsánaton kívül nem található más, a keresztes hadjáratokkal kapcsolatba hozható kifejezés: sem a kereszt felvétele, sem pedig az eskü teljesítésével együttjáró egyéb privilégiumok¹¹⁷ nem jelennek meg benne. Nem tűnik tehát valószínűnek, hogy dél-francia példára az eretnekek elleni keresztes hadjárat gondolata határozottan felmerült volna a boszniai helyzettel kapcsolatban, akár a pápai udvarban, akár a Magyar Királyságban.¹¹⁸

Látszólag ellentmond ennek Spalatói Tamás adata. A 13. századi dalmát történetíró munkájában (*Historia Salonitana*) ugyanis arról ír, hogy Acontius Boszniába utazott, hogy kiirtsa az eretnokséget, majd ott hunyt el 1222-ben.¹¹⁹ Más források alapján viszont biztosak lehetünk abban, hogy a pápai káplán nem ekkor halt meg, feltehetően nem is Boszniában, mivel van adatunk későbbi magyarországi tevékenységére.¹²⁰ Az legfeljebb feltételezhető, hogy Spalatói Tamás a későbbi fejleményekre alapozva írt a boszniai beavatkozásról.

Az 1220-as évek kezdetén tehát nem indult katonai vállalkozás,¹²¹ azonban az eretnekvád ismételt megjelenése kiemelkedő jelentőségű, ezúttal egy vizsgálat vagy eskü sem tudta azt semlegesíteni.¹²² A vád eredetére vonatkozóan sajnos nincs információnk, a pápai oklevelek nem számolnak be róla, azonban feltételezhetjük, hogy magyar oldalról érkezett, vagy legalábbis nyert megerősítést. Egy új főszereplő jelent meg ugyanis az 1220-as években, Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek személyében.¹²³ A korábbi királyi kancellár 1219-ben emelkedett a királyság második legjelentősebb egyházi méltóságává,¹²⁴ miután hazatért királyával együtt az V. keresztes hadjáratról.¹²⁵ A boszniai helyzettel kapcsolatos tevékenységét illetően

et auxilium opportunum.” CDH III/1. k. 351–352. o.; RPR I. k. 584. o. (6729. sz.); RPO II. k. 14. o. (3601. sz.)

¹¹⁵ „[...] hereticos qui velut vulpecule inter sarmenta latentes, moluntur eadem multipliciter demoliri, penitus profligemus, discutiendo etiam latibula sarmentorum, dum hereticorum receptatores et fautores non relinquimus impunitos. Cum itaque, sicut audivimus, in partibus Bosnie, tanquam in cubilibus struthionum heretici receptati, velut lamiae nudatis mammis catulos suos lactent, dogmatizando palam suae pravitatis errores, in enorme gregis dominici detrimentam.” VMHH I. k. 31. o. (LXI. sz.). Vö. *Dautović* 2021. 98–99. o.

¹¹⁶ *Lea* 1939. 110. o.

¹¹⁷ A keresztes esküre és a kereszteseknek nyújtott spirituális privilégiumokra lásd *Brundage* 1969. 66–114., 139–158. o.

¹¹⁸ *Dautović* 2021. 99. o.

¹¹⁹ „Interea legatus Acontius in Bosnam profectus pro exterminandis hereticis multo ibi tempore laboravit. Erat autem corpore imbecilus, sed zelo catholice fidei validus propugnator. Cum ergo forti fuisset languore correptus, ad extrema perveniens totum se domino commendavit. Ibique sue vite cursum feliciter peregit anno millesimo CCXXII.” *Spalatói Tamás* 2006. 190. o. Lásd még *Majnarić* 2009. 91. o.

¹²⁰ *Barabás* 2017. 15–17. o.

¹²¹ *Dautović* 2020. 67–68. o.

¹²² *Dautović* 2021. 99. o.

¹²³ Ugrinra lásd *Zsoldos* 1997. 99–100. o.

¹²⁴ *Zsoldos* 2011. 84. o.

¹²⁵ *Barabás* 2022. 539–541. o.

III. Honorius két, 1225 májusában kelt oklevele igazít el. A pápa egyrészlől dicséretben részesítette a főpapot az eretnység visszaszorítása érdekében kifejtett korábbi tevékenysége miatt, azaz Ugrin ekkor már egy ideje exponálta magát Bosznia vonatkozásában.¹²⁶ Ennél is fontosabb azonban, hogy az egyházfő a kereszt hirdetésével, keresztes prédikációval¹²⁷ bizta meg az érseket – a tematika ekkor jelent meg először explicit módon a boszniai eretnséggel kapcsolatban.¹²⁸

Csak nembeli Ugrinnak tehát egy keresztes hadjárat előkészítése volt a feladata, amelyhez kapcsolódóan a keresztes felvevők (*crucesignati*) különböző privilégiumokat nyertek el.¹²⁹ A főpapot még arra is felhatalmazta III. Honorius, hogy feloldást adjon azon kereszteseknek, akiket korábban erőszak miatt kiközösítéssel sújtottak. Általános bűnbocsánatról azonban nem olvashatunk a diplomában.¹³⁰ Források híján csak feltételezhetjük – de talán joggal –, hogy Ugrin érsek volt az, aki felvetette az eretnekek elleni keresztes hadjárat ötletét a pápa számára. Az érseknek tudomása lehetett a katarok elleni hadjáratokról, illetve minden bizonnyal tisztában volt a keresztes eskühöz kapcsolódó követelményekkel és privilégiumokkal, valamint a keresztes hadjáratokkal járó előnyökkel. Az ugyanakkor valószínűtlen, hogy ekkor ténylegesen történt volna katonai beavatkozás Boszniában, azonban Ugrin érsek enélkül is ki tudta terjeszteni joghatóságát Ozora és Só területeire.¹³¹

Az érseket II. András is támogatta, legalábbis erre utal a pápa ugyanazon a napon, 1225. május 15-én kiállított másik oklevele. E szerint a magyar király Ozorát és Sót Ugrinnak adta, hogy az megtisztítsa azokat az eretnység romlottságától.¹³² Ugrin érsek és talán maga II. András is arra számíthatott, hogy a déli irányú magyar expanzió sikeresebb lehet a pápaság támogatását maga mögött tudva, akár egy keresztes hadjárat meghirdetése útján.¹³³

Ugrin aspirációit mutatja, hogy nem sokkal később, még 1227 előtt II. András és Béla herceg jóváhagyásával megszerezte Pozsega várát, amely lépés annak elhe-

¹²⁶ 1221 decemberében Ugrint és szuffragáneasait is felszólította a pápa Acontius támogatására. RPR I. k. 584. o. (6729. sz.) és RPO II. k. 14. o. (3601. sz.)

¹²⁷ A keresztes propagandára és prédikációra, valamint a kutatás problémáira lásd *Maier* 2000. 3–68. o.

¹²⁸ „[...] ad exhortationem bone memorie magistri Aconciū, subdiaconi et capellani nostri, apostolice sedis legati, et aliorum bonorum virorum, te viriliter accinxisti [...] predices verbum crucis, fideles contra infideles efficaciter exhortando.” VMHH I. k. 55. o. (CXVIII. sz.); RPR I. k. 638. o. (7407. sz.); RPO II. k. 338. o. (5489. sz.). Lásd még *Dautović* 2021. 100–101. o.

¹²⁹ A keresztesek privilégiumaira lásd *Brundage* 1969. 139–190. o.

¹³⁰ „Et si forsitan aliqui cruce signati vel cruce signandi per violentam manuum iniunctionem vinculo fuerint excommunicationes astricti, absolventi eos iuxta formam ecclesie tibi concedimus facultatem, nisi forsitan adeo fuerit gravis et enormis excessus eorum, quod merito sint ad sedem apostolicam destinandi.” VMHH I. k. 55. o. (CXVIII. sz.); RPR I. k. 638. o. (7407. sz.); RPO II. k. 338. o. (5489. sz.). Lásd még *Dautović* 2021. 100–101. o.

¹³¹ RPR I. k. 638. o. (7407. sz.) és RPO II. k. 338. o. (5489. sz.). Lásd még *Majnaric* 2007. 499–502. o.; *Bárány* 2012. 159. o.; *Barabás* 2017. 17. o.; *Dautović* 2021. 100. o. Vö. *Runciman* 1947. 105–106. o.

¹³² RPR I. k. 638. o. (7406. sz.) és RPO II. k. 338. o. (5490. sz.). Lásd még *Dautović* 2020. 67–68. o.

¹³³ *Dautović* 2021. 100–101. o.

lyezkedése okán ugyancsak az eretnekség elleni harc hatékonyabbá tételét szolgálta.¹³⁴ Az érsek a megfelelő vezetők és harcosok megtalálásáról is igyekezett gondoskodni. Úgy tűnik, nem kívánt kizárólag a lehetséges keresztesekre hagyatkozni, felbérelte ugyanis harcosként a királyi család egy tagját, II. András unokaöccsét, II. Iszákiosz Angélosz (1185–1195, 1203–1204) bizánci császár és Margit magyar hercegné Magyar Királyságban élő fiát, Jánost (Kalojánt). III. Honorius egy későbbi oklevele alapján ismert, hogy bár a megállapodás szerinti összeget átvette, János nem teljesítette a vállalt feladatot, emiatt kellett a pápának delegáltakat kirendelnie, akiknek feladata a herceg kényszerítése volt.¹³⁵ Nem ismert sem a pápai eljárás lefolyása, sem pedig eredménye, illetve nem rendelkezünk adattal arra nézve, hogy János ténylegesen sereget vezetett volna Boszniába. Mindazonáltal a pápai oklevél egy passzusa kifejezetten figyelemreméltó, e szerint ugyanis a hercegnek a kereszt jelét viselve kellett volna az eretnekek ellen harcolnia.¹³⁶ Bár a fizetség elfogadása és a keresztesként való harc alapvetően nem volt összeegyeztethető,¹³⁷ azonban Ugrin érsek lépései alapján biztosak lehetünk abban, hogy a fegyveres beavatkozás magyar részről szerepelt a tervek között.

Mindezek ellenére az elkövetkezendő évekből nem ismert Boszniába irányuló hadi vállalkozás, ahogyan a korábban kifejezetten aktív Ugrin érsek további tevékenységére nézve sincs újabb adatunk. Egészen 1232-ig, amikor is a következő egyházfő, IX. Gergely tudomására jutottak az aktuális boszniai püspökkel szemben felmerült vádak, amelyek szerint a helyi főpap írástudatlan volt, azaz nem tudott latinul, szimóniával, azaz anyagi ellenszolgáltatás fejében jutott hivatalához, és – ami szempontunkból a legfontosabb – nyíltan támogatta az eretnekeket, sőt testvére is közéjük tartozott.¹³⁸ A korábbiakhoz hasonlóan ezúttal sem ismert az információ forrása,¹³⁹ azonban talán nem merészkedünk túl messzire, ha azt feltételezzük, hogy a terület iránt ekkor már évek óta komoly érdeklődést mutató Ugrin érsektől származhatott a vád. Ebbe az irányba mutathat az a körülmény is, hogy 1232 júniusában a zágrábi püspökkel és

¹³⁴ RA I/1. k. 140. o. (434. sz.) – „Quanto propensius ecclesiarum desideramus augmentum, et hereticorum exterminium studiosius procuramus.” CDH III/2. k. 100. o.; RPR I. k. 658. o. (7645. sz.); RPO II. k. 463–464. o. (6158. sz.). Lásd még *Koszta* 2013. 19. o.

¹³⁵ RPR I. k. 658. o. (7650. sz.). Lásd még *Wertner* 1903. 596–597. o.; *Runciman* 1947. 106. o.; Jánosra pedig: *Zsoldos* 2011. 50., 127., 161., 181., 207. o.; *McDaniel* 1982–1983. 44–45. o.; *Majnarić* 2018. 447–448. o.

¹³⁶ „[...] archiepiscopus Colocensis, quod tu, ducentis marcis receptis ab eo, crucis te signaculo insignisti, contra hereticos de Bossina pugnaturus, sed [...] contra dictos hereticos hactenus procedere non curasti.” MREV I. k. 76. o. (LXXXIX. sz.) és RPR I. k. 658. o. (7650. sz.)

¹³⁷ A keresztesek adott esetben kaphattak anyagi támogatást az egyháztól. *Brundage* 1969. 185–187. o. Az igazságos háború elméletére és a kereszteseknek nyújtott bűnbocsánatra lásd *Zey* 2021. 18–20. o. és *Hunyadi* 2020a.

¹³⁸ „Idem enim, sicut accepimus, imperfectum suum minime recognoscens, utpote litteralis expers scientie, ac hereticorum publicus defensor; per quemdam manifestum hereticum. Simonie vitio mediante se in episcopum procuravit assumi.” ÁÚO I. k. 298–299. o. (181. sz.) és RPR I. k. 767. o. (8942. sz.)

¹³⁹ *Dautović* 2021. 103. o.

a hajszentlőrinci préposttal együtt éppen Ugrin kapta azt a feladatot, hogy vizsgálja meg a boszniai püspökség és vezetője helyzetét.¹⁴⁰

Talán ezen vizsgálat vezetett el ahhoz, hogy 1233 májusában IX. Gergely éppen a Magyar Királyságban tevékenykedő kardinális-legátusát, Pecorari Jakabot¹⁴¹ bízta meg a további vizsgálattal.¹⁴² Ő végül leváltotta a gyanúval illetett boszniai püspököt, és a domonkos rendi Johannes Teutonicust (Wildeshauseni Jánost), a rend későbbi nagymesterét (*magister genealis*)¹⁴³ nevezte ki új püspökké,¹⁴⁴ ami a prédikátorok rendje hosszabb távú boszniai tevékenységének a kezdetét is jelentette.¹⁴⁵ Mindazonáltal a koldulórendi domonkosok feltehetően kezdettől fogva ellenállással szembesülhettek, mivel a korábbi püspök leváltása bizonyosan ellentétes volt a helyi szokásokkal.¹⁴⁶ Szintén 1233-ban lépett színre egy új főszereplő magyar oldalról, II. András másodszülött fia, Kálmán szlavón herceg.¹⁴⁷ Ezzel párhuzamosan a Boszniát, illetőleg annak uralkodóját érintő eretnekvádak újra, sőt a korábbinál hangsúlyosabban jelentkeztek.

Ninoszláv Máté, a nem sokkal korábban hatalomra jutó boszniai bán¹⁴⁸ 1233-ban – talán részben éppen Pecorari Jakab legátus eljárásának¹⁴⁹ hatására – késznek mutatkozott az Apostoli Szék irányában arra, hogy országát és annak egyházát a katolikus hitre vezesse, és fellépjen az eretnokség ellen.¹⁵⁰ Ennek nyomán IX. Gergely a Szentszék védelme alá vette a bánt és annak családját, legalábbis amíg az hű marad ígéretéhez. Az eretnekvádak eredetével kapcsolatban nagy jelentőségű, hogy az egyházfő Kálmán hereget is értesítette a boszniai bánnal kapcsolatos döntéséről.¹⁵¹ Ez megerősíti a fel-

¹⁴⁰ RPR I. k. 767. o. (8942. sz.). Lásd még *Fine* 1975. 137–138. o. és *Dautović* 2021. 102–103. o. Ugyanakkor Ugrin megbízása úgy is értelmezhető, hogy a vád nem tőle származott.

¹⁴¹ *Almási* 1993.

¹⁴² RPR I. k. 788. o. (9211. sz.); RG IX. I. k. 775–776. o. (1375. sz.) Lásd még *Fine* 1975. 137–138. o. és *Dautović* 2021. 103–104. o.

¹⁴³ *Rabić* 2016. Lásd még *F. Romhányi* 2023. 227–228. o.

¹⁴⁴ *Ganzer* 1968. 132–133. o.

¹⁴⁵ RPR I. k. 788. o. (9211. sz.) és RG IX. I. k. 775–776. o. (1375. sz.) Lásd még *Fine* 1975. 138. o.; *Uő* 1987. 144. o.; *Lambert* 1998. 299. o.; *Dall’Aglio* 2011. 176., 179. o.; *Lorenz* 2011. 115–116. o.; *Rabić* 2016. 59–62. o.; *Barabás* 2017. 19–20. o.; *Majnarić* 2018. 448–449. o.; *Dautović* 2019. 68. o.; *Rabić* 2020. 321–322. o.

¹⁴⁶ *Rabić* 2020. 321–322. o. és *Fine* 1975. 138. o.

¹⁴⁷ Kálmánra lásd *Font – Barabás* 2017.

¹⁴⁸ Ninoszláv az előző bán, Kulin utódát, Istvánt letéve jutott hatalomra. *Dautović* 2021. 101. o. Vö. *Asbóth* 1885. 42–43. o.

¹⁴⁹ *Dautović* 2021. 103–104. o.

¹⁵⁰ „Te igitur sincere caritatis brachiis amplexantes, personam et terram tuam de Bosna, cum omnibus bonis, que in presentiarum rationabiliter possides, sub B. Petri, et nostra protectione suscipimus, et presentis scripti patrocinio communimus, districtius inhibentes, ne quis te, in fide catholica permanentem, super eadem terra, quam, sicut asseris, progenitores tui, qui fuerunt vitio heretice pravitatis infecti, ab antiquo pacifice possederunt, presumat indebite molestare.” VMHH I. k. 120. o. (CC. sz.); RPR I. k. 796. o. (9304. sz.); RG IX. I. k. 842. o. (1521. sz.)

¹⁵¹ RPR I. k. 796. o. (9303–9305. sz.); RG IX. I. k. 842–843. o. (1521–1523. sz.); RD 24. o. (6. sz.). Lásd még *Fine* 1975. 138–139. o.; *Fried* 1980. 288. o.; *Fine* 1987. 143–145. o.; *Brković* 2005. 144. o.; *Margetić* 2005. 98–99. o.; *Slišković* 2005. 486–487. o.; *Dall’Aglio* 2011. 180. o.; *Rabić* 2016. 63–64. o.; *Dautović* 2019. 68–69. o. Asbóth János szerint Kálmán herceg már 1233-ban sereget vezetett Ninoszláv ellen,

tételezést, hogy magyar oldalról eszközként használták a heterodoxiával kapcsolatos vádakat, illetve Ninosláv a növekvő magyar fenyegetés hatására is dönthetett a pápaságnak tett ígéret mellett, mintegy biztosításként.

Keresztes hadjárat(ok)?

A boszniai bán számításai nem váltak be hosszú távon, bár azt nem tudjuk pontosan miért változott meg IX. Gergely hozzáállása. Az bizonyos, hogy 1234-től kezdődően tanúi lehetünk a boszniai eretnokség elleni tényleges beavatkozás egyre konkrétabb előkészületeinek,¹⁵² amelyben a többször említett magyar királyi herceg, Kálmán ténylegesen az egyik főszereplő volt. Az sem lehetetlen, hogy a pápai tervekben beállt fordulat is hozzá vezethető vissza, de legfeljebb csak feltételezhetjük, hogy ismételt vádakkal van dolgunk.¹⁵³

Az egyházfő 1234 februárjában egy legátust is felhatalmazott az eretnokség elleni küzdelem megsegítésére, amiről értesítést küldött Dalmácia, Bosznia, Szerbia és más szláv területek (*Sclavonia*) főpapjainak címezve, felszólítva őket a legátus támogatására.¹⁵⁴ IX. Gergely kérése értelmében ezen kívül a kereszt felvételére és az eretnokség elleni harcra kellett buzdítaniuk a lehető legtöbb embert.¹⁵⁵ Nem ismert ugyanakkor, milyen eredménnyel járt a pápai megbízás, ahogyan a legátus tevékenységére nézve sem rendelkezünk több adattal.¹⁵⁶ Az azonban nagy jelentőségű, hogy a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos terminológia ezúttal is megtalálható a boszniai eretnokség vonatkozásában. Olyannyira, hogy a szövegben a keresztes hadjáratokra utaló szent ügy (*sanctum negotium*) szókapcsolat mellett a Szentföldre induló kereszteseknek nyújtott bűnbocsánat és privilégiumok szerepelnek,¹⁵⁷ ami egyértelműen egy keresztes hadjárat szervezése felé mutat.

aki emiatt fordult a pápához. Ezzel kapcsolatban konkrét forrásra azonban nem hivatkozott. *Asbóth* 1885. 43. o.

¹⁵² A historiográfiára lásd *Dautović* 2020. 68–70. o.

¹⁵³ Pecorari Jakab legátus vizsgálata is szerepet játszhatott az események alakulásában. *Lorenz* 2011. 116–117. o.; *Rabić* 2016. 63–67. o.; *Dautović* 2021. 106. o.

¹⁵⁴ A legátus a tristolói Szent Bertalan karthauzi monostor perjele volt, neve nem ismert. *Majnarić* 2018. 449. o. és *Dautović* 2021. 106. o. – A *Sclavonia* megjelölés a pápai oklevelekben jellemzően a szlávok által lakott területekre vonatkozva jelent meg. *Fine* 2006. 106–109. o. Eredetére és jelentésére lásd még *Bagi* 2012. 50–58. o.

¹⁵⁵ „Ut autem nihil omnino desit, ad tam sanctum negotium prosequendum, universis catholicis, qui ab eodem Priore commoniti crucis assumpto caractere, ad hereticorum exterminium se accinxerint.” VMHH I. k. 123. o. (CCVIII. sz.); RPR I. k. 803. o. (9402. sz.); RG IX. I. k. 985–986. o. (1782. sz.)

¹⁵⁶ *Dautović* 2021. 106. o.

¹⁵⁷ „[...] tam sanctum negotium prosequendum [...] illam indulgentiam, illudque privilegium elargimur, que accedentibus in terre sacre subsidium conceduntur.” VMHH I. k. 123. o. (CCVIII. sz.); RPR I. k. 803. o. (9402. sz.); RG IX. I. k. 985–986. o. (1782. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 148., 156. o. és *Uő* 2010. 96., 107–108. o.

Ezért is lehet meglepő, hogy az 1234 októberében a szlavón hercegnek küldött pápai levélben nyoma sincs a keresztes retorikának. IX. Gergely ugyan felszólította Kálmánt, hogy küzdjön az eretnokség romlottsága ellen *Sclavoniában*, hogy ezáltal a katolicizmus fényét vezesse oda.¹⁵⁸ Nem szerepel azonban sem a kereszt felvétele, sem pedig a bűnök bocsánata a szövegben, egyedül a szent munkára történő utalás emelhető ki, de az is legfeljebb áttételes kapcsolódási pont. Nem tudhatjuk, mi lehet az oka az óvatos megfogalmazásnak, talán a herceg ekkor még nem a keresztesek deklarált vezetőjeként szerepelt a pápai tervben, de a részvételére mindenesetre számított az egyházfő.

Nem mehetünk el szó nélkül Dženan Dautović legújabb elmélete mellett, ugyanis a boszniai történész szerint a pápai oklevélben használt *Sclavonia* terminus – bár az általában a szlávok által lakott területekre utalt¹⁵⁹ – az említett 1234-es esetben Szlavóniára, a Magyar Királyság egy meghatározott részére vonatkozott. Dautović úgy véli, az eretnekek említésekor az egyházfő nem a boszniai helyzetre utalt, az sokkal inkább a magyar egyház és II. András király konfliktusát tükrözte.¹⁶⁰ Bizonyítékul hozta fel azt az ugyancsak 1234 októberében, két nappal az említett után kiállított pápai diplomát, amellyel Kálmán és felesége, Salomea azt a különjogot kapták, hogy egyházi tilalom alatt álló helyeken is részt vehessenek misén, de csak zárt ajtók mögött és eretnekek, illetve kiközösített személyek jelenléte nélkül.¹⁶¹ Mindez a királyi herceg kérésére történt, ugyanis 1234-ben a korábban már említett boszniai püspök, a domonkos Johannes Wildeshausen *interdictum*, azaz egyházi tilalom alá vette a Magyar Királyságot. Tette mindezt Pecorari Jakab legátus felhatalmazásával, aki ekkor ugyan már nem tartózkodott Magyarországon, korábban azonban a domonkos rendi főpapot bízta meg a szükséges lépések foganatosításával, amennyiben II. András nem tartotta volna be az 1233. évi beregi egyezményben vállaltakat.¹⁶² Azt tudjuk, hogy a bíboros-legátus óvatossága nem volt alaptalan.¹⁶³ Nem mehetünk el szó nélkül amellest, hogy a formálódó kánonjogi megítélés szerint a keresztet felvevők lelki privilégiumai között III. Ince

¹⁵⁸ „[...] ad convertendum in robore tue fortitudinis infectos macula heretice pravitatis, te versus partes Sclavonie ita magnanimiter et potenter accingas, quod alii huiusmodi sanctitatis opus animo prompto suscipiant, et sedentes in perfidie tenebris ad lucem catholice proferare fidei non postponant. Sicque fiat, quod dum virtutis tue studio, favente Deo, numerus Dei filiorum augebitur, ita honor tue celsitudinis amplietur, quod et favorem Apostolice Sedis obtineas, et tandem in Beatorum collegio consquiescas.” ÁÚO I. k. 319. o. (196. sz.); RPR I. k. 827. o. (9726. sz.); RG IX. I. k. 1144. o. (2128. sz.). Lásd még Dautović 2021. 107. o.

¹⁵⁹ Fine 2006. 71–79. o. és Lorenz 2011. 108. o.

¹⁶⁰ Dautović 2021. 107–108. o. – Kálmán apjával, II. Andrással is ellentétbe került. Lásd Zsoldos 2022a. 13–14. o.

¹⁶¹ RPR I. k. 829. o. (9728. sz.) és RG IX. I. k. 1143. o. (2125., 2126. sz.). Lásd még Dautović 2021. 107. o.

¹⁶² II. András vállalta, hogy a jövőben nem alkalmaz a királyi pénzügyigazgatásban zsidókat és muszlimokat, illetve több korlátozást léptetett életbe velük kapcsolatban. Továbbá elismerte az egyházi bíróságok illetékességét házassági és ahhoz kapcsolódó ügyekben, ahogyan a klerikusok adómentességét és igazságszolgáltatási előjogait (*privilegium fori*) is, a birtokügyeket kivéve, valamint garantálta az egyház sókereskedelemmel kapcsolatos privilégiumait. Lásd Zsoldos 2022b. 342–357. o. és F. Romhányi 2016.

¹⁶³ Berend 2001. 156–160. o.

időszaka óta az egyházi tilalom alóli mentesség is szerepelt.¹⁶⁴ Ebből a szempontból a szlavón hercegnek adott felmentés arra utalhat, hogy Kálmán ekkor – még – nem vette fel a keresztet. Mindazonáltal nem beszélhetünk definitív bizonyítékról, a mentesség ugyanis egyes értelmezések szerint csak az úton lévő kereszttesekre vonatkozott, illetve az sem kizárt, hogy Kálmán szerette volna a privilégiumot feleségére is kiterjeszteni.

A magyar királyi hercegnek biztosított privilégiummal párhuzamosan a pápa azt a feladatot adta Johannes Wildeshausennek, hogy prédikáljon az eretnekség ellen *Sclavonia* területén, illetve arra is felhatalmazta, hogy feloldozhassa azon egyházi fenyítéssel sújtottakat, akik életüket veszíték az eretnekek elleni harc során.¹⁶⁵ Azonban sem a kereszt felvétele, sem pedig az általános bűnbocsánat nem szerepel a mandátum szövegében. Nem így egy nappal később, az október 17-én kelt pápai levélben, amely egyike a legjelentősebb dokumentumoknak az 1230-as évek keresztes hadjáratainak vonatkozásában. IX. Gergely ugyanis a lehetséges keresztteseket illetően rendelkezett, akiket korábbi kérelmüknek megfelelően vett az Apostoli Szék védelme alá.¹⁶⁶ Az oklevél *inscriptio*ja is figyelemre méltó, ugyanis a levél az eretnekek ellen harcoló magyarországi keresztteseknek volt címezve.¹⁶⁷ A *crucesignati* terminus és a kereszt említése mellett fontos arra is rámutatni, hogy a kereszttesek a Magyar Királyság területéhez kapcsolódtak, illetve az oklevél szövege a hadjáratra zárandóként is utal, ami már kifejezetten ritka volt IX. Gergely esetében.¹⁶⁸ A boszniai püspöknek címzett, ugyancsak szeptember 17-én kelt pápai oklevél szintén az eretnekek ellen harcolni kész magyarországi keresztteseknek nyújtott – a szentföldi vállalkozásokéval megegyező – bűnbocsánatról és privilégiumokról tájékoztat.¹⁶⁹ Mindezek alapján nem túlzás kijelenteni, hogy a magyar részvételű keresztes hadjárat terve a megvalósítás fázisába lépett.

Megerősíti ezt, hogy a pápa ugyanazon a napon védelme alá vette Kálmánt, valamint családját, amíg a herceg – az oklevél megfogalmazása szerint – az eretnekek kiirtásán munkálkodik.¹⁷⁰ Ennél is jelentősebb az a passzus, amely szerint Kálmán maga

¹⁶⁴ *Brundage* 1969. 156. o.

¹⁶⁵ RPR I. k. 829. o. (9737. sz.) és RG IX. I. k. 1143–1144. o. (2127. sz.). Lásd *Rist* 2009. 155. o.

¹⁶⁶ István zágrábi püspök kapta a feladatot, hogy biztosítsa a pápai védelmet. RPR I. k. 829. o. (9734. sz.) és RG IX. I. k. 1122–1123. o. (2122. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 156. o. A keresztteseknek adott világi privilégiumokra lásd *Brundage* 1969. 160–190. o.

¹⁶⁷ „[...] dilectis filiis cruceignatis contra hereticos Sclavonie in partibus Ungarie constitutis [...] Cum igitur zelo fidei ac devotionis eccensi, signo vivifice crucis assumpto, proposueritis in Sclavoniam contra hereticorum perfidiam proficisci, nos vertris iustis precibus inclinati, personas vestra cum omnibus bonis, que impresentiarum rationabiliter possidetis, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus.” ÁÚO I. k. 321. o. (198. sz.); RPR I. k. 829. o. (9733. sz.); RG IX. I. k. 1142. o. (2121. sz.)

¹⁶⁸ „[...] ut postquam arripueritis iter peregrinationis huiusmodi.” ÁÚO I. k. 321. o. (198. sz.); RPR I. k. 829. o. (9733. sz.); RG IX. I. k. 1142. o. (2121. sz.). Vö. *Rist* 2009. 148. o.

¹⁶⁹ „Universis catholicis, per regnum Hungarie constitutis, qui ad commonitionem tuam, crucis assumpto caractere, ad hereticorum exterminium se accinxerint, illam indulgentiam, illudque privilegium elargimur, que accedentibus ad terre sacre subsidium conceduntur.” CDH III/2. k. 397. o.; RPR I. k. 829. o. (9738. sz.); RG IX. I. k. 1144. o. (2129. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 156. o.

¹⁷⁰ „[...] studio ad exterminium pravitatis heretice laborabis.” ÁÚO I. k. 322. o. (199. sz.); RPR I. k. 829. o. (9735. sz.); RG IX. I. k. 1143. o. (2123. sz.). A zágrábi püspököt is értesítette a pápa erről. RPR I. k. 829. o. (9733–9738. sz.) és RG IX. I. k. 1142–1144. o. (2121–2124., 2127–2129. sz.)

kezdeményezte az eretnekek elleni támadást, még hozzá keresztesként.¹⁷¹ Az egyetlen, a Szentföldre keresztes hadat vezető magyar király fia tehát maga is bizonyosan fel kívánta venni a keresztet. Mindezek alapján úgy gondolom, a herceg hangsúlyozott lelkesedése, a kereszteseknek a pápához benyújtott kérelme, valamint a legátussal kapcsolatos oklevélben Bosznia említése valószínűtlenné teszi, hogy 1234-ben valóban Szlavónia lett volna egy keresztes hadjárat célpontja. A többször említett *Sclavonia* sokkal inkább a szlávok által lakott területeket jelentette, ahogyan az a pápai oklevelekben megszokott. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a Kálmánnak küldött levelekből szinte teljesen hiányoznak a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos kifejezések, nem úgy az eretnekek elleni harc hangsúlyozása, amely rendszeresen megjelenik bennük.¹⁷²

Sajnálatos módon nem tudjuk pontosan, milyen eredménnyel járt az 1234. évi rendelkezések sora. A historiográfiában eltérő nézetekkel találkozhatunk. Egyesek szerint Kálmán 1234–1235-ben ténylegesen vezetett hadjáratot Boszniába, ahol alávetette hatalmának Ninosláv bánt.¹⁷³ Alátámasztja ezt az elképzelést II. András egy 1235-ös intézkedése, valamint annak pápai megerősítése. A magyar uralkodó ugyanis fiatalabb fiára ruházta Boszniát, amire – bár csak elméleti döntés lehetett – IX. Gergely is áldását adta.¹⁷⁴ Maga az intézkedés ténylegesen értelmezhető egy már befejezett vagy folyamatban lévő katonai beavatkozás kontextusában, az azonban ismételtlen kiemelésre méltó, hogy a pápai oklevélből ezúttal is hiányoznak a keresztes hadjáratra vonatkozó kifejezések.¹⁷⁵

Több közvetlen adat is utal arra, hogy az 1230-as évek közepén történhetett valamiféle katonai beavatkozás. 1236-ban egy boszniai előkelőt, István korábbi bán fiát, Szibiszlávot, illetve annak anyját vette pápai védelem alá IX. Gergely, ami történhetett a Ninosláv, vagy éppen a keresztesek jelentette fenyegetés miatt.¹⁷⁶ De az intézkedés oka lehetett IV. Béla trónra kerülése is,¹⁷⁷ és így állhatott a változó magyarországi po-

¹⁷¹ „Cum illustrissimum in Christo filium Colomannum regem illustrem, qui zelo fidei ac devotionis accensus signo vivifice crucis assumpto proposuit hereticos de Sclavonic partibus in manu forti et brachio extento viriliter extirpare.” VMHH I. k. 130. o. (CCXXII. sz.); RPR I. k. 829. o. (9736. sz.); RG IX. I. k. 1143. o. (2124. sz.). A pápai védelemre mint keresztes privilégiumra lásd *Brundage* 1969. 160–170. o.

¹⁷² Az eretnekek és skizmatikusok elleni fegyveres fellépés egyes kánonjogi értelmezések szerint jogszerű volt. *Smith* 2020. 137. o.

¹⁷³ További irodalom: *Rabić* 2016. 61. o. és *Dautović* 2019. 69–70. o.

¹⁷⁴ RPR I. k. 849. o. (9986. sz.) és RG IX. II. k. 138. o. (2726. sz.). Lásd még *Slišković* 2005. 489. o.; *Lorenz* 2011. 115ff.; *Rabić* 2016. 62ff.; *Dautović* 2021. 108. o.

¹⁷⁵ 1235 szeptemberében IX. Gergely a magyarországi prelátusokhoz fordult a keresztesekkel kapcsolatban. Azt a feladatot bízta rájuk az egyházfő, hogy érjék el a keresztet felvevőknél, hogy ne induljanak el idő előtt a Szentföldre. Hasonló levelek kerültek kiállításra a pápai kancellárián a francia, angliai és német főpapok számára is, tehát általános rendelkezéssel van dolgunk, amely nem kapcsolódott a boszniai helyzethez. RPR I. k. 869. o. (10228. sz.) és RG IX. II. k. 171–172. o. (2786–2789. sz.). Lásd még *Borosy* 1996b. 47. o.

¹⁷⁶ RPR I. k. 868–869. o. (10223–10226. sz.) és RG IX. II. k. 457–458. o. (3272–3275. sz.). Lásd még *Fine* 1975. 140. o.; *Fried* 1980. 288. o.; *Lambert* 1998. 299. o.; *Rabić* 2016. 64–65. o.; *Dautović* 2021. 109. o.

¹⁷⁷ *Majnaric* 2018. 449. o.

litikai erőterétől való félelem a háttérben. Kálmán szlavón herceg mindenestre királyi garanciákat kapott: bátyja, IV. Béla 1237-ben megerősítette őt minden jogában és birtokában.¹⁷⁸ Raguza város azon 1237. évi rendelete is bizonyítéknak tekinthető, amely megtiltotta a helyi kereskedőknek, hogy Boszniába utazzanak, feltehetően az ottani nehézségek okán.¹⁷⁹ Továbbá figyelmet érdemel, hogy Johannes Wildeshausen, a boszniai püspök 1238 előtt, feltehetően 1237-ben lemondott hivataláról, egyes vélemények szerint azért, mivel nem értett egyet Kálmán boszniai intervenciójával.¹⁸⁰

A szlavón herceg erőfeszítéseire utalt az egyházfő egy 1238. áprilisi, a kunok püspökének küldött levelében is, míg ugyanazon év decemberében egyenesen gratulált Kálmán hercegnek a boszniai eretnokség kiirtásáért, illetve említette a neki nyújtott bűnbocsánatot.¹⁸¹ Mindezek alapján úgy vélem, joggal számolhatunk egy, a magyar királyi herceg által vezetett – keresztes – hadjáratral. Nem mellőzhető azonban annak említése, hogy nem ismert olyan magyar elbeszélő vagy okleveles forrás, amely bármilyen konkrét információval szolgálna az eseményeket illetően. IV. Béla egy 1244-es oklevele, amely a Kálmánnak adott korábbi garanciákat említi, ugyanakkor megerősíteni látszik a katonai beavatkozás tényét. A szövegben ugyanis arról olvashatunk, hogy a szlavón herceg felvette a keresztet, majd Boszniába ment, hogy ott az eretnekek ellen, Krisztus nevéért harcoljon.¹⁸²

Mindezekon túl az is érdekes adalék a helyzet elemzéséhez, hogy a Kálmánnak küldött pápai oklevelekben csak egyszer történik utalás a részére adott bűnbocsánatra és a kereszt felvételére. A herceget szinte kizárólag az eretnokség kiirtása miatt részesítette dicséretben az egyházfő. Ez a hallgatás azonban, mint azt korábban is láttuk, egyáltalán nem volt általános, több esetben is találkozhatunk a keresztes eszméhez kapcsolódó kifejezésekkel a pápai oklevelekben, így az 1238. december 22-én a pécsváradi apátnak küldött levélben is. Ez a magyarországi keresztetek által esküjük megváltására fizetett összeggel kapcsolatban rendelkezik,¹⁸³ tehát láthatóan nem mindenki kívánt

¹⁷⁸ RA I/2. k. 194., 236. o. (634. és 787. sz.)

¹⁷⁹ *Fine* 1975. 140. o. és *Dautović* 2021. 110. o.

¹⁸⁰ RPR I. k. 895., 897. o. (10505. és 10585. sz.) és RG IX. II. k. 876., 979. o. (4058. és 4286. sz.). Lásd még *Ganzer* 1968. 132–133. o.; *Zsoldos* 2011. 92. o.; *Rabić* 2016. 65–67. o.; *Ternovác* 2016. 220. o.; *Dautović* 2021. 108–110. o.

¹⁸¹ „[...] carissimus in Christo filius noster, Colomanus rex et dux Sclavorum illustris, sicut eius dem insinuatione percepimus, terram Bosne, deletis inde pravitatis heretice maculis, non absque multis laboribus deduxit ad lucem catholicae puritatis.” VMHH I. k. 162. o. (CCLXXXIX. sz.); RPR I. k. 895. o. (10585. sz.); RG IX. II. k. 876. o. (4286. sz.); „[...] de Bosne partibus deletis pravitatis heretice maculis, ibidem fulgeat lumen catholice puritatis. Super hoc siquidem, [...] et in remissionem iniungimus peccaminum.” VMHH I. k. 168. o. (CCCI. sz.); RPR I. k. 905. o. (10688. sz.); RG IX. II. k. 1198. o. (4692. sz.)

¹⁸² „[...] cum assumpto signo crucis contra Paterinos in Boznam et in terram Rame pro nomine Christi proficisceretur”. ÁÚO VII. k. 167. o. (109. sz.) és RA I/1. k. 194., 236. o. (634. és 787. sz.)

¹⁸³ „[...] pro redemptione votorum cruce signatorum Ungarie contra hereticos [...]” CDH IV/1. k. 129. o. Lásd még *Borosy* 1996b. 47. o.

részt venni a hadjáratban, aki korábban felvette a keresztet. Megjegyzendő, ez az oklevél azon kevesek egyike, amely említi az esküt, a keresztes státusz alapvető elemét.

A korszak kutatóinak feltételezése szerint Kálmán hercegnek sikerült ellenőrzése alá vonnia Bosznia bizonyos részeit, de Ninosláv hatalma nem omlott össze. Nem mindenki fogadja el azonban történetileg hitelesnek a hadjárat(ok) tényét, azt állítva, hogy a pápai oklevelek megfogalmazásai nem tekinthetők többnek retorikai fogásnál, amely félrevezette a későbbi történészeket.¹⁸⁴ A horvát medievista, Ivan Majnarić pedig azt a teóriát fogalmazta meg, hogy a pápai oklevelekben valójában a dalmáciai kalózkokra utal az eretnokséggel kapcsolatos terminológia.¹⁸⁵

Véleményem szerint II. András és IV. Béla támogatása, illetve az ismertetett pápai oklevelek sora, valamint azok utalásai a herceg tevékenységére kellően alátámasztják, hogy a Bosznia iránt érdeklődést mutató Kálmán valóban vezetett egy vagy több hadjáratot a területre. Hogy ezt keresztesként tette-e, az már egy másik kérdés. Ebből a szempontból nagy jelentőségű, hogy bátyja 1244-es oklevele szerint a herceg ténylegesen felvette a keresztet.

Új szereplők a színen

1238-ban egy figyelemre méltó változás állt be a pápai tervekben, IX. Gergely ugyanis legátusi kinevezést adott az új boszniai püspöknek, a domonkos rendi Pósnak.¹⁸⁶ Fő feladata a püspökség megszilárdítása, egyebek mellett Brdóban (Vrhobosna), a mai Szarajevó közelében egy székeskáptalan létrehozása volt. Utóbbival kapcsolatban felmerült, hogy a terület ekkor Kálmán fennhatósága alatt állhatott, ezért esett rá a választás, az ötlet pedig a hercegtől és a domonkosoktól származott.¹⁸⁷ Pósa legációjának a fő feladata mindazonáltal az eretnokség elleni küzdelem volt, amellyel kapcsolatban Kálmán herceg erőfeszítései és – ami különösen jelentős – a heterodoxia ellen küzdők, tulajdonképpen a keresztesek pápai védelme, illetve a nekik nyújtott bűnbocsánat is említésre került.¹⁸⁸ Akár az is elképzelhető, hogy a szlavón herceg sikerei nyomán dön-

¹⁸⁴ *Runciman* 1947. 106. o.; *Fine* 1987. 144–145. o.; *Lambert* 1998. 299. o.; *Brković* 2005. 144–148., 163–164. o.; *Margetić* 2005. 100–101. o.; *Sliško* 2005. 487–489. o.; *Dall’Aglio* 2011. 180. o.; *Lorenz* 2011. 116. o.; *Rabić* 2016. 61–64. o.; *Majnarić* 2018. 450–451. o.; *Dautović* 2021. 112–113. o.

¹⁸⁵ *Majnarić* 2018. 450–451. o.

¹⁸⁶ RPR I. k. 905. o. (10692. és 10693. sz.) és RG IX. II. k. 1197–1198. o. (4691., 4693. és 4694. sz.)

¹⁸⁷ *Fine* 1975. 140–141. o. és *Dautović* 2021. 111–112. o.

¹⁸⁸ „Quum igitur carissimi in Christo filii nostri, Colomanni regis illustris, ducis Sclavonie ac aliorum fidelium circumposite regionis, efficaci diligentia faciente provenerit, quod ibidem, triumphante conditoris dextera, consurgit religio Christiana [...] secundum datam tibi a Deo prudentiam, exhorteris, ut tanquam zelum Dei habentes, se viriliter et potenter accingant ad hereticæ pravitatis residuum de predicta diocesi penitus abolendum. [...] omnes eiusdem regni, contra hereticos dicte diocesis, suscepto propter hoc signaculo, processuros, nec non eorum familias et bona omnia, donec de ipsorum reditu certissime cognoscatur, sub protectione ac defensione sedis apostolicæ admittentes [...] suorum concedimus veniam peccatorum.” VMHH I. k. 169–170. o. (CCCVI. sz.); RPR II. k. 905. o. (10693. sz.); RG IX. II. k. 1197–1198. o. (4691. sz.). Vö. *Bysted* 2018.

tött úgy IX. Gergely, hogy a továbbiakban világi segítség nélkül is kezelhető a boszniai helyzet, így a vezetés az új legátus, Pósa püspök kezébe kerülhetett, ezután ő volt hivatott szervezni és irányítani a keresztes hadjáratot.¹⁸⁹

Ha így is történt, az láthatóan nem okozott zavart az egyház és Kálmán viszonyában. A pápa finansiális jellegű intézkedései¹⁹⁰ mellett ugyanis a szlavón herceg is támogatta Pósa feladatai megvalósításában. A püspökség ekkor nyerte el tőle a pécsi egyházmegegyében fekvő Diakóvárát (a mai horvátországi Đakovót), amely aztán a későbbiekben a latin rítusú, immáron Bosznián kívül működő püspökség központja lett.¹⁹¹ Némileg meglepő módon, maga Ninosláv is adományban részesítette a püspökséget,¹⁹² feltehetően a pápa jóakarátának elnyerése céljából.

1239 decemberében oklevelek újabb sora hagyta el a pápai kancelláriát, miután IX. Gergely értesült Kálmántól az aktuális boszniai hírekről.¹⁹³ Az egyházfő ismét dicséretben részesítette a szlavón herceget tevékenysége miatt, a boszniai domonkosoknak az eretnység elleni prédikálást parancsolta, míg Pósa püspököt arról értesítette, hogy a püspökség birtokait pápai védelem alá vette.¹⁹⁴ Kálmán herceg tehát továbbra is aktív volt Bosznia vonatkozásában, azonban a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos terminológia nagyrészt ekkor is hiányzik a neki küldött, illetve az őt említő oklevelekből. Mindössze a hit ügye (*negocium fidei*) kifejezés szerepelt a boszniai domonkosoknak Pósa és a püspökség anyagi támogatásával kapcsolatban küldött pápai levelekben.¹⁹⁵ Ez a megfogalmazás alátámasztja a feltételezést, amely szerint az egyházfő a legátussá kinevezett domonkos püspököt tartotta a boszniai eretnekellenes tevékenység új vezetőjének.

Több adat nem áll rendelkezésre a magyar királyi herceg boszniai tevékenységét illetően. Nem a IX. Gergely pápával fennálló kapcsolata változott meg, az továbbra is szoros maradt, ahogyan egyebek mellett a zágrábi püspökség és a spalatói érsekiség egyesítésének ekkor felmerülő terve is mutatja.¹⁹⁶ Azonban 1241-ben gyökeresen

¹⁸⁹ A pápai legátusoknak a keresztes hadjáratokban játszott szerepére lásd *Smith* 2017. 261–263., 268–274., 284–295. o. és *Uő* 2020.

¹⁹⁰ IX. Gergely a pécsváradi apátot bízta meg, hogy bizonyos összegeket a boszniai püspökhöz eljuttasson. RPR I. k. 905. o. (10689. és 10690. sz.) és RG IX. II. k. 1198–1199. o. (4695. és 4696. sz.)

¹⁹¹ RPR I. k. 916. o. (10824. sz.) és RG IX. III. k. 143. o. (4991. sz.). Lásd még *Fine* 1987. 144–145. o.; *Brković* 2005. 164–165. o.; *Slišković* 2005. 491–492. o.; *Basić* 2006. 34. o.; *Lorenz* 2011. 116. o.; *Rabić* 2016. 66–67. o.; *Ternovác* 2016. 220ff.; *Dautović* 2021. 111–112. o.

¹⁹² „Dux Bosnie indignum se gratia constituens, quam in eo circa ipsum Clementia Dei fecerat, quod pravitatem contemnens hereticam, ad catholicam rediit unitatem, in erroris inuium, sicut accepimus, damnabiliter est relapsus.” VMHH I. k. 169. o. (CCCV. sz.); RPR I. k. 905. o. (10691. sz.); RG IX. II. k. 1199. o. (4697. sz.)

¹⁹³ RD 29. o. (18. sz.)

¹⁹⁴ RPR I. k. 916. o. (10822–10824. sz.) és RG IX. III. k. 143–144. o. (4991–4993. sz.)

¹⁹⁵ „Venerabili fratri nostro episcopo Bosnensi in opus huiusmodi, ac alia, que negocio fidei opportuna fuerint, convertendam, postposito difficultatis obstaculo, integre assignetis.” VMHH I. k. 173. o. (CCCXIV. sz.) és RPR I. k. 917. o. (10832. sz.). Lásd még *Rist* 2009. 148. o.

¹⁹⁶ További irodalom: *Basić* 2006. és *Font – Barabás* 2017. 115–118. o.

megváltozott a helyzet: a tatárjárás mindent felülírt. Egy korábbi főszereplő, Ugrin kalocsai érsek a muhi csataterén életét vesztette,¹⁹⁷ Kálmán a mongolokkal harcba szállva olyan súlyos sebesüléseket szenvedett, amelyekbe néhány héttel később belehalt, így nem érthette meg, hogy IX. Gergely pápa júniusban, értesülve az invázióról, a védekezőknek a szentföldi kereszteteknek járó bűnbocsánatot kínálta fel. Kálmán halála ekkor még nem lehetett ismert az egyházfő előtt, hiszen ő és bátyja, IV. Béla személyükre nézve is pápai védelmet kaptak.¹⁹⁸ A herceg és Ugrin érsek tehát még azelőtt halt hősi halált a hit ellenségei ellen küzdve, hogy felvehették volna a keresztet.

Összegzés

Vizsgálódásunk végére érve megállapíthatjuk, a boszniai „eretnység” problémája kifejezetten fontos volt a pápák számára. A fegyveres beavatkozás lehetősége komolyan először az 1220-as években merült fel, bár ekkor még messze állt a megvalósulástól. A kereszties hadjárat ötlete a következő évtizedben újra és újra felvetődött, méghozzá az eretnység ellen – bár kérdéses, mennyiben tekinthetők a boszniai keresztények eretneknek, illetve mennyiben álltak politikai motivációk a vád hátterében. Hogy a Boszniával kapcsolatos eljárásra milyen mértékben hatott a katarok elleni kereszties hadjárat példája, nehéz eldönteni. Az azonban nem tűnik lehetetlennek, hogy a Boszniába vezetett kereszties hadjárat ötlete Csák nembeli Ugrin kalocsai érsektől származott, aki néhány évvel korábban, 1217–1218-ban személyesen vett részt egy kereszties hadjáraton. Nem lehetetlen, hogy a magyar főpap az ott szerzett tapasztalatok nyomán döntött úgy, hogy egy kereszties hadjárat megfelelően tudta volna támogatni öt céljai megvalósításában. Az ambiciózus érsek helyét a magyar oldalon azonban egy új szereplő vette át az 1230-as években: II. András fiatalabb fia, Kálmán szlavón herceg. A fennmaradt források alapján meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, hogy Kálmán vezetésével tényleg indult magyar hadjárat Boszniába, bár nem ismert, hogy az valóban kereszties volt-e, illetve annak lefolyásáról sincsenek forrásaink.

A pápai oklevelek alapján megállapítható, a Magyar Királyságban nem hullott kövek közé a boszniai eretnekek ellen keresztiesként való harc ötletének magva. Ahogyan Ugrin érseknél, úgy Kálmán hercegnél is található személyes érintettség, hiszen mégiscsak az első és egyetlen olyan magyar király fia volt, aki keresztiesként a Szentföldre vezette hadait. Mindezek ellenére a szlavón hercegnek küldött pápai oklevelekben alig található a kereszties hadjáratot kapcsolatos kifejezés, pedig IX. Gergely számos alkalommal dicsérte a herceget az eretnység kiirtásáért tett erőfeszítése miatt, valamint

¹⁹⁷ *Font – Barabás* 2017. 150–154. o. és *Barabás* 2022. 544–546. o.

¹⁹⁸ RPR I. k. 933. o. (11032–11034. sz.) és RG IX. k. 523. o. (6057–6059. és 6062. sz.). Lásd még *Fried* 1980. 263–264. o.; *Srodecki* 2022b. 312–313. o.; *Veszprémy* 2022b. 323. o.

az Apostoli Szék védelme alá is vette őt. Az egyetlen utalás arra, hogy a szlavón herceg fel akarta venni a keresztet, egy István zágrábi püspöknek küldött pápai levélben található. A hallgatás okát illetően legfeljebb feltételezésekbe bocsátkozhatunk, talán az egyházfő nem kívánt túlságosan a buzgó magyar királyi hercegre hagyatkozni, meg akarta őrizni az egyház vezető szerepét. A Pósa püspöknek adott legátusi hivatal is talán ezzel hozható összefüggésbe. Mindenesetre IV. Béla többször említett oklevele alapján meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, Kálmán saját megítélése szerint felvette a keresztet. Hogy ez miért nem jelent meg az egyházfő neki küldött leveleiben, nem válaszolható meg bizonyosan.

A szlavón herceg végül, függetlenül bizonytalan természetű boszniai hadjárataitól, a muhi csatában harcolt a kereszténység ellenségeivel, akárcsak egy másik magyarországi főszereplő, Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek – és mindketten életüket adták a küzdelemben.

BIBLIOGRÁFIA

- Almási* 1993. *Almási Tibor*: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában: Pecorari Jakab magyarországi legációja. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 5. (1993) 1–2. sz. 129–141. o.
- Angelov* 1976. *Angelov, Dimiter*: Ursprung und Wesen des Bogumilentums. In: *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.)*. Proceedings of the international conference, Louvain, May 13–16, 1973. Ed. *Willem Lourdaux – Daniël Verhelst*. (Mediaevalia Lovaniensia Series I. Studia IV.) Leuven, 1976. 144–156. o.
- Asbóth* 1885. *Asbóth János*: A bosnyák bogumilek az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak alatt. I. rész. *Budapesti Szemle*, 13. (1885) 41. k. 25–52. o.
- ÁÚO *Árpádkori új okmánytár. I–XII. k. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv*. Pest–Budapest, 1860–1874.
- Bagi* 2012. *Bagi Dániel*: Sclavonia a Magyar–lengyel krónikában. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára. Szerk. *Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2012. 45–58. o.
- Barabás* 2017. *Barabás Gábor*: Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. *Világtörténet*, 7. (39.) (2017) 1. sz. 5–32. o.

- Barabás* 2022. *Barabás Gábor: A 13. század háborúi és a magyar főpapok. Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 3. sz. 531–570. o.
- Bárány* 2006a. *Bárány, Attila: Crusades and Crusading in Hungarian Historiography. In: Europe and the World in European Historiography. Ed. Lévai, Csaba. Pisa, 2006. 129–148. o.*
- Bárány* 2006b. *Bárány Attila: Magyarország és a kései keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 139–165. o.*
- Bárány* 2012. *Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. • King Andrew and Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár, 2012. 129–173. o.*
- Bárány* 2023. *Bárány, Attila: The Hungarian Angevins and the Crusade: King Charles I (1301–1342). In: Zwischen Ostsee und Adria. Hrsg. Attila Bárány – Roman Czaja – László Pószán. Debrecen, 2023. 41–81. o.*
- Basić* 2006. *Basić, Ivan: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću. Pro tempore*, 3. (2006) 3. sz. 5–43. o.
- Basler* 1973. *Basler, Đuro: Ungarn und das bosnische Bistum (1181/85–1247). Ungarn – Jahrbuch*, 5. (1973) 9–15. o.
- Berend* 2001. *Berend, Nora: At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and ‘Pagans’ in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300. Cambridge, 2001.*
- Borbás* 2019. *Borbás Benjámín: A Német Lovagrend szerepe a 13. század első felének keresztes hadjárataiban. In: Micae Mediaevales VIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Kis Iván – Kozák-Kígyóssy Szabolcs László – Veres Kristóf György – Veszprémy Márton. Budapest, 2019. 39–54. o.*
- Borbás* 2021. *Borbás Benjámín: A hadizsákmány elosztásának kérdése a Német Lovagrend szentföldi harcaiban. In: Az ókori hadtörténettől a modern fegyveres konfliktusokig. A Fiatal Hadtörténészek Országos Konferenciájának anyagai. Szerk. Bene Krisztián – Fazekas Ferenc – Kiss Márton – Sarlós István. Pécs, 2021. 127–145. o.*

- Borbás* 2022. *Borbás Benjámín*: Előzetes egyezségek a zsákmányról a 12–13. századi keresztes hadjáratokban. In: *Micae Mediaevales X. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. *Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Szokola László – Varró Orsolya – Veszprémy Márton*. Budapest, 2022. 45–60. o.
- Borosy – Laszovszky* 2006. *Borosy András – Laszovszky József*: Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok. In: *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk. *Laszovszky József – Majorossy Judit – Zsengelér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 75–90. o.
- Borosy* 1996a. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. 1. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 1. sz. 3–43. o.
- Borosy* 1996b. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. 2. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. (1996) 2. sz. 11–54. o.
- Bozsóky* 1996. *Bozsóky Pál Gergő*: Keresztes hadjáratok. Szeged, 1996.
- Brković* 2005. *Brković, Milko*: Bosansko-humski kršćani u križištu papinske i ugarske politike prema bosni i humu. In: *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Ed. *Franjo Šanjek*. Sarajevo–Zagreb, 2005. 129–178. o.
- Brundage* 1969. *Brundage, James L.*: *Medieval Canon Law and the Crusaders*. Madison–Milwaukee–London, 1969.
- Budak* 2022. *Budak, Nevem*: *Crusades and Crusading in High Medieval Dalmatia and Croatia – Failed, Abused, Imaginary*. In: *The Expansion of the Faith: Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages*. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 14.) Eds. *Paul Srodecki – Norbert Kersken*. Turnhout, 2022. 89–96. o.
- Bysted* 2018. *Bysted, Ane L.*: Chapter Two: Remission of Sins or of Penances? The Meaning of Crusade Indulgences before and at the Fourth Lateran Council. In: *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement. The Impact of the Council of 1215 on Latin Christendom and the East*. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 7.) Eds. *Jessalynn Bird – Damian Smith*. Turnhout, 2018. 41–57. o.
- CDCD *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Tom. I–XV. Ed. *Tadija Smičiklas*. Zagrabiae, 1904–1934.

- CDH Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. I–XI. Ed. *Georgius Fejér*. Budae, 1829–1844.
- Constable* 2016. *Constable, Giles*: Crusaders and Crusading in the Twelfth Century. London–New York, 2016.
- Csukovits* 2019. *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon. II. k. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések.) Budapest, 2019.
- Dall’Aglio* 2011. *Dall’Aglio, Francesco*: Crusading in a Nearer East: The Balkan Politics of Honorius III and Gregory IX (1221–1241). In: *La Papauté et les croisades: Actes du VIIe Congrès de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East • The Papacy and the Crusades: Proceedings of the VIIIth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East*. Ed. *Michel Balard*. London–New York, 2011. 174–183. o.
- Dall’Aglio* 2019. *Dall’Aglio, Francesco*: Innocent III and South-Eastern Europe: Orthodox, Heterodox, or Heretics? *Studia Ceranea*, 9. (2019) 11–25. o.
- Dautović* 2019. *Dautović, Dženan*: Vampiri, lisice i korov. ”Sveta retorika” i propagandno djelovanje protiv Bosne u pismima postlatrerskih papa prve polovine 13. stoljeca. In: *Zbornik radova: Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku. Pristupi i perspective*. Eds. *Elmedina Duranović – Enes Dedić – Nedim Rabić*. Sarajevo, 2019. 59–80. o.
- Dautović* 2020. *Dautović, Dženan*: Historiographic controversy about the Crusades against Bosnian “heretics”. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 3. (2020) 4. sz. 63–77. o.
- Dautović* 2021. *Dautović, Dženan*: Nulla spes sit ... Bosnia and the Papacy in the Thirteenth Century. *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis*, 11. (2021) 97–125. o.
- Dautović* 2022. *Dautović, Dženan*: Reception of John V. A. Fine Jr.’s The Bosnian Church: A New Interpretation: Interesting Sleeve of a Never Ending Historiographical Debate. *Studia Ceranea*, 12. (2022) 399–415. o.
- Day* 2024. *Day, Kirsty*: Crusading against Bosnian Christians, c. 1234–1241. In: *Crusading against Christians in the Middle Ages*. Eds. *Mike Carr – Nikolaos Chrissis – Gianluca Raccagni*. Cham, 2024. (E-book) 191–212. o.
- DEC Decrees of the Ecumenical Councils. Ed. *Norman P. Tanner*. London–Washington DC, 1990.

- Drossbach* 2008. *Drossbach, Gisela*: Die Entwicklung des Kirchenrechts als raumübergreifendes Kommunikationsmodell im 12. Jahrhundert. In: Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter. (Scrinium Friburgense. Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg 22.) Hrsg. *Gisela Drossbach – Hans-Joachim Schmidt*. Berlin–New York, 2008. 41–61. o.
- Duggan* 1998. *Duggan, Charles*: Papal Judges Delegate and the Making of the „New Law” in the Twelfth Century. In: *Uő Decretals and the Creation of „New Law” in the Twelfth Century: Judges, Judgements, Equity, and Law*. Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, 1998. 172–199. o.
- F. Romhányi* 2016. *F. Romhányi Beatrix*: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 3. (2016) 265–302. o.
- F. Romhányi* 2023. *F. Romhányi Beatrix*: A kun püspökségtől a firenzei unióig, avagy a domonkos misszió változó keretei. *Certamen*, 10. (2023) 225–234. o.
- Fine* 1975. *Fine, John V. A.*: The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries. (East European Quarterly. East European Monographs X.) New York–London, 1975.
- Fine* 1987. *Fine, John V. A.*: The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, 1987.
- Fine* 2006. *Fine, John V. A.*: When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods. Ann Arbor, 2006.
- Fleisch* 2006. *Fleisch, Ingo*: Sacerdotium – Regnum – Studium der westiberische Raum und die europäische Universitätskultur im Hochmittelalter. Prosopographische und rechtsgeschichtliche Studien. (Geschichte und Kultur der Iberischen Welt 4.) Berlin, 2006.
- Font – Barabás* 2017. *Font Márta – Barabás Gábor*: Kálmán (1208–1241). Halics királya – Szlavónia hercege. Budapest–Pécs, 2017.
- Fraknói* 1901. *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. I. k. Budapest, 1901.

- Fried* 1980. *Fried, Johannes*: Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jahrhundert). Heidelberg, 1980.
- Ganzer* 1968. *Ganzer, Klaus*: Papsttum und Bistumbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der päpstlichen Reservationen. Köln–Graz, 1968.
- Györkös* 2020. *Györkös Attila*: Az albígensék elleni keresztes háború. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. Pószán László – Veszprémy László – Isaszegi János. Budapest, 2020. 94–110. o.
- Hageneder* 1963a. *Hageneder, Othmar*: Das päpstliche Recht der Fürstenabsetzung: seine kanonistische Grundlegung (1150–1250). *Archivum Historiae Pontificiae*, 1. (1963) 53–95. o.
- Hageneder* 1963b. *Hageneder, Othmar*: Studien zur Dekretale „Vergentis“ (X. V, 7, 10): Ein Beitrag zur Häretikergesetzgebung Innocenz’ III. *Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 49. (1963) 138–173. o.
- Hageneder* 1978. *Hageneder, Othmar*: Die Häresie des Ungehorsams und das Entstehen des hierokratischen Papsttums. *Römische Historische Mitteilungen*, 20. (1978) 29–47. o.
- Hunyadi* 2011. *Hunyadi Zsolt*: A keresztes háborúk világa. Keresztesek hadinépe. Debrecen, 2011.
- Hunyadi* 2020a. *Hunyadi Zsolt*: A szent háború, avagy a keresztes hadjáratok vallási motivációi. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. Pószán László – Veszprémy László – Isaszegi János. Budapest, 2020. 54–67. o.
- Hunyadi* 2020b. *Hunyadi Zsolt*: Úton a Szentföld felé. A Magyar Királyság szerepe a II. és III. keresztes hadjáratban. *Hadttörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 750–775. o.
- ÍFMT Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) Szerk. Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018.
- Kálmán* 2011. *Kálmán Dániel*: „Cupiensusque illo ire armatus”. A XII. századi keresztes hadjáratok az oklevelek tükrében. *Hadttörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 809–825. o.

- Kéry* 2008. *Kéry, Lotte*: Dekretalenrecht zwischen Zentrale und Peripherie. In: Römische Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 2.) Hrsg. *Jochen von Johrendt – Harald Müller*. Berlin–New York, 2008. 19–45. o.
- KMTL *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Főszerk. *Kristó Gyula*. Szerk. *Engel Pál – Makk Ferenc*. Budapest, 1994.
- Kosztá* 2013. *Kosztá László*: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.) Pécs, 2013.
- Kosztolnyik* 1987. *Kosztolnyik, Zoltán J.*: From Coloman the Learned to Béla III (1095–1196): Hungarian Domestic Policies and Their Impact upon Foreign Affairs. (East European Monographs 220.) Boulder, 1987.
- Kosztolnyik* 1996. *Kosztolnyik, Zoltán J.*: Hungary in the thirteenth century. New York, 1996.
- Kristó* 1986. *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.
- Lambert* 1998. *Lambert, Malcolm*: The Cathars. Oxford, 1998.
- Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér* 2006. Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.
- Lea* 1939. *Materials Toward a History of Witchcraft*. Vol. 1. Collected by *Henry Charles Lea*. Philadelphia, 1939.
- Lippiatt* 2019. *Lippiatt, G. E. M.*: Worse than All Infidels: The Albigensian Crusade and the Continuing Call of the East. In: *Crusading Europe. Essays in Honour of Christopher Tyerman*. Eds. *G. E. M. Lippiatt – Jessalynn L. Bird*. (Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East 8.) Turnhout, 2019. 119–144. o.
- Lorenz* 2011. *Lorenz, Manuel*: Bogomilen, Katharer und bosnische ‘Christen’: Der Transfer dualistischer Häresien zwischen Orient und Okzident (11. –13. Jh.). In: *Vermitteln – Übersetzen – Begegnen: Transferphänomene im europäischen Mittelalter und in der frühen Neuzeit; interdisziplinäre Annäherungen*. (Nova Mediaevalia 9.) Ed. *Balázs J. Nemes*. Göttingen, 2011. 87–136. o.

- Maier* 2000. *Maier, Christoph T.*: Crusade Propaganda and Ideology: Model Sermons for the Preaching of the Cross. New York, 2000.
- Majnarić* 2007. *Majnarić, Ivan*: Some Cases of Robbing the Papal Representatives along the Eastern Adriatic Coast in the Second Half of the Twelfth and during Thirteenth Century. *Acta Histriae*, 15. (2007) 2. sz. 493–506. o.
- Majnarić* 2008. *Majnarić, Ivan*: Papinski kapelan Ivan od Casamarija i bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio? [Papal Chaplain Johannes de Casamaris and the Abjuration of Bilino Polje in 1203. A Papal Legate Who was never in Bosnia?]. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50. (2008) 1–13. o.
- Majnarić* 2009. *Majnarić, Ivan*: Papinski poslanik Akoncije u Dalmaciji i Hrvatskoj 1219.–1223. godine. In: *Humanitas et litterae*. Zbornik u cast Franje Šanjeka. Eds. *Lovorka Čoralić – Slavko Slišković*. (Analecta Croatica Christiana 40.) Zagreb, 2009. 79–98. o.
- Majnarić* 2017. *Majnarić, Ivan*: Giovanni de Casamaris e l’abiura di Bilino Polje 1203 – Giudice delegato papale in Bosnia. *Review of Croatian History*, 13. (2017) 29–44. o.
- Majnarić* 2018. *Majnarić, Ivan*: Tending the Flock: Clergy and a Discourse of War in the Wider Hinterland of the Eastern Adriatic during the Late Twelfth and Thirteenth Centuries. In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Eds. *Radostaw Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 435–469. o.
- Major* 2006. *Major Balázs*: A magyar keresztetek arab szemmel. Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsen-gellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 113–118. o.
- Makk* 1996. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996.
- Maléth* 2020. *Maléth Ágnes*: A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342). (DeLegatOnline Könyvek 2.) Pécs, 2020.
- Margetić* 2005. *Margetić, Lujo*: Neka pitanja abjuracije iz 1203. godine. In: *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Ed. *Franjo Šanjek*. Sarajevo–Zagreb, 2005. 27–103. o.

- McDaniel* 1982–1983. *McDaniel, Gordon L.*: On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena. *Ungarn – Jahrbuch*, 12. (1982–1983) 43–50. o.
- Meschini* 2018. *Meschini, Marco*: Chapter Six: Innocent III, the Fourth Lateran Council and the Albigensian Crusade. In: *The Fourth Lateran Council and the Crusade Movement. The Impact of the Council of 1215 on Latin Christendom and the East. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 7.)* Eds. *Jessalynn Bird – Damian Smith*. Turnhout, 2018. 113–130. o.
- Moore* 2003. *Moore, John C.*: Pope Innocent III (1160/61–1216). *To Root Up and to Plant*. Leiden–Boston, 2003.
- Moore* 2012. *Moore, Robert Ian*: *The War on Heresy*. Cambridge, MA, 2012.
- Moravcsik* 1988. *Moravcsik Gyula*: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988.
- MREV *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. k. Szerk. Fraknói Vilmos – Lukcsics József*. Budapest, 1896–1907.
- Ónadi* 2020. *Ónadi Sándor*: Monteil-i Adhemar katonai szerepvállalása az első keresztes hadjárat korai szakaszában. In: „A mi tendenciáink...” (Szakkollégiumi Tanulmányok 7.) Szerk. *Berecz Gábor – Lengyel Emese – Ónadi Sándor – Papp Fruzsina Judit – Szendrei Ákos*. Debrecen, 2020. 93–104. o.
- Ónadi* 2021. *Ónadi Sándor*: Az első keresztes hadjárat (1095–1099) morális görbéje, s annak módszertani alapjai. In: „A mi tendenciáink...” (Szakkollégiumi Tanulmányok 8.) Szerk. *Ónadi Sándor – Papp Fruzsina Judit*. Debrecen 2021. 125–138. o.
- Parker* 2017. *Parker, K. S.*: Indigenous Christians of the Ayyubid Sultanate at the time of the Fifth Crusade. In: *The Fifth Crusade in Context: The crusading movement in the early thirteenth century*. Eds. *E. J. Mylod – Guy Perry – Thomas W. Smith – Jan Vandeburie*. Abingdon, 2017. 135–145. o.
- Pennington* 1978. *Pennington, Kenneth*: “Pro Peccatis Patrum Puniri”: A Moral and Legal Problem of the Inquisition. *Church History*, 47. (1978) 2. sz. 137–154. o.
- Pósán* 2012. *Pósán László*: A keresztes eszme II. András korában. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 81–101. o.

- RA Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke – Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1. k. Szerk. *Szentpétery Imre*. Budapest, 1923–1943. II/2–4. k. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa Iván*. Budapest, 1961–1987.
- Rabić* 2016. *Rabić, Nedim*: Im toten Winkel der Geschichte: Johannes von Wildeshausen als Bischof von Bosnien 1233/34–1237. In: Die deutschen Dominikaner und Dominikanerinnen im Mittelalter. Hrsg. *Sabine Heusinger – Elias H. Füllenbach – Walter Senner – Klaus-Bernward Springer*. Berlin–Boston, 2016. 53–69. o.
- Rabić* 2020. *Rabić, Nedim*: Bosnien – zwischen Ost und West. Die Entwicklung eines Staates in Ostmitteleuropa 1050–1250. In: Das Hochmittelalter – eine vernachlässigte Epoche? Neue Forschungen zum 11.–13. Jahrhundert. Hrsg. *Lisa Klocke – Matthias Weber*. Frankfurt a. M., 2020. 307–326. o.
- RD Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. – Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Zsoldos Attila*. Budapest, 2008.
- RG IX. Les registres de Grégoire IX. Vol. I–IV. Ed. *Lucien Auvray*. Paris, 1890–1955.
- RI III. Die Register Innocenz’ III. Band I–XV. Hrsg. *Othmar Hageneder et al.* Graz etc., 1964–2022.
- Rist* 2009. *Rist, Rebecca*: The Papacy and Crusading in Europe, 1198–1245. New York, 2009.
- Rist* 2010. *Rist, Rebecca*: Salvation and the Albigensian Crusade: Pope Innocent III and the Plenary Indulgence. *Reading Medieval Studies*, 36. (2010) Special Issue, 95–112. o.
- RPO I Regesti del Pontefice Onorio III. Dall’ anno 1216 all’ anno 1227. Vol. I–II. Ed. *Pietro Pressutti*. Roma, 1884–1885.
- RPR Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum Natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. Vol. I–II. Ed. *August Potthast*. Berolini, 1874.
- Runciman* 1947. *Runciman, Steven*: The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy. Cambridge, 1947.

- Schmitt* 1989. *Schmitt, Jürgen*: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241. *Ungarn – Jahrbuch*, 17. (1989) 25–52. o.
- Šidak* 1937. *Šidak, Jaroslav*: Problem ‘bosanske crkve’ u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca. (Prilog rješenju t. zv. Bogumilskog pitanja.) Zagreb, 1937.
- Slišković* 2005. *Slišković, Slavko*: Dominikanci i bosansko-humski krstjani. In: Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu. Ed. *Franjo Šanjek*. Sarajevo–Zagreb, 2005. 479–498. o.
- Smith* 2017. *Smith, Thomas W.*: Curia and Crusade. Pope Honorius III and the Recovery of the Holy Land: 1216–1227. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 6.) Turnhout, 2017.
- Smith* 2020. *Smith, Thomas W.*: The Interface between Papal Authority and Heresy: The Legates of Honorius III in Languedoc, 1216–1227. In: Authority and Power in the Medieval Church c. 1000–1500. (Europa Sacra 24.) Ed. *Thomas W. Smith*. Turnhout, 2020. 135–144. o.
- Spalatói Tamás* 2006. *Thomae Spalatensis [Spalatói Tamás]*: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. (Central European Medieval Texts 4.) Eds. *Olga Perić – Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney*. Budapest–New York, 2006.
- Srodecki* 2022a. *Srodecki, Paul*: Crusading on the Periphery in the High Middle Ages: Main Debates, New Approaches. In: The Expansion of the Faith: Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 14.) Eds. *Paul Srodecki – Norbert Kersken*. Turnhout, 2022. 29–52. o.
- Srodecki* 2022b. *Srodecki, Paul*: Fighting the ‘Eastern Plague’. Anti-Mongol Crusade Ventures in the Thirteenth Century. In: The Expansion of the Faith: Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 14.) Eds. *Paul Srodecki – Norbert Kersken*. Turnhout, 2022. 303–327. o.
- Sweeney* 1971. *Sweeney, James Ross*: Papal-Hungarian Relations During the Pontificate of Innocent III, 1198–1216. PhD Thesis, Cornell University, 1971.

- Sweeney* 1981. *Sweeney, James Ross*: Hungary in the Crusades, 1169–1218. *The International History Review*, 3. (1981) 4. sz. 467–481. o.
- Sweeney* 1984. *Sweeney, James Ross*: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok*, 118. (1984) 1. sz. 114–124. o.
- Szabados* 2000. *Szabados György*: Egy elmaradt keresztes hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőös Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Piti Ferenc – Szabados György*. Szeged, 2000. 473–492. o.
- Szeberényi* 2007. *Szeberényi Gábor*: A Balkán, 800 k.–1389. In: „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000–1800 közt: intellektuális történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk. *Sashalmi Endre*. Pécs 2007. 279–330. o.
- Ternovác* 2013a. *Ternovác Bálint*: A bogumil eretnység az Észak-Balkánon a 10–11. században: Főbb tendenciák a 10–11. századi balkáni bogumilizmus kutatásában. In: *Micae mediaevales III*. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. *Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly*. Budapest, 2013. 65–76. o.
- Ternovác* 2013b. *Ternovác Bálint*: A bogumil eretnység a XI. századi Magyar Királyság déli területein. *Fons*, 20. (2013) 4. sz. 501–523. o.
- Ternovác* 2016. *Ternovác Bálint*: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: *Micae Mediaevales V*. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. *Fábián Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya*. Budapest, 2016. 215–228. o.
- Terplán* 2012. *Terplán Zoltán*: A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság. Budapest, 2012.
- Terplán* 2022. *Terplán Zoltán*: A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság kölesönhatásai. In: *Királyok és Szentek*. Az Árpádok kora. Szerk. *Horváth Ciprián et al.* Budapest, 2022. 305–334. o.
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László*: II. András magyar király kereszteseinek létszáma. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 113–116. o.

- Veszprémy* 1999. *Veszprémy, László*: Dux et praeceptor Hierosolimitanorum. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter. In: ...The Man of Many Devices Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak for His 70th Birthday. Eds. *Balázs Nagy – Marcell Sebők*. Budapest–New York, 1999. 470–477. o.
- Veszprémy* 2002. *Veszprémy, László*: The Crusade of Andrew II, King of Hungary, 1217–1218. *Iacobus: Revista de Estudios Jacobeos y Medievales*, 13–14. (2002) 87–110. o.
- Veszprémy* 2005. *Veszprémy László*: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 3. sz. 501–516. o.
- Veszprémy* 2006. *Veszprémy László*: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–112. o.
- Veszprémy* 2008. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon: Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Budapest, 2008.
- Veszprémy* 2012. *Veszprémy László*: II. András: egy lovagkirály a magyar trónon. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 102–115. o.
- Veszprémy* 2017. *Veszprémy László*: Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. *Bárány Attila – Pósnán László*. Debrecen, 2017. 57–70. o.
- Veszprémy* 2019. *Veszprémy László*: Szent László a keresztes hadak élén. In: Szent László kora és kultusza: Tanulmánykötet Szent László tiszteletére. Szerk. *Kerny Terézia – Mikó Árpád – Smohay András*. Székesfehérvár, 2019. 24–33. o.
- Veszprémy* 2020a. *Veszprémy László*: Szent László keresztes hadjárata és a XII. századi keresztes szentek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 776–804. o.
- Veszprémy* 2020b. *Veszprémy László*: Nagy Lajos keresztes hadjáratai a Balkánon. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósnán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, 2020. 169–184. o.

- Veszprémy* 2022a. *Veszprémy László*: Az V. keresztes hadjárat és II. András seregének finanszírozási és logisztikai kérdései. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, 2022. 23–40. o.
- Veszprémy* 2022b. *Veszprémy László*: A pápaság és a Német-római Birodalom reakciója. In: Mongol invázió Európa ellen (1236–1242). Szerk. *B. Szabó János – Uhrin Dorottya*. Budapest, 2022. 321–330. o.
- VMHH *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia*. Vol. I–II. Ed. *Augustinus Theiner*. Romae, 1859–1860.
- Walther* 1976. *Walther, Helmuth G.*: Häresie und päpstliche Politik: Ketzerbegriff und Ketzergesetzgebung in der Übergangsphase von der Dekretistik zur Dekretalistik. In: The Concept of Heresy in the Middle Ages (11–13th C.). Proceedings of the international conference, Louvain, May 13–16, 1973. (Mediaevalia Lovaniensia Series I. Studia IV.) Ed. *Willem Lourdaux – Daniël Verhelst*. Leuven, 1976. 104–143. o.
- Weber* 2021. *Weber, Benjamin*: When and Where did the Word ‘Crusade’ Appear in the Middle Ages? And Why? In: The Crusades: History and Memory. Proceedings of the Ninth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East, Odense, 27 June – 1 July 2016. Vol. 2. (Outremer Studies in the Crusades and the Latin East 12.) Eds. *Kurt Villads Jensen – Torben Kjersgaard Nielsen*. Turnhout, 2021. 199–219. o.
- Wertner* 1903. *Wertner Mór*: Margit császárné fiai. *Századok*, 37. (1903) 3. sz. 593–611. o.
- Zey* 2021. *Zey, Claudia*: A pápaság és a béke a középkorban. *Pontes*, 4. (2021) 9–45. o.
- Zsoldos* 1997. *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik (Magyarország története 1301-ig). Debrecen, 1997.
- Zsoldos* 2006. *Zsoldos Attila*: Magyarország II. András keresztes hadjárata idején. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 91–98. o.
- Zsoldos* 2011. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (Kronológiák, Adattárak.) Budapest, 2011.

- Zsoldos 2022a. *Zsoldos Attila: Az Aranybulla megújítása 1231-ben. Aetas, 37. (2022) 2. sz. 5–20. o.*
- Zsoldos 2022b. *Zsoldos Attila: Az Aranybulla királya. Székesfehérvár, 2022.*

Gábor Barabás

“AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”
Crusades in the Kingdom of Hungary During the 1230s?

(Summary)

The study deals with a particular aspect of the relationship between the crusades and the Kingdom of Hungary, the issue of the crusades led or maybe only planned against the heretics of the Balkans in the first third of the 13th century. The idea of taking armed action against heresy is not at all specific to Hungary or Bosnia, it also appeared in relation to other regions, Italy and certain German territories during the pontificate of Gregory IX. Accusations of heresy have been made in several cases against Bosnian rulers, bans and their subjects from the late 12th century onwards – presumably political considerations may have played a role in the appeal to the Apostolic See. In the case of the Hungarian rulers, too, we can rightly reckon that they sought to maintain Papal authority behind them, while seeking to extend and assert their power over Bosnia.

The first accusation at the turn of the 12th and 13th centuries was made against Kulin, the Bosnian ban, stating that he and his subjects were not true Christians, moreover it came from the Hungarian side and also from the Serbian ruler Vukan, an ally of Emeric, King of Hungary. In Kulin's case, the idea of armed intervention had not yet materialised, and the situation had been settled for a few years. In the 1220s and 1230s, the situation of the Bosnian bishopric again became the focus of Papal–Hungarian relations. By this time, the idea of a crusade had already emerged, so much so that according to the traditional view the son of Andrew II, Coloman, Duke of Slavonia, led Christian forces against the heretics of Bosnia on one – or maybe several – occasions.

Focusing on the sources of this period, above all the documents of the Papal correspondence, the present paper aims to answer the question of whether a crusade to Bosnia was really planned, how the Apostolic See reacted to such an initiative, and to what extent the fact of one or more crusades can be justified on the basis of the surviving sources.

Gábor Barabás

„AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”
Kreuzzug (Kreuzzüge) im Königreich Ungarn der 1230er-Jahre?

(Resümee)

Die Studie befasst sich mit einem besonderen Aspekt der Beziehung zwischen den Kreuzzügen und dem Königreich Ungarn, nämlich mit der Frage der Kreuzzüge, die im ersten Drittel des 13. Jahrhunderts gegen die Ketzler des Balkans geführt wurden oder lediglich in Planung

waren. Die Idee des bewaffneten Vorgehens gegen die Häresie ist keineswegs spezifisch für Ungarn oder Bosnien, sondern erschien auch in Bezug auf andere Regionen, Italien und bestimmte deutsche Gebiete während des Pontifikats von Gregor IX.

Der Vorwurf der Häresie wurde ab dem Ende des 12. Jahrhunderts in mehreren Fällen gegen bosnische Herrscher, Banus bzw. ihre Untertanen erhoben – vermutlich spielten auch politische Erwägungen bei der Anrufung des Apostolischen Stuhls eine Rolle. Auch im Falle der ungarischen Herrscher kann man mit Recht davon ausgehen, dass sie die päpstliche Autorität hinter sich wissen und gleichzeitig ihre Macht über Bosnien ausbauen und behaupten wollten.

Der erste Vorwurf wurde an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert gegen den bosnischen Banus Kulin erhoben, er und seine Untertanen seien keine wahren Christen, und zwar sowohl von ungarischer Seite als auch vom serbischen Herrscher Vukan, einem Verbündeten von König Emmerich. Im Fall von Kulin war der Gedanke an eine bewaffnete Intervention noch nicht wirklich aufgekommen, und die Situation war für einige Jahre geregelt. Die Situation des bosnischen Bistums rückte dann in den 1220er- und 1230er-Jahren wieder in den Mittelpunkt der päpstlich-ungarischen Beziehungen. Zu diesem Zeitpunkt erschien bereits auch der Kreuzzugsgedanke und zwar so weit, dass der Sohn von Andreas II., Fürst Koloman von Slawonien, nach traditioneller Auffassung sogar mehrmals einen Kreuzzug gegen die bosnischen Ketzler anführte.

Der Schwerpunkt der vorliegenden Studie liegt auf den Quellen dieser Zeit, vor allem auf den Dokumenten der päpstlichen Korrespondenz, um Antwort auf die Frage zu finden, ob tatsächlich ein Kreuzzug nach Bosnien geplant war bzw. wie der Apostolische Stuhl auf diese Initiativen reagierte und inwieweit die erhaltenen Quellen die Tatsache eines oder mehrerer Kreuzzüge rechtfertigen.

Gábor Barabás

« AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE »
Croisade(s) dans le Royaume hongrois des années 1230 ?

(Résumé)

L'étude aborde un aspect particulier des rapports entre les croisades et le Royaume hongrois, à savoir la question des croisades menées ou prévues contre les hérétiques des Balkans dans le premier tiers du 13e siècle. L'idée d'une action armée contre l'hérésie n'est en aucun cas spécifique à la Hongrie ou à la Bosnie, elle est également apparue sous le pontificat de Grégoire IX concernant d'autres régions, l'Italie et certains territoires allemands.

L'accusation d'hérésie fut portée à plusieurs reprises contre des souverains bosniaques, des bans et leurs sujets à partir de la fin du 12e siècle. L'on peut supposer que des considérations politiques ont aussi joué un rôle dans l'appel au Siège apostolique. Dans le cas des souverains hongrois également, il y a lieu de constater qu'ils voulaient obtenir le soutien de la Papauté en cherchant à étendre et à affirmer leur pouvoir sur la Bosnie.

Au tournant des 12e et 13e siècles, le ban de Bosnie Kulin et ses sujets furent accusés en premier de ne pas être de vrais chrétiens tant par les Hongrois que par le souverain serbe Vukan, allié du roi Imre. Dans le cas de Kulin, l'idée d'une intervention armée ne s'était pas encore vraiment posée et la situation s'est arrangée pour quelques années. L'évêché de Bosnie s'est ensuite retrouvé au centre des relations entre la Papauté et la Hongrie dans les années 1220 et 1230. À cette époque, l'idée d'une croisade est déjà apparue : selon la conception traditionnelle,

le prince Kálmán de Slavonie, fils d'András II, a mené une voire plusieurs croisades contre les hérétiques bosniaques.

Le présent article se concentre sur les sources de cette période, en particulier les documents de la correspondance papale, afin de déterminer si une croisade en Bosnie a réellement été prévue, comment le Siège apostolique a réagi à ces initiatives et dans quelle mesure les sources conservées étayaient la thèse d'une ou de plusieurs croisades.

ГАБОР БАРАБАШ

„AD EXTERMINIUM PRAVITATIS HERETICE”

Крестовые поход(ы) в Венгерском королевстве в 1230-их годах?

(Резюме)

В этом исследовании рассматривается специфический аспект системы отношений крестовых походов и Венгерского Королевства, обсуждается круг вопросов крестовых походов, которые проводились или просто планировались против балканских еретиков в первой трети XIII-ого века. Идею вооруженных действий против ереси вообще нельзя считать особенностью Венгрии или Боснии, она высказывалась и в связи с другими регионами, Италией и некоторыми немецкими территориями во время понтификата IX. Григория.

Обвинения в ереси возникали во многих случаях в ряде дел против боснийских правителей, банов и их подданных начиная с конца XII-ого века — предположительно, в обращении к Апостольскому Престолу свою роль сыграли и политические соображения. И в случае с венгерскими правителями мы можем по праву рассчитывать на то, что они пытались оставить за собой папскую власть, одновременно стремясь распространить и утвердить свою власть в направлении Боснии.

Обвинение впервые было сформулировано в связи с боснийским баном Кулина на рубеже 12 и 13-их веков, что он и его подданные не были истинными христианами, даже с венгерской стороны, а также со стороны союзника короля Имре, сербского правителя Вукана. В случае с Кулиным идея вооруженной интервенции еще не возникла по существу, и ситуация урегулировалась за несколько лет. В 1220-х и 1230-х годах ситуация боснийского епископства снова оказалась в фокусе внимания папско-венгерских отношений. В этот период в отношении вопроса появилась и идея крестоносца, причем настолько, что согласно традиционной точки зрения, сын II. Андраша, князь Славонии Кальман, несколько раз возглавлял крестовый поход против боснийских еретиков.

В центре внимания данной статьи стоят источники этого периода, прежде всего документы папской переписки, на основе которых мы ищем ответ на вопрос, что действительно ли планировались возглавить крестовый поход в Боснию и каким образом Апостольский Престол отреагировал на эти инициативы, и в какой степени факт одного или нескольких военных походов может быть проверен в сохранившихся источниках.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

KÖZLEMÉNYEK

KRANZIERITZ KÁROLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR LOVASSÁG LÓVESZTESÉGE A NAGY HÁBORÚ ELSŐ ÉVÉBEN*

„Lovainkat békében elkényeztettük.” – Ez a megjegyzés a m. kir. Honvédelmi Minisztérium 1914. december 27-én minden alakulat számára kiutalt *Haditapasztalatok és következtetések a kiképzésre* című, kiképzési irányelveket tartalmazó kiadvány mellékletében olvasható, a lovassági fegyvernemet érintő rész felütéseként.¹ Mégis mit jelenthetett ez a megállapítás az első háborús év végén?

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy jelen tanulmány a haderőben alkalmazott lovak három kategóriája közül elsősorban a hátsólovakkal foglalkozik – ezek adták a lovasság ütközetlétszámát² –, és kevésbé a vonatcsapatok által leginkább használt hámos és málhás lovakkal.³ Utóbbiakat a géppuskásosztatok és a tüzérség is nagy számban alkalmazta a Nagy Háború során.

A következőkben eltérünk az első világháborús lovasság vonatkozásában megszokott régi dogmától, és nem harcászati alkalmazásuk felett törünk pálcát. Nem tehetjük, mert a lovasság alkalmazása/alkalmazhatósága ennél sokkal összetettebb kérdés, és nem határozható meg annyiban, hogy a számára elsődleges feladat, a zárkózott frontális lovastámadás felett eljárt az idő. Ez ugyanis csupán részigazság lenne, és nem mutatna rá, hogy a lovasság valójában mennyire függött legfontosabb elemétől, a lótól, amely minden haderő nélkülözhetetlen, de egyben az egyik legkényesebb összetevőjének számított. Az adott korszak lovasságáról, azon belül is a lovak állapotáról a forrásokból kirajzolódó kedvezőtlen kép megkerülhetetlen, különösen, ha az megkérdőjelezi a fegyvernem harcászati alkalmazhatóságát.

A lovasság loállományának állapotáról és annak pótlásáról a fegyvernemi összefoglaló mű, továbbá az egyes huszárezredek történetét feldolgozó munkák⁴ többsége is

* Jelen tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatási Okirat alapján (száma: FK 137816), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem támogatása révén valósult meg.

¹ HL I. 75. 595. d. 5666. sz.

² Az élelmezési létszám egy sereg- vagy csapattest teljes, élelmezési ellátásban részesülő személyi és loállományát jelölte. Az ütközetlétszám (ezen belül) a harcot közvetlenül megvívó katonák számát adja meg.

³ Lóügyi szabályzat I. 145. o.

⁴ M. kir. 1. h. he.; M. kir. 5. h. he.; Hadik-he.; *Nemestóthi Szabó – Ollé* 1926.; *Radványi* 1929.

olyan problémaként tesz említést, ha nem is részletezően, amely a háború első hónapjaiban már meghatározó tényezőként jelentkezett. Többek között ezzel a kérdéskörrel is foglalkozott személyes tapasztalataira és háború alatti feljegyzéseire támaszkodva Molnár Zoltán százados, volt vonatcsapat tisztt, valamint Erdős János, egykori cs. és kir. 16. huszárezredbeli őrnagy.⁵

A tanulmány a lovasság mint fegyvernem összetettségére kívánja felhívni a figyelmet. Arra, hogy esetében a ló ugyanolyan fontos, mint az azt megülő katona. Példákon keresztül mutatja be a lovasság ütközetállományának alakulását, különösképpen annak fizikai állapotát a világháború első hónapjaiban. A cél annak igazolása, hogy a fegyvernemmel kapcsolatosan, hadműveleti és harcászati szinten tapasztalt anomália fő okát nem kizárólag a harcászati alkalmazásban kell keresni. Vizsgálatunk során a következő hipotézisekből indultunk ki:

1. A lovasság hadműveleti és harcászati szintű visszaszorulásának oka nemcsak a harceljárásában, hanem legalább annyira a ló hiányban is keresendő.
2. A Monarchia lovassága illetve lóállománya tekintetében beállt veszteségek döntő részét a világháború első néhány hónapjában nem harcérinkezés, hanem a gyors állapotromlás okozta.

Nem kívánok kétséget hagyni az olvasóban, ezért itt az elején leszögezem, hogy a lovasság részére békeidőben, a 19. század második felében és a 20. század legelején meghatározott harcászati eljárások egy része kétséget kizáróan elavulttá vált az első világháború kezdetére. A jelen vizsgálatnak nem témája a lovasság harcászatának kérdése, valamint a fegyvernem hadrendben tartásának szükségessége. Ez egy következő, összetettebb vizsgálat tárgyát képezi majd, amelynek természetesen jelen tanulmány témája is szerves része lesz. Az itt következő gondolatmenet, valamint az ebből eredő megállapítások tehát a lovasság „világháborús” helyzetét és állapotát tisztázó későbbi eszmefuttatás első mozaikdarabjai.

Most azonban lássuk a lovasság elsődleges és nélkülözhetetlen elemének, a lónak a sorsát a világháború első hónapjaiban.

A lovak mozgósítása

A lovasság, ahogy minden más fegyvernem, 1914 nyarán a mozgósítási parancs értelmében megkezdte sorainak hadiállományra történő feltöltését. Háború esetén a lovasság lóállományát három forrásból kellett biztosítani:

1. Békeállomány lovak – ezek az idomításuk befejezését követően az adott lovasalakulat békeállományában teljesítettek szolgálatot.

⁵ Molnár 1927. 848–859. o. és Erdős 1931. 59–75. o.

2. Ún. vállalkozólovak – ezek költségkímélés céljából békében idomítás után megbízható magánszemélyekhez (vállalkozók) kerültek, akiknek kötelességük volt ezeknek a lovaknak a fizikai állapotát fenntartani, fegyvergyakorlatokra, valamint mozgósítás esetén az ezrednek visszaadni.
3. Kisajátítás – abban az esetben alkalmazták, ha az előbbi két forrásból nem állt rendelkezésre elegendő ló. Ekkor minden lótulajdonos köteles hadiszolgálatra alkalmas lovait kárpótlás mellett az államnak átengedi.⁶ Erről és ennek szabályozásáról a világháború előtt a magyar Szent Korona országai vonatkozásában az 1912. évi LXIX. törvény⁷ rendelkezett.

A hadilétszámnak döntő részét a vállalkozóknak kiadott lovak adták. Ennek az intézménynek a hiányosságai az 1914. évi mozgósítás során mutatkoztak meg. A fő problémát az jelentette, hogy a vállalkozók által szálastakarmányon tartott lovak felpuffadt hasán a nyereghevedert időről időre meg kellett szorítani, az ezt elmulasztó huszár többször nyergestül fordult le a lóról. Meg kell jegyezni, hogy az idő rövidsége miatt a beérkezett lovak átvasalása sem történhetett meg, csakis a legrosszabb állapotban lévő patkókat cserélték újra. Gondot jelentett az is, hogy a lovak egy részének kiképzése nem fejeződött be, így azt menet közben kellett bepótolni. A keleti hadszíntéren derült ki az is, hogy azok a vállalkozólovak, amelyek elszoktak a nyeregtől, az erőltetett meneteket hosszútávon nem fogják bírni.⁸

A különböző számítások megkezdése előtt fontos tisztázni a következőket: 1. mekkora volt egy lovasszázad lóállományának hadilétszáma; 2. a lovas- illetve a lóvesztések mértéke – hiszen tévedés lenne azt feltételezni, hogy e két szám bármikor is megegyezett volna. Ezzel együtt az sem elhanyagolható kérdés, hogy a lóállomány fogyása milyen arányban köthető a véres veszteséghez, illetve az állapotromlásból fakadó sebesülésekhez, betegségekhez? Utóbbi veszteségi kategória későbbi kutatás tárgya lehet, hiszen fontos és érdekes adatok láthatnak napvilágot annak vonatkozásában, hogy a lókórházakból mennyi és milyen minőségű gyógyult ló került vissza a csapatokhoz.

Lovaslétszám és lóállomány

A forrásokból nyerhető adatok vizsgálatának fontos része a lóállomány századszintű hadilétszámának rögzítése. Ezt az 1911. évi magyar királyi honvéd lovasság számára kiadott hivatalos mozgósítási utasítás⁹ határozta meg, amelynek vonatkozó részét az 1. táblázat foglalja össze.

⁶ *Pilch* 1914. 18. o.

⁷ 1912. évi LXIX. törvénycikk a lovak és járművek szolgáltatásáról. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200069.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?fbclid%3DIwAR3Cd2x4sT3ReY8tI3PA83HD_C4IDVQIfBEfuQvbsohD0wb8xwfZcfEFfgk%26pagenum%3D37 (A letöltés időpontja: 2023. június 15.)

⁸ Magyar huszár 166. o. és *Babucs* 2004. 299–300. o.

⁹ Mozgósítási utasítás 24c. o.

Lóállomány		Hadilétszám
Tulajdon tiszti hátas		10
Kincstári	Tiszti szolgálati hátas	5
	Legénységi hátas	151
	Hámos	12
	Málhás	2
Összesen (élelmezési létszám)		180
Ütközetlétszám		150

1. táblázat: A lovasszázadok lóállományának hadilétszáma (A szerző összeállítása)

A cs. és kir. 13. huszárezred állománya századainak 1914. augusztus 29-ei rendezését követően 120 lovasra apadt. A lóveszteség, illetve az állatok betegsége miatt 235 ember maradt ló nélkül.¹⁰ A probléma magasabb szinten is jelen volt: a cs. és kir. 10. lovashadosztálynál – ennek alárendeltségében volt a 13. huszárezred – 1914. szeptember 28-ára az ütközetlétszám jelentősen megcsappant. „Különösen hátrányosan vált érezhetővé a hátaslovakban beállott nagy veszteség” – emlékezett vissza bauerntali Bauer Viktor altábornagy,¹¹ majd így folytatta: „...minden ezrednél már akkor nagyobb számú lovasítatlan embert találunk”.¹² A cs. és kir. 16. huszárezred vonatkozásában Erdős János hadnagy leírja, hogy leszámítva ezredének az egyik század rohama miatti véres veszteségét, 1914. november elejéig a lóveszteség „legnagyobb része menetek következtében állt be”. Mint írja, a huszárezred 1914. szeptember közepére a lóhiány miatt századonként 20 emberből álló gyalogosztagokat volt kénytelen felállítani.¹³ Nem volt ez másként a m. kir. 11. honvéd lovashadosztálynál sem, ahol 1914. szeptember 17-én soraik rendezése után „a századok átlagos ütközet állománya 60 lovas volt, a ló nélkül maradt legénységet minden ezred egy osztagba vonta össze”, amint arról Kárpáthy Ákos nyugállományú tábornok beszámolt a honvéd lovashadosztály első világháború alatti működését bemutató – levéltári források felhasználásával írt – munkájában.¹⁴

Stielly Walter, aki a Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható korabeli iratok alapján vizsgálta a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály működését, szintén ezt erősíti meg: az alakulat „öt heti működése alatt emberanyagának körülbelül 25%-át, lóanyagának körülbelül 75%-át veszítette el”, majd erre vezeti vissza azt, hogy „a lovashadosztályok[nak] sokszor aránylag nagy állományuk mellett, nem voltak megfelelő harcvezetési”.¹⁵

¹⁰ Dornyey 1941. 25. o.

¹¹ Személyére lásd Balla 2019. 65–66. o.

¹² HL Bauer 3. o.

¹³ Erdős 1931. 61. o.

¹⁴ HL Kárpáthy (11. ho.) 9. o.

¹⁵ HL Stielly 5. o.

„A legtöbb lovashadosztálnál a ló nélkül maradt legénységből gyalog századok alakítottak, egyik hadosztálnál nagyon célszerűen teljes gyalogsági öltözet és felszereléssel” – írja 1914. december 14-én kelt jelentésében gróf Bissingen és Nippenburg Nándor vezérőrnagy, a m. kir. 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka.¹⁶ Ez is mutatja, hogy 1914 utolsó hónapjaiban a Monarchia lovasságánál általános jelenséggé vált a „több lovas, mint ló” állapot.

A m. kir. honvédelmi miniszter 1914. december 31-én kelt intézkedése is egyértelműen fogalmaz: „A hadrakelt seregnél levő lovas hadosztályok lovaiban beállott nagy fogyaték arra vezetett, hogy ott gyalog osztagok létesítettek, melyek számos ütközetben jól beváltak...”¹⁷ Az intézkedésből joggal következtethetünk arra, hogy az első háborús év végére a lovashadosztályok lovainak nemcsak minőségi, de mennyiségi pótlása is már komoly gondot okozott.

A fenti példák és intézkedések rámutatnak arra az általános helyzetre, hogy huszárból még a véres veszteség ellenére is sokszor több volt, mint lóból. Amikor tehát az ütközetlétszám esetében 120 lovas említene, az legtöbbször annyit jelentett, hogy 120 hátas volt, amelyre lovas, huszárt lehetett ültetni és harcba vetni.

Hová lettek a lovak?

Most már tudjuk, hogy a századoknál a veszteségeket követően legtöbbször több lovas állt rendelkezésre, mint ló. Nézzük meg, mit is mondanak a források a hátasok hiányára!

A m. kir. 1. honvéd huszárezred ezredtörténetének 1914. augusztus 27-ére vonatkozó bejegyzése szerint „a századoknál igen sok volt a sánta és a nyeregnyomásos¹⁸ ló. Okát a tegnapelőtti éjjel végrehajtott átnyergelésnélküli menetben találjuk”. A tartós nyereg alatt tartás megszokott jelenség volt, hiszen a hivatkozott ezredtörténet szerint a lovak 1914. szeptember 12-én 68 órát – esőben és ellátás nélkül –, míg szeptember 17-én 17 órát töltöttek nyereg alatt minimális ellátás mellett.¹⁹ A cs. és kir. 3. (Gróf Hadik-) huszárezred ezredtörténetének 1914. augusztus 16-ára vonatkozó részénél az ezred 2. felderítő osztagának jelentése így fogalmaz: „Az élelmezésre szükséges előgondoskodás hiánya nagyon érezhető. Öt nap óta nem kapott kenyeret a legénység és zabot a lovak. Így a megerőltető menetek és csaknem állandó készenlét mellett félni lehet attól, hogy úgy a huszárok, mint a lovak, idő előtt kimerülnek.”²⁰

A m. kir. 5. honvéd huszárezred ezredtörténetének 1914. augusztus 24. napjára vonatkozólag a következő megállapítás szerepel: „A lovak az állandó szabadban tartózkodás,

¹⁶ HL I. 75. 595. d. 5496. sz. Személyére lásd Balla 2010. 79–79. o.

¹⁷ HL I. 75. 604. d. 7. sz.

¹⁸ „A nyeregtörés [nyeregnyomás] a bőrnek és az alatta fekvő részeknek a ló hátán a nyereg által történt zuzódása”. Lóügyi szabályzat II. 17. o.; vö. Különleges határozványok 14. o.

¹⁹ M. kir. 1. h. he. 75., 80., 82. o.

²⁰ Hadik-he. 40. o.

kevés zabolás, rendszertelen itatás és csaknem állandó nyeregalatt-lét miatt nagyon leromlottak. Sok volt a nyeregnyomás. Egyes lovak hátára úgy ráragadt a pokróc, hogy ha azt leszakították, a ló hátából és marjából ömlött a bűzös genny.”²¹

„Ezredünk nagyon el volt fáradva, sok lónak nyeregtörés[e] volt, igen sok lesántult és az egész napi hajsztától, valamint a hiányos élelmezéstől el voltak csigázva”²² – áll a cs. és kir. 12. huszárezred ezredtörténetének 1914. augusztus 25-ére vonatkozó bejegyzésénél.

Báró Zech Szilárd őrnagy, a cs. és kir. 13. huszárezred akkori századosa 1914. augusztus 26-án így fogalmazott: „Veszteségek ezen időpontig úgyszólván nem voltak, ellenben ami a lovak erőállapotát illeti, az nem a legjobbnak volt mondható, az előző napokban folytatott feld[erítés] meglehetősen igénybevette a lovasságot, s elszállásolásról egyáltalán szó sem volt”.²³ A szóban forgó huszárezred állapota a későbbiekben sem javult. Az ezredtörténet 1914. augusztus 29-ére vonatkozó eseményeinél ezt olvassuk: „A legrettenetesebb azonban a lovak állapota volt. A hadosztály parancsnokság 19 órai menetelés alatt háromszor adott csak alkalmat az átnyergeléshez, s ez a mulasztás az összes ezredeknél súlyos következményeket vont maga után. Ezredünknel 65 sánta és 160 nyeregnyomásos ló volt. [...] A mai összeállítás alapján az ezred századainak állománya 120 lovasra apadt. Az ezredet ért veszteség csak az eszeveszett hajsztának volt a következménye”.²⁴

A cs. és kir. 10. lovashadosztály ütközetállományának fogyatékei is az „elfajult nyeregnyomások által keletkeztek” – tudható meg bauerntali Bauer Viktor altábornagy visszaemlékezéséből.²⁵

A m. kir. 11. honvéd lovashadosztály lóállománya a Monarchia visszavonuló csapatainak folyamatos fedezése miatt 1914. szeptember 17-ére jelentékeny állapotromlást szenvedett. „A lovak annyira fáradtak voltak, hogy a ho. [hadosztály] parancsnokság 17-én legalább egynapi pihenő engedélyezését kérni volt kénytelen. A beteg lovak száma 600-at tett ki, a legtöbb ló patkolatlan volt”²⁶ – írja Kárpáthy Ákos nyugállományú tábornok a honvéd lovashadosztály első világháború alatti működését bemutató munkájában. A hadosztály az október elején nyert időt elszenvedett veszteségei pótlására, „mindenekelőtt a patkolások rendbehozatalára használta fel”.²⁷

Báró Nagy Gyula altábornagy,²⁸ a m. kir. 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka 1914. november 24-én kelt jelentésében a hadműveletekben és harcokban nyert közvetlen tapasztalatok ismeretében a következő véleményt fogalmazta meg: „A lovak

²¹ M. kir. 5. h. he. 57. o.

²² *Nemestóthi Szabó – Ollé* 1926. 15. o.

²³ HL *Zech*.

²⁴ *Dernyey* 1941. 25. o.

²⁵ HL *Bauer* 3. o.

²⁶ HL *Kárpáthy* (11. ho.) 9. o.

²⁷ Uo. 10. o.

²⁸ Személyére lásd *Balla* 2010. 234–235. o.

ezen harcképtelenségét részben a fokozott és szakadatlan teljesítmények, részben a lovak állandó nyereg alatt létele s részben pedig az a körülmény idézte elő, hogy a lovak nem voltak szokva ahhoz, hogy éjjel, nappal, rossz időben is folyton szabad ég alatt legyenek.”²⁹

A világháborút követő kutatások sem vélekedtek másként. A már korábban hivatkozott Stielly Walter a Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható korabeli iratok alapján fogalmazta meg a következő megállapítását: „Az aránytalanság főbb okai közé sorolható elsősorban, hogy a lóanyag nem volt békében a háborús fáradalmakhoz és nélkülözésekhez szoktatva. Egy másik oka pedig a rendszeresített rossz nyereg volt. A békében felhizlalt ló a nélkülözések és megerőltető menetek következtében rohamosan soványodott. Mi nem természetesebb, hogy a ló békeállapotának megfelelő nyereg, annak lesoványodása után hátát feltörte, mert a nyereg szerkezetének hiányossága miatt nem alkalmazkodhatott a megváltozott idomokhoz.”³⁰ Dobokay Béla vezérkari ezredes a lovasság jövő feladatait taglaló munkájában is arról beszélt, hogy a lovak állandó nyereg alatt és ezzel készenlétben tartásával okozták a legtöbb nyeregtörést, ami a lovashadosztályok gyors kimerüléséhez vezetett, különösen a lóállomány tekintetében.³¹ „Béke-lóállományunknak igen nagy része már a háború első évében elpusztult. Gondos, de gyengítő istállónevelésünknek [...] ezzel fizettük meg az árát”³² – fogalmazza meg személyes tapasztalatai nyomán véleményét Molnár Zoltán, aki mint vonatcsoport vezető tiszt szolgált az első világháborúban.

A forrásokban találunk a gyaloghadosztályokhoz beosztott hadosztálylovasságra vonatkozó adatokat is. A magyar királyi 37. honvéd gyaloghadosztály 1914. december 15-én kiadott, harctéri tapasztalatokat összefoglaló jelentésében szerepel, hogy „a lovak kevésbé vannak edzve, a póttakarmányhoz nincsenek szokva és sok törés fordul elő”.³³

A hivatkozott forráshelyek tanúsága szerint a lóállomány gyors fogyását kevésbé a véres veszteségből, sokkal inkább az állapotromlásból kell eredeztetni.

Az állapotromlás mögötti okok

Tény, hogy összecsapásokban, ütközetekben és csatákban kötelezően számolni kell(ett) eltérő nagyságú veszteségekkel, de a harc nélkül beálló fogyatékok mindig kérdéseket vetettek/vetnek fel, és magyarázatot követelnek még háborús időszakban is. Hiszen ezek korántsem – vagy csak nehezen – tekinthetők „járulékos veszteségnek”.

²⁹ HL I. 75. 594. d. 5190. sz.

³⁰ HL Stielly 19. sz.

³¹ Dobokay 1923. 453–454. o.

³² Molnár 1927. 850. o.

³³ HL I. 75. 595. d. 5469. sz.

Vegyük sorra, hogy a lóállomány vonatkozásában tapasztalt állapotromlás folyamatát mi vagy mik indíthatták el!

1. Elavult alkalmazás

A lovasság túlhajszolásának egyik okát maga a Monarchia indukálta békeidőben kialakított dogmáin keresztül. A fegyvernem elsődleges feladatát – leegyszerűsítve – abban látta, hogy az ellenséges lovasságot felkutassa és döntő összecsapásra/rohamra kényszerítse. A világháború első heteiben azonban bebizonyosodott, hogy a várt nagy lovasági rohamok és összecsapások elmaradnak, főként miután az ellenség ezeket nem vállalta fel.³⁴ A Monarchia hadvezetése által várt hatalmas orosz lovas tömegek, amelyek csak az alkalmat lesték volna az összecsapásra, nem bukkantak fel, ugyanis az orosz–japán háború (1904–1905) tapasztalatai mást diktáltak. A cári hadvezetés a mandzúriai harcok nyomán átalakította a lovasság alkalmazását: igyekezett kitérni a klasszikus lovasharcok elől. Ehelyett inkább kisebb, mozgékonyabb osztagokkal, járőrökkel, csapattestekkel, esetenként kirendelt seregtestekkel hajtották végre feladataikat, kerülve a közvetlen összecsapást. A Monarchia lovassága viszont minden erejével igyekezett az ellenséget felkutatni és összecsapást kicsikarni.

Az orosz lovasság zaklató magatartásával a Monarchia lovasegységei az első hónapokban nem tudtak mit kezdeni. Az orosz taktika ugyanis azon alapult, hogy egyszerre több helyen, akár egy időben is feltűntek, de az összecsapások elől módszeresen kitértek, azokra csak szükség esetén vállalkoztak. A Monarchia lovasságának emiatt már a távolfelderítés közben és később is állandó éberségre volt szüksége éjjel-nappal, hiszen nem tudhatták, hogy egy-egy ilyen esemény mögött milyen valós közvetlen vagy közvetett veszély rejtőzött.

A sereg- és csapattestek fáradalmait és nyugtalanságát tetézte az éjjelezési hely biztosításáért felelős osztagoktól és járőröktől kapott hírek alapján történt gyakori riadóztatás, amelynek során egy-egy század az itt-ott felbukkanó kozákok elűzésére indult. Mire a kirendelt századok a megadott helyszínre értek, az ellenségnek rendszerint hült helyét találták. Ezért, amikor éjjelezést és pihenőt olvasunk egy-egy csapattest vagy seregtest történetében, az legtöbbször nem volt teljes értékű. Az ellenséges behatás elkerülése érdekében a táborozás leginkább a településeken kívül, szabad ég alatt, sokszor esőben történt. Ezt a békeidőben az istállóhoz szoktatott lovak napról napra nehezebben viselték, ahogy az egyre hűvösebbre forduló időjárást is.³⁵ Az ellenség zaklató magatartása – amely többnyire a kiküldött járőrök és felderítők közötti harcérinkezések keretében valósult meg – eredményesnek bizonyult, hiszen állandóan jelen voltak a Monarchia lovasságának környezetében, alig engedve tartós és minőségi pihenőt.

³⁴ HL Bauer 4. o.

³⁵ Pitreich 1929. és Erdős 1931. 63. o.

A Monarchia lovasságától további, állandó éberséget követelt meg az oroszokkal rokonszenvező lakosság tevékenysége is. A Monarchia csapatainak megjelenését és mozgását ugyanis rendszerint harangzúgás, szélmalmok kerekeinek forogtatása, felgyújtott kazlak, templomtoronyból leadott zászló- és fényjelzés kísérte, amellyel kétségkívül az orosz csapatokat és azok megfigyelőit figyelmeztették, lehetővé téve számukra az ellenséges csapatmozgás pontos követését.

Az oroszok zaklató hadviselésének – különösen a távolfelderítésre kiküldött lovassággal szemben – négy célja volt: a kifárasztás, a nyugtalanítás, a saját csapatok leplezése, valamint a hírszerzés. Ezeket a célokat el is érték.

2. Túlhajszoltság

A mozgósítást a várt idő előtt befejező cári haderő által megindított támadásból következően a Monarchia nem várt hadműveleti környezetben találta magát. Az osztrák–magyar hadvezetés a megállíthatatlannak tűnő orosz támadás feltartóztatása érdekében minden elérhető sereg- és csapattestet harcba vetett, különösen a lovasságból, amely akkor a haderő legmozgékonyabb fegyverneme volt. A nem várt helyzet miatt a fegyvernemeknek harcászati alkalmazásuktól idegen terepen is helyt kellett állniuk. Ennek két kedvezőtlen következménye volt a lovasságra nézve:

1. A lovasság alkalmazása megfelelő terepet, időjárást, napszakot és utánpótlást igényelt, tehát előfeltételekhez volt kötve.³⁶ Ugyanakkor többek között a későbbiekben részletesebben is szemügyre vett m. kir. 5. honvéd lovashadosztálynak is a Kárpátok vonulatai között kellett szembenéznie a cári csapatokkal.
2. A hadvezetés a visszavonulás alatt számos esetben alkalmazta úgy a leggyorsabban mozgó fegyvernemet, a lovasságot, hogy figyelmen kívül hagyta teljesítőképességét és lehetőségeit. Ennek következtében számos, a pillanatnyi harc-helyzetet nem követő parancsokból eredeztethető összecsapást, visszavonulást, majd előnyomulást hajtott végre a lovasság, emiatt az állandó exponált helyzetbe került, s ez hatalmas terhet helyezett a harctéren helyét veszítő és azt kereső fegyvernemre.

A lovashadosztályok folyamatos mozgatása a visszavonulás biztosítása érdekében, majd az orosz támadás feltartóztatásából adódó feladatok önmagukban állandó kényszerűséget jelentettek. Azt, hogy mit is jelentett ez a lovasság számára a háború első hónapjaiban, a 2. táblázat mutatja.

³⁶ *Pilch* 1914. 28. o.

Időszak (1914)	Csapattest	Menetteljesítmény	Napi átlagos teljesítmény
szeptember	cs. és kir. 13. huszárezred ³⁷	3 nap alatt 126 km	42,0 km
		10 nap alatt 315 km	31,5 km
augusztus–október	cs. és kir. 16. huszárezred ³⁸	47 nap alatt 1026 km	21,8 km
augusztus–szeptember	m. kir. 5. honvéd lovashadosztály ³⁹	39 nap alatt 1007 km	25,8 km
október		5 nap alatt 138 km	27,6 km

2. táblázat: Az egyes csapat- és seregtestek menetteljesítményei 1914 folyamán
(A szerző összeállítása)

A táblázatban szerepeltetett teljesítményadatok a hadosztály és az ezredek törzsére és zömére vonatkoznak, a felderítőosztagok és járőrök ugyanis 50–60 kilométert is megtettek naponta. Az állandó feladatok végrehajtása és az ellenséges behatások közepette sem az utóbbiaknak, sem az előbbieknél nem jutott sok idő minőségi pihentetésre és a lovak ápolására.

Erről a jelenségről Dobokay Béla vezérkari ezredes a lovasság jövőbeli feladatait taglaló munkájában a következőt írja: „A legnagyobb menetteljesítmény sem fárasztja annyira a lovat és embert, mint a lenyergelés nélkül való éjjelezés.” Szerinte az összes nyeregnyomásnak és harcképtelenségnek ez volt a forrása, ami lovat és lovas egyaránt teljesen kimerített. Mint megjegyzi, ezt az eljárást azzal indokolták a parancsnokok, hogy így nagyobb volt a harckészültség, illetve kevesebb lovas kellett biztosítás céljából kiküldönni. Ez a „takarékoskodás” azonban a lovashadosztályok gyors kimerüléséhez vezetett, különösen a lóállomány tekintetében.⁴⁰

Az igazságtól nem járunk messze, amikor azt mondjuk, hogy a túlhasználtság, valamint az ebből fakadó kényszerű mulasztások indították el azt a dominóeffektust, ami a lóállomány gyors leromlásához vezetett. Ezt a m. kir. 1. honvéd huszárezred ezredtörténetének 1914. szeptember 11-ére vonatkozó leírása is megerősíti: „A lovak 28 óra óta szigorú készültségben és meghúzott hevederrel állottak, ezen idő alatt csak egyszer abrakoltak, de főleg a vízhiány miatt szenvedtek. A vasalás mindenütt megújításra szorult, azonban erre az állandó ide-oda menetelés miatt nem jut idő.”⁴¹

³⁷ Deryey 1941. 36. o.

³⁸ Erdős 1931. 62. o.

³⁹ HL Stielly 6., 52. o.

⁴⁰ Dobokay 1923. 453–454. o.

⁴¹ M. kir. 1. h. he. 80. o.

3. Nyeregnyomás

Az ismertett körülmények tükrében nem csoda, hogy a Monarchia lovascsapatai lovaikat csaknem állandóan nyereg alatt, készenlétkben tartották a galíciai hadszíntéren, akár a távolfelderítés, akár a visszavonulás alatt. Ennek káros következménye az ún. nyeregnyomás szinte rögtön, már a háború első heteiben jelentkezett, amellyel kapcsolatban az akkor hatályos szabályzat így fogalmaz: „Ha a nyeregnyomást előidéző okok idejében felismertetnek és eltávolíttatnak, akkor nagyobb nyeregnyomások is csak akkor fordulhatnak elő, ha a lovak rendkívüli módon igénybe vétetnek.”⁴²

A nyeregtörésnek egy másik melegágya volt a visszavonulások gyakori jelenetének számító ún. „harmonikázás”. Ez akkor következett be, amikor a visszavonulási utat különböző menetsebességű fegyvernemekkel vagy csapattestekkel terhelték meg. Különösen kedvezőtlené válhatott a helyzet, ha az említett visszavonuló egységek keresztezték egymást. A lovasság esetében ilyenkor a menetoszlopban kisebb-nagyobb szakadás történt, amit a lehető legrövidebb időn belül zárkózással meg kellett szüntetni. Természetesen mindezt ügetés, vagy ha a térköz nagysága megkívánta, akkor vágta jármódban kellett megoldani, addig ismételve, amíg a zárkózás nem vált teljessé. Ez többnyire, az adott huszárok előtt haladó oszloprész beérése után torlódáshoz vezetett, ami újabb többszöri gyors jármódváltást eredményezett a beért huszárokkal együtt, a következő csapatrész eléréséig. A harmonikázás abban az esetben is kialakulhatott, ha az élen lovagló tiszt élénkebben lovagolt a szükségesnél, ugyanis ez az oszlop hátsó részénél gyorsan ügetéssé, majd vágatá alakulhatott, hogy megtarthassák a menetrendi alakzatot.⁴³

4. Elégtelen patkolás

A lovasság intenzív használatának köszönhetően megszokottá vált, hogy a lovak ápolása felületesen történt csak meg, vagy teljesen elmaradt. A fegyvernem folyamatos, gyors, sokszor helytelen jármódban történő mozgatása, valamint a megkövetelt jelentős menetteljesítmények a lovak vasalását gyorsan felemésztették. „[...] a lovakon a vasalás majdnem teljesen elkopott, sok helyen a vas letöredezett, a vasalás elkerülhetetlen szükséges, mert néhány nap alatt, nemcsak harc képtelen, de menetképtelen is lesz a század” – írta 1914. augusztus 28-án kelt jelentésében Kovács Kálmán százados, a m. kir. 6. honvéd huszárezred 1. századának parancsnoka.⁴⁴ A helyzetet tovább súlyosbította a bevonultatott lóállomány patkóinak eleve rossz minősége is.

⁴² Lóügyi szabályzat II. 18. o.

⁴³ Erdős 1931. 62. o.

⁴⁴ HL II. 225. 3. d. 701. sz.

A lovasságnál szolgáló patkolómesterek, kovácsok minden igyekezetük ellenére a lehetetlennel néztek szembe, amikor a századok átvasalása vált szükségessé. Erre idő legtöbbször ugyanis nem volt, ha mégis, akkor minimális. Ezért a minőséget sokszor fel kellett áldozniuk a mennyiség oltárán, de mindezt csak akkor teheték meg, ha rendelkezésre állt kellő mennyiségű és minőségű patkolóanyag (patkó és patkószög) az alakulatnál.

A lovak vasalásával összefüggésben már a háború első hónapjaiban jelentkezett egy összetett probléma, amely a lovak állapotromlásához jelentősen hozzájárult. Az átvasalásnál az említett mennyiségi cél érvényesült a csapatoknál, ami a patkók helytelen, laza stb. felhelyezését eredményezte. Ennek sokszor egyenes következménye lett a patkó teljes vagy részleges leválása a patáról. A gondokat fokozta, hogy a megnövekedett igények gyors kielégítése magával hozta a patkolóanyagok minőségromlását is. Ez jobb esetben a patkó gyors kopását, rosszabb esetben annak és a patkószegeknél a törését eredményezte. Ezek az akadályok legtöbbször menet közben jelentkeztek, amit helyben, rögtön nem tudtak orvosolni. A ló ilyen állapotban történő további alkalmazása viszont legtöbbször az állat lesántulásához vezetett. Összességében tehát kockázatot jelentett a patkolás elmaradása, helytelen kivitelezése, vagy a patkolóanyag rossz minősége, hiszen ezek kivétel nélkül tönkretették a ló lábát.

A lovak lesántulásához az időjárás is hozzájárult. A csapadékosabb évszak beköszöntével ugyanis a nagy sár, eső és az ápolás elmaradása miatt a lóállomány soraiban megjelent és gyakori egészségügyi kihívásként jelentkezett a csüdsömör.⁴⁵ Ennek a fertőzésnek a gyógyítása állatorvosi beavatkozást igényel, ami csakis a lovak harc képes állományból történő kiemelésével valósulhatott meg.

5. Hiányos takarmányozás

A lovak békeidőben történő helytelen nevelését többen is megnevezték, mint a lóállomány gyors állapotromlásáért felelős okot. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a Monarchia békeidőben kialakított háborús elképzelései között nem szerepelt a harcok elhúzódása, az oroszok gyors mozgósítása és támadása, valamint a lovasság harcászati és hadművelleti szintű alkalmazásának drasztikus megváltozása. Röviden, a lóállományt békeidőben még a 19. századi hadviselés követelményei alapján nevelték. A leendő hadviselő felek közül a 20. század legelején csak az oroszoknak volt gyakorlati tapasztalatuk és elképzelésük arról, hogy mi várható a következő európai méretű háborúban.

⁴⁵ A csüdsömör egy általában nehezen gyógyuló bőrgyulladás, amelyet jellemzően baktériumok okoznak. A sárban előforduló baktériumok a bőr alá kerülve erős fehérjebontó enzimet termelnek, enyhébb esetben szőrhullást és kisebb sebeket eredményeznek, súlyosabb esetben elbonthatják a húst, de akár a szarut is, ami a végtag üszkösödéséhez vezethet. A gyulladás miatt a láb megduzzad, a bőr sebessé válik, a keletkező varas sebek és hegek újabb és újabb felrepedése sántaságot okoz.

A hiányos ellátástól vagy a rossz minőségű élelemtől szintén kialakulhatott a lovaknál nyeregnyomás. Ismert, hogy az élelmezés a világháború első hónapjaiban akadozott, erre példa a cs. és kir. 3. huszárezred állománya, ahol 1914. augusztus 17-én már öt napja se ember, se ló nem kapott élelmet, a cs. és kir. 16. huszárezred lóállománya kilenc napig nem kapott zabot, míg a cs. és kir. 4. huszárezred lovait többek között szintén a hiányos takarmányozás, a rossz utak és a hosszú menetelések tették harcképtelenné.⁴⁶ A cs. és kir. 13. huszárezred példája mutatja, milyen alternatív megoldást vethettek be az éhség csillapítására: „Legénységünk ismét a lovakkal együtt csak tarlórépát, káposztatorzsát és nyers burgonyát evett.”⁴⁷

Mint már utaltam rá, a gyors izomvesztés és fogyás miatt a ló hátának struktúrája megváltozott, amelyre így a nyereg már nem illeszkedett pontosan, ez pedig rövid időn belül irritációhoz vezetett. A nem megfelelő élelmezésből és itatásból, illetve a békeidőben megszokotthoz képest jóval nagyobb elvárt teljesítményből adódó izomvesztés és fogyás nemcsak nyeregnyomást, hanem más különböző problémákat is okozott, például sántaságot, drasztikus teljesítménycsökkenést, fertőzéseket (a legyengült szervezet miatt), amely mind gyorsította a lóállomány állapotromlását.

A kiképzési irányelveket tartalmazó *Haditapasztalatok és következtetések a kiképzésre* című kiadvány mellékletében olvasható a lovakra vonatkozóan, hogy „a haditakarmányhoz hozzá kell azt szoktatni”.⁴⁸ Ez annyit jelentett, hogy a háború előrehaladtával már a lovak számára kiutalt élelem minősége is romlott, ami máshoz szokott állapotok esetében a fent ismertetett következményekkel járhatott. Sokszor már nem a takarmány minősége számított, hanem az, hogy rendelkezésre áll-e egyáltalán, illetve van-e idő annak elfogyasztására. „Fel kell említeni azt a ritka esetet, hogy e napon úgy ember, mint ló reggel, délben és este étkezett”⁴⁹ – olvasható a m. kir. 1. honvéd huszárezred ezredtörténetének 1914. augusztus 27-ére vonatkozó részében.

A Monarchia lovassága szinte azonnal szemben találta magát a fenti problémákkal, hiszen a fegyvernem gyors ide-oda mozgatása és a kibontakozó harcok miatt az élelmet szállító vonatcsapatok és tábori konyhák nem tudták minden esetben tartani a lovashadosztály zömével a lépést, emiatt sokszor el is veszítették egymást. Ugyanakkor az aktuális hadműveleti és harcászati környezet sem volt ideális többek között az etetés végrehajtására, ahogy az itatásra sem. Utóbbiról báró Zech Szilárd őrnagy, a cs. és kir. 13. huszárezred akkori századosa 1914. augusztus 25-én így fogalmazott: „...az aug[usztus] 25.-ről 26.-ra virradó éjjelt a 10. l. ho. [lovashadosztály] oly táborhelyen töltötte, hová a lovak itatására szolgáló vizet 4 km távolságról kellett volna hozni, minek folytán az itatás természetesen [...] elmaradt”.⁵⁰

⁴⁶ Hadik-he. 40. o.; *Radányi* 1929. 37–38., 42. o.; *Erdős* 1931. 63. o.

⁴⁷ *Dernyey* 1941. 35. o.

⁴⁸ HL I. 75. 595. d. 5666. sz.

⁴⁹ M. kir. 1. h. he. 75. o.

⁵⁰ HL *Zech*.

6. Nyeregproblémák

A leírt problémát a Monarchia hadvezetése is jól látta, ezt támasztja alá a m. kir. Honvédelmi Minisztérium 1914. december 24-én kelt rendelete: „Az eddig rendszeresített nyergek túl nehezeknek bizonyultak, miután pedig a lovak a szokatlan fátadalmak következtében lesóványodnak, a nehéz nyereg lényeges feltörést okoz. Ebből kifolyólag könnyű nyergek beszerzése szükséges.”⁵¹ A lovasság szempontjából azonban ez nem hozott megoldást, ugyanis a rendelkezés csupán a gyalogságnál szolgáló jelentős lovaságra szorítkozott. Ez magyarázható egyfelől azzal, amit maga a hivatkozott rendelet is rögzít, hogy a Monarchia nem rendelkezett a meghatározott számú könnyű nyereggel, aminek a beszerzése nem is központilag történt, hanem a pótzászlóaljok feladatkörébe utalták ki, amelyeknek ezt minél gyorsabban meg kellett oldaniuk. Másfelől 11 lovashadosztály nyeregállományának a teljes lecserélése logisztikai és pénzügyi problémákba ütközhetett. A vizsgálat szempontjából azonban fontos a honvédelmi tárca rendelkezése, hiszen bizonyítja, hogy a legfelsőbb szinten is belátták, a lovak nyeregtörése a „szokatlan fátadalmak” miatt következett be, aminek okát nem a harcászati szinten tevékenykedő katonai vezetők döntéseiben kell feltétlenül keresni. Sokkal inkább abban, hogy a megváltozott harcászati kihívásokra keresett és adott válaszok elkerülhetetlenül a lóállomány gyors állapotromlásához vezettek.

E megállapítás után nézzük meg, mit is határozott meg a szabályzat a lovak állapotának megőrzésére: „A lovak erőállapotát minden körülmények között szem előtt kell tartani, és fátadalmak használatuknál tápjavitás, gondos ápolás, a pihenők helyes elrendelése, szóval minden rendelkezésre álló eszköz által oda kell hatni, hogy azok le ne fogyjanak, mert a lesóványodott lovak, a legjobb nyergelés dacára is nyeregtörésnek vannak kitéve.”⁵² Ennek ismeretében kijelenthető, hogy az 1912-ben kiadott szabályzatban leírtakat a nem várt harcászati és hadműveleti helyzet miatt a lovasság már a háború elején sem tudta betartani, s a helyzet a későbbiekben csak rosszabb lett.

Egy példa: A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály lóállománya

A rendelkezésre álló forrásanyag lehetővé teszi, hogy a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály lóállományának alakulását nyomon kövessük 1914. augusztus 15-étől, a távolfelderítés megkezdésétől egészen 1914. október végéig.

A lovashadosztály a távolfelderítés során, az augusztus 17-én Gorodok település mellett lezajlott ütközetben és az azt követő visszavonulás közben jelentékeny veszteséget szenvedett. A sereget az összecsapást követően veszteségei ellenére megőrizte harcképességét, amit csupán az elhamarkodott, éjszakába torkolló visszavonulás

⁵¹ HL I. 75. 595. d. 5624. sz.

⁵² Lóügyi szabályzat II. 18. o.

során veszített el.⁵³ A beállt veszteséget jól mutatja, hogy pár nappal az események után, augusztus 20-án a hadosztály alárendeltségébe tartozó m. kir. 1. honvéd huszárezred a 6 századából csupán 3-at tudott kiállítani. Ez számunkra azért érdekes, mert a huszárezred parancsnokától, Fráter Jenő alezredestől arról értesülhetünk, hogy 53 fő volt az ezred összes vesztesége⁵⁴ – igaz, ebben az esetben embervesztésről van szó. Csakhogy, mint arról fentebb már szó esett, könnyelműség lenne azt feltételezni, hogy a lóvesztés és az elesett katonák száma megegyezett – ez általában soha nem volt így. Mégis, ha azt feltételezzük, hogy a szóban forgó huszárezred az említett eseményeket az elesett huszárok számának duplája, azaz több mint száz ló veszteséggel zárta volna, akkor sem érthető, hogy hova tűnt legalább 3 századnyi, azaz kb. 450 ló, és mi lett velük? A rejtélyre, ha annak tekintjük, választ kaphatunk a huszárezred 6. századának további vizsgálatával.

A m. kir. 1. honvéd huszárezred 6. századának 1914. augusztus 21-én kinevezett parancsnoka, Szánthó László százados századának szemléje során 61 olyan lovat talált, amely vagy sánta, „vagy oly súlyos mar- és hevedertöréssel beteg”, hogy nyergelésük lehetetlen.⁵⁵ Ebben az adatban nem szerepel az a 20 lónyi veszteség, amelyet a század előzőleg, augusztus 17-én Gorodok település mellett, majd az innen történő visszavonulás közben elszenvedett. Ennek értelmében a 6. század szűk hat nappal a távolfelderítés megindítása – augusztus 15-e⁵⁶ – után 81 lovát elveszítette a 150-ból, vagyis harcoló lóállományának 54%-át különböző okokból, de nélkülöznie kellett. A vizsgálat szempontjából sokatmondó adat az is, hogy az összes veszteségnek csupán 25%-a köthető harcérintkezéshez, 75%-a az állomány állapotromlásából fakadt.

Nézzük meg a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály 1914. augusztus 17-e és 29-e között elszenvedett veszteségeit Stielly Walter kimutatása alapján.⁵⁷

Veszteség	Tiszt	Legénység	Ló
Elesett (eltűnt)	22	744	1338
Sebesült (beteg)	22	92	1947
Összesen	44	836	3285
Ütközletlétszám (1914. augusztus 29.)	1085 lovas, 2 ágyú, 4 géppuska és 43 karabély		

3. táblázat: A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály 1914. augusztus 17. és 29. közötti veszteségei, illetve harcképes állománya (A szerző összeállítása)

⁵³ A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály távolfelderítésére és ezen belül a gorodoki ütközetre bővebben lásd *Kranzieritz* 2016. 734–758. o.

⁵⁴ Fráter Jenő levele (címezett ismeretlen), Eger, 1935. február 16. HL II. 225. 51. d.

⁵⁵ M. kir. 1. h. he. 68. o.

⁵⁶ HL II. 102. 15. d. 520. sz.

⁵⁷ HL *Stielly* 4. o.

„Szembetűnő a nagy ló veszteség” – írja Stielly, ám a lovak vonatkozásában közölt számaikat érdemes alaposabban megvizsgálni. A veszteségi adatok és az ütközetlétszám között ugyanis anomália fedezhető fel (3. táblázat). Míg egy lovashadosztály lóállományának élelmezési létszáma 6000 ló körül volt, addig az ütközetlétszám – teljes feltöltöttséggel – 3800 lovat tett ki.⁵⁸ Ennek tükrében a Stielly által közölt teljes veszteségi adat (3285 ló) a lóállomány élelmezési létszámaéhoz képest értendő, ugyanis ezt és az ütközetlétszámot (1085 ló) összeadva jóval többet kapunk eredményként (4370 ló), mint egy lovashadosztály feltöltött ütközetlétszáma (3800 ló).

A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály 1914. augusztus 29-ére tehát lóállománya élelmezési létszámának 54,75%-át (3285 ló), míg ütközetlétszámának 71,44%-át (2715 ló) elvesztette. Az nem állapítható meg, hogy az ütközetlétszám veszteségei (elesett, sebesült) hogyan oszlottak meg. Az viszont kiderül, hogy az élelmezési létszám összesített veszteségének 59,2%-a sebesülés, míg 40,7%-a harci esemény miatt került ki a honvéd lovashadosztály állományából. Több mint valószínű, hogy itt a sebesülteket gyűjtőfogalomként kell érteni, amelybe az állapotromlásból eredő veszteség is beletartozott.

Dátum (1914)		Ütközetlétszám
augusztus 29.		1085 lovas ⁵⁹
augusztus 30.		1303 lovas ⁶⁰
augusztus 31.		kb. 1303–1400 lovas ⁶¹
Gálszécsi pihenő ⁶²	szeptember 22.	230 lovas
	szeptember 29.	800 lovas
	október 1.	1450 lovas
	október 6.	3200 lovas
november 8.		1000 lovas ⁶³
december 18.		500 lovas ⁶⁴ (a m. kir. 6. honvéd huszárezred állománya nélkül)

4. táblázat: A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály ütközetlétszámának változása, 1914. augusztus–december (A szerző összeállítása)

A 4. táblázat is mutatja, hogy a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály időről időre kapott pótlást, de ez közel sem volt elegendő. Ezért a feltöltés és a harcképesség visszanyerése érdekében az alakulatot 1914. szeptember 22. és október 6. között kivonták a harcokból,

⁵⁸ *Pilch* 1914. 59–60. o.

⁵⁹ HL II. 225. 3. d. 678. sz.

⁶⁰ Uo. 774–777. sz.

⁶¹ Uo. 796–797. sz.

⁶² HL *Kárpáthy* (5. ho.) 8. o.

⁶³ Uo. 12. o.

⁶⁴ Uo. 15. o.

és Gálszécsre irányították. A táblázat tanúsága szerint szeptember 22-ére az ütközetállomány 230 lovasra olvadt. A forrásanyagokból azonban nem derül ki, hogy a seregtest más részei (vonat, hadosztálytörzs stb.) hány lovat is veszíthettek, vagyis a pontos élelmezési létszám nem áll rendelkezésre. Ezért csupán a táblázatból ismert adatokkal dolgozhatunk. Eszerint a lovashadosztály 3800 lónyi harcoló állományának feltöltéséhez 3570 hátasra lett volna szükség.

A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály hadosztály-parancsnokságának 1914. október 6-án kelt jelentése alapján a pihenőt követően a seregtest 3221 lovasal (ütközetállomány), 4 löveggel, 8 géppuskával és 104 kerékpárossal jelentette magát menetkészre.⁶⁵ Tehát a hadosztály ekkor az előírt ütközetlétszám 84,7%-ával rendelkezett, azaz 579 lovas hiányzott. Önmagában a teljes feltöltöttség hiánya is már problémát sejtet, amit tovább fokozott a lovak vitatható állapota. A hadosztály már október 12-én pihenőnapra kényszerült, ugyanis az alig gyógyult lovakat az öt nap alatt megtett 138 km megviselte. „Mert a vonatoszlopok által túlságosan igénybevett műutat az esős időjárás nagyon tönkretette” – fogalmazza meg az okot Stielly az összefoglalásában.⁶⁶ Ezek szerint a feltöltésre biztosított lovaknak csak egy része tekinthető friss, hadszíntéren addig be nem vetett pótlásnak. A másik része ugyanakkor a különböző, állapotromlás okozta betegségek miatt veszteségi sorba került, de már „gyógyult” lovakból származott. A minőségi pótlás szempontjából aggasztó, de valóságos tény volt, hogy a még gyógyulófélben lévő lovak sokszor idejekorán visszakerültek a csapatokhoz. Ennek oka, hogy ezek még sérülten is többet értek, mint a pótcapatok által beszerettek és a csapattesteknek átadott új lovak.

A lovashadosztály erőállapotáról annak parancsnoka, báró altorjai Apor Sámuel császári és királyi altábornagy⁶⁷ 1914. október 21-én már lesújtó képet festett jelentésében: „Élelem 6 nap óta lovanként 2 tartalék-adag, emberenként 4 konzerv. Éjjel-nappal ellenséggel érintkezésben. Ma túlerő roham kétszer visszaverve, visszavonulás átkarolás végett. Veszteségek elég tekintélyesek. Ho. [hadosztály] teljesítőképessége minimális, ha [a] lovak hamarosan nem kapnak enni, a ho. harcképtelen lesz.”⁶⁸

A lovashadosztály ütközetlétszáma október 23-ára 1618, míg november 7-ére 1000 lovasra apadt. Ez annyit jelentett, hogy harcoló állományának (itt az október 6-án jelentett 3221 lovasat vesszük alapul) jelentős részét ismét elvesztette: október 23-ára 49,9%-át, míg november 7-ére 68,9%-át. Ennek oka elsődlegesen itt sem a harcokban, sokkal inkább az elszenvedett fáradalmakban és a nélkülözésben határozható meg, ami minden bizonnyal leginkább a lóállományt érintette. Előbbi egyenes következményeként a lovashadosztály ezredeinek megmaradt lovasait két-két századba vonták össze, ez alól

⁶⁵ HL II. 225. 6. d. 189. sz. és uo. 50. d. 39. o.

⁶⁶ HL *Stielly* 6. o.

⁶⁷ Személyére lásd *Balla* 2019. 48–50. o.

⁶⁸ HL *Kárpáthy* (5. ho.) 8. o.

kivételt képezett a m. kir. 1. honvéd huszárezred, ahol három század maradt. A ló nélkül maradt huszárokból gyalogosztagokat szerveztek.⁶⁹

Megoldást jelenthetett-e a pótlás?

A veszteségek a háború természetes velejárói. Az utánpótlás minden háború és haderő alapját jelenti, de általában a legkevesebb figyelmet kapja. Az első világháborút nem hiába nevezték az első anyagháborúnak, ugyanis a harcoló felek hadvezetésének már nem csupán hetekig vagy hónapokig, hanem évekig kellett a hátszágok folyamatos utánpótlási képességeire támaszkodnia. Így a hadszíntereken kivívott sikerek már nemcsak a katonák hősiességétől és önfeláldozásától, hanem legalább annyira a hátszágától is függtek. Az élelmiszer, a fegyver, a lőszer, vagy éppen a ló kellő mennyiségben és minőségben történő beérkezése döntő tényezőnek bizonyult akár az állásharcok idején, akár a nagyobb hadműveletek végrehajtásánál.

A pótlás „tartóssága”

A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály (újra) harcképes loállományát rendkívül gyorsan, kb. 1 hónap alatt használta el, ahogy az 5. táblázat is mutatja. Mindezt tette olyan mértékben, hogy 1914. augusztus 15-e és november 8-a között kétszer kellett a hadosztály ütközetállományát csaknem teljesen pótolni.

Dátum (1914)	Ütközetállomány (lovas)			Eltelt napok	Veszteség (%)
	Induló	Megmaradt	Veszteség		
augusztus 15. – szeptember 22.	3800	230	3370	38	88,68 ≈ 87
október 7. – november 8.	3221	1000	2221	32	68,95 ≈ 69

5. táblázat: A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály ütközetlétszámának változása a világháború első három hónapjában (A szerző összeállítása)

A tényleges veszteségek azonban nagyobbak lehetnek, hiszen kisebb-nagyobb pótlásokat Gálszécs előtt is kapott az alakulat, de ezek is gyorsan elfogytak. E tények már sejtetik, hogy a lovasság lovainak pótlása tekintetében milyen nyomás nehezedhetett a hadvezetésre és a pótcsapatokra. A Monarchia 11 lovashadosztálya közül egyedül a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály harcoló loállományából kb. 5591 ló került különböző okokból veszteségbe mindössze 70 nap leforgása alatt. Ráadásul a hadosztály teljes loállományát jelentő élelmezési létszámához viszonyított hi-

⁶⁹ HL *Kárpáthy* (5. ho.) 11–12. o. és HL *Stielly* 52. sz.

ányt nem ismerjük, de az állapotromlás miatt az is jelentős lehetett. Kérdés, hogy ez a kedvezőtlen tendencia máshol, más lovashadosztályok esetében is megfigyelhető-e? A válasz igen, amit az alábbi példák is igazolnak.

Az 1914. augusztus 21-én lezajlott turynkai ütközetben a cs. és kir. 2. lovashadosztály sikeresen számolt fel egy orosz lovashadosztályt. Ennek eredményeként rendkívül sok hadianyagot és közel kétezer háts- és málhás lovat zsákmányolt. Ezeket a lovakat a lovashadosztály azonnal felhasználta veszteségeinek pótlására, amelyek fő okaként a lovak kíméletlen „elhasználását” és csak másodlagosan a harcok okozta sérülést vagy pusztulást jelölték meg.⁷⁰

Kiindulva abból, hogy a közel kétezer zsákmányolt lóval a lovashadosztály pótolni tudta veszteségeit, az ütközet után feltételezhetően 4000 körül lehetett a lóállománya. Ez annyit jelent, hogy a lovashadosztály az 1914. augusztus 15-étől 22-éig eltelt 7 nap alatt elvesztette élelmezési lóállományának (ami kb. 6000 ló) közel 34%-át. Természetesen pontos adatok hiányában ez csupán egy közelítő arány. A zsákmányolt lovak száma és az, hogy valamennyit felhasználták pótlásra azonban mutatja, hogy mekkora hiány állt be a cs. és kir. 2. lovashadosztály teljes lóállományában augusztus 23-ára.

A cs. és kir. 12. huszárezred esetében jól látszik, hogy ütközetlétszámát jelentős pótlásokkal tudta csak fenntartani (6. táblázat). A táblázatban a „pótlás” adatszlopot ez-ered szinten kell értelmezni. Ez annyit jelent, hogy az itt szereplő mennyiséget 6 század között kell(ett) elosztani.

Dátum (1914)	Pótlás	Századszinten
augusztus 27.		100–105 lovas
szeptember 28.	250 ló	
		130 lovas
október 25.		80–85 lovas
november 4.	180 ló	130–140 lovas
november 22.	50 ló	115 lovas

6. táblázat: A cs. és kir. 12. huszárezred lovasított ütközetlétszámának változásai, 1914. augusztus–november (A szerző összeállítása)⁷¹

A cs. és kir. 13. huszárezred beszámolója szerint 1914. augusztus 29-ére a kíméletlen használatnak köszönhetően az ezrednek 65 sánta és 160 nyeregnyomásos lova volt, amelyeket ki kellett vonni a harcképes állományból. Továbbá a csapattestnek 8 lovat át kellett adnia a hadosztályához (cs. és kir. 10. hadosztály) tartozó cs. és kir. 4. lovas-tüzérsztály állományába, ahol hasonló okok miatt állt be fogyaték a lovak számában.

⁷⁰ Péczeli 1931. 183. o.

⁷¹ Az adatok forrása: *Nemestóthi Szabó – Ollé* 1926. 15., 18–19., 25–26., 31. o.

A huszárezred rendezését követően egy-egy századának ütközetlétszáma mindössze 120 lovas volt. A leírtak alapján megállapítható, hogy a cs. és kir. 13. huszárezred esetében a távolfelderítés megkezdésétől, azaz 1914. augusztus 15-étől számolva 14 nap alatt a harcoló lóállomány 19%-a vált harcképtelenné. A helyzet szűk egy hónap alatt tovább romlott, 1914. szeptember 20-án az említett ezred már csak 320 lovassal és 120 gyaloghuszárral rendelkezett.⁷²

A m. kir. 5. honvéd huszárezred vonatkozásában ismert, hogy már 1914. augusztus 24-én jelentős, állapotromlásból eredő lövésztesége volt, de pontos számokat itt sem ismerünk. A huszárezreddel kapcsolatban beszédes adat, hogy több esetben kapott pótlást Kassáról, mégis az ütközetlétszáma 1914. november 9-ére 900-ról 408 lovasra apadt.⁷³

Minőségi vagy mennyiségi pótlás?

A lóhiány nem csupán a hadszíntéren, de az anyaországban is gyorsan felütötte a fejét, legalábbis erről tanúskodik a m. kir. honvéd lovaspótcapat-felügyelőnek⁷⁴ 1914. szeptember 15-én a m. kir. honvéd Főparancsnoksághoz írt jelentése. Ebben leírja, hogy a póttesteknél folytatott kiképzés a hadszínterre küldött lópótlások miatt csakis gyalogosan folyhat. A jelentés megállapítja, hogy a pótcapatoknál a lóállományban tapasztalt rendkívüli csökkenés pont a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály lóállományában beállt, fentebb említett veszteségek (lásd 4. táblázat) miatt következett be.⁷⁵ Mindez úgy, hogy a feltöltésre küldött lovaknak csak egy része számított friss pótlásnak, és mint említettük, jelentős számban kerültek a seregtesthez vitatott állapotú, „gyógyult” lovak is.

A hivatkozott jelentés a továbbiakban arra is figyelmeztetett, hogy a kialakult helyzet súlyosbodhat, hiszen hasonló pótlásra rövid időn belül a m. kir. 11. honvéd lovashadosztálynál is szükség lesz.⁷⁶

A lóanyag csökkenését mind a hátszágban, mind a harctéren más tényezők is befolyásolták. Egységesen elmondható, hogy akár a hátszágban, akár a harctéren a tüzéség és mindennemű logisztika lóutánpótlásának biztosítása a háború előrehaladtával egyre nagyobb prioritást élvezett a lovassággal szemben. 1917 tavaszára az említett szükség és a lóállományban tapasztalt drasztikus csökkenés miatt a tüzéség és az utánpótlás vonatkozó igényének kielégítése és fenntartása érdekében a lovasezredek legnagyobb részét véglegesen lóról szállították. A cs. és kir. 12. huszárezred lóállományát például a tüzéséghez utalták.⁷⁷ Pilch Jenő a tüzéség mellett a mezőgazdaság ló-

⁷² *Dernyey* 1941. 25., 38. o.

⁷³ M. kir. 5. h. he. 84. o.

⁷⁴ Személyét nem sikerült azonosítani.

⁷⁵ HL I. 75. 593. d. 4334. sz.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ *Nemestóthi Szabó – Ollé* 1926. 109. o.

igényét is hangsúlyozza, teszi ezt teljes joggal, ugyanis a kellő mennyiségű vonatatóerőt ott sem nélkülözhetette a Monarchia.⁷⁸

Ezzel egy időben a hátorszáiban biztosítani kellett a pótzászadok, a gyalogságnál a pótzászlóaljok, valamint a különböző tanfolyamok lóigényeit. Utóbbiakra jó példa a honvédelmi miniszter által 1914. október 26-án elrendelt géppuskás tanfolyamok felállítására, ami minden honvédkerület székhelyén lévő pótzászlóaljra vonatkozott. „Minden géppuskás tanfolyamnak 2 háta és 4 mállás lovat a kerületi parancsnokságok a honvéd huszár pótzászadok állományából, illetőleg a honvéd pótzászlóaljkánál feleslegesként meglévő (mállás) lovakból utalnak ki”⁷⁹ – vagyis ezen tanfolyamok lószükségletének kielégítése is a szűkös lóállományt terhelte. Nem szólva a különböző fegyvernemek harctéren beállt veszteségeinek pótlásáról, ami a minél gyorsabb megoldás érdekében többször csak a helyben lévő lovas csapat- vagy seregest állományából való sulhatott meg, vagy a felgyógyult lovak már nem a lovassághoz kerültek vissza.

Ezek ismeretében adjunk választ az alcímre: minőség vagy mennyiség? Báró Nagy Gyula altábornagy, a m. kir. 11. honvéd lovashadosztály parancsnoka 1914. november 24-én kelt jelentésében sommás kritikát fogalmazott meg a pótlás minőségéről: „A kisajátított és pótlásra küldött lovak 50%[-a] megérkezés után 4 héten belül harc-képtelen[né] vált, ennek okát nem csupán az anyag silányságában, de abban is látom, hogy a pótkeret-parancsnokok ezen lovakat nem részesítették olyan munkában, hogy azok a háborúban rögtön beérkezés után, a többi edzett lovakkal egyforma teljesítményt végezhesenek...” Majd így folytatja az altábornagy: „Fiatalkorú lovak néhány nap alatt a nehéz munkában tönkre mennek és a csapatnak csak terhére vannak; ezeket kár küldeni.”⁸⁰

A hadosztályparancsnok világosan láthatta, hogy a használható, minőséget jelentő lovak többsége a lókorházakban gyógyult. Ezt hivatkozott jelentésében is leszögezte: „[...] felkérem Pótcapat felügyelő urat oda hatni, hogy a visszaküldött beteg lovakat, amelyek a pótlás legértékesebb részét fogják képezni, megfelelő edzés és bánásmód által harcképessé váljanak [sic!]”, ahogy azt is, hogy az ilyen „lovak lehetőleg folytonosan szabad ég alatt legyenek, lehetőleg pokróc nélkül, és amint kissé erősbödnek, sokat jártatni, illetőleg mozgatni” szükséges ezeket.⁸¹

Az altábornagy gyakorlatban szerzett tapasztalata is azt a feltevést támasztja alá, hogy bizony a minőségi és kipróbált lovak még félig gyógyultan is megbízhatóbbak voltak, mint a friss, harcteret nem járt, pótlásra küldött lovak többsége.

A minőség feletti ítélet után a mennyiség kérdésére a válasz a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály parancsnoksága által 1914. december 7-én kelt, a pótlások kiképzésére vonatkozó javaslatában olvasható: „Jelentem, hogy a pótlásul küldött legénység egy kis

⁷⁸ *Pilch* 1914. 166. o.

⁷⁹ HL I. 75. 594. d. 4818. sz.

⁸⁰ Uo. 5190. sz.

⁸¹ Uo.

részben a századokhoz, nagy részben pedig a ló nélkül maradt huszárokból összeállított gyalog-különítményekhez (kb. 600–700 ember) lett beosztva”.⁸²

Ezek szerint a Monarchia lovas seregtesteinek lóutánpótlása november végére nemcsak minőségben, de mennyiségben is elmaradt a szükségestől. Ha pusztán a forrásrészben szereplő 600–700 fővel számolunk, és nem vesszük a seregtestnél egyébként is már gyalogosan harcoló huszárokat, akkor is minimum az ütközetlét-szám 18–19%-ának nem volt lova.

Összegzés

Összefoglalásként elmondható, hogy a lóállomány fogyatkozását okozó állapotromlás az alábbiak miatt alakulhatott ki:

1. Túlhajszoltság, vagyis az állandó nyereg alatt tartás.
2. Szükséges ápolás (pl. patkolás) elmaradása.
3. Nevelési hiányosságok:
 - a tartós szabad ég alatti éjjelezéshez,
 - a tartós terheléshez, valamint
 - a változó minőségű és mennyiségű ellátáshoz való szoktatás elmaradása.

Ezeknek egyenes következménye a nyeregtörés (ló hátának kisebesedése), sántaság, a lovak gyors izomvesztése, lesóványodása, majd legrosszabb esetben végelgyengülés miatti elpusztulása. Ennek okát kétségtelenül abban kell meghatározni, hogy a Monarchia hadvezetése nem számolt:

1. az orosz mozgósítás vártnál gyorsabb befejezésével és támadásuk megindításával,
2. a saját erők oroszokéhoz képest lassabb felvonulásával,
3. a lovasság harcászati és hadművelleti szintű alkalmazásában beállt – a Monarchia szempontjából kedvezőtlen – változásokkal.

A felsorolt tényezők együttesen eredményezték azt, hogy a lovak esetében elmaradtak és figyelmen kívül kerültek azok a békében megszokott szabályok és eljárások, amelyek a ló harcértékének lehető legteljesebb megtartását szolgálták. A harcok első hónapja megmutatta, hogy az alapvető regenerációs tevékenységet, a pihentetést sem lehetett megoldani a szükséges rendszerességgel. A katonáállomány parancsra ezt elviseelte, de a lóállomány már nem. „Méltányolni tudtuk, hogy a gyalogságot – nagy teljesítményei után – előnyben részesítik, és fáradtságára tekintettel vannak. De ha embe-reink fizikai erejét és érzelmeit a minimumra is csökkentjük, legalább a lovakra kellett

⁸² HL I. 75. 595. d. 5616. sz

volna gondolni”⁸³ – emlékezett meg a felsőbb parancsnokság intézkedéséről a cs. és kir. 13. huszárezred történetét megíró Dernyey György.

A pihenők elmaradása láncreakciót indított el, hiszen emiatt nem nyílt alkalom elvégezni a lovak itatását, etetését, ápolását, átnyergelését és vasalását, s mindezek egyenes következménye volt az állomány gyors állapotromlása.

Vizsgálatunk egyik kétségtelen eredményeként kijelenthető az is, hogy a Monarchia hadvezetése korántsem számolt azzal, hogy a lovas csapatok lóállomány-vesztésének fő oka a használatból eredő gyors ütemű állapotromlás lesz.

Fontos kérdés, hogy a lóállományban tapasztalt állapotromlás természetes velejárója volt-e a háborús eseményeknek. Ha igen, akkor miért okozott gondot, ha nem, akkor miért érte felkészületlenül a lovas csapat- és seregtesteket? Kétségtelen tény, hogy a Monarchia hadászati terveit az oroszok felülírták, mind gyors mozgósításukkal, mind új lovassági harceljárásukkal. A lovasság és így a lóállomány olyan hadműveleti és harcászati környezetbe került, amely előre nem prognosztizált véres, illetve a gyors állapotromlásból eredő veszteségeket eredményezett a lóállományban. Erre vezethető vissza, hogy a Monarchia nem volt felkészülve eleinte a kellő minőségű, később pedig a szükséges mennyiségű pótlásra sem.

A világháború első hónapjaiban az Osztrák–Magyar Monarchia kétségkívül elvesztette kiképzett hátsólovainak döntő részét, amit mennyiségben még igen, de minőségben már nem tudott pótolni.⁸⁴ Utóbbi az időtényező nem engedte, hiszen a lovak kiképzése idő- és szakemberigényes. Ráadásul a rendelkezésre álló lovakat a háború előrehaladtával az egyre nagyobb szerepet kapó tüzérséghez osztották be az eszközök és a szükséges anyagok szállítására, valamint a gyalogság utánpótlásának fenntartására. Az első világháborúban már megjelenő motorizált eszközöket ugyanis még csak esetleg lehetett logisztikai feladatokra alkalmazni. Ha erre használták is a gépeket, csakis korlátozott lehetőségek között. Tekinthetjük ilyennek a vasutat, amely a felvonulás során döntő szerepet játszott a csapatok szállításában, de az utánpótlás mozgatójában már erősen korlátozottan lehetett alkalmazni, pontosabban, csak ameddig a sín tartott. Az eszközök, az anyagok és az utánpótlás harcászati, számos esetben hadműveleti szintre történő végső leszállítására még mindig a ló maradt a legsokoldalúbb szállító- és vontatóeszköz. A Monarchia hadvezetése ezt mérlegelve és a háború első időszakában mutatott lovassági eredményeket alapul véve, a lovak pótlása tekintetében a lovassággal szemben a másik két fegyvernemet részesítette előnyben.

Itt jegyzem meg, hogy a lovak elosztásának kérdésében az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése egy fontos tényezőt hagyott figyelmen kívül: a ló nem csupán logisztikai, utánpótlást szállító- és vontatóeszköz, hanem a világháború leggyorsabb élő eleme volt. A lovasság képes lett volna például a gyalogság és a tüzérség által elért

⁸³ Dernyey 1941. 36. o.

⁸⁴ M. kir. 5. h. he. 89. o.

sikeres harcászati szintű áttörést a fegyvernem dinamikájánál fogva akár hadműveleti szintű sikerré szélesíteni. Kétségtelen tény, hogy a frontális lovasrohamok ideje lejárt, de a lovasság alkalmazásának ez csupán egy szegmense volt, ettől még komoly hasznát vehették volna a háború folyamán. Bár lehet, hogy vették is. Vagy mégsem? Ennek eldöntése azonban egy másik vizsgálat tárgya lesz.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Babucs* 2004. *Babucs Zoltán*: A M. kir. Honvédség lóállománya az I. világháborúban. In: Boldogtalan hadiidők... 1914–1918. Avagy: ami a „boldog békeidők” után következett. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2004.
- Balla* 2019. *Balla Tibor*: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, 2019.
- Balla* 2010. *Balla Tibor*: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok. Budapest, 2010.
- Dernyey* 1941. *Dernyey (Szlavnich) György*: Vilmos a Német birodalom trónörököse és Poroszország trónörökösének nevét viselő cs. és kir. Jász-Kun 13. huszárezred története, 1859–1918. Budapest, 1941.
- Dobokay* 1923. *Dobokay Béla*: A lovasság jövő feladatai és alkalmazása a világháború tapasztalatai alapján. *Magyar Katonai Közlöny*, 11. (1923) 9–12. füzet, 423–473. o.
- Erdős* 1931. *Erdős János*: Lovas haditapasztalatok a világháborúból. *Magyar Katonai Szemle*, 1. (1931) 5. füzet, 59–75. o.
- Hadik-he. A cs. és kir. 3. számú „Gróf Hadik”-huszárezred története. Készült az ezred emlékbizottságának megbízásából. Budapest, [1931 után.]
- HL Hadtörténelmi Levéltár (Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum)
- I. 75. Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság iratai (1869–1918)
- II. 102. K.u.K. Armeeoberkommando iratai
- II. 225. M. kir. 5. honv. lovashadosztály parancsnokság iratai
- Bauer* *Bauer Viktor, bauernthali*: A cs. és kir. 10. lovashadosztály szereplése a világháborúban, 1914–1918. Tanulmánygyűjtemény 491. sz.

<i>Kárpáthy</i> (5. ho.)	<i>Kárpáthy Ákos</i> : A m. kir. 5. honvéd lovas hadosztály szereplése a világháborúban, 1914–1918. Tanulmánygyűjtemény 216. sz.
<i>Kárpáthy</i> (11. ho.)	<i>Kárpáthy Ákos</i> : A m. kir. 11. honvéd lovas hadosztály szereplése a világháborúban, 1914. mozgósításától 1918. okt. 26.-ig. Tanulmánygyűjtemény 217. sz.
<i>Stielly</i>	<i>Stielly Walter</i> : A m. kir. 5. honvéd lovas hadosztály harcai 1914. okt. havában. Tanulmánygyűjtemény 19. sz.
<i>Zech</i>	<i>Zech Szilárd</i> : A Willmann lovas hadtest harca Posadownál, Tamaszynnál, Dyniskanál, 1914. aug. 26. Tanulmánygyűjtemény 999. sz. [Oldalszámozás nélkül.]
<i>Kranzieritz</i> 2016.	<i>Kranzieritz Károly</i> : A gorodoki lovasroham és előzményei. Az 5. honvéd lovashadosztály működése a világháború első napjaiban orosz területen. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 129. (2016) 3. sz. 734–758. o.
Különleges határozványok	Különleges határozványok a magyar kir. lovas csendőrök számára. Budapest, 1887.
Lóügyi szabályzat I.	C–5. Lóügyi szabályzat a m. kir. Honvédség számára. I. rész. Budapest, 1913. (Jav. és bőv. kiadás.)
Lóügyi szabályzat II.	C–5. Lóügyi szabályzat a m. kir. Honvédség számára. II. rész. Állatorvosi szabályok és patkolás. Budapest, 1912.
Magyar huszár	A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. <i>Szakonyi Lajos – Markó Árpád et al.</i> , Budapest, 1936.
M. kir. 1. h. he.	A m. kir. budapesti 1. honvédhuszárezred és m. kir. 1. népfelkelő-huszárosztály története, 1869–1918. Budapest, 1927.
M. kir. 5. h. he.	A volt m. kir. kassai 5. honvéd-huszárezred története, 1868–1918. Szerkesztésért és kiadásért felel: <i>vitéz Görgey Miklós</i> . Budapest, 1935.
<i>Molnár</i> 1927.	<i>Molnár Zoltán</i> : A lópótlás és a szolgálatképtelen lovak kezelése a hadrakelt seregnél. <i>Magyar Katonai Közlöny</i> , 15. (1927) 848–859. o.
Mozgósítási utasítás	Mozgósítási utasítás a magy. kir. honvédség számára. Függelék a lovasság számára. 1911.
<i>Nemestóthi Szabó – Ollé</i> 1926.	A cs. és kir. 12. huszárezred a világháborúban. Összeállította: <i>Nemestóthi Szabó Béla – Ollé Vilmos</i> . Kiadja az ezred volt tisztikara. Budapest, 1926.
<i>Péczeli</i> 1931.	<i>Péczeli László</i> : A turyinkai ütközet 1914. évi augusztus 21-én. <i>Magyar Katonai Szemle</i> , 1. (1931) 11. füzet, 176–184. o.

- Pilch* 1914. *Pilch Jenő*: Ausztria és Magyarország hadserege. (Magyar Könyvtár 752–753. füzet) Budapest, [1914.]
- Pitreich* 1929. *Pitreich, Max von*: Lemberg 1914. Wien, 1929.
- Radványi* 1929. *Radványi József*: A volt cs. és kir. 4. huszárezred története, 1902–1919. II. k. Budapest, 1929.

Károly Kranzieritz

HORSE LOSSES OF THE AUSTRO-HUNGARIAN CAVALRY
IN THE FIRST YEAR OF THE GREAT WAR

(Summary)

At the outbreak of the First World War, horses were an integral part of the military forces of every European state. Whatever the branch or the unit of the armed forces, the horse appeared on every table of organisation. In fact, the industrial revolutions that have taken place have not brought about any technological breakthroughs in the field of military transport that would have made it possible to replace horses, even partially. Therefore, even in 1914, horses provided the freest and most versatile means of moving soldiers and equipment.

The study aims to illustrate and examine, through examples, the losses in the horse supply of the Austro-Hungarian Monarchy, especially in their combat numbers, during the first months of the First World War. In particular, it focuses on the processes and causes that led to the Monarchy losing the majority of its trained mounts in the very first period of the war. The incapacitation of horses was not due to casualties, but due to the rapid deterioration of their condition. The quantitative and qualitative supplementation of the cavalry divisions was only sustainable for a short period – as time went by and the need for supplementation of other branches of arms and troops rapidly increased as well, quantity soon took precedence over quality.

The study also highlights the fact that it would be simplistic to see the reasons for the use or not of cavalry only in the battle strategy based on direct combat or to judge it through this aspect. One of the indispensable pillars of the applicability of this branch of arms is the availability of horses in sufficient quantity and quality. In other words, if there are problems here, it calls into question the very basis of the cavalry. Without a horse, the mounted soldier cannot fulfil his function as a soldier, despite his greatest determination.

Károly Kranzieritz

DIE PFERDEVERLUSTE DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN KAVALLERIE
IM ERSTEN JAHR DES GROSSEN KRIEGES

(Resümee)

Bei Ausbruch des Ersten Weltkriegs war das Pferd fester Bestandteil der Armeen aller europäischen Staaten. Unabhängig von der Waffengattung und dem Geschlecht der Truppen erschien das Pferd in jeder Bestandstabelle. Die industriellen Revolutionen, die stattgefunden hatten, hatten nämlich keine technologischen Durchbrüche im Bereich des militärischen Verkehrswezens und somit des Transports gebracht, die es ermöglicht hätten, Pferde auch nur teilweise zu

ersetzen. Daher war das Pferd auch im Jahr 1914 noch das freieste und vielseitigste Transportmittel für Soldaten und Ausrüstung.

Ziel dieser Studie ist es, die Verluste des Pferdebestands der österreichisch-ungarischen Kavallerie in den ersten Monaten des Ersten Weltkriegs zu veranschaulichen und zu untersuchen, insbesondere in der Gefechtsstärke. Dabei werden vor allem die Vorgänge und Ursachen beleuchtet, die dazu führten, dass die Monarchie bereits in der allerersten Periode des Ersten Weltkriegs den Großteil ihrer ausgebildeten Rückepferde verlor. Es war nicht der blutige Verlust der Pferde, sondern die rasche Verschlechterung des Zustands der Pferde, die ihre Untauglichkeit verursachte. Die Nachschubversorgung der Kavalleriedivisionen war sowohl qualitativ als auch quantitativ nur für einen kurzen Zeitraum tragfähig – mit der Zeit und dem rapide ansteigenden Ersatzbedarf anderer Waffen und Truppen neben der Kavallerie hatte die Quantität bald Vorrang vor der Qualität.

Die Studie weist auch darauf hin, dass es leichtfertig wäre, die Gründe für den Einsatz oder auch den Nicht-Einsatz der Kavallerie nur im Kontext des direkten Kampfes zu sehen und sie durch die Brille des direkten Kampfes zu beurteilen. Die Verfügbarkeit von Pferden in ausreichender Menge und Qualität ist ein unverzichtbarer Pfeiler für die Anwendbarkeit der Gattung. Mit anderen Worten: Wenn hier Probleme auftreten, wird die Funktionsweise der Waffengattung Kavallerie an sich in Frage gestellt. Ohne Pferd kann der Kavallerist trotz größter Entschlossenheit seine Rolle als Soldat nicht erfüllen.

Károly Kranzieritz

PERTE EN CHEVAUX DE LA CAVALERIE AUSTRO-HONGROISE
AU COURS DE LA PREMIÈRE ANNÉE DE LA GRANDE GUERRE

(Résumé)

Au début de la Première Guerre mondiale, les chevaux faisaient partie intégrante des armées de tous les États européens. Quelle que soit l'arme ou l'arme d'appartenance, les chevaux figuraient dans tous les tableaux des effectifs. Dans le domaine du transport militaire, les révolutions industrielles n'ont pas apporté d'avancées technologiques qui auraient permis de remplacer, même partiellement, les chevaux. Ainsi, même en 1914, les chevaux restaient le moyen le plus libre et le plus polyvalent pour transporter les soldats et le matériel.

Cette étude a pour but d'étudier et de présenter, à travers des exemples, les pertes de la cavalerie austro-hongroise, notamment parmi les effectifs au combat au cours des premiers mois de la Première Guerre mondiale. Elle se concentre en particulier sur les processus et les causes qui ont contribué à la perte de la majorité des chevaux de selle entraînés dans la toute première période de la Grande Guerre. Ce ne sont pas les pertes dans les combats sanglants, mais la détérioration rapide de l'état des chevaux de selle qui a entraîné leur incapacité à combattre. Le réapprovisionnement des divisions de cavalerie, tant sur le plan qualitatif que quantitatif, n'a été possible que pendant une courte période. Au fur et à mesure que le temps passait et que les besoins en chevaux de remplacement des autres armes furent également en hausse constante, la quantité a rapidement pris le pas sur la qualité.

L'étude souligne qu'il serait réducteur de considérer que l'utilisation ou la non-utilisation de la cavalerie n'était tributaire que du procédé tactique basé sur le contact direct. L'existence de chevaux en quantité et en qualité suffisantes fut un pilier incontournable de l'utilisation de la cavalerie. En d'autres termes, s'il y a des problèmes à ce niveau, c'est

le fonctionnement de la cavalerie qui est clairement remis en question. Sans cheval, aucun cavalier ne peut remplir son rôle et ce, quelle que soit sa détermination.

Каро́й Кра́нциеритз

КОННЫЕ ПОТЕРИ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ КАВАЛЕРИИ В ПЕРВЫЙ ГОД
ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ

(Резюме)

К началу Первой мировой войны лошади являлись неотъемлемой органической частью вооруженных сил всех европейских государств. Будь то слово о любом виде оружия или виде команды, лошадь появлялась на каждой штатной таблице. Действительно, промышленные революции, произошедшие в области военного транспорта и при этом не принесли технического прорыва, который позволил бы хотя бы частично заменить лошадей. Поэтому даже в 1914-ом году лошади обеспечивали наиболее свободное и самое разностороннее передвижение солдат и техники.

Исследование желает посредством примеров представить и рассмотреть потери конского поголовья в том числе и численности поголовья в боях Австро-Венгерской монархии, в том числе и в боевой численности в первые месяцы Первой мировой войны. В работе особенно концентрируется на те процессы и причины, из-за которых Монархия потеряла большую часть своих обученных седловых лошадей в самый первый период мировой войны. Небоееспособность лошадей была вызвана не кровопролитием, а быстрым ухудшением состояния спин лошадей. Одновременное качественное и количественное восполнение военных кавалерийских дивизий было устойчивым лишь на короткое время – с течением времени и с быстрым увеличением потребности в восполнении других видов оружия и видов войск, наряду с кавалерией, количественная точка зрения быстро преобладала над качественной.

Посредством рассмотренной темы эта работа также указывает на тот факт, что было бы легкомысленно видеть причины применения или бездействия конницы только в способе боя, основанном на прямом боевом контакте, и судить о нем через ее проекцию при выборе рода войск. Одной из неперменной опоры является наличие нужного количества и качества лошадей. Иными словами, если здесь возникают проблемы, то это в корне ставит под вопрос работу кавалерийского рода войск. Без лошади наездник не сможет выполнить свое предназначение в качестве оружия, даже при самой большой решимости.

AMBRUS LÁSZLÓ

NEW YORK-I MAGYAROK UNCLE SAM SZOLGÁLATÁBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Prozopográfiai jellemzők

Ebben a tanulmányban ismertetni kívánom az első világháború idején New York államban élt és az amerikai hadsereg kötelékében szolgált magyarokkal kapcsolatos kutatásom néhány eredményét. A magyar „New Yorkerekről” a Microsoft Access adatbáziskezelő alkalmazásban prozopográfiai adattárat készítettem, a tanulmányban megjelenő adatokat az ebből generált lekérdezések alapján gyűjtöttem ki és elemeztem. Alapvetően az volt a célom, hogy egy komplett életrajzi adattárat hozzak létre ezekről az amerikai magyarokról. Vida István Kornél számítása szerint az amerikai hadseregnek kb. 3000 magyar katonája lehetett a Nagy Háborúban.¹ A munka távlati célja ennek igazolása, illetve pontosítása, amihez természetesen az összes amerikai állam magyar katonáinak körében el kell végezni a kutatást. Mindehhez New York állam képezi a kiindulópontot. A kutatás alapján az a hipotézis állítható fel, hogy amennyiben Vidának igaza van a katonák számával kapcsolatban, akkor ennek a 3000 főnek közel egyharmada New York állam „amerikásai” közül kerülhetett ki. Szándékomban áll tehát az életrajzi adatbázis bővítése és finomítása, illetve a vizsgálódás kiterjesztése a többi amerikai állam területére.

Előjáróban néhány fontos megjegyzést szükséges tenni. Ki számít magyarnak a kutatásban? E munka során kizárólag azokat vettem fel az adatbázisba, akik az Osztrák–Magyar Monarchia magyar „részén”, azaz a Magyar Királyság területén születtek, és akiknek magyar anyanyelve vagy magyar származásának valamilyen más indikátora igazolható volt a kiegészítő források segítségével. A másik fontos kérdés, hogy hogyan is lehettek aktív szolgálatos magyarok az amerikai hadseregben? Az 1917 májusában hozott Selective Service Act – amellet, hogy felhatalmazta a szövetségi kormányt a hadsereg általános sorozás útján történő kiegészítésére² – jelentős mértékben meghatározta az országban élő külföldi állampolgárok (*alien*) sorsát is. A törvény alapján megkülönböztettek diplomáciai célból az országban tartózkodó (*diplomatic*), letelepedési engedélyért folyamodott vagy azzal rendelkező, bejelentett (*declarant*), illetve letelepedési engedéllyel nem rendelkező (*nondeclarant*), valamint ellenséges országból származó (*enemy*) idegeneket.³ Az utóbbiak mentesülhettek a katonai szolgálat alól,

¹ Vida 2013. 311. o.

² A sorozás menetét egy korábbi tanulmányban már ismertettem, ennek részletezésétől e közleményben eltekintek. Ambrus 2018. 735–756. o.

³ Ford 2001. 52. o.

ehhez elegendő volt jelezniük a regisztráció során, hogy felmentést kérnek, amihez indoklasként hivatkozhattak ellenséges országbeli származásukra, ebben az esetben nem kerültek behívásra. Ahogy látható, jogilag abszolút lehetséges volt az ellenséges országból származók számára, hogy kérvényezzék a felmentést, mégis a be nem jelentett (*nondeclarant*) ellenséges idegenek döntő többsége regisztrált és be is vonult, amennyiben behívták őket. Ennek oka kisebb mértékben lehetett az internálástól való félelem, de nagyobb a valószínűsége, hogy a többség számára az amerikai állampolgárság megszerzésének előmozdítása volt a cél. A Kongresszus 1918. májusi határozata alapján ugyanis az azonnali honosításhoz nem volt másra szükség, mint az aktív szolgálati viszony igazolására és két felettes tisztre, akik írásban tanúsítják a jelentkező lojalitását.⁴ Ezekon kívül bizonyos mértékben a háborús propaganda és az általános lelkesedés is szerepet játszott a bevonulási hajlandóságukban.⁵

Források és alkalmazott módszerek

A kutatás alapvető forrásai az *Abstracts of World War I Military Service, 1917–1919* forráscsoportban található adatkártyák, amelyeket a New York állam fővárosában, Albanyben lévő állami levéltárban őriznek.⁶ Az anyagban minden olyan férfi és nő adata megtalálható, akik New York állam lakói voltak és katonai szolgálatot teljesítettek a Nagy Háború idején. Egy részük sorozás útján került szolgálatba (*enlisted*), másokat, akik korábbi katonai tapasztalattal rendelkeztek (pl. a tartalékosokat), behívtak (*inducted*), kisebb részüket, általában tiszteket, akik már nyugállományba vonultak, reaktívtákká (*called active*), néhányukat pedig épp aktívan szolgáló hivatásos katonákként jelölték ki bizonyos pozíciókba (*appointed*) a hadba lépést követően. Az adatkártyák 1920-ban készültek, de 1935-ben számos javításon, korrekción keresztülmentek, amikor az eredeti írógépes rögzítés során keletkezett hibákat kijavították. Az absztraktok közül kulcsszavas kereséssel szűrtem ki a magyarországi születésű személyekről készületeket. A keresés 1456 találatot adott, melyek mindegyikét háttértárba mentettem, majd Microsoft Access adatbázisba rendeztem a róluk leolvasott összes használható adatot. Ezt követően a kiegészítő források segítségével kiszűrtem azokat, akikről teljes bizonyossággal cáfolható volt a magyar nemzetiség, így a teljes létszám 888 főre módosult. Az adatbázist aztán ezzel a létszámmal dolgozva bővítettem tovább.

Az elsődleges kiegészítő források a kutatásban szereplő, azonosítható származási helyű személyek születési anyakönyvei. Ezeket a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának Mikrofilm-tára digitális gyűjteményéből gyűjtöttem ki az MNL

⁴ Salyer 2004. 850. o.

⁵ Slotkin 2013.

⁶ NYSA New York State Adjutant General's Office, *Abstracts of World War I Military Service, 1917–1919*. B0808. (A továbbiakban: B0808.) Az adatbázis elérhető a NYSA hivatalos oldalán: <https://iaarchives.nysed.gov/xtf/view?docId=ead/findingaids/B0808.xml>

Heves Vármegyei Levéltár adatbazisok.hu hozzáférésén, illetve a familysearch.org weboldalon keresztül. Az anyakönyvek mellett Ship Manifestekről, azaz a tengerentúli kivándorlást bonyolító hajókon készült utaslistákról, magyarországi és egyesült államokbeli népszámlálásokból, házassági és halotti anyakönyvekből, amerikai mustrakönyvekből, I. és II. világháborús regisztrációs kártyákról, gyászjelentésekből és sírfeliratokról származó információk egészítik ki az adatbázisomat.⁷ E források jelentős részét szintén internetes adattárakból (familysearch.org, ancestry.com, findagrave.com, myheritage.com, libertyellisfoundation.org) gyűjtöttem, más részükhez magyar és amerikai kollégák biztosítottak számomra hozzáférést.⁸

Az alapforrások tehát a katonai szolgálat főbb adatait összefoglaló absztraktok. Ezek többsége tartalmazza a katonák nevét, lakcímét, születési országát, besorozásának/behívásának, illetve reaktiválásának dátumát, a besorozás/behívás helyszínét, valamint a születési dátumát vagy a szolgálatba lépéskori életkorát. A dokumentumok felsorolják továbbá a katona rendfokozatait és azok megszerzésének dátumát, valamint tartalmazzák azon egységek felsorolását, amelyeknél szolgálatot teljesített. Ha a katona szolgált „tengerentúlon” (azaz Európában), akkor ennek kezdő és befejező dátumát, sebesülés esetén pedig ennek időpontját és mértékét is feltüntették. Az absztraktkártyák általában a leszerelés dátumával, illetve annak okával és módjával zárulnak, de esetenként azt is említik, hogy a katonának a leszerelés időpontjában volt-e valamilyen testi fogyatékossága. Az egyik legfőbb probléma ezekkel a forrásokkal, hogy a többségében nincs pontosan megadva az alanyok születési ideje, helyette csak annyi szerepel, hogy a hadsereg kötelékébe lépés időpontjában mennyi idősök voltak (pl. 20 éves és 8 hónapos). Ez jelentősen megnehezíti a személyek beazonosítását az anyakönyvekben, utaslistákon és egyéb forrásokban.

A kutatás alapvető módszere az adatbázis-építés és az adatbázisban történő munka: rekordok létrehozása személyekhez kapcsolódó egyedi azonosítókkal (ID-k), a rekordok bővítése minden új adatot az adott ID-khez kapcsolva, majd pedig lekérdezések készítése és azok elemzése.

A forrásanyagban többségében egyáltalán nem magyar hangzású nevekkel találkozunk. Akadnak persze egyértelműen magyar(nak tűnő) nevek is, mint például Pataky, Salata, Fekete, Hajdu, Fenyves, Sipos vagy Szabo, de a legtöbb esetben ez nem árulkodó

⁷ A felsorolt források használata eseti jellegű, vagyis nem minden alanyról található meg közülük mindegyik. Vannak, akiknél több forrásból is sikerült adatot gyűjteni, de akadnak közöttük olyanok is, akiknél kizárólag az adatkártyákra tudtam hagyatkozni. Mivel azonban a készülő adatbázis nyitott, a további kutatás minden valószínűség szerint bővíti majd az anyagot.

⁸ Itt kell megjegyezni, hogy az anyag összegyűjtése és rendszerezése nem valósulhatott volna meg Rakita Eszter, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tudományos segédmunkatársa, Kenneth Nyirady, a Library of Congress European Reading Room – azóta nyugalmazott – igazgatója, dr. Daniel N. Rolph, a Historical Society of Pennsylvania – azóta szintén nyugalmazott – kutatási vezetője, Melissa Katko Pepin, az American Hungarian Foundation igazgatója, dr. Paul Hanebrink, a Rutgers University történésze, és dr. James P. Niessen, a Rutgers University Archibald S. Alexander Library kelet-európai történelmi referensének szíves segítségével nélkül.

tényező. A születési hely minden esetben magyarországi, ez kizárja a második generációs bevándorlókat, hiszen ők már az Egyesült Államokban születtek. Honnan tudható, hogy egy adott személy valóban magyar volt-e, ha nincs egyéb forrás ennek alátámasztására? Szerencsés esetben, azaz ha megvan a pontos születési hely, és még a vezetéknev is magyarnak tűnik, valószínűsíthető a magyar nemzetiség. Ilyen például az adatbázisban a 38-as ID-vel jelölt Andrew Hajdu, aki Szolnokon született. A mellékelt képen az ő szolgálati absztraktja látható. Esetében talán nem túlzás azzal a feltevéssel élni, hogy magyar nemzetiségű volt, és megkockáztatható, hogy magyar volt az anyanyelve is.

Hajdu, Andrew		170,078	230	1
(Surname)	(Christian name)	(Army serial number)	* White * Colored.	
Residence:	236 E 13 St	New York	NEW YORK	
	(Street and house number)	(Town or city)	(County)	(State)
* Inducted at	#96 New York NY on Dec 5, 1917			
Place of birth:	Szolnok Hungary	Age or date of birth: 29 yrs		
Organizations served in, with dates of assignments and transfers:				
Hq Co 306 Inf to Mch 2/18; 152 Dep Brig to Apr 25/18;				
Co B 41 Inf to July 5/18; 164 Dep Brig to disch				
Grades, with date of appointment:				
Pvt 1cl Feb 4/18; Pvt Apr 23/18; Corp Aug 3/18; Sgt Sept 3/18				
Engagements:				
Wounds or other injuries received in action: None.				
Served overseas from † No to † from † to †				
Honorably discharged on demobilization Nov 26/18, 19				
In view of occupation he was, on date of discharge, reported 0 per cent disabled.				
Remarks:				
Form No. 724-1, A. G. O. Nov 22 1919 * Strike out words not applicable. † Dates of departure from and arrival in the U. S.				

1. kép: Andrew Hajdu adatkártyája⁹

2. kép: Andrew Hajdu igazolványképe 34 éves korában

A példa kedvéért, hogy bemutassam az adatok pontosításának folyamatát, Hajduról egy kicsit bővebben is szólok. A kiegészítő források megerősítik, hogy Szolnokon született. Ahogyan a fenti képen látszik, az absztraktjáról nem derül ki születési dátuma, mindössze annyi, hogy a 29. életévét már betöltötte, amikor szolgálatba lépett. Ezt az információt Hajdu esetében egy 1921-es útlevelekérelmem alapján sikerült igazolni és pontosítani.¹⁰ A dokumentumból kiderült – amellet, hogy Amerikába 1910. júniusában vándorolt ki –, hogy születési dá-

⁹ NYSA B0808, ID170078.

¹⁰ NARA General Records of the Department of State, Record Group 59: Passport Applications, January 2, 1906–March 31, 1925. Microfilm Publication M1490. Cert. Nr. 170078.

tuma 1887. december 22. A kérelemhez csatolt igazolványkép 34 éves korában ábrázolja Hajdut. Rápillantva az absztraktra, valóban igazolható, hogy szolgálatba lépésekor, 1917. december 5-én még tényleg nem töltötte be a 30-at, bár közel járt hozzá. Ez (és persze sok hasonló eset) alapján kijelenthető, hogy a forrásokban precízen figyeltek arra, hogy az életkort helyesen jelöljék meg.¹¹ Arra a feltevésre vonatkozóan pedig, hogy anyanyelve magyar volt, az Egyesült Államok 1920-ban felvett szövetségi népszámlálási ívei adnak megnyugtató választ, hiszen ebben a censusban már nemcsak a születési országra, hanem az anyanyelvre is rákérdeztek. Andrew Hajdunál itt azt olvashatjuk, hogy neki és mindkét szülőjének is magyar volt az anyanyelve. Emellett az is kiderül, hogy továbbra is New Yorkban élt, és ekkoriban favágóként kereste a kenyerét.¹² Ez a pontosítási folyamat tehát minden alanynál többé-kevésbé elvégezhető, és különösen nagy jelentőséget kap olyankor, amikor a családnév nem olyan árulkodó, mint Hajdu esetében.

Miért éppen New York?

New York államban élt a legtöbb magyar az 1920-as népszámlálás adatai szerint, pontosan 78 374 fő. Ennek alapján logikusnak tűnik, hogy ez az állam adta a legtöbb magyar nemzetiségű katonát is az első világháborús amerikai hadseregeknek. Ennek megvizsgálására és a hadseregben szolgált magyarok életrajzainak teljes feltárására irányult a kutatás, a jelen tanulmány fő célja pedig a szolgálatot ténylegesen teljesített magyar New Yorkerek biográfiai adattárából leszűrt fontosabb megfigyelések ismertetése.

A 19–20. század fordulóján már több mint 37 000 magyarországi születésű bevándorló, illetve vendégmunkás élt New York állam területén, legtöbben közülük természetesen New York Cityben.¹³ 1910-re ez a szám közel megháromszorozódott, ekkor már több mint 96 000 magyart (nem feltétlenül magyar anyanyelvűt) találunk az államban,¹⁴ 1920-ban pedig, amikor már az anyanyelvre is rákérdeztek a népszámlálásokban, közel 46 000-en nevezték meg a magyart anyanyelvként.¹⁵ New York az Egyesült Államok elsődleges bevándorlási központja volt. Castle Garden, majd később Ellis Island majd' 30 millió bevándorlót fogadott az első világháború előtt. Csak New York City lakossága a 19. század folyamán 80 000-ról 2 millióra duzzadt, 1900-ban a lakosság mintegy 35%-át tették ki azok, akik nem az Egyesült Államok területén születtek.¹⁶ Az idegenben született lakosság

¹¹ Bosszantó kérdés, hogy ha már ezt az erőfeszítést megtették, miért nem vették a fáradságot, hogy a pontos születési dátumokat felvegyék – sok keserves munkaórától megkímélték volna a jövő történetét.

¹² United States Census 1920. NARA Microfilm Publication T625, Roll 1195.

¹³ Twelfth Census of the United States of America Taken in the Year 1900. Table 34. – Foreign Born Population, Distributed According to Country of Birth, by Counties: 1900. 773. o.

¹⁴ Az 1910 és 1920 közötti csökkenés valószínűleg az amerikai állampolgárság megszerzésével és az asszimilációval, valamint bizonyos mértékben a visszavándorlással is magyarázható.

¹⁵ Puskás 2000. 110. o.

¹⁶ Wilson 2014. 23. o.

óriási száma miatt az általános sorozás bevezetésekor New York államban különleges intézkedéseket is foganatosítottak, hogy a bevándorlók és vendégmunkások problémáit „előrelátással, pártatlanul, intelligensen” kezeljék. Létrehozták az ún. idegen osztályt, amely 24 órás nyitva tartással állt a külföldiek rendelkezésére, és segítette őket a munkakeresésben, amennyiben származásuk miatt elbocsátották őket aktuális munkahelyükről. Az osztály elsődlegesen a német és a magyar munkavállalók (16 és 64 éves kor közötti férfiak és nők!) segítésére kívánt koncentrálni.¹⁷

Cleveland után – ahol a legnagyobb összefüggő magyar kolónia alakult ki – New York City volt a leginkább pezsgő amerikai magyar közéletnek otthont adó város. Itt alapították 1899-ben a magyar bevándorlók egyik legolvasottabb, legnagyobb jelentőségű napilapját, az *Amerikai Magyar Népszavát*, rendszeresen voltak a magyar kulturális rendezvények, egymásnak adták a kilincset a városban a helyi magyarokat látogató magyarországi politikusok és közéleti személyiségek, itt telepedett le és dolgozott Pulitzer József, Harry Houdini és később Bartók Béla is. New York City magyar lakossága a század elejére elérte a saját (katolikus) egyházközség alapítását szükségessé tevő létszámot is. A városban élő magyarok 1901. szeptember 13-án kelt levelükben kérték Samassa József egri érseket, hogy küldjön nekik plébánost. A levélben húszezer magyar ajkú római katolikus hívő nevében szólva „esedeznek” kérésük meghallgatásáért. A válaszként New Yorkba érkezett Perényi László plébános igen aktív 8 éves tevékenysége során keletkezett forrásanyag – amellett, hogy megismerjük belőle az első New York-i magyar katolikus templom felépítésének körülményeit – alkalmas arra, hogy beleláthassunk a század elejének pezsgő magyar „New Yorker” közéletbe is.¹⁸ A meglehetősen magas létszámú magyar lakosság, és az igen mozgalmas közéleti tevékenység mindenképp indokolja, hogy New York állam világháborús adatainak feldolgozásával kezdjem a Nagy Háború amerikai magyarjainak feltárását.

Az állam háborús részvételét illetően a legalapvetőbb forrásunk, az adatkártyagyűjtemény összesen 514 859 tételt tartalmaz. Az esetenként előforduló redundanciát és egyéb hibákat figyelembe véve is kijelenthető, hogy az állam legalább félmillió katonát adott az amerikai hadseregnek. Ez a szám természetesen magában foglalja a frontszolgálatot teljesítő katonák mellett a tartalékosokat, a kiképzőtáborok tisztjeit, a nemzeti gárda tagjait, vagy éppen a tábori nővéreket is. Megemlítendő még az is, hogy a New York Állami Katonai Múzeum és Veterán Kutatóközpont (New York State Military Museum and Veteran Research Center) adatbázisa szerint 13 876 New York-i lakos vesztette életét az első világháborúban.¹⁹

¹⁷ *Amerikai Magyar Népszava*, 1918. április 13. 2. o.

¹⁸ Perényi László New Yorkban töltött mozgalmas éveivel és a magyar katolikus egyházmegye megszervezésével – illetve azzal, hogy egyáltalán miért éppen Perényire esett a magyar „New Yorkerek” választása – egy 2021-ben megjelent, Rakita Eszterrel közösen írt tanulmányban részletesen foglalkoztam. *Ambrus – Rakita* 2021.

¹⁹ <https://museum.dmna.ny.gov/soldiers-and-sailors/service-records/roll-honor-citizens-state-new-york-who-died-while-service-united-states-during-world-war/A> (A letöltés időpontja: 2020. november 12.)

Az Amerikai Expedíciós Haderő felépítése

Talán érdemes még tisztázni az Amerikai Expedíciós Haderő (AEF) felépítését is az első világháborúban. A tengerentúlon – „odaát” (*over there*) –, azaz főként Franciaországban döntő többségben a hadsereg (*US Army*) alakulatai, kisebb számban tengerészgyalogosok (*marines*) harcoltak. A hadsereg szervezete a következőképpen nézett ki: 9–17 közlegény (*soldier*) alkotott egy rajt (*squad*), élén általában egy tizedessel (*corporal*) vagy őrmesterrel (*sergeant*). 4–5 rajból állt egy szakasz (*platoon*), ami kb. 60 katonát jelentett, élén általában egy hadnagy (*lieutenant*) állt. Négy szakaszból, átlagosan 250 katonából állt egy század (*company*), élén egy századossal (*captain*), négy század pedig egy zászlóalj (*battalion*) alkotott, ami átlagban 1030 katonát tett ki, a zászlóaljak élén pedig már főtiszt, pl. őrnagy (*major*) vagy alezredes (*lieutenant colonel*) állt. Három zászlóalj tett ki egy ezredet (*regiment*), élén egy ezredessel (*colonel*), benne pedig általában 3700 katonával. Két gyalogezred már egy dandárnak (*brigade*) felelt meg, élén a dandártábornok (*brigadier general*) állt, aki maximum 8400 katonának parancsolt. Két dandár, egy tábori tüzérdandárral (*field artillery brigade*), egy utászezreddel (*engineers regiment*), egy géppuskás zászlóaljjal (*machinegun battalion*), illetve egy híradósszázaddal (*signal corps company*) kiegészülve alkotott egy hadosztályt (*division*), kb. 28 000 fős állománnyal. A hadosztály élén a vezérőrnagy (*major general*) állt. 2–6 hadosztály alkotott egy hadtestet (*corps*), és 3–5 hadtest tett ki egy hadsereget (*army*). A hadtestek élén altábornagyok (*lieutenant general*), a hadseregek élén általában tábornokok (*general*) vagy vezérezredesek (*colonel general*) álltak.²⁰

New York állam magyar katonáinak néhány statisztikai jellemzője

Ennyi felvezetés után a továbbiakban a szolgálatot teljesített magyar New Yorkerek adatait kísérlem meg összegezni. Bizonyos esetekben, amikor valamilyen szempontból egyedi vagy különleges esetről van szó, az adott katonáról bővebb információkat is közlök, minden más esetben viszont a statisztikai áttekintésre törekszem.

A korábban említett 888 főt számláló adatbázisban szereplő amerikai magyar katonák között mindössze egy van, akinek lakóhelye ismeretlen. Két személy esetében fordult elő, hogy a szolgálatba lépés időpontjában éppen nem New York államban élt, az egyikük Los Angelesben (CA), a másik pedig Philadelphiában (PA) lakott. A többi 885 főnek New York államban volt a lakóhelye. Az államon belüli, települések közötti megoszlásra vonatkozóan az alábbi diagram nyújt tájékoztatást.

²⁰ Davenport 2005.

Település	fő
New York City	727
Buffalo	26
Yonkers	21
Schenectady	11
Binghamton	8
Tonawanda	5
Hudson	4
Poughkeepsie	4
Egyéb település	79

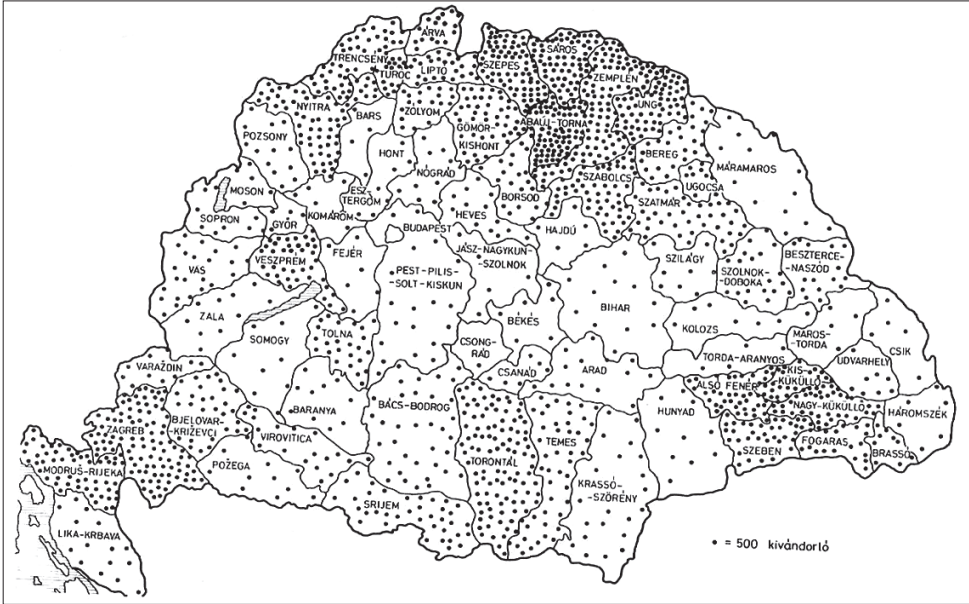
1. táblázat: A New Yorkerek települések szerinti megoszlása

Ahogy látható, a magyar katonák döntő többségének természetes módon New York City volt a lakóhelye. A 727 fő a városon belül is tovább osztható városrészenként: Manhattanben 611-en, Brooklynban 93-an, a Bronxban 18-an, Long Islanden pedig 5-en laktak. A táblázatban azokat a településeket szerepeltettem, amelyekben 3-nál többen éltek a háború alatt. A maradék 79 fő számos kisebb-nagyobb község és város között oszlott meg: Rochester, Lackawanna és Johnstown 3–3, Far Rockaway, Niagara Falls, New Rochelle, Middleport, Syracuse, Beacon, Kingston, Arverne, illetve az állam fővárosa, Albany 2–2 magyar katonával büszkélkedhetett. A fennmaradó 55 fő pedig mind más-más, általában falu méretű, vagy még annál is kisebb településen (ún. *unincorporated areas*) lakott a háború idején.

A katonák származási helyeit tekintve sajnos már sokkal nehezebb helyzetben vagyunk. Az alanyok mintegy felénél az alapforrásokból nem kapunk információt a születési helyről. Mindössze 443 főnél, tehát szinte pontosan a teljes névsor felénél van település megadva születési helyként, további 85 esetben csak a megye szerepel. További források bevonásával majdnem mindegyik esetben sikerült a települést is megállapítani, emellett kideríthető volt további személyek születési helye is, elsősorban anyakönyvi adatok, sorozási regisztrációs lapok vagy honosítási dokumentumok alapján. Összességében a számos különféle kiegészítő forrás segítségével 613 főnél lehetett megállapítani a pontos születési helyet. Néhány esetben (12) sajnos nem beazonosítható a településnév, mert bár jól olvasható az írógéppel írt szó, mégsem tudtam azonosítani egyik magyarországi település nevével sem. Ennek oka lehet, hogy a nevet magyarul nem tudó személy jegyezhette le, aki az amerikai angol nyelv fonetikai szabályai alapján próbálta meg leírni a szót, amit eleve rosszul hallott, és ebből utólag visszafejthetetlen név keletkezett. Az is lehetséges, hogy az eredeti forráson lévő kézírás volt olvashatatlan, amit a géppel írt adatkártyákra átvezető személy nem tudott helyesen kiolvasni. A két lehetőség közül az első tűnik valószínűbbnek, de a problémás esetek alacsony száma miatt ez a kérdés nem igényel alaposabb utánajarást. Fontos még megjegyezni, hogy a születési helyek nem feltétlenül egyeznek meg a kivándorlás előtti lakhellyel (sőt!),

a forrásanyagból viszont leggyakrabban csak az utóbbiakat tudjuk megismerni, azaz a származási helyek vizsgálatakor is ezeket vettem alapul.

Az összesen 888 fő 69%-ának, azaz 613 főnek ismert a pontos születési helye, 22-nél nem sikerült a vármegyénél közelebbi meghatározást találni, 253 esetében pedig sajnos csak annyi ismeretes, hogy a születési helye valahol Magyarország területén volt. A továbbiakban néhány ábra segítségével a Magyarországon belüli települések, illetve vármegyék szerinti szóródást kísérlem meg ábrázolni, lehetőség szerint összevetve az országos elvándorlási adatokkal, mintázatokkal.

3. kép: A Magyarországról a tengerentúlra irányuló kivándorlások földrajzi régiói, 1899–1913 (Puskás 1982. 99. o.)

A térkép Puskás Julianna 1982-ben megjelent monográfiájából származik, és igen szemléletesen ábrázolja a Magyar Királyság elvándorlásban leginkább érintett térségeit.²¹ A térképen egy sötét pötty 500 elvándorlót jelöl. Az adatbázisban készült lekérdezések alapján az alábbiak mutathatók ki a származási helyeket illetően: a legsűrűbben pöttyözött térségek Felső-Magyarországon, valamint az ország déli és délkeleti részében találhatóak. Kiemelkedik azon nyolc északkeleti vármegye – Sáros, Szepes, Zemplén, Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör-Kishont, Ung –, amelyből a tömeges kivándorlás időszakában az Egyesült Államokba kitelepülők megközelítőleg egyharmada (29,2%) származott.²² Az érintett vármegyék többsége: Abaúj, Bereg, Borsod, Sáros

²¹ Puskás 1982. 99. o.

²² Uo. 98–101. o.

és Zemplén megjelenik az amerikai adatbázisban is a legtöbb katonát adó megyék listájában, bár nem kifejezetten magas számokkal, de a többi vármegyéhez képest aránylag valóban észrevehetően több főt adtak az amerikai hadseregnek. Érdekes eltérés az országos statisztikákhoz képest a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyeiek és a budapestiek magas aránya. A következő táblázat a születési vármegyék szerinti megoszlást mutatja.

Küldő vármegye	fő	Küldő vármegye	fő
Pest	152	Moson	5
Zemplén	52	Sopron	5
Abaúj-Torna	45	Ugocsa	5
Borsod	44	Veszprém	5
Sáros	30	Zólyom	5
Bereg	25	Alsó-Fehér	4
Szabolcs	16	Gömör és Kis-Hont	4
Ung	15	Nógrád	4
Temes	14	Somogy	4
Szepes	12	Szolnok	4
Trencsén	11	Turóc	4
Szatmár	10	Zala	4
Heves	9	Beszterce-Naszód	3
Nyitra	9	Bihar	3
Pozsony	9	Csanád	3
Torontál	9	Esztergom	3
Bács-Bodrog	7	Fejér	3
Hajdú	7	Hont	3
Máramaros	7	Hunyad	3
Győr	6	Komárom	3
Jász-Nagykun-Szolnok	6	Krassó-Szőrény	3
Liptó	6	Nagy-Küküllő	3
Arad	5	Szeben	3
Baranya	5	Szilágy	3
Békés	5	Torda-Aranyos	3
Csongrád	5	Nincs adat	275

2. táblázat: A katonai szolgálatot teljesített
New York-i magyarok (888 fő) megoszlása születési vármegyéik szerint

Amint a 2. számú táblázatban jól látható, a New York állam területén élt magyar katonáknak több mint a fele (pontosan 57%-a) mindössze hat vármegyéből származott. Érdekes, hogy az ismert származási helyűek egynegyedét egy olyan vármegye adta, amely nem rendelkezett kimagasló elvándorlási mutatókkal. Ez volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye – ebbe Budapest is beletartozik –, ahonnan összesen 152 katona származott, vagyis a 888 fő 17%-a, az ismert származási helyűeknek pedig 25%-a. A további hat vármegye már tipikusabb „kivándorló megye”, mind az ország északi és északkeleti részében található: Abaúj-Torna (45 fő), Bereg (25 fő), Borsod (44 fő), Sáros (30 fő), illetve Zemplén (52 fő). Pest (és Budapest) után tehát Zemplén vármegye „küldte” a legtöbb katonát New York államnak. Zemplén megye jelentősége a „küldő” vármegyék sorában tehát vitathatatlan, ám ez kétes dicsőség. A környező megyékhez hasonlóan országos szinten a legmostohább természeti viszonyok, alacsonyabb gazdálkodási szint és a népesség gyengébb önellátási lehetőségei jellemezték. A Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat Zemplén vármegyéről szóló kötete így fogalmaz a kivándorlás súlyosságával kapcsolatban: „A mit mégis a legfájdalmasabb volt látni itthon: az az Amerikába való tömeges népvándorlás, mely ellen nyakra-főre intézte föliratait a kormányhoz a vármegye, de a baj nem gyógyult.”²³ A Zemplénből elvándorlóknak egyébként kb. 40%-a volt magyar nemzetiségű.²⁴ Ez a térség tehát országos szinten kimagasló arányban „küldte” az elvándorlókat Amerikába, és ahogy látható, az arányok kimutathatóak a New York államban élt, katonai szolgálatot teljesített 888 magyar bevándorló adataiból is.

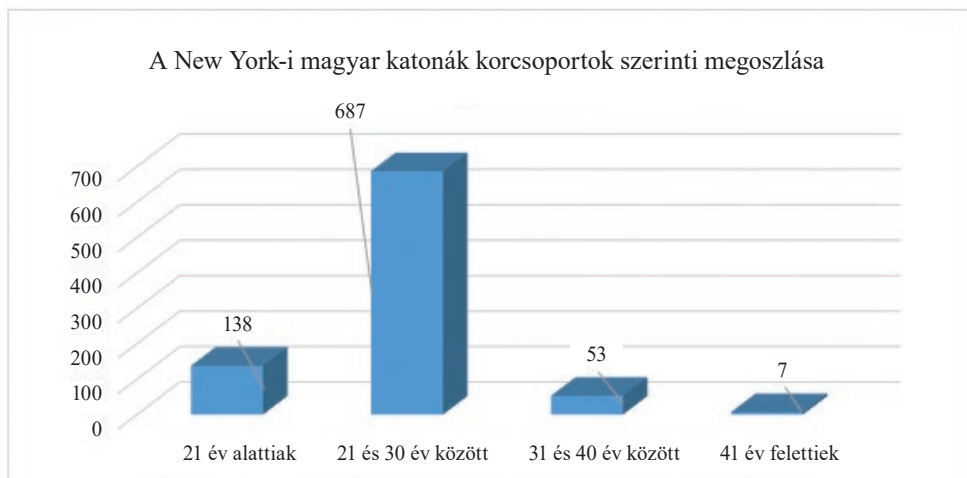
Aránylag nagyobb számú katona származott Szabolcs (16 fő), Ung (15 fő), Temes (14 fő), Szepes (12 fő), Trencsén (11 fő) és Szatmár (10 fő) vármegyékből. A többi megye tíznél kevesebb katonát adott New York államnak. Az országos elvándorlási statisztikai adatokkal való összevetésben a megnevezett vármegyék szinte teljes mértékben megfelelnek az általános ismereteinknek. Az északi-északkeleti vármegyék dominálnak, emellett kiemelkedik Pest-Pilis-Solt-Kiskun mint a legmagasabb számot hozó megye – ugyanakkor ez a kiemelkedés Budapestnek köszönhető. Országos szinten ugyan a főváros nem számított jelentős „küldő” településnek, hiszen az elvándorlási hajlandóság általában az ország legszegényebb, legrosszabb megélhetési kondíciókat mutató vármegyéiben volt a legmagasabb, New York esetében mégis nagyszámú budapesti születésű katonát találunk. Lehetséges, hogy a budapesti munkás kivándorlók számára vonzóbb lehetett a nagyvárosi lét, ami indokolhatta, hogy körükben nagyobb volt a letelepedési hajlandóság New York Cityben.

²³ Borovszky 1900. 511. o.

²⁴ Fejős 1980. 300. o.

A gyűjtött adatokból az is megállapítható, hogy a katonák több mint egyharmada (227 fő, 37%) volt városi születésű, többségük (105-en) Budapestről származtak. További városok, amelyek egy főnél több bevándorló katonát adtak az amerikai hadseregnek: Beregszász (5 fő), Debrecen (4 fő), Eger (2 fő), Eperjes (4 fő), Kisvárdra (5 fő), Lőcse (3 fő), Miskolc (8 fő), Munkács (3 fő), Pozsony (4 fő), Szeged (2 fő), Temesvár (6 fő), Ungvár (8 fő), Veszprém (2 fő).

A katonák életkorát illetően a 888 főből 885 esetében, tehát közel 100%-osan rendelkezésre állnak az adatok. A módszertani áttekintésben közölteknek megfelelően az alanyok életkora az elemzésben úgy értelmezendő, hogy pontosan mennyi idős volt, amikor a hadsereg kötelékébe lépett. Utólagos számítással ezeket az amerikai hadba lépéshez igazítottam, azaz a továbbiakban az életkort úgy kell érteni, hogy a katona ennyi idős volt 1917-ben. Az egységesítéshez minden életkor esetében azt a számot adtam meg, ahányadik évét az illető 1917 áprilisában betöltötte. Ebből a szempontból a legfiatalabb New York-i magyarok, akik szolgálatot teljesítettek, 17 évesek voltak, összesen 3 fő: Kovach Imre (Emery), Csizek Gusztáv (Gustave) és Lakatos Kálmán. A legidősebb az 52 éves, főhadnagyi rendfokozatban szolgált Moschkowitz Viktor volt. A 885 ismert korú katona átlagos életkora 24,8 év volt. A következő oszlopdiagramon a korcsoportok szerinti megoszlást kíséreltem meg átláthatóan ábrázolni.

Kitűnően látszik az ábrán, hogy a szolgálatot teljesítettek döntő többsége a 21 és 30 év közötti korcsoportból került ki. Ez 687 főt, azaz az ismert életkorúak 77,3%-át, a teljes létszámnak pedig 77,6%-át jelentette. Az arány országos összevetésben is megfelel a besorozottak többségének.²⁵ A 21 év alattiak 138-an voltak, ez 15,6%, ami szintén nem kirívó, ha a teljes hadsereg életkori statisztikáit vesszük alapul. A 21 év alatti magyarok között viszont nem a 18 évesek voltak a legfiatalabbak, hiszen 3 fő csak

²⁵ CRS 2020. 8. o.

a 17. életében járt. Az „idősebb” korosztályok ugyanakkor az előző kettőhöz képest elenyésző létszámban képviseltették magukat. 31 és 40 éves kor között 53 fő volt, ez a teljes létszám kicsit kevesebb mint 6%-a, 41 év fölött pedig mindössze heten teljesítettek szolgálatot. Nem meglepő, hogy közöttük találunk tiszteket, törzstiszteket is: a 7 főből 2 hadnagy, 1 százados, 2 pedig őrnagyi rendfokozatban szolgált.

Frontszolgálat és hátszázgábeli szolgálat a New York-i magyarok körében

A kutatásban magyarországi születésüként azonosított összesen 888 fő közül alig több mint egynegyed rész, 227 fő teljesített szolgálatot a „tengerentúlon”, vagyis ők voltak azok, akiket Európába hajóztak az AEF katonáiként. A többség, 661 fő, az Egyesült Államok területén maradt a háború teljes ideje alatt, vagy hátszázgábeli szolgálatot teljesítve (pl. kiképzőtáborokban, a parti őrségben szolgálva stb.), vagy pedig tartalékosként. Közülük legtöbben, 178-an a hagyományos módon, azaz a demobilizáció során szereltek le. 15 fő volt továbbszolgáló: hatan automatikus újrászolgálóként folytatták az aktív szolgálatot, kilencen pedig tartalékos állományba kerültek. Ez utóbbiak egészen addig maradtak tartalékosok, amíg hivatalosan meg nem szüntették az állandó reguláris hadsereg tartalékos állományát. Ez 1920. június 4-én következett be, tehát az ő esetükben ez a leszerelés dátuma.

Sajnos a frontszolgálatra vezényelt 227 fő kevesebb mint a felének, mindössze 91 főnek ismert a születési helye, közöttük viszont szintén megfigyelhetőek az országos elvándorlási statisztikák visszatükröződései. Jelentős számban Magyarország északkeleti részéből származtak: Abaúj-Torna, Borsod, Heves, Nógrád, Sáros, Trencsén, Zemplén vármegyéből összesen 30 fő. Budapest, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye majdnem ugyanennyit, 29 főt adott az Amerikai Expedíciós Erőknek.

Halálozások, sebesülések

New York állam összesen 40 222 katonát veszített a háború során (ez egyébként a legmagasabb szám az amerikai államok közül), amiben a halálos áldozatok mellett természetesen benne vannak a sebesültek és az ütközetben eltűntek, fogságba esettek, vagy bármi más módon szolgálatra alkalmatlanná váltak is.²⁶ Az itt ismertetett kutatás lehetőséget biztosít arra is, hogy megtudjuk, mennyi volt az áldozatok közül a magyar származású. Az adatbázisban helyet kapott 227 főnyi, tengerentúlon szolgált magyar közül mindösszesen 39-en szenvedtek könnyebb vagy súlyosabb (akár halálos) sebesülést. A következő táblázatban látható e 39 fő megoszlása a sebesülés súlyosságának alapján. A sebesülést szenvedettek között találjuk az elhunytakat is (kivéve a betegeket és egy öngyilkost), függetlenül attól, hogy ütközet során, vagy azon kívül szerezték-e a sebesülést.

²⁶ American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics. 32. o.

Sebesültek (fő)	Enyhe	Súlyos	Halálos	Ismeretlen
39	15	16	6	2

3. táblázat: A sebesülések foka és száma

A 39 főnyi, bevetés közben sebesülést szenvedett katonából 15-en enyhén (*slightly*), 16-an súlyosan (*severely*) sérültek meg. Mindössze 4 fő volt, akit ütközetben megöltek (*killed in action*): a Tiszaeszlárról származó Lajos Klein, a pozsonyi születésű Henry Miller, az ismeretlen születési helyű Louis Rosenfeld és a mezőtúri Charles Fenster. Ketten az ütközetben szerzett sebesüléseikbe haltak bele: John Mozes (születési helye nem ismert) és a munkácsi születésű David Klein. Szintén csak 2 esetet találhatunk, amelyben nem ismert a sebesülés foka (*degree undetermined*). A teljes adatbázisban összesen 10 halottat találunk, az ütközet következtében elhunytakon kívül vannak, akiknél betegség volt a halál oka, egy esetben pedig öngyilkosság is előfordult. A tíz elhalálozott New York-i magyar katona fontosabb adatai a 4. táblázatban láthatóak.

Név	Születési hely	Lakóhely	Halál oka
Farkas, David	Eger	NYC	influenza és tüdőgyulladás
Fenster, Charles	Mezőtúr	NYC	ütközetben elesett
Gauland, Antony	Törökbálint	NYC	tüdőgyulladás
Gellert, Ernest	N/A	NYC	öngyilkosság
Gross, Lajos L.	Kistelek	NYC	tüdőgyulladás
Klein, David	Munkács	NYC	ütközetben szerzett sebesülés
Klein, Louis A.	Tiszaeszlár	NYC	ütközetben elesett
Miller, Henry	Pozsony	NYC	ütközetben elesett
Mozes, John	N/A	Lackawanna	lőtt seb
Rosenfeld, Louis	N/A	Bronx (NYC)	ütközetben elesett

4. táblázat: Az AEF New York-i magyarjainak hősi halottai

Nem ütközetben ölték meg, de a frontszolgálat közben, tüdőgyulladás következtében veszítette életét a kisteleki származású Louis L. Gross, a törökbálinti Antony Gauland, illetve az egeri születésű David Farkas. Utóbbi halálának oka a tüdőgyulladás mellett influenza is volt, időpontja 1919. február 5. Ez arra is enged következtetni, hogy a spanyolnátha-járvány vihette el.

David Farkas, azaz Farkas Dávid 1891. december 20-án született Egerben. A népes Farkas család szerepel az 1910-es szövetségi népszámlálási dokumentumokban. A családfő, Benjamin Farkas, 56 éves volt ekkor. Bevándorlásának időpontjaként 1906 szerepel a forrásban. Foglalkozása borkereskedő volt, és a saját vállalkozásában dol-

gozott.²⁷ 1913. január 27-én nyújtotta be kérvényét az amerikai állampolgárság megszerzésére, amit meg is kapott: 1917. június 5-én, a kötelező katonai sorozásra kitöltött regisztrációs lapján már amerikai állampolgárként tünteti fel magát. Az 1915-ös New York állami népszámlálásból is sokat megtudunk a Farkas családról. Ebben az évben a családfő, Benjamin már 62 éves volt, hat gyermekével élt egy háztartásban. Ő maga nem dolgozott, viszont a hat gyerek közül négyen igen. A legidősebb lány a 28 éves Helen volt, ő vezette a háztartást. A 26 éves Mary divattervezőként dolgozott, a legidősebb fiú, Bela pedig gépkezelő volt. A 21 éves David foglalkozása műszaki rajzoló volt, a 18 éves Louis eladóként dolgozott, a legkisebb testvér, a 16 éves Pauline pedig még tanult. Mindannyian amerikai állampolgárok voltak. Kiderül az is, hogy Benjamin 11 éve, vagyis 1904 óta élt az Egyesült Államokban. Őt elsőként Mary lánya követte, nála 10 év szerepel az USA-ban töltött évek számát jelző rubrikában. Az összes többi gyerek 9 éve élt az országban, tehát ők 1906-ban vándorolhattak ki.²⁸ David Farkas 1917. december 7-én került besorozásra, és a 152. számú kiképző „depot” dandárban kezdte meg az alaki képzést Camp Uptonban, New York államban. 1918 márciusában vezényelték a tengerentúlra – azaz Európába – a 302. gyalogezred „D” századának közlegényeként, ahol az ezredzenekar tagja volt. Az adatok alapján Farkas lehetett az egyetlen olyan magyar katona, aki szolgált az AEF-ben, és vélhetően a spanyolnáthának esett áldozatául.

A táblázatból kiemelendő még Gellért Ernő, akinek különös esetével talán érdemes bővebben foglalkozni. Ő volt az egyetlen az egész anyagban (tehát nem csak az aktívan szolgálók között), akinél öngyilkosság volt a halál oka. Ernest Gellert 1895. január 12-én született. Az amerikai hadba lépés és a sorozás idején 22 éves volt. A kötelező regisztráción részt vett ugyan, de harcolni semmi esetre sem szándékozott, ugyanis lelkes szocialista volt. A szolgálati adatlapja szerint 1917. október 10-én rukkolt be, majd alaki kiképzése után a parti tüzérséghez került, de mint utólag kiderült, pacifista nézeteire hivatkozva rendszeresen megtagadta az aktív szolgálatot. Az adatlapról annyi tudható meg, hogy 1918. április 8-án lövésből eredő halálos sebesülés miatt elhunyt. A halál okaként az öngyilkosságot írták be. Az ügy gyanús körülményei miatt a család ügyvédhez fordult, a felállított vizsgálóbizottság a következő jelentéssel zárta le az ügyet: „Gellért egy töltetlen fegyvert vett le a polcról és megtöltötte azt. Halálát önmaga által okozott lövés okozta. A golyó a mell baloldalán hatolt be a testbe és a bal váll alatt jött ki a hátán. [...] A bizonyítékok szerint Gellért ágyán ült és a ravaszt egy kis bot segítségével húzta meg.”²⁹ Hosszas nyomozás után sem sikerült azonban érdemi választ kapniuk

²⁷ Thirteenth Census of the United States, 1910. NARA Microfilm Publication T624. Roll 1039, FHL 1375052.

²⁸ NYSA State Population Census Schedules, 1915, Election District 01, Assembly District 26, New York (New York County). 6. o.

²⁹ *Gellért Hugó: Visszapillantás. Amerikai Magyar Szó*, 1977. november 10. (43. sz.) 11. o.

arra, hogy mi is történt a minden jel szerint életvidám, bár valóban erősen háborúellenes fiatalemberrel.³⁰

Az öngyilkosság tehát egyedi eset volt a hadseregben szolgált New York-i magyarok körében, és ahogy láhattuk, valószínűleg pszichológiai probléma állhatott a háttérben, bár nem lehet biztosan állítani, hogy tényleg öngyilkosság történt. Általánosságban az első világháború idején az amerikai hadseregen belül 100 000 főre 21 öngyilkosság jutott 1917-ben, és még ennél is kevesebb, mindössze 15–17 fő 1918-ban³¹ – ezek egyike volt Gellért is. Az öngyilkosság tehát nem volt gyakori a háború alatt, Gellért gyanús körülmények között bekövetkezett halála illeszkedik az amerikai hadsereg általános statisztikáiba is.

A hátorszáiban szolgáltak

A 888 főből 661-en a hátorszáiban maradtak és szolgáltak hosszabb-rövidebb ideig a háború időszaka alatt, illetve sokan már 1914 előtt is. Az említett 1917-es Selective Service Act következtében ellenséges idegennek minősített személyek a „kormányzat kényelme érdekében” felmentést kaptak a szolgálat alól, és azonnali hatállyal leszerelhettek. A 661 fő közül 119-en éltek ezzel a lehetőséggel, ők folyamatosan szereltek le 1917 és 1918 folyamán is, az utolsó 1918. december 9-én. Érdekes, hogy 1917-ben mindössze négyen szereltek le ellenséges idegenként, a többiek mind 1918-ban tették ezt. A hadsereg kötelékében maradt 542 fő esetében, hozzáadva a 227 főt, akik az expedíciós haderőben szolgáltak, bizonyosnak tűnik, hogy ez az összesen 769 fő az a létszám, amelyről lényegében kimondható, hogy az Egyesült Államok szolgálatára elkötelezett katonákról van szó. Amint látni fogjuk, később voltak közöttük dezertőrök, de ezek azok a katonák, akik nem használták ki a felmentés hivatalos lehetőségeit.

A hátorszáiban maradt 542 fő jelentős része (465) a kiképzőtáborokban töltötte a háború nagy részét, tartalékos állományban. A többiek között konyhai és kórházi dolgozókat, gépészeket, zenészeket, illetve a parti őrségben (New York mellett New Jersey államban) szolgálókat találunk. Ebből a „tömegből” nehéz kiemelni bárkit is. Egy „kakuktktojást” talán érdemes megemlíteni, ő Helen Friedman, az egyetlen nő az adatbázisban szereplő állományban. Friedman 1890. november 1-jén született Budapesten, 1907 körül vándorolt ki Amerikába. Egészségügyi dolgozóként önkéntesnek jelentkezett, amikor az USA hadba lépett, de csak a háború vége előtt nem sokkal, 1918. október 30-án kapta meg a behívólevelét aktív szolgálatra. Frontra természetesen nem került, igen valószínű, hogy a hazaérkező sebesültek ápolásához szükséges kapacitás növelése okán hívhatták be. 1919. június 30-án visszakerült tartalékos állományba,

³⁰ Ambrus 2022. 134–137. o.

³¹ Smith et al. 2019.

de nem szerelt le, még a demobilizációkor sem. Friedman nővér ezáltal egyetlen magyar nőként a kevés továbbszolgáló egyike volt.

Más okból érdemes említésre a szintén kizárólag a hátországban szolgált közlegény, Guttman Adolf. Gellért Ernőhöz hasonlóan, róla is részletesebben megemlékeztem egy 2022-ben megjelent tanulmányomban.³² Guttman volt az egyetlen olyan amerikai magyar katona az adatbázisban, akiről bizonyítható, hogy visszavándorolt Magyarországra, ez azonban végzetes döntésnek bizonyult. A kisvárdai Jaross-lista szerint ugyanis Guttman Adolf – családjával együtt – 1944. július 15-én halt meg Auschwitzban.³³ Ez annak fényében különös, hogy az első világháborús szolgálat könnyített formában tette lehetővé a bevándoroltak számára az állampolgárság megszerzését.³⁴ A zsidók New Yorkba történő bevándorlása az 1880-as évektől vett nagyobb lendületet, a 20. század elején szinte szárnyalásba kezdett, majd 1950 körül érte el a csúcát, amikor kb. 2 millió zsidó élt a városban, mintegy egynegyedét adva New York lakosságának.³⁵ Ennek megfelelően megszerveződött a városban a zsidó kulturális és szociális intézményrendszer, és kialakultak a nagyobb közösségek is a Lower East Side-on, vagy épp Brooklynban.³⁶ Ezeknek az embereknek a zöme hamar amerikai állampolgárrá is vált. Maga Guttman 1910-ben, tehát épp ebben a szárnyaló időszakban érkezett Amerikába. Róla is ismert, hogy be is nyújtotta a honosításra vonatkozó dokumentumokat. Amerikai állampolgárként könnyedén megúszhatta volna a második világháború borzalmait, ám valami – a kutatásban eddig nem feltárt – okból mégis Magyarországon érte a német megszállás időszaka.

Az aktív szolgálat elhagyása

A szolgálat elhagyásának számos módja volt. Alapvetően ilyen volt az általános leszerelés, a szolgálati idő lejárta, vagy a szolgálat okafogyottá válása. Minden ilyen esetben a katonák zöme *honorable discharge*-ban részesült, azaz „nem méltatlanságból” szerelt le. Méltatlanságból (*dishonorably*) aránylag kevesen szereltek le, általában olyanok, akik valamilyen bűncselekményt követtek el szolgálatteljesítés közben. A magyarok esetében az *enemy alien* státusra való hivatkozással is sokan szereltek le. A törvény szerint³⁷ ők nem részesültek *honorable discharge*-ban. Voltak olyanok is, akik azonnali továbbszolgálat (*immediate re-enlistment*) mellett szereltek le. Gyakori

³² Ambrus 2022. 137–139. o.

³³ A kisvárdai Jaross-lista MS Excel táblázat formájában elérhető a Nyíregyházi Zsidó Hitközség honlapján található Soá-adatbázis részeként. http://sofar-ujtag.hu/?page_id=548 (A letöltés időpontja: 2021. március 12.)

³⁴ Ford 2001. 63. o.

³⁵ Prebuk 2015. 185. o.

³⁶ Uo. 187. o.

³⁷ The Uniform Code of Military Justice (UCMJ) az a jogi keretrendszer, amely a mindenkorai amerikai hadsereg működését, szervezetét – ezekkel együtt a leszerelés menetét – és annak dokumentálási szabályait is meghatározza.

leszerelési ok volt, különösen a frontszolgálatot teljesítettek körében, az SCD (*Service-Connected Disability*). Ők szolgálat közben elszenvedett sebesülés miatt szereztek valamilyen testi fogyatékosságot. Természetesen nekik járt az *honorable discharge*. Sokakat az aktív szolgálatból tartalékos állományba helyeztek (*furloughed to reserve*), ők vagy továbbszolgálók maradtak, vagy a tartalékos szolgálat eltörlése után, egységesen 1920. június 4-én kapták meg leszerelési papírjaikat. Néhány fő leszerelésére családi ok miatt került sor, ilyen esetben a *dependency* szót írták az absztraktkártyára. Ennek magyarázata az, hogy a Selective Service törvény szerint felmentést kaphatott a szolgálat alól az, akinek eltartandó (*dependent*) családtagjai voltak, ez pedig nemcsak a frissen regisztrálókra, hanem akár az aktív szolgálatos katonákra is vonatkozhatott, például ha időközben gyerekük született. Kisebb számban történt még leszerelés azzal az indokkal, hogy lejárt a szolgálati ideje (*Expiration of Term of Service, ETS*), illetve hadbíróági végzés miatt (*General Court-Martial Order, GCMO*), vagy dezertálással. Természetesen akkor is leszerelték, ha a katona életét veszítette – ilyenkor a neve mellé KIA (*killed in action*), vagy egyszerűen csak halál (*death*) megjegyzés került.

Az anyagban 12 olyan személy került elő, aki 1917 és 1919 között dezertált. Ezek a személyek mind közlegények voltak (*private vagy private 1st class*), ketten közülük emellett szakácsok. Egyikük sem harcolt Európában, azaz kizárólag hátszországban szolgált katonákról van szó. 1917 folyamán 6 fő, 1918 folyamán pedig 3 fő dezertált, de az 1919-es évre, tehát már a fegyverszünet megkötése utánra is jutott 2 dezertőr. Érdekeség, hogy ketten ugyanazon a napon, 1917. május 7-én dezertáltak: a Szolnok-Doboka vármegyei Kecskésről származó Janowic Miklós és az ismeretlen születési helyű Matias (Mátyás?) Nándor.

További öt fő volt, aki GCMO, azaz hadbíróági végzés miatt fejezte be pályafutását a hadseregnél. Közülük egy fő, Peter Gehl az AEF kötelékében szolgált, a többiek mindannyian a hátszországban. Esetükben a vizsgált anyagokból sajnos eddig nem derült ki, hogy milyen okból kerültek hadbíróóság elé. Erre a kérdésre az amerikai Nemzeti Levéltár 153-as jelzetű Court-Martial Case Files forrás csoportjában³⁸ található választ, amely egyelőre nem képezte a kutatás részét.

Tisztek, törzstisztek

Az anyagban vizsgált 888 főből összesen 131 volt, aki eljutott az őrmesteri rendfokozatig, ebből 39 az AEF-ben, 92-en pedig a hátszországban. Húszan szolgáltak tiszti rendfokozatban (hadnagyok és főhadnagyok, azaz 2nd és 1st lieutenant), két magyar katona pedig törzstiszt, egész pontosan őrnagy (*major*) volt. Mindenképpen érdemes bővebben

³⁸ NARA Record Group 153: Office of the Judge Advocate General of the Army, Court-Martial Case Files, 1809-1917. ID 5916762.

foglalkozni ezzel a huszonnégy fővel. Az 5. táblázat tartalmazza a tisztek rangfokozat szerinti megoszlását és a hozzájuk kapcsolódó néhány fontosabb információt.

Családnév	Keresztnév	Rendfokozat	Születési idő	AEF
<i>Feher</i>	<i>Anthony</i>	hadnagy	1883. 11. 22.	
Kazamek	George	hadnagy	1883. 02. 28.	igen
<i>Niedenuhr</i>	<i>Francis William</i>	hadnagy	1885. 03. 29.	
<i>Regula</i>	<i>Albert Stephen</i>	hadnagy	1892. 12. 21.	igen
<i>Vida</i>	<i>Frank Jr</i>	hadnagy	1894. 03. 04.	igen
<i>Weiss</i>	<i>Julius</i>	hadnagy	1879. 03. 21.	igen
<i>Zacsovics</i>	<i>Tibor</i>	hadnagy	1881. 04. 13.	igen
Davis	Eugene	főhadnagy	1886. 12. 03.	
Falk	Henry Charles	főhadnagy	1889. 01. 04.	
Gerendasy	Julius	főhadnagy	1892. 06. 16.	
<i>Reinert</i>	<i>Joseph Charles</i>	főhadnagy	1894. 06. 02.	
Tirman	Samuel	főhadnagy	1879. 04. 25.	
Bellony	Alexander M.	százados	1878. 09. 05.	
Gyulich	Ladislaus	százados	1894. 06. 16.	
Kaba	John	százados	1883. 02. 15.	igen
Katz	Henry	százados	1891. 09. 03.	igen
Kremer	Geza	százados	1872. 02. 20.	
Maguth	John	százados	1869. 04. 21.	
<i>Mika</i>	<i>Geza Henry</i>	százados	1891. 11. 04.	igen
Weiss	Bernath	százados	1886. 12. 15.	igen
Altman	Emil	őrnagy	1872. 01. 01.	
Moschcowitz	Alexis Victor	őrnagy	1865. 04. 25.	

5. táblázat: Tiszti és törzstiszti rendfokozatokban szolgált New Yorkerek

A 20 tiszti állományú fő közül heten hadnagy, öt főhadnagy, nyolcan pedig századosi rangban szolgáltak. Megjegyzendő, hogy nem mindenki ebben a rendfokozatban szolgálta végig a háborút. Akadt közöttük olyan, akit tartalékos állományból hadnagyként aktiváltak, de már századosként szerelt le. A kinevezések, beosztások időnként változtak, volt például, akit hadnagyként való aktiválása után szinte azonnal századosi kinevezésbe helyeztek. 11 volt közöttük olyan, akinek korábbi katonai tapasztalata volt, illetve aktívan szolgált már a hadba lépés, vagy akár a háború kezdete előtt is. Őket kijelölték a világháborús szolgálatra (*appointed*), vagyis a már meglévő helyett kaptak új feladatot a háború idejére. A táblázatban neveik dőlt betűvel szerepelnek. A legidősebb

közöttük a Szepes vármegyei Iglón, 1869. április 4-én született John Maguth százados volt, a legfiatalabb pedig az 1894. június 16-án, Budapesten született Ladis[laus] Gyulich. A többieket iskolai végzettségüknek megfelelően hívták be tisztként, mint például Bernath Weisst és Emil Altmant, akik orvosok voltak.

Kilenc tiszt került a tengerentúlra, öten hadnagyi, négyen századosi rendfokozatban. A hadnagyok közül Frank Vida Jr-ról az amerikai magyarság közismert kutatója, Vasváry Ödön feljegyzései között is található információ. Vida 1894. március 4-én született Magyarországon. 1916. június 19-én lépett be az amerikai hadseregbe önkéntesként, és később egészen az őrnagyi rendfokozatig jutott. Szolgálatiért megkapta a Bíbor Szív (*Purple Heart*)³⁹ és a „kiemelkedő szolgálat keresztje” (*Distinguished Service Cross*)⁴⁰ kitüntetés is.⁴¹ Vida azon kevesek közé tartozott az adatbázisban szereplő katonákon belül, akik hivatásos katonaként szolgáltak. Az 1941-es Army Registerben olvasható adatai szerint 1920 júliusában főhadnaggyá, 1925 januárjában századossá, 1935 augusztusában őrnaggyá léptették elő.⁴² Az 1930-as népszámlálási adatok szerint a katonatisztként dolgozó Vida továbbra is New Yorkban élt, négy gyermeke volt, felesége Mississippi államból származott. Anyanyelvként a magyart adta meg.⁴³

A két őrnagyról, Emil Altmanról (más forrásban Altmann Emil) és Alexis Victor Moschcowitzről (más forrásban Moskovics Viktor/Gyöző) pár életrajzi adaton kívül nem sok derül ki az eddigi fellelt forrásokból. Egyikük sem szolgált a tengerentúlon, korábbi katonai tapasztalataik furcsamód nem ismertek, illetve a továbbszolgálók között sem találkozhatunk a nevükkel.

4. kép: Bernath Weiss százados igazolványképe⁴⁴

Az AEF-ben szolgált tisztek sorából kiemelendő Bernath Weiss százados. Róla sokkal többet tudhatunk meg, mint például Frank Vidáról, legfőképpen a háborút követően teljesített fontos feladatai miatt. Ő volt az az amerikai (magyar) százados, aki a háború után a Halstead-misszió⁴⁵ tagjaként vett részt a Tanácsköztársasággal folyta-

³⁹ A Purple Heart-ot (Bíbor Szív) bármilyen ellenséges erő elleni harci cselekményben szerzett sebesülésért, vagy posztumusz módon hősi halálért ítélik oda.

⁴⁰ A Distinguished Service Cross a katonának az ellenséggel való fegyveres összecsapás során tanúsított kiemelkedő bátorságáért és élete kockáztatásáért ítéltető oda.

⁴¹ Vasváry V2:54.

⁴² U.S. Army Register 1941. 872. o.

⁴³ Fifteenth Census of the United States, 1930. NARA Microfilm Publication T626.

⁴⁴ <https://www.findagrave.com/memorial/76179893/bernath-weiss/>

⁴⁵ A Halstead-misszió az Albert Halstead vezette hivatalos amerikai külügyi delegáció volt, amely a májusban visszahívott Coolidge-missziót váltotta. Célja a magyarországi helyzet feltárása, a békekötés előkészítése volt. Kitűnően foglalja össze a témát Magyarics 1997. és Glant 2020. A Coolidge-misszióval kapcsolatban bővebben lásd Peterecz 2019.

tott tárgyalásokon, ő maga személyesen Kun Bélával is tárgyalt. Az általa írt jelentésben – amit az USA külügyminisztériumának hivatalos történelmi weboldalán (Office of the Historian) eredetiben is elolvashatunk – Weiss képet ad a magyarországi viszonyokról, a Vörös Hadsereg állapotáról, és azt is megjegyzi, hogy a proletárdiktatúrának nincs különösebben széles társadalmi támogatottsága Magyarországon.⁴⁶

Egészen más szempontból, de szintén említést érdemel – nem melleleg hasonló részletességgel feltárható – Zacsovics Tibor hadnagy életpályája. Ő sem a haditetteivel, sem pedig a háború utáni jelentős tevékenységével nem járult hozzá a magyarok hírnevének öregbítéséhez, épp ellenkezőleg. A több százezer koronás család, sikkasztás elkövetése után kivándorolt Zacsovics a hatóságok elől Amerikába szökő svindlerrek – történetírásunk előtt már jól ismert – jelenségének eklatáns példája. Mindkettőjük bővebb életrajzát közöltem 2022-ben megjelent tanulmányomban.⁴⁷

A tisztok és törzstisztek között tehát sokszínű társaságot találunk, akadt közöttük hivatásos katona, magas tisztséget minden bizonnyal végzettsége miatt kapott, magyar nyelvtudása okán komoly „nagypolitikai” folyamatban részt vett – ám katonai karrierben láthatóan nem gondolkodó – orvos, és a törvény elől Amerikába menekült szélhámós is. A rendelkezésre álló forrásokból alapvetően nem látható olyan „mintázat”, amely alapján meghatározhatnánk a „tipikusnak” mondható magyar katonatiszti karriert az első világháborús Amerikában.

Összegzés

Az amerikai hadseregben az első világháború idején szolgálatot teljesített magyar katonák társadalomtörténelmi vizsgálata során a New York államban élt katonákkal kapcsolatos eredményeket igyekeztem összefoglalni ebben a közleményben. A 888 főt számláló, többszörös szűrésen átesett lista sokféle adatot tartalmaz, ám ezek egyenlőtlenül oszlanak meg. Bizonyos katonák pályája nagy részletességgel megismerhető, másokéól szinte csak a szolgálat ténye és a magyar származás ismert. A lakóhelyül szolgált állam, New York adott volt a vizsgálatban, szinte minden másban viszont sokféle szóródást tapasztalhatunk. Az ismert származási helyek általánosságban megfeleltethetőnek tűnnek az országos elvándorlási statisztikáknak, azaz a New Yorkból az amerikai hadseregbe került magyar katonák származása összességében hasonlítható az elvándoroltak származásához – legalábbis a vármegyék szintjén.

Kérdésként merülhet fel a fentiek után, hogy következtethetünk-e valamiféle összefüggésre a magyarországi származási hely és az amerikai hadseregben való szolgálatra hajlandóság között. Kik lehettek azok, akik erősebb késztetést éreztek arra, hogy

⁴⁶ Bernath Weiss százados jelentése Albert Halsteadnek. Bécs, 1919. július 10. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv12/d235> (A letöltés időpontja: 2023. január 1.)

⁴⁷ *Ambrus* 2022. 124–134. o.

amerikai katonákként térjenek vissza Európába a központi hatalmak ellen harcolni? E kérdésekre az ismert adatok alapján nehéz választ adni. A peremterületekről érkező nemzetiségi bevándorlók – szlovákok, csehek, románok, szerbek – esetében persze a válasz egyértelmű: számukra az amerikai hadsereg a nemzetállami törekvéseik sikerének zálogát jelenthette. A vizsgálat azonban magyarokra (magyar nemzetiségűekre, anyanyelvűekre) szorítkozik. Esetükben vélhetően nincs olyan indok – származásnak bárhol is a Magyar Királyság területéről –, amely miatt jobban, vagy éppen kevésbé lettek volna hajlamosak katonai szolgálatot vállalni az Egyesült Államokban. A korabeli amerikai magyar sajtóból megismerhető⁴⁸ elmélet – mely szerint a központi hatalmak esetleges veresége Magyarország önállósulását jelentené – található híveket magának az amerikások között, akik akár emiatt is vállalkozhattak a katonai szolgálatra. Ennek azonban ez idáig nem találtam nyomát semmilyen forrásban, és – bár néhány egyéni esetben előfordulhatott – nincs ok annak feltételezésére, hogy ez szélesebb körben „a német imperializmus elleni” harcra sarkallta volna az amerikai magyarokat. A sorozási regisztrációs adatlapok elemzése során vizsgált felmentéskérések⁴⁹ viszonylag alacsony számára sem tűnik ez kielégítő magyarázatnak, sokkal valószínűbb, hogy azért nem kértek sokan felmentést, mert tudatában voltak annak, hogy nem lesz rá szükségük – családi állapotuk miatt kevésbé volt valószínű a behívásuk, viszont behívás esetén még mindig azonnal mentesülhettek ellenséges idegen státusukra való hivatkozással.

A korcsoportok tekintetében is az elvártnak megfelelő eredmények láthatók: döntő többségben 21 és 30 év közötti magyar katonák szolgáltak az amerikai haderőben, és – szintén illeszkedve az elvárásainkhoz – többségükben az őrmesternél alacsonyabb rendfokozatban. A tisztek illetve törzstisztek száma igen alacsony volt, arányaiban megfelel annak a csökkenő tendenciának, ami az USA-ban katonaként szolgáló magyarok között a függetlenségi háborútól kezdődően a 19. század háborúin keresztül kimutatható: ahogy nőtt az Amerikában élt magyarok száma, úgy nőtt a hadseregben szolgálók aránya is. Viszont ezzel együtt az alacsony rendfokozatban szolgálók döntő többségbe kerültek – miközben a 19. században még többségben voltak köztük a tisztek és törzstisztek. Érdekes volt még megfigyelni azt is, hogy a vizsgált 888 főből mindössze egyet találtam a forrásokban, aki visszavándorolt Magyarországra a háború után. Ez szintén jól beleillik abba a képbe, hogy a háborút követően a visszavándorlási kedv hirtelen megugrása helyett az amerikai állampolgárság megszerzésének növekedését és Magyarországon újabb elvándorlási hullám kezdetét figyelhetjük

⁴⁸ Ezzel a kérdéssel doktori disszertációmban foglalkozom nagyobb terjedelemben.

⁴⁹ Ennek egy 1198 fős mintán végzett kutatásban jártam utána, melynek eredményeit a Nagy Háború Blogon tettem közzé. A cikk elérhető itt: https://nagyhaboru.blog.hu/2020/07/23/az_amerikas_magyarok_indokai_a_sorozat_elkerulesere_az_1917-es_regisztracio_idejen (A letöltés időpontja: 2023. január 1.)

meg, aminek csak az 1921-es és 1924-es korlátozó törvények szabtak gátat.⁵⁰ Ennél fogva nem meglepő, hogy a teljes anyagból mindössze egyetlen személy választotta a visszaköltözést. Az már csak a sors csúnya fintora, hogy ezért a döntésért borzasztó árat kellett fizetnie Guttman Adolfnak és családjának a holokauszt idején.

Még egy témakör lett volna részletezésre érdemes, ez pedig a foglalkozással kapcsolatos elemzés, illet azonban a források sajnos nem tettek lehetővé. Az alapforrások nem tartalmazták ezt az adatot, a további, kiegészítő forrásokban végzett kutatásból pedig nem sikerült elegendő személyről erre vonatkozó információt összegyűjteni ahhoz, hogy abból érdemi következtetést lehessen levonni. A meglévő ismeretek viszont nem mutatnak korrelációt az elvándorlók gazdasági, társadalmi háttere és az amerikai hadseregben való szolgálat között.

A tanulmány készülő folytatásában szigorúbban vett hadtörténeti elemzést fogok közölni. Ebben azokkal az alakulatokkal foglalkozom, amelyekben az AEF kötelékében Európába hajózott 227 fő szolgált, illetve végig kívánom követni, hogy az amerikai magyar katonák pontosan milyen hadműveletekben vettek részt.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Ambrus* 2018. *Ambrus László*: Magyar „doughboyok” az első világháború amerikai hadseregében – egy prozopográfiai kutatás jelene és jövője. *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 3. sz. 735–756. o.
- Ambrus* 2022. *Ambrus László*: Esettanulmányok az első világháborúban szolgált New York-i magyar katonák köréből. In: Magyar katonák a világ tájain – Idegen hadakban. Szerk. *Ambrus László – Rakita Eszter*. Eger. 2022. 121–140. o.
- Ambrus – Rakita* 2021. *Ambrus László – Rakita Eszter*: „A világ város mulatós zajába Egyházközséget alapítani” – Perényi László Heves megyei pap New Yorkban töltött évei. In: Akit Clío elbűvölt. In honorem Romsics Ignác. Szerk. *Pap József – Verók Attila*. 2005. 9–23. o.
- Borovszky* 1900. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye. Budapest, 1900. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/21.html> (A letöltés időpontja: 2019. március 3.)

⁵⁰ Immigration Quota Act of 1921, ill. Immigration Act of 1924. Az utóbbi pl. 473 főre korlátozta az egy évben Magyarországról befogadható bevándorlók számát.

- CRS 2020. Congressional Research Service: American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics. Washington, DC, 2020.
- Davenport* 2005. *Davenport, Matthew J.*: First Over There. The Attack on Cantigny, America's First Battle of World War I. New York, 2005. (E-book)
- Fejős* 1980. *Fejős Zoltán*: Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékéről. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 19. Szerk. *Szabadfalvi József*. Miskolc, 1980. 293–327. o.
- Ford* 2001. *Ford, Nancy Gentile*: Americans All! Foreign-born Soldiers in World War I. College Station (TX), 2001.
- Glant* 2020. *Glant Tibor*: Segélyezés és politika. A kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben. *Századok*, 154. (2020) 3. sz. 495–518. o.
- Magyarics* 1997. *Magyarics Tamás*: Amerikai missziók a Magyar Tanácsköztársaság idején. *Múltunk*, 42. (1997) 1. sz. 3–38. o.
- NARA National Archives and Records Administration
- NYSA New York State Archives (Albany, NY)
- Peterecz* 2019. *Peterecz Zoltán*: 100 éve történt. A magyarországi és erdélyi helyzet amerikai szemszögből – 1919. január–február. *Aetas*, 34. (2019) 1. sz. 54–66. o.
- Prepuk* 2015. *Prepuk Anikó*: A betegsegélyező egyletek és az önképzőkörök szerepe a magyar zsidó kivándorlók integrációjában New York Cityben a 20. század első felében. In: Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában. Interpretációk egy témára. Szerk. *Horváth Zita – Sz. Halász Dorottya*. Miskolc, 2015.
- Puskás* 1982. *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban. Budapest, 1982.
- Puskás* 2000. *Puskás, Julianna*: Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States. New York, 2000.
- Slotkin* 2013. *Slotkin, Richard*: Lost Battalions. The Great War and the Crisis of American Nationality. New York, 2013.

- Salyer* 2004. *Salyer, Lucy E.*: Baptism by Fire: Race, Military Service, and U. S. Citizenship Policy, 1918–1935. *The Journal of American History*, 91. (2004) 3. sz. 847–876. o.
- Smith et al.* 2019. *Smith, Jeffrey Allen et al.*: A Historical Examination of Military Records of US Army Suicide, 1819 to 2017. *Jama Network Open* (2019). <https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2757484> (A letöltés időpontja: 2024. március. 12.
- U.S. Army Register 1941. United States Adjutant General’s Office: Official Army Register. Washington, D. C. 1941.
- Vasváry
Vida 2013. Vasváry-gyűjtemény, Somogyi Könyvtár, Szeged.
Vida István Kornél: Hungarian Americans. In: *Ethnic and Racial Minorities in the U. S. Military*. Vol. I. A–L. Ed. *Alexander M. Bielakowski*. Santa Barbara (CA), 2013.
- Wilson* 2014. *Wilson, Ross J.*: New York and the First World War. *Shaping an American City*. New York, 2014.

László Ambrus

HUNGARIAN NEW YORKERS SERVING UNCLE SAM
DURING THE FIRST WORLD WAR
Prosopographical Characteristics
(Summary)

The United States of America entered the First World War on 6 April 1917. A total of 4 million men were drafted into the US armed forces under the Selective Service Act, and by the summer of 1918 some 2 million of them were in Europe, fighting primarily on the Western Front. It is estimated that there were approximately 3,000 first- or second-generation Hungarian immigrants in the ranks of the US armed forces (Army, Navy, National Guard and Reserves).

This paper examines a group of Hungarian Americans who lived in New York State and served in the American Army during World War I. The research identified 888 Hungarian New Yorkers serving in the US military, 227 of them fighting in combats in France. The present prosopographical study seeks to explore the main characteristics of this group from a social historical perspective, namely their place of origin and residence, their age distribution, whether they served in the hinterland or at the front, and how they left active service. The work highlights officers and staff officers, as well as soldiers of Hungarian descent who were wounded or died heroically in the course of their service in the American Army.

László Ambrus

UNGARN IN NEW YORK IM DIENST VON UNCLE SAM
ZUR ZEIT DES ERSTEN WELTKRIEGS
Prosopographische Merkmale

(Resümee)

Am 6. April 1917 traten die Vereinigten Staaten von Amerika in den Ersten Weltkrieg ein. Im Rahmen des Systems, begründet durch den Selective Service Act, der eine allgemeine Wehrpflicht vorsah, wurden insgesamt 4 Millionen Männer zu den US-Streitkräften eingezogen. Bis zum Sommer 1918 befanden sich etwa 2 Millionen von ihnen in Europa und kämpften hauptsächlich an der Westfront. Schätzungsweise 3.000 ungarische Einwanderer der ersten oder zweiten Generation waren in den Reihen der US-Streitkräfte (Armee, Marine, Nationalgarde und Reserve).

In dieser Studie wird eine Gruppe ungarischstämmiger amerikanischer Soldaten aus dem Bundesstaat New York untersucht, die im Ersten Weltkrieg dienten. Im Rahmen der Untersuchung konnten 888 Personen ermittelt werden, die als New Yorker Ungarn in den US-Streitkräften dienten, 227 von ihnen in Kampfeinheiten in Frankreich. In der vorliegenden prosopographischen Studie sollen die wichtigsten Merkmale dieser Gruppe von 888 Personen aus einer sozio-historischen Perspektive untersucht werden, z. B. ihr Herkunfts- und Wohnort, ihre Altersverteilung, ihr Dienst im Hinterland oder an der Front und die Art und Weise, wie sie aus dem aktiven Dienst ausschieden. Besondere Aufmerksamkeit gilt den Offizieren und Unteroffizieren sowie den Soldaten ungarischer Abstammung, die während ihres amerikanischen Wehrdienstes verwundet wurden oder den Heldentod starben.

László Ambrus

DES HONGROIS DE NEW YORK AU SERVICE DE L'ONCLE SAM
PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE
Caractéristiques prosopographiques

(Résumé)

Les États-Unis d'Amérique sont entrés dans la Première Guerre mondiale le 6 avril 1917. Au total, 4 millions d'hommes ont été enrôlés dans les forces armées américaines en vertu du *Selective Service Act* autorisant la conscription générale. À l'été 1918, quelque 2 millions d'entre eux se trouvaient en Europe, combattant principalement sur le front occidental. On estime à environ 3 mille le nombre d'immigrés hongrois de première ou de deuxième génération dans les forces américaines (armée, marine, Garde nationale et réserve).

Cette publication examine le groupe de soldats américains d'origine hongroise résidant dans l'État de New York et enrôlés durant la Première Guerre mondiale. Les recherches ont permis d'identifier 888 Hongrois de New York qui ont servi dans les forces armées américaines, dont 227 dans des unités de combat en France. La présente étude prosopographique vise à explorer les principales caractéristiques de ces 888 personnes d'un point de vue socio-historique, telles que leur lieu d'origine et de résidence, leur répartition par âge, leur service dans l'arrière-pays ou au front et la manière dont ils ont quitté le service actif. Une attention particulière est accordée aux officiers et officiers supérieurs, ainsi qu'aux soldats d'origine hongroise qui ont été blessés ou sont morts en héros au cours de leur service dans l'armée américaine.

Ласло Амбруш

ВЕНГРЫ ИЗ НЬЮ-ЙОРКА НА СЛУЖБЕ У ДЯДИ СЭМА
ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ
Просопографические характеристики

(Резюме)

Соединенные Штаты Америки вступили в Первую мировую войну 6-ого апреля 1917-ого года. В рамках системы, созданной в Законе о Выборной Службе, разрешавшей всеобщий призыв, в американские вооруженные силы было зачислено в общей сложности 4 миллион человек, что к лету 1918-ого года составляло около 2 миллионов человек, присутствовавших в Европе, в основном сражавшихся на Западном фронте. По оценкам, в рядах американских сил (армии, морского флота, Национальной гвардии и резервных запасных сил) могло быть около 3000 человек, которые являлись венгерскими иммигрантами первого или второго поколения.

В этом исследовании становится предметом расследования группа американских венгерских солдат, служащих во время Первой мировой войны и живших в штате Нью-Йорк. В ходе исследования удалось идентифицировать 888 человек, служивших в американских войсках, как венгров из Нью-Йорка, из них 227 – в боевых частях, во Франции. Настоящее просопографическое исследование пытается описать важнейшие характеристики этой группы состоящей из 888 человек с социально-исторической точки зрения, такие как место их происхождения и проживания, распределение их по возрасту, службы их в глубинке страны или на фронте, а также способы ухода с действительной активной службы. В работе отдельно рассматриваются офицеры и унтер-офицеры, а также и те солдаты венгерского происхождения, которые были ранены или погибли героической смертью во время американской службы.

Horváth Csaba

VISSZATÉRTEK

A MAGYAR KIRÁLYI 3. HONVÉD HADSEREG
A DÉLVIDÉKEN (1941. ÁPRILIS)

FIUME A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN, 1940–1945

Fiumét hagyományosan nagy figyelem övezi a magyar történettudományban, az adriai kikötőváros múltja a mai napig élénken foglalkoztatja a történészeket és a közvéleményt. A hazánkban megnyilvánuló figyelem elsődlegesen a város magyar korszakához, vagyis az 1868 és 1918 közötti „fénykorhoz” kötődik, amikor Magyarország európai jelentőségű kapujává vált a „Szent Korona gyöngye”. Kisebb érdeklődés követte az első világháborút követő kaotikus időszakot, amikor rövid ideig Gabriele D’Annunzio¹ vezetésével önállósodott a város, majd létrejött a Fiumei Szabadállam². Az 1924-es olasz annexiót követő időszak viszont alig jelenik meg a hazai irodalomban, a lehangoló kikötőváros második világháborús története pedig csak érintőlegesen lelhető fel a magyar tanulmányokban. Munkámban igyekszem bemutatni Fiume múltjának második világháborúhoz kötődő magyar vonatkozásait, illetve az 1940 és 1945 közötti eseményeket felvázolva újabb ismereteket kívánok nyújtani az adriai város gazdag és fordultatos történetéhez.

Fiume a két világháború közötti időszakban

Az utolsó magyar kormányzó, Jekelfalussy Zoltán³ 1918. október 29-ei távozásával véget ért Fiume gazdasági virágkora, és hat évig tartó bizonytalan, átmeneti időszak vette kezdetét.⁴ Magyarország egykori tengeri kapuja az olasz és a délszláv nacionalizmus fő ütközőpontjává vált.⁵ A padovai fegyverszünetet követően Itália kihasználta katonai

¹ Gabriele D’Annunzio (1863–1938) olasz költő, nacionalista politikus, aki szenvedélyesen támogatta Olaszország 1915-ös hadba lépését. 1919 szeptemberében szabadcsapataival elfoglalta Fiumét, és a következő évben megszervezte a rövid életű Carnarói Olasz Kormányzóságot (*Reggenza Italiana del Carnaro*). Számos történész szerint ez az állam előképe volt a későbbi, Benito Mussolini vezette olasz fasiszta diktatúrának. Az olasz hadsereg 1920 decemberében felszámolta D’Annunzio államát, a költő a későbbiekben Mussolininek köszönhetően anyagi problémáktól mentesen élhetett, III. Viktor Emánuel királytól pedig hercegi címet kapott. *Tombor* 1943. és *Ordasi* 2020. 23–25. o.

² A Fiumei Szabadállam (horvátul *Slobodna Država Rijeka*, olaszul *Stato libero di Fiume*) az 1920-as rapallói olasz–délszláv szerződéssel létrehozott miniállam volt, amelyet 1921-ben a nagyhatalmak is elismertek. Első elnöke 1921-ben az autonomista Riccardo Zanella lett, akit a következő évben egy fasiszta puccs elűzött. Az állam nem volt hosszú életű, 1924-ben területét felosztották Olaszország és a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság között. *Ordasi* 2020. 24–25. o.

³ Jekelfalussy Zoltán (1862–1945), 1913-tól a kivándorlási biztos hivatal vezetője, Fiume utolsó magyar kormányzója, egyben a tengerészeti hivatal elnöke. 1918-tól felsőházi tag, 1927-től zászlósúr-helyettes. *T. Boros* 1930. 197. o.

⁴ Az 1915-ös londoni titkos egyezmény Fiume városát és kerületét nem ítélte oda Olaszországnak, de az olasz irredenta közvélemény a háborús győzelem után magától értetődően Itáliához kívánta csatolni a többségében olaszok lakta várost. Fiumének 1910-ben 24 212 olasz, 12 926 horvát, 6493 magyar és 2135 német lakosa volt. Róma és Belgrád viszonyában egészen 1924-ig központi szerepet játszott az úgynevezett fiumei vagy adriai kérdés.

⁵ *Ordasi* 2020. 18–25. o.

fölényét az újonnan alakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal szemben, és megszállta Fiumét. 1919 szeptembere és 1920 decembere között a kikötőváros D’Annunzio vezetésével egy fasiszta jellegű miniállam székhelyévé vált. A Carnarói Olasz Kormányzóság tiszavirág-életűnek bizonyult, az 1920. november 12-én aláírt rapallói megállapodás⁶ alapján az ekkor létrehozott Fiumei Szabadállamot függetlenné nyilvánították, majd az olasz hadsereg a „véres karácsony” keretében felszámolta D’Annunzio és hívei ellenállását.⁷ Az alig 28 négyzetkilométer területű, az egykori magyar Fiumét és egy kis isztriai parti sávot magában foglaló *Stato libero di Fiume* (Fiumei Szabadállam) az olasz–horvát nemzetiségi konfliktusoknak köszönhetően instabil maradt. Végül a fasiszta Olaszország megállapodott a délszláv állammal, és az 1924 januárjában aláírt római szerződéssel rendeződött a város sorsa.⁸ Fiumét felosztották, a város és a kikötő nagy része Olaszországhoz került, amellyel csak egy szűk partmenti folyosón keresztül tarthatott kapcsolatot. A Fiumara (Recsina) folyótól keletre fekvő Sušak település, az 1918-ig Fiuméhez tartozó Baross-kikötővel⁹ és a Deltával¹⁰, valamint a belső területek horvát lakosságú falvai a délszláv államhoz kerültek. A megállapodás részleteit az 1925-ös nettunói egyezmény véglegesítette. (Lásd I. térkép, 361. o.)¹¹

A felosztás egyértelműen hátráltatta Fiume fejlődését, a kikötő elvesztette a hátszágát és piacait. A forgalom látványos visszaesése tükröződött a megcsontított város demográfiai helyzetén is. A két háború között alig növekedett a lakosság, sőt a húszas évek elejének zavaros körülményei miatt csökkenés volt tapasztalható. Az 1910-es népszámlálás szerint 49 806 fő élt a városban, 1925-ben már csak 45 857 lakost írtak össze.¹² Az olasz annexió után lassú növekedés, majd újabb csökkenés volt megfigyel-

⁶ Az 1920. november 12-én megkötött rapallói egyezmény átmenetileg rendezte Olaszország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közötti határokat. A szerződés értelmében Róma lemondott Dalmáciáról Zára városa, valamint Lagosta (Lastovo) és Pelagosa (Palagruža) szigetének kivételével. Az olaszok átadták az általuk korábban megszállt és igényelt Veglia (Krk) szigetét és Castuát (Kastav) a délszlávoknak, Fiuméből pedig egy külön államot hoztak létre. *Halmosy* 1983. 155. o. és *Juhász* 2020. 501. o.

⁷ Mivel D’Annunzio nem fogadta el a rapallói egyezményt, az olasz hadsereg 1920. december 24-e és 30-a között kemény utcai harcok után elfoglalta Fiumét – ezt az olasz–fiumei „testvérharcot” nevezték „véres karácsony”-nak. Az ellenállás megtörése után, 1921 januárjában D’Annunzio elhagyta a várost. *Hamerli* 2018b. 33. o.

⁸ A római szerződést 1924. január 27-én kötötték meg, amikor Olaszország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megállapodott abban, hogy Fiume Szabadállamot felszámolják, és területét felosztják egymás között. A várost Olaszországhoz csatolták, Sušakot és az egykori fiumei kikötő egy részét pedig a délszláv államhoz. A határok pontos meghatározására egy közös bizottságot hoztak létre, amely munkájának eredményeként jött létre a határokat véglegesítő, 1925. július 20-án aláírt nettunói szerződés. *Hamerli* 2018b. 33. o.

⁹ A Baross-kikötőt a dualizmus korában a magyar állam pénzügyi segítségével építették ki, elkészültében nagy szerepet játszott a névadó, Baross Gábor (1848–1892) közmunka- és közlekedésügyi miniszter.

¹⁰ A Fiumara (Recsina) részben mesterséges feltöltéssel létrehozott deltájának hovatartozása hosszú időn át volt vita tárgya az autonómiával rendelkező Horvátország és a Magyarországhoz külön testként csatolt Fiume között. *Ordasi* 2017.

¹¹ *Bali* 2014. 155. o.

¹² Fiume 1926.

hető, 1931-ben 59 928, 1936-ban, az utolsó fasiszta korszakban tartott népszámláláson 56 249 lelket írtak össze.¹³ A város demográfiai helyzetének hullámozása igazodott a nagy gazdasági válsághoz és az átmeneti fellendülésekhez.

Fiume nemzetiségi összetételét tekintve csak hiányos adatokkal rendelkezünk, mivel az 1925-ös rendkívüli, csupán a városra kiterjedő népszámlálást leszámítva nem kérdeztek rá az etnikai hovatartozásra. A másfél évtizeddel korábbi, 1910-es állapothoz képest jól látható az olaszok előretörése, 1925-ben ők alkották 32 415 fővel a lakosság közel 71%-át. A horvát nemzetiség visszaszorult 23%-ra, a magyar kisebbség száma pedig az 1910-es 6493 főről 1397-re csökkent. Valószínűleg a gazdasági nehézségekkel magyarázható, hogy egy 1940-es becslés szerint az olaszok aránya kétharmadra esett vissza, míg a délszlávok együtt már meghaladták a 27%-ot. A magyarok a statisztikában ekkor már csak 643 fővel képviseltették magukat.¹⁴

A magyarság térvesztése olyan folyamatos tendencia, amely különösen az 1918-as hatalmváltás után, valamint a harmincas évek elején bekövetkező gazdasági válság alatt volt látványos. A háborút követően a döntően állami hivatalokban dolgozó magyarok hozzátartozóikkal együtt távoztak a zavaros viszonyok miatt egyre kevésbé élhető városból. A folyamatot nem tudta megállítani a magyar konzulátus 1921-es megszervezése sem,¹⁵ amelynek működése a Fiume központú Carnaro tartományra korlátozódott.¹⁶ A magyar kolónia zsugorodását kissé lassította a különböző szervezetek (Fiumei Magyar Kaszinó, Fiumei Magyar Segélyegylet) működése, valamint az 1932-ig

1. térkép: Fiume az 1924-es római szerződés szerint, bejelölve az 1918 előtti és az 1920-as rapallói határokat (Csákvári Kristóf)

¹³ Carnaro 1937. 8. o.

¹⁴ Az olasz uralom alatti utolsó, nemzetiségi viszonyokat megadó 1940-es becslés szerint a város 60 892 lakosából olasz 41 314, horvát–szerb–szlovén 16 681, magyar 643, német 310, egyéb 1944 fő. *Mattiuz* 2006. 95. o.

¹⁵ Fiumei magyar konzulok a két világháború között: 1921–1923: Sebestyén Pál; 1923–1926: Moran Rezső; 1926–1931: Takács Gyula; 1931–1944: Csíkszentmihályi Alfréd. *Ablonczy* 2018. 177. o.

¹⁶ Carnaro (vagy Fiume) tartomány az egyik legkisebb volt Olaszországban, Fiume városán kívül a Quarnaro (Kvarner)-öböl nyugati partvidékét, valamint Isztria északkeleti részeit foglalta magában. Területe mindössze 1121 km², lakossága 1936-ban 109 018 fő volt. Carnaro 1937. 10. o.

létező magyar nyelvű oktatás. A konzulátus az 1940-es évek elején már csak 600 főre becsülte a magyarok számát, ez a tizedét sem érte el az 1910-es adatnak.¹⁷

Az említett problémák miatt a két világháború között Fiume forgalma csak a töredékét tette ki a „boldog békeidőkének”, amikor még a kontinens tizedik legnagyobb kikötőjeként tartották számon: egymagában az Osztrák–Magyar Monarchia tengeri forgalmának egynegyedét bonyolította le, és 1913-ban több mint kétmillió tonna áru fordult itt meg.¹⁸ A korábban Trieszttel versengő város forgalma 1925-re mindössze 68 000 tonnára zsugorodott.¹⁹ A hanyatláshoz hozzájárult, hogy 1924 után lezárult az Amerikai Egyesült Államokba irányuló kivándorlás lehetősége, ezzel minimális szintre csökkent a személyforgalom is.²⁰

Fiume nem volt többé a magyar kereskedelem első számú kikötője, a forgalom soha nem közelítette meg az 1914 előtti szintet. Ezen a tényen az sem változtatott, hogy az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés megkötése után a budapesti kormányzat komoly erőfeszítéseket tett, hogy a magyar tengeri külkereskedelmet ismét visszaterelje az adriai városhoz.²¹ A húszas évek közepétől lassan újjáéledt a magyar gabonaexport, a délszláv állam vasúti díjszabása azonban nem tette lehetővé a dinamikus növekedést. A Trianon utáni magyar külkereskedelem több irányban is keresett megfelelő exportkikötőket az agrártermékek számára – a hagyományos versenytárs Trieszt mellett a román Brăila, valamint az északi német kikötők (Hamburg, Bréma, Stettin) jelentettek konkurenciát Fiume számára. Tovább nehezítette a helyzetet a harmincas évek közepétől kiépülő, Budapest (Csepel) központú Duna-tengerhajózás, amely jelentős árumennyiséget térített el a Fekete-tenger felé. E problémák ellenére Fiume továbbra is jelentős kiviteli kikötőnk maradt, 1939-ben a tengeren zajló búzaexport egynegyedét, a lisztének pedig egyharmadát bonyolította.²²

A nagy gazdasági válságból történő kilábalás érdekében a Gömbös Gyula vezette kormány 1934 novemberében gazdasági egyezményt kötött Olaszországgal. A római szerződés az új piacok megszerzésének reményében a fiumei kikötőn áthaladó magyar forgalom fejlesztését tűzte ki célul. Az egyezménynek köszönhetően 1935. április 20-án létrejött a Fiumei Magyar Királyi Fővámhivatal.²³ Az erőfeszítések szerény eredményeket hoztak, 1936-tól növekedésnek indult a kikötőn áthaladó magyar export, elsősorban a gabona, a szarvasmarha és egyéb élelmiszerek területén.²⁴

¹⁷ *Ablonczy* 2018. 177–179. o.

¹⁸ *Erdősi* 2022. 58–60. o.

¹⁹ *Pelles – Zsigmond* 2020. 309. o.

²⁰ 1912-ben a Cunard Line vállalat hajóin 23 001 kivándorló hagyta el Fiumét. *Erdősi* 2022. 196–197. o.

²¹ Az Olaszország és Magyarország között 1927–1928-ban megkötött kétoldalú kereskedelmi szerződésekről lásd *Hamerli* 2018a. 73–76. o.

²² *Bali* 2014. 156–158. o.

²³ Az egyezmény szövegét közli: *Juhász* 2020. 505. o.

²⁴ *Futó* 1942. 710–718. o.

Az 1934–1936-os évek átlagát tekintve Fiume vasúti forgalmának közel egynegyede Magyarországgal bonyolódott.²⁵

Trieszt továbbra is lényegesen nagyobb összforgalommal rendelkezett, több mint háromszorosan túlta felül Fiuméét. 1935-ben Genova tízszer több árut kezelt, de az olasz kikötők közül Velence, Savona, Nápoly és Civitavecchia is jelentősen nagyobb forgalmat bonyolított, mint Fiume.²⁶ A jugoszláv határ által körülölelt kikötőváros nem tudott versenyre kelni a megfelelő háterszággal rendelkező többi itáliai várossal, a trianoni Magyarország pedig nem tudott elég árucikket szállítani a kikötő felvirágoztatásához. Jugoszlávia nagy erővel fejlesztette a szomszédos Sušak kikötőjét, a Baross-kikötő a délszláv állam egyik kapujává vált, eltérítve a Fiumébe tartó horvátországi árucikkek legnagyobb részét.²⁷

A két háború közötti időszakban lassan magához térő tengeri kereskedelem mellett a város lakossága egyre inkább az iparból élt. A magyar korszakban kiépített üzemek többsége tovább működött, közülük kiemelkedett a kőolajfinomító, a dohánygyár, a papírgyár, a torpedógyár, vagy az egykori Ganz-Danubius hajógyár, ahol a SZENT ISTVÁN csatahajó is épült. Ez utóbbi üzem immár Cantieri Navale del Quarnaro néven több megrendelést kapott a korszakban. Fiumében a húszas–harmincas években 8 romboló, 9 torpedónaszád és 2 tengeralattjáró készült el, nagyobb hadihajók építésére azonban nem került sor. Jellemző, hogy a városról elnevezett 11 500 tonnás FIUME nehézcirkálót 1929 és 1931 között a rivális Triesztben építtette meg az olasz haditengerészet.²⁸

A határra szorult városból nem lehetett hadikikötőt kialakítani, a potenciális ellenségnek tekintett Jugoszlávia közelsége miatt csak időnként látogatták meg a Regia Marina²⁹ egységei. Az 1935-ig Itáliával baráti viszonyban lévő Nagy-Britannia flottája időnként udvariassági látogatást tett Fiumében. Ez történt 1934 szeptemberében is, amikor Andrew Browne Cunningham³⁰ admirális horgonyzott le a COVENTRY cirkálóval és egy romboló-flottillával a városnál.³¹ Az olasz hadiflotta adriai fő bázisa az Osztrák–Magyar Monarchiától örökölt, kiváló adottságokkal rendelkező Pola (Pula)

²⁵ Juhász 2020. 316. o.

²⁶ Várszeghy 1937. 365. o.

²⁷ A fiumei kikötő az utolsó „békeévben”, 1939-ben 953 520 tonnás forgalmat ért el (ebből az import 521 479, az export 432 042 tonna volt), ezzel elérte a legnagyobb árumennyiséget az olasz uralom alatt. Az új riválisként jelentkező sušaki kikötő ugyanakkor 568 775 tonnás összforgalmat tudott felmutatni (243 512 tonna kirakott és 325 263 tonna induló áruval). Vö. Povijest grada Rijeke [é. n.]

²⁸ Fiumében épült meg 1924 és 1932 között a DANIELE MANIN, FRANCESCO NULLO, ALVISE DA MOSTO, GIOVANNI DA VERAZZANO, ANTONIO PIGAFETTA, NICOLO ZENO, BALENO, FULMINE romboló, valamint a RUBINO és TOPAZIO tengeralattjáró. Fraccaroli 1968. 29–133. o.

²⁹ Az olasz Királyi Haditengerészet.

³⁰ Andrew Browne Cunningham (1883–1963), a második világháború legsikeresebb brit tengernagya, 1939 és 1943 között a brit földközi-tengeri flotta parancsnoka, 1943-tól 1946-ig a haditengerészet vezérkari főnöke (*First Sea Lord*) volt.

³¹ Cunningham 1951. 164–165. o.

lett. A Fiumei-öbölben létezett egy hidroplán-bázis is,³² amelyet korlátozott mértékben polgári és katonai célokra egyaránt használtak.³³

A kikötőváros a háború első időszakában

A világháború 1939. szeptemberi kitörése közvetlenül még nem érintette a város forgalmát. Az olasz mellett a magyar tengerhajózást is zavarta ugyanakkor a britek által a Földközi-tengeren kiépített tengeri blokád, amellyel a Harmadik Birodalom nyersanyagellátását, a Németországnak szánt tiltott árut (*contraband*) igyekeztek feltartóztatni.³⁴ Az angol földközi-tengeri flotta hadihajói átkutatták a Magyarországra számúra árut szállító hajókat is, és sok esetben lefoglalták a gyanúsnak ítélt szállítmányokat. Az így megnehezült tengeri szállításon nem sokat enyhített, hogy a brit hatóságok különleges engedélyével (ún. *navicert*) az importőrök továbbszállíthatták a nem feketelistás (német érdekeltségű) termékeket. Az ilyen árut kísérő úti okmányt a származási helyen működő brit konzulátus állította ki, és segítségével átjuthattak a tengeri ellenőrzésen az importszállítmányok.³⁵ Nehezítette a helyzetet, hogy az olasz kikötőkben működő helyi hatóságok a hazánknak szánt áruk jelentős részét lefoglalták, így 1940 tavaszára tekintélyes mennyiségű áru torlódott fel Triesztben és Fiumében. A kaotikus állapotok megoldására küldték ki 1940 márciusában Szeibert Lajos³⁶ kapitányt külkereskedelmi megbízottként Triesztbe. Szeibertnek az angol konzulátusok és az olasz vámhatóságok által lefoglalt és zárolt javak tekintélyes részét sikerült felszabadítania, tevékenységének köszönhetően a kikötőkben rekedt magyar tulajdonú áruk 90%-át el lehetett szállítani.³⁷

A háborús körülmények egyre jobban megnehezítették a földközi-tengeri hajózást. Az 1939-es évben hazánk Fiumén keresztül zajló tengerentúli importja majdnem elérte a 98 000 tonnát, a következő évben a magyar behozatal már csak 36 000 tonnát tett ki. A háború okozta visszaesés kevésbé volt drámai az export esetében, az 1939-es 154 000 tonnás adat 1940-re mindössze 146 000-re esett vissza. Külön érdekesség, hogy ekkor Fiume a magyar behozatal tekintetében megelőzte az örök rivális Triesztet. Az európai háború kitörése rövid időre megnövelte Fiume szerepét, hazánk tonnában

³² 1939 júniusában Mussolini is hidroplánnal látogatta meg a kikötővárost. Povijest grada Rijeke [é. n.] Az 1930-as évek végén Fiumét Polával és Velencével kötötte össze rendszeres repülőjárat.

³³ Fiume légi forgalmának csekélységét jelzi, hogy 1935-ben mindössze 759 utas használta, 4990 kilogramm poggyással. Ugyanebben az évben a kikötőben 154 137 utas fordult meg. *Várszeghy* 1937. 365. o.

³⁴ A korszak magyar tengerhajózásáról lásd *Juba* 1993.; *Zsigmond* 2010a. 45–52. o.; *Uő* 2010b. 26–33. o.; *Réti* 2021. 224–232. o.

³⁵ *Juhász* 1982. 211–213. o.

³⁶ Szeibert Lajos (1893–?), tengerészkapitány, 1907 és 1911 között a fiumei tengerészeti akadémia (*Nautica*) növendéke, 1914-ben tengerészhadnagy, az 1920-as években az Atlantica társaság kapitánya, majd a csepeli Magyar Királyi Nemzeti és Szabadkikötő főfelügyelője volt. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 349. o.

³⁷ MNL OL K 99, 68. cs. 1227/1941.

számított tengeri exportjából 1939-ben 18, a következő évben már 41%-kal részese-
dett. E hirtelen aránynövekedés leginkább az észak-német kikötők háború miatti lezá-
rásának, illetve az összforgalom felére csökkenésének köszönhető. Fiume részese-
dését az Olaszországba szállított búza növelte meg, ez a termény adta 1940-ben az összes ki-
vitt áru négyötödét. Az import terén Fiume kiemelkedett a többi európai kikötő közül,
Magyarország tengerentúli behozatalából 1939-ben 38, 1940-ben pedig 34%-kal része-
sült, így Trieszt mellett a legfontosabb importkikötőnké vált.³⁸

Olaszország 1940. június 10-én hadat üzent Nagy-Britanniának, ezzel gyakorlati-
lag Fiume előtt lezárult a tengeri forgalom lehetősége a nem Adria-parti országokkal.
A mediterrán térségben zajló harcok elvágták a kikötőt a hagyományos kereskedelmi
partnerektől.³⁹ A várost a növekvő hadi szállítások és az ipari termelésben megfigyel-
hető háborús konjunktúra tartotta életben. Az adriai kikötők különösen fontos szerepet
játszottak az 1940 októberében kirobbant olasz–görög háború következtében megélén-
külő, Albániába irányuló utánpótlás szállításában. A rendkívüli körülmények között
nem tartottak népszámlálást, az 1940-es becslés szerint 60 892 főre nőtt a népesség,
majd 1942-ben a háborús ipari konjunktúra hatására a lélekszám 62 023 fővel tetőzött.⁴⁰
Ezt követően a háborús állapotok és az 1943-tól meginduló szövetséges bombázások
a népesség ismételt csökkenéséhez vezettek.

Olaszország háborúba lépését követően Belgrád számított Mussolini támadására,
ezért a jugoszlávok az olasz határ mentén komoly erődítési munkálatokat folytat-
tak. Bartók László⁴¹ zágrábi magyar konzul 1940 júliusában készített jelentése sze-
rint Sušaktól észak felé a Gorski Kotar régió területén Delnicéig erődítési körgyűrűket
létesítettek tankcsapdákkal és drótsövényekkel. Ugyanakkor a katonai készülődéssel
párhuzamosan Belgrád a délszlávok harci morálját olaszellenes érzelmekkel igyekezett
erősíteni.⁴² Az Itália irányában hagyományosan erős délszláv ellenszenv egyik fontos
oka a Fiume hovatartozásáról szóló több mint két évtizedes vita volt. Növelte a feszült-
séget, hogy Róma támogatta a szélsőséges usztasa⁴³ csoportokat, amelyek fő célkitűzé-
se a független Horvátország megteremtése volt. Ez a rossz viszony csak a német diplo-
mácia erőteljes fellépésének köszönhetően enyhült.

³⁸ Pap 1941. 225–235. o.

³⁹ Futó 1942. 721–722. o.

⁴⁰ Mattiuz 2006. 95. o.

⁴¹ Bartók László (1896–1963), hivatásos diplomata. Varsóban, Prágában, Belgrádban teljesített szolgál-
latot, majd a pozsonyi konzulátust vezette. Magyarország népszövetségi delegációjának helyettes ve-
zetője 1936 és 1939 között. Konzul, főkonzul, majd első beosztott Zágrábban az 1939 és 1944 közötti
időszakban. 1944-ben lemondott, 1945–1946-ban a párizsi békeelőkészítő bizottságban tevékenyke-
dett. 1947-ben nyugatra emigrált. Martonyi 2018. 684–685. o.

⁴² MNL OL K 63, 144. cs. 105/pol. 1940.16/5.

⁴³ A horvát usztasa („felkelés”) mozgalom (hivatalos nevén Usztasa – Horvát Forradalmi Mozgalom)
erőszakos módszerekkel igyekezett elérni a független horvát állam kiszakadását a királyi Jugoszlá-
viából. Az usztasa terroristákat Olaszország mellett titokban Magyarország is támogatta az 1930-as
években. Sokcevičs 1997. 61–65. o.

Hitler nyomására 1941. március 25-én Jugoszlávia belépett a háromhatalmi egyezménybe, de két nappal később angol támogatással katonai puccsot hajtott végre Belgrádban.⁴⁴ Az új vezetés kiléptette a délszláv királyságot az egyezményből. Ez a váratlan esemény kényszerítette arra a tengelyhatalmakat, hogy az eredetileg Görögország ellen felvonultatott erőikkel lerohanják Jugoszláviát is.⁴⁵ A kibontakozó háborús feszültségre való tekintettel március 31-én Temistocle Testa⁴⁶, Carnaro tartomány prefektusa elrendelte a civil lakosság kitelepítését Fiuméből. Átmenetileg közel 47 000 ember hagyta el a várost és környékét, és települt át Olaszország belsejébe, elsősorban az isztriai üdülővárosokba és Veneto tartományba. A harcok elmúltával, már április folyamán döntő többségük visszatért.⁴⁷

Hitler és Mussolini döntésének köszönhetően 1941. április 6-án a kikötőváros a frontvonalba került. Az olasz 2. hadsereg Vittorio Ambrosio⁴⁸ tábornok vezetésével felsorakozott a jugoszláv határ mentén, összesen 15 hadosztállyal és 250 000 katonával.⁴⁹ A délszláv államba beékelődő Fiume értelemszerűen jó kiindulási pontot biztosított a fasiszta haderő támadásához. Az említett polgári kitelepítés azonban késleltette a hadsereg felvonultatását az Isztriával csak keskeny korridorról összekötött Fiumébe, így az olasz támadás ebből az irányból nem kezdődhetett meg a németekével egyszerre.

A balkáni német villámháború során Slavko Kvaternik⁵⁰ usztasa vezető április 10-én kikiáltotta Horvátország függetlenségét, a délszláv állam pedig alig két hét alatt összeomlott.⁵¹ Az olasz hadsereg kihasználta a német katonai sikereket, Ambrosio 2. hadserege a horvát függetlenség kikiáltásának másnapján, április 11-én kelt át a Fiumara folyón. Sušak városát minden ellenállás nélkül foglalták el, a széteső jugoszláv királyi hadsereg harc nélkül visszavonult a hegyekbe.⁵² Olaszország nemcsak Sušakot szerezte meg, hanem április közepéig megszállta a teljes jugoszláv tengerpartot, mélyen benyomult Dalmáciába és Horvátországba, valamint Boszniába is. Az olasz okkupáció nagyjából a Dinári-hegység fő vonulatáig terjedt ki, ezen túl Németország látta el a megszálló feladatokat. A balkáni hadjáratot követően Olaszország jelentős annexiókat hajtott

⁴⁴ *Onslow* 2005.

⁴⁵ *Churchill* 1989. 474–484. o.

⁴⁶ Temistocle Testa (1897–1949), olasz fasiszta politikus, 1938 és 1943 között Fiume tartomány prefektusa, majd Szicília főbiztosa, később Róma prefektusa lett. 1943 szeptembere után az Olasz Szociális Köztársaság szolgálatába állt. A háború után elítélték is internálták, 1949-ben öngyilkos lett. https://en.wikipedia.org/wiki/Temistocle_Testa (A letöltés időpontja: 2024. január 17.)

⁴⁷ Povijest grada Rijeke [é. n.]

⁴⁸ Vittorio Ambrosio (1879–1958), olasz tábornok, 1939-től az olasz 2. hadsereg parancsnoka. 1942–1943-ban vezérkari főnök, Mussolini bukása után Pietro Badoglio miniszterelnök (lásd 76. jegyzet) mellé állt, 1945-ben nyugdíjazták. *Kindl* 2016. 40. o.

⁴⁹ *Zita* [é. n.]

⁵⁰ Slavko Kvaternik (1878–1947), horvát usztasa tábornok és politikus, 1941. április 10-én bejelentette a Független Horvát Állam megalapítását. Az újonnan létrehozott államban hadügyminiszter lett, majd 1943-ban nyugdíjba vonult. 1947-ben háborús bűnösnek kivégezték. *Hamerli* 2018a. 223. o.

⁵¹ *Sokcevićs* 1997. 63. o.

⁵² A jugoszláv összeomlásról lásd *Keegan* 2019. 143–148. o.

vége, így bekebelezte Szlovénia déli, egykori krajnai részét (Lubiana tartomány néven), valamint Dalmácia jelentős területeit, számos adriai szigetet, illetve Cattaro (Kotor) környékét.

Az olasz államhoz csatolták Sušakot, így az egykori Baross-kikötő ismét egyesülhetett a fiumei kikötővel, és a Fiumara folyó megszűnt államhatár lenni.⁵³ A város jobb védelmének és nagyobb hátszágának biztosítása érdekében az 1941. május 18-ai olasz–horvát egyezmény alapján Fiume (vagy más néven Carnaro) tartományt jelentősen megnagyobbították. A hozzácsatolt 1382 km² révén területét több mint kétszeresére növelték, a korábban Jugoszláviához tartozó Castua (Kastav), Sušak, Čabar és Delnice kerülete, Buccari (Bakar) városa, valamint Veglia (Krk) és Arbe (Rab) szigete ettől kezdve fiumei közigazgatás alá került.⁵⁴

A horvát közvéleményben rendkívül népszerűtlen volt a területek átengedése, Zágráb ugyanis beleegyezett a tengerpart jelentős részének és az összes fontos kikötőnek az elvesztésébe. Ráadásul a horvátok kénytelenek voltak elfogadni a tengelyhatalmak megszállását, és államfőnek ismerték el a Savoyai-házból származó Aimone spoletói és aostai herceget.⁵⁵ Az új uralkodó II. Tomiszláv néven 1941. május 18-án lépett a horvát állam trónjára, de ténylegesen soha nem vett részt az ország irányításában.

Jugoszlávia összeomlásának napjaiban a magyar kormány nemcsak az elszakított Délvidék katonai visszaszerzésére koncentrált, hanem komoly figyelmet fordított egy lehetséges fiumei adriai kijárat megszerzésére is. Ezt tükrözte, hogy a jugoszláviai magyar bevonulás megindítása után nem sokkal a kormány legfelső szinten tárgyalt a hirtelen aktuálissá vált kérdésről. Bárdossy László miniszterelnök-külgügyminiszter az 1941. április 13-ai minisztertanácson kifejtette: „A horvát vezetők tudomására kellene hoznunk, hogy Magyarországnak feltétlen életérdeke az, hogy az Adrián tengeri kikötőt kapjon. Ehhez vezető utunk biztosítása érdekében péage-jogokat kell kapnunk a Gyékényes–Zágráb–Fiume, valamint a Csáktornya–Pragerhof vasúti vonalon, sőt ezen az utóbbin igen messze menő jogot arra, hogy a forgalmat magyar személyzettel és magyar szerelvényekkel bonyolíthassuk le.”⁵⁶

⁵³ 1941. április 28-án az olasz megszálló erők által végzett népszámlálás Sušak lakosságát 18 029 főben rögzítette, köztük 16 354 horvátot (91%), 503 szlovént (3%), 125 szerbet, 100 zsidót és 947 (5%) egyéb nemzetiségűt számláltak. A két város együttes népessége ekkor körülbelül 80 000 főt tett ki. Povijest grada Rijeke [é. n.]

⁵⁴ Az 1941. május 18-án Rómában aláírt határrendezési egyezményről lásd *Becherelli* 2012. 114–115. o.

⁵⁵ Aimone Roberto Margherita Maria Giuseppe di Savoia (1900–1948), Spoleto hercege, Aosta 4. hercege, a Savoyai-ház tagja. 1941. május 18-ától II. Tomiszláv néven horvát király. Olaszország kapitulációját követően az usztasák megfosztották trónjától, és 1943. szeptember 11-én lemondott. A háború után Argentínába emigrált, ott halt meg 1948-ban. *Hamerli* 2018a. 223. o.

⁵⁶ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1941. április 13. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=c532d378-b6df-4579-8082-7db73918c66c> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.) 5–6. o.

A délvidéki hadművelet napjaiban felmerült, hogy Sušak településen Magyarország számára szabad zónát és raktározási jogokat kell biztosítani.⁵⁷ Bartók László zágrábi magyar konzul már 1941. április 18-án felvetette az usztasa vezetőknek, hogy hazánk Sušak városában szabad kikötői jogot kér. A várost az olaszok ekkor már megszállták, majd hamarosan annektálták, így a horvátokkal nem volt értelme e kérdésben tovább egyezkedni. A kezdetben harmonikusnak induló magyar–horvát viszonyt nagyon gyorsan elmérgesítette a magyar honvédség által megszállt Muraköz hovatarozásának kérdése. Eleinte a Bárdossy-kormány hajlandónak mutatkozott átengedni a területet, sőt az 1941. április 13-ai minisztertanácson egy lakosságcsere lehetősége is felmerült, cserébe elvárták, hogy a sušaki kikötőben szabad zónát és raktározási lehetőségeket kapjon Magyarország. Jó ideig úgy tűnt, hogy a horvát többségű Muraköz átengedéséért Budapest különleges könnyítéseket kaphat az adriai átmenőforgalomban, beleértve az említett szabad kikötő lehetőségét is.⁵⁸ 1941. május 13-án Ante Pavelić⁵⁹, az usztasa Horvátország új vezetője a vitatott Muraközért cserébe arra is hajlandó volt, hogy a Sušak–Fiume vasútvonalon magyar kocsikkal és személyzettel bonyolódjon a forgalom.⁶⁰ A korábbi jugoszláv kikötőváros olasz bekebelezése azonban tárgytalanná tette a szabad kikötő kérdését. Részben ennek tudható be, hogy a magyar kormány álláspontja májusban megmerevedett, és nem volt hajlandó átadni a Muraközt a horvátoknak.

Két és fél hónapos sikertelen tárgyalás után a magyar vezetés lezártnak tekintette a Muraköz ügyét. Érdekes fényt vet a korabeli magyar gondolkodásmódra Sztójay Döme⁶¹ berlini követ érvelése, hogy miért nem valósítható meg a vitatott terület átadása.

„Itt a tengerhez való kijárat Magyarországra nézve életfontosságú kérdéséről van szó. Csak a Muraközön keresztül vezet oda út. Horvátország most Szlovákiával és Romániával olyan kapcsolatot teremtett, amely kisebb mértékben a korábbi kisantant feltámasztását jelenti. A magyar kormány nem teheti ki magát annak, hogy a tengerhez vezető kijárat a horvát kormány kezében legyen, amely nem barátságos érzelmű Magyarországgal szemben. Magyarországot két vasútvonal köti össze a tengerrel, éspedig:

- a, A Gyékényes–Zágráb–Károlyváros–Fiume vonal, amely teljes egészében horvát területen halad;
- b, A Csáktornya–Pragerhof–Laibach–San Pietro del Carso–Fiume–Trieszt vonal, amelyből 50 km a Muraközön át, onnan tovább pedig német és olasz területen halad.”⁶²

⁵⁷ A. Sajti 1985. 4. o.

⁵⁸ Liptai 1986. 80–81. o.

⁵⁹ Ante Pavelić (1889–1959), a horvát usztasa mozgalom egyik alapítója és vezetője, a második világháború során a Független Horvát Állam vezére (*poglavnik*). 1945-ben Argentínába emigrált, majd 1957-től Spanyolországban élt. *Sokcevičs* 1997. 63–64. o.

⁶⁰ A. Sajti 1987. 85–87. o.

⁶¹ Sztójay (Sztójakovics) Döme (1883–1946), diplomata és katona, 1935-től altábornagy, 1936–1944 között Magyarország németországi követe. A német megszállást követően 1944. március 22. és augusztus 29. között Magyarország miniszterelnöke. 1946-ban háborús bűnösneként kivégezték. *Martonyi* 2018. 673–674. o.

⁶² Liptai 1986. 148–149. o.

Sztójay érvelése szerint az ellenséges Horvátország nem biztosíthatja a szabad áthaladást a tengerhez, ezért szükséges a Muraköz megtartása, mivel csak ezen keresztül lehet vasúton, a horvát területeket kikerülve, kizárólag a tengelyhatalmak területét érintve Fiuméba és Triesztbe eljutni. E vasútvonal biztonságos használatára is hivatkozva a Bárdossy-kormány levette a napirendről a Muraköz visszaadásának lehetőségét, e döntés azután súlyosan megterhelte a magyar–horvát kapcsolatokat.

Miközben Zágrábbal teljesen megromlott a viszony, és a tárgyalások kudarcba fulladtak, a római magyar követség biztató híreket közölt Budapesttel. Villani Frigyes⁶³ magyar követ nem sokkal a jugoszláviai harcok lezárulta után, 1941. április végén sikeres tárgyalásokat folytatott az olasz külügyminiszterrel. Galeazzo Ciano biztosította a követet, hogy Magyarországnak Fiumében ad szabad kikötőt és a kikötőhelyhez vezető szabad áthaladási jogot.⁶⁴ 1941. október 28-án a magyar minisztertanács is foglalkozott a kikötővel, amikor Pándi Andor,⁶⁵ a Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat felügyelője kiküldéséről döntött. Pándi a fiumei Azienda dei Magazzini Generali (Általános Raktározó Vállalat) olasz céggel tárgyalt egy létesítendő magyar kereskedelmi kirendeltségről, amely a magyar kiviteli és beviteli forgalom céljából áruraktárakat tervezett bérelni a városban.⁶⁶ 1941 novemberében a szerződés aláírására a minisztertanács engedélyével Rómába utazott a magyar vállalat igazgatója, Bornemissza Félix⁶⁷ és Turchányi Elemér⁶⁸ tanácsos, ahol a megállapodást véglegesítették.⁶⁹

Ezek voltak az utolsó magyar gazdaságfejlesztési erőfeszítések a háború folyamán, amelyek eredményeként 1942 januárjában megnyílt a csepeli Szabadkikötő

⁶³ Villani Frigyes, báró (1882–1964), hivatásos diplomata. 1918-ban a fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóság titkára. Az 1920-as évektől bukaresti, majd párizsi követ, 1934 és 1941 között Rómában volt a magyar követség vezetője. 1941 júliusában nyugállományba helyezték. *Czetz – Szűts* 2018.

⁶⁴ *Juhász* 1982. 1089–1093. o.

⁶⁵ Pándi Andor 1938-tól a csepeli Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat főintézője, 1943-tól a pénzügyi főosztály főfelügyelője, 1942-től a fiumei fióktelep vezetője. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 349. o.

⁶⁶ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1941. október 28. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=92eccc9-b529-4f0f-9b03-558fd55a0d9d> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)

⁶⁷ Bornemissza Félix (1895–1969), a magyar Duna-tengerhajózás egyik megteremtője, 1935 és 1937 között a külkereskedelmi hivatal szakértője, 1937 és 1944 között a csepeli Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat igazgatója. 1944. október 15-én ifjabb Horthy Miklóssal együtt fogták el és hurcolták Mauthausenbe. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 675. o.

⁶⁸ Turchányi Elemér (1898–1971), az 1920-as években a pénzügyminisztérium vámszaki tisztje, 1941-ben tanácsos, osztályvezető és kereskedelmi megbízott, 1942-től a csepeli Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat főtanácsosa. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 349. o.

⁶⁹ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1941. november 10. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=8d397147-8d29-434d-bde3-aca08020eaa6> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)

fiumei fióktelepe.⁷⁰ A kezdeményezés nyilvánvalóan azt szolgálta, hogy a béke beköszöntével Fiume ismét a magyar tengerhajózás fő kikötője legyen. A háború kedvezőtlen alakulása, a földközi-tengeri polgári hajóforgalom szinte teljes leállása, majd a város hátrországában kibontakozó élénk partizánműködés azonban nem tette lehetővé, hogy e tervek valóra váljanak.

2. térkép: Fiume tartomány területi növekedése és a keleti olasz határ Jugoszlávia felosztása után, 1941 és 1943 között (Csákvári Kristóf)

Fiume és a német megszállás

A város viszonylagos békében élte meg az 1943 szeptemberéig terjedő időszakot. A brit légerő észak-afrikai bázisai távol voltak ahhoz, hogy Fiume ipari létesítményeit érdekes legyen bombázniuk. A viszonylagos nyugalmat megzavarta, hogy a fasiszta hatóságok türelmetlenül erőltetni kezdték a frissen annektált területek olaszosítását. 1941. június 24-én Sušakban bevezették hivatalos nyelvként az olaszt, az utcák és terek horvát elnevezéseit eltüntették, a város új neve Sussa lett, a horvát nyelv tanítását pedig betiltották.

A Fiumében élő zsidóság jelentős része magyar származású és kötődésű volt, helyeztük az 1938-tól bevezetett olasz faji törvények miatt fokozatosan romlott. Nem meglepő, hogy a háború kitörése után egyre többen kívánták elhagyni a várost. A körülbelül száz főből álló magyar zsidó kolónia tagjai Csíkszentmihályi Alfréd⁷¹ konzulhoz fordultak, hogy segítsen a visszahonosításban, illetve útlevelek kiadásával a hazatelepülésben. A konzul igyekezett támogatni őket a biztonságosabbnak ítélt Magyarországra való eljutásban, ám sajnálatos módon a budapesti hatóságok ezt az esetek többségében megakadályozták.⁷²

A város nyugalmit 1941 novemberében zavarta meg először a környéken meginduló ellenállási mozgalom. Ekkor került olasz fogságba az első három horvát nemzetiségű partizán, akiket december 5-én kivégeztek a trsati temetőnél. 1942 folyamán fokoza-

⁷⁰ Juhász 2020. 316. o.

⁷¹ Csíkszentmihályi (Hauszenblasz) Alfréd (1889–1962), diplomata, 1931 és 1944 között Fiume utolsó magyar királyi konzulja, a háború után magyar ügyvivő. 1946 és 1948 között Olaszországban, 1956-tól Belgiumban élt. Kindl 2016. 168. o.

⁷² Ablonczy 2018. 180–181. o.

tosan eszkalálódott a partizánok tevékenysége a Fiume tartományhoz csatolt szintiszta horvát falvakban. 1942. április 24-én Temistocle Testa fiumei tartományfőnök a környező hegyekben felerősödő partizánvétekezésre válaszul utasította az olasz szárazföldi haderőt, hogy megtorlásokat hajtson végre a polgári lakosság ellen. A városhoz közeli Kastav lett az elcsatolt területek partizánvétekezésének fellegvára, környékén különösen erős ellenállás bontakozott ki. Az olasz katonákat érő támadásokra válaszul következtek a megtorló intézkedések: 1942. május 30-án Jelenjében 14 embert lőttek le, június 26-án 13 civilt végeztek ki, szeptember 6-án 12 túszt ejtettek a Kastav környéki apró településeken. Július 1-jén egyetlen megtorló akcióban 120 embert öltek meg Podhumban (az olasz források szerint a civil áldozatok száma 92 volt).⁷³ Az olasz rendteremtési kísérletek során az érintett falvakat felgyújtották és lerombolták, az életben maradt polgárokat pedig olasz koncentrációs táborokba telepítették.⁷⁴ A fasiszta hatóságok kemény intézkedései nem hozták meg a várt eredményt, a közbiztonság tovább romlott Fiume környékén. A zágrábi magyar követség szerint a horvátországi „bandaháború” már olyan méreteket öltött, hogy az a tehetetlen usztasa kormány mellett a tengelyhatalmak megszálló erőit is nehéz probléma elé állította. A partizánok küzdelmének eredményességéhez a brit tengeralattjárókon és repülőgépeken szállított egyre fokozódó utánpótlás is hozzájárult.⁷⁵

1943 júliusában a sorozatos olasz katonai kudarcok Észak-Afrikában, a keleti fronton, majd Szicíliában elvezettek Mussolini bukásához. Az újonnan alakult, Pietro Badoglio⁷⁶ vezette kormány szeptember 8-án bejelentette Olaszország kilépését a háborúból, és az átállást az angolszász hatalmak oldalára. E lépés súlyos következményekkel járt a város lakói számára. A kapituláció hírére teljes zűrzavar alakult ki a balkáni olasz megszálló erők körében, a katonák tömegesen dezertáltak, és hatalmas mennyiségű hadianyag került a Josip Broz Tito⁷⁷ vezette kommunista partizánok kezébe. Két olasz hadosztály átállt a jugoszláv felkelők oldalára, és az év végére már 300 000 fegyveres ellenállóval kellett megküzdenie a német hadvezetésnek.⁷⁸ Hitler gyors katonai ellenlépéseinek köszönhetően az olasz 2. hadsereg vezérkara Ljubljánában (Lubiana) német fogásba került. Szeptember 9-étől 14-éig egy olasz katonai bizottság (*Comitato Militare*

⁷³ Az olasz ellenakciók keretében 1942. szeptember 1-jén a szomszédos Klana mellett meggyilkolták a kommunista partizán hajógyári munkást, Viktor Lenacot, aki a ma is létező rijekai hajógyár névadója lett az 1948-as államosítás után. *Juhász* 2020. 319. o.

⁷⁴ Povijest grada Rijeke [é. n.]

⁷⁵ MNL OL K 63, 147. cs.

⁷⁶ Pietro Badoglio (1871–1956), olasz katonatiszt és politikus, a Fasiszta Nagytanács tagja, az 1935–1936-os etiópiai háború idején az olasz haderő főparancsnoka. 1943 júliusában aktív szerepet játszott Mussolini megbuktatásában, ezt követően III. Viktor Emánuel miniszterelnöknek nevezte ki. Badoglio 1943 szeptemberében fegyverszünetet kötött az angolszászokkal, majd Brindisiben rendezkedett be a szövetséges hatalmak védelme alatt. 1944. június 18-án mondott le a miniszterelnökségről, a háború után visszavonult a politikai élettől. *Hamerli* 2021.

⁷⁷ Tito életéről lásd *Polonyi – A. Sajti* 2000. 163–207. o.

⁷⁸ *Major* 2005. 62–63. o.

Italiano) működött Fiumében, Gastone Gambara⁷⁹ tábornok vezetésével. Gambarát eredetileg a Badoglio-kormány küldte Fiumébe, hogy segítsen a németekkel szembeni ellenállásban. A fasiszta érzelmű tábornok a drámai helyzetben kemény intézkedésekkel sikeresen megszervezte a város védelmét, összegyűjtötte a szökésben lévő olasz katonákat, és a németekkel kötött megállapodásokkal sikerült megakadályoznia, hogy Fiume csatatérré változzon.

Gambara együttműködött a Kaspar Völker⁸⁰ ezredes irányítása alatt szeptember 14-én bevonuló német csapatokkal az olasz szuverenitás legalább formális megőrzése érdekében. A kapitulációt Horvátország arra kívánta felhasználni, hogy az 1941-ben átengedett területeket visszaszerezze Rómától. Ez Dalmácia esetében sikerrel is járt, némi népszerűséget szerezve az usztasa kormánynak. Azonban Gambara tevékenységének is köszönhető, hogy a horvátok nem tudták kiterjeszteni hatalmukat a Fiume mögötti, 1941-ben anektált területekre, ugyanis az olasz tábornok Mussolini újonnan alakuló Olasz Szociális Köztársaságának (Salò Köztársaság) a szolgálatába állt. A németek azzal is igyekeztek erősíteni az új bábállam helyzetét, hogy továbbra is olasznak ismerték el Fiumét és környékét. Az általános zűrzavart kihasználva Sušakot átmenetileg elfoglalták ugyan a partizánok, de szeptember 15-én a német 71. gyalogos hadosztály és a Mussolini mellett kitartó olasz fasiszta erők rövid harc után visszahódították azt.

Hivatalosan a kikötőváros Olaszország része maradt, ugyanakkor a németek felállították a trieszti központú Adriai Tengeremlék Katonai Övezetet (*Operationszone Adriatisches Küstenland*), és ide tartozott Friuli (Udine), Gorizia (Görz), Trieszt, Isztria, Ljubljana (Lubiana, Laibach) és Fiume tartomány, Sušak, Kastav és Krk (Veglia) területével együtt.⁸¹ A különleges katonai terület parancsnoka 1943. szeptember 29-étől egészen a háború végéig Friedrich Rainer, Karintia korábbi *Gauleitere* lett.⁸²

⁷⁹ Gastone Gambara (1890–1962), olasz tábornok, részt vett a spanyol polgárháborúban, harcolt az olasz–görög háborúban, valamint Észak-Afrikában. 1942 decemberétől a jugoszláv területek megszállásában tevékenykedő olasz XI. hadtest parancsnoka lett, ilyen minőségben számos szlovéniai és horvátországi háborús bűntett köthető a személyéhez. Az 1943-as fordulat során kitartott Mussolini mellett. A háború után minden katonai rangjától megfosztották, és 1947-ben Spanyolországba emigrált. 1952-ben visszatért Olaszországba, a jugoszláv hatóságok sikertelenül kérték a kiadatását. <https://generals.dk/general/Gambara/Gastone/Italy.html> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)

⁸⁰ Kaspar Völker (1894–1966), katonatiszt. Eredetileg a német császári haditengerészetben szolgált, az első világháború után elbocsátották a flottától és a rendőrség állományába került. 1935-től a Wehrmacht tisztje, 1942-től ezredparancsnok, 1945-ben vezérőrnagyként hadosztályparancsnok. 1945 és 1950 között szovjet hadifogságban volt. <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/V/VoelkerK.htm> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)

⁸¹ Pándi 1997. 462–463. o.

⁸² Friedrich W. Rainer (1903–1950), osztrák származású náci politikus, 1938-ban Salzburg, 1941-ben Karintia náci kerületi vezetője (*Gauleiter*) 1943 őszétől irányította az Adriai-tengeremléket az 1945-ös összeomlásig. 1947-ben kiadták a jugoszlávoknak, akik 1950-ben mint háborús bűnöst kivégezték. https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Rainer (A letöltés időpontja: 2024. január 23.); Italy. World Statesmen. <https://www.worldstatesmen.org/Italy.htm#Trieste> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)

A német uralom és Fiume angolszász bombázása

A német hatóságok a szeptemberi bevonulás után azonnal lefoglalták a Cantieri Navale del Carnaro hajógyárban épülő olasz hadihajókat. Az 1120 tonnás ARIETE-osztályú torpedónaszádok közül a félig kész állapotban lévő SPICA TA 45 néven, a STELLA POLARE pedig TA 36 néven került a német haditengerészet szolgálatába. A FIONDA és BALESTRA (TA 46 és TA 47) a nyersanyaghiány miatt soha nem készült el, mindkettő a sólyán állva áldozatául esett az 1945. februári nagy légitámadásnak.⁸³

A fiumei zsidóság helyzete 1943 őszétől vált igazán tragikussá.⁸⁴ Az Adriai Tenger-mellék Katonai Övezet új SS-vezetője, Odilo Globocnik⁸⁵ irányításával itt is megkezdődött a „végső megoldás” kivitelezése. November és december folyamán a fiumei és abbáziai zsidók bankbetéteit zárolták, majd minden vagyonukat elvették. 1943. december 11-én a magyar hatóságokat felszólították, hogy távolítsák el a magyar állampolgárságú személyeket a partvidék teljes területéről. Ezt követően, 1944 januárjában elkezdődött a Fiumében maradt zsidók deportálása. Összesen 317 zsidót szállítottak el a városból, további 53-at a szomszédos Abbáziából és Voloscából.⁸⁶ Trieszt zsinagógáját a németek kifosztották, majd felgyújtották. A város melletti Risiera di San Sabba koncentrációs táborán keresztül zajlott a vasúti szállítás, a döntően Auschwitzba került személyekből mindössze 46 tért vissza élve.⁸⁷

A holokauszt mellett súlyosan érintették a várost az angolszász légi erők pusztító bombatámadásai. A szövetségesek salernói partraszállásának köszönhetően Dél-Olaszországban sikerült olyan támaszpontokra szert tenniük Foggia közelében, amelyek már kiválóan alkalmasak voltak a Balkán elleni légi támadásokra. A brit Királyi Légierő (RAF) és az amerikai 15. Légi Hadsereg 1943 őszétől megkezdte Fiume szisztematikus stratégiai bombázását. Az elsődleges célpontok közé kerültek az olajfinomító mellett a hajógyárak, a torpedógyár, a kikötői létesítmények, az itt horgonyzó német hadi- és kereskedelmi hajók, valamint a vasúti pályaudvar. A város elleni bombázások hasonlítottak a hazánkat ért támadásokhoz. Sok esetben ugyanazok a kötelékek támadták Fiumét, amelyeket 1944 áprilisától Magyarország ellen is bevetettek. A Foggia környéki kiindulási repülőterek is azonosak voltak, az Adriát átszelő útvonal sem sokban különbözött. Hasonló volt a munkamegosztás is, amely szerint a britek éjszaka,

⁸³ Fraccaroli 1968. 85–88. o.

⁸⁴ A fiumei zsidók helyzetéről lásd Capuzzo 2021.

⁸⁵ Odilo Lothar Ludwig Globocnik (1904–1945), trieszti születésű náci politikus, 1939 és 1943 között Lengyelországban volt SS és rendőri erők parancsnoka. 1943 szeptemberétől az Adriai-tengermelléken lett az SS és rendőri erők parancsnoka. Ilyen minőségében számos háborús bűntett köthető a nevéhez. A háború végén, hogy elkerülje a brit hadifogságot, öngyilkos lett. *Poprzeczny* 2004.

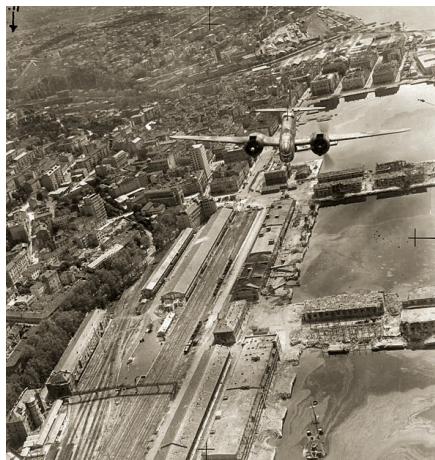
⁸⁶ Ablonczy Balázs kutatásai szerint Fiuméből 243 főt deportáltak, és közülük csak 19 tért vissza 1945-ben. *Ablonczy* 2018. 181. o.

⁸⁷ *Falk* [é. n.]

az amerikaiak nappal hajtották végre a támadásokat.

Az első, már stratégiainak nevezhető bombázásra 1943. november 30-án került sor, amikor amerikai B-24-es bombázók P-38-as vadászgépek kíséretében 26,5 tonna bombát dobtak le a kikötői létesítményekre.⁸⁹ 1944. január 7-én 27 darab B-17 bombázó 63 tonna bombát szórt a város nyugati részén található ipari övezetre. Nem sokkal később, január 21-én a brit 205. nehézbombázó csoport hajtotta végre a Fiume elleni legsikeresebb éjszakai bombázását. Összesen 43 repülőgép vett benne részt, és 72 tonna bombát dobtak le az olajfinomítóra, a gázüzemre, vasúti raktárakra és a Savoia-laktanyára. A tüzek két napon át tomboltak, a finomító teljesen megsemmisült, és a háború végéig leállt a termelés. A következő nagyobb akció február 24-én zajlott le, amelyben a 15. Légi Hadsereg 45 darab B-24 bombázója vett részt. E támadásban már komoly károk keletkeztek a lakónegyedekben is, a város gáz és villany nélkül maradt, 34 ember meghalt, és több száz polgár megsebesült.

1944. március 26-án 27 darab B-17-es és B-24-es bombázó 67,5 tonna bombát dobott le a kikötői létesítményekre, a hullámtörőkre és a mólókra. Hosszabb szünet után, július 1-jén az amerikai bombázók P-38-as vadászgépek kíséretében támadták a torpedógyárat.⁹⁰ Július 19-én következett be a RAF legerősebb éjszakai támadása, ebben 99 darab B-17-es és B-24-es repülőgép vett részt 263,5 tonnányi pusztító teher ledobásával.

1. kép: A fiumei kikötő 1944–1945-ös szövetséges bombázása⁸⁸

2. kép: Fiume bombázása (Australian War Memorial, C355608)⁹¹

⁸⁸ <https://www.mojarijeka.hr/wp-content/uploads/2011/03/Potopljen-Kiebitz.jpg> (A letöltés időpontja: 2023. január 17.)

⁸⁹ Carter – Mueller 1991. 256. o.

⁹⁰ Uo. 282. o.

⁹¹ <https://www.awm.gov.au/collection/C355608> (A letöltés időpontja: 2023. január 17.)

1944 novemberében a kikötőben horgonyzó, német személyzettel ellátott kereskedelmi és hadihajók váltak elsődleges célponttá. November 4-én lebombázták a kikötői létesítményeket, a hullámtörőt és a rakpartokat; a támadás során egy gőzös elsüllyedt, egy német hadihajó megsérült a dokknál. November 5-én a brit légi-erő 454. százada hajtott végre taktikai jellegű bombázást. A repülőgépek két egymást követő légitámadási hullámban elsüllyesztették a német KIEBITZ aknarakót és a TA 21 (ex-INSIDIOSO) torpedónaszádot.⁹² 1945. január 21-én folytatódott a város bombázása, ezúttal az amerikaiak P-38-as vadászbombázói újra a finomítót és a kikötői raktárakat pusztították.⁹³ Ugyanekkor nagy mennyiségű fegyvert és élelmiszert dobtak le a partizánoknak a város fölötti hegyekben. Február 15-én a RAF 205. csoportja két bevetésben támadta a szokásos célpontokat, ezúttal Abbáziát is komoly károk érték.

Több kisebb akció után, február 20-án következett be a legnagyobb repülőgéptámadás Fiume ellen, amikor 110 darab amerikai B-17-es és B-24-es bombázó 222,5 tonna bombát dobott le a hajógyárra és a belváros épületeire.⁹⁴ Február végén további súlyos amerikai támadások érték a sokat szenvedett várost.⁹⁵ Február 24-én a kikötő bejáratánál a dél-afrikai légierőnek (SAAF) sikerült elsüllyesztenie az utolsó még épségben levő nagyobb német hadihajót, a 4200 tonnás KUCKUCK (ex-VITTORIO LOCCHI) aknarakót.⁹⁶

A tavasz folyamán további kisebb, taktikai jellegű légitámadást hajtottak végre a szövetségesek a város létesítményei ellen, de ezek már meg sem közelítették a februári bombázások intenzitását. Az utolsó légitámadásra alig két héttel a város esete előtt, április 19-én került sor, ekkor elsősorban az elővárosok (pl. Kozala) váltak célponttá.

1944 januárja és 1945 tavasza között a szövetséges légierő harminc alkalommal bombázta Fiumét. Ebben az időszakban mintegy 570 szövetséges repülőgép több mint 1400 tonna bombát

3. kép: A Kuckuck aknarakó elleni dél-afrikai légitámadás⁹⁷

⁹² Rohwer – Hümmelchen 1974. 467. o.

⁹³ Carter – Mueller 1991. 601. o.

⁹⁴ Uo. 628. o.

⁹⁵ Uo. 316–317. o.

⁹⁶ Rijeka attack by SAAF 19 sqdn. 1945. Sinking of the “Kuckuck” 24/02/1945, Fiume (Rijeka), Yugoslavia. <https://saafww2pilots3.yolasite.com/rijeka-attack-by-saaf-19-sqdn-1945.php> (A letöltés időpontja: 2023. január 28).

⁹⁷ <https://saafww2pilots.yolasite.com/don-tilley.php> (A letöltés időpontja: 2023. január 17).

dobott le a városra, miközben meghalt 112 civil lakos, az ipari létesítményekben keletkezett hatalmas anyagi kár mellett 1700 lakóépület semmisült vagy rongálódott meg.⁹⁸

Végső csata a városért

1943 ősztől kezdve a partizánvétekenység Fiume környékén jóval intenzívebbé vált. A város feletti hegyek szinte teljes egészében Tito fegyvereseinek ellenőrzése alá kerültek. A szabotázsakcióknak köszönhetően időről időre megszakadt a vasúti összeköttetés mind Zágráb, mind Trieszt felé. Az ellenállási mozgalom sikere részben annak tudható be, hogy az olasz kapitulációval rengeteg fegyver és hadianyag került az ellenállás kezébe. Másrészt a szövetséges hadihajók fokozódó adriai jelenlétével és a dél-itáliai légitámaszpontok használatával egyre könnyebbé vált a partizánok utánpótlással való ellátása.⁹⁹ A német katonai hatóságok követték a korábbi módszereket, és a fiumei olasz fasiszta alakulatokkal együttműködve keményen megtorolták a partizánakciókat.¹⁰⁰

Az angolszász erők lassú olaszországi offenzívájával egy időben állandósult a németek félelme a szövetségesek esetleges észak-adriai partraszállásától. A balkáni partraszállás lehetősége miatt megerősítették a város védelmi rendszerét, különösen a Fiumarától keletre húzódó magaslatokat. 1944 őszén a szovjet hadsereg romániai és bulgáriai sikereit követően a német haderő általános visszavonulásba kezdett a Balkánról. A Tito irányította jugoszláv partizánok felszabadították egész Dalmáciát, és a következő év tavaszán délkelet felől megközelítették Fiumét.

A németek egy új védelmi vonalat alakítottak ki, amely a parttól egészen a Snežnik-csúcsig húzódott a Šmrika–Križišće–Plase–Fuzine vonalon, és Ingrid-állásnak (*Ingridstellung*) nevezték el. Az erődített támpontok kiépítését eredetileg a jugoszlávok kezdték el, majd az olaszok folytatták, végül 1943 ősztől a németek erősítették meg a nagyjából a Fiumarával párhuzamosan futó védelmi vonalat. A tapasztalt német tábornok, Ludwig Kübler¹⁰¹ lett a védelem vezetője. Ő irányította az 1944 szeptemberében felállított LXXXXVII. [97.] német hadtestet, amelynek magját a 237. gyalogos- és a 188. hegyihadosztály, valamint a Wehrmacht kötelékében harcoló horvátokból toborzott 392. gyalogoshadosztály alkotta.¹⁰² Emellett a városba szorultak a németekkel korábban együttműködő alakulatok, köztük egy szerb (csetnik) önkéntes hadtest,

⁹⁸ Povijest grada Rijeke [é. n.] A város második világháborús veszteségeiről lásd *Sobolevski* 2001. 509–523. o.

⁹⁹ A partizánok angolszász utánpótlásáról lásd *Warren* 1947. és *Leary* 1995.

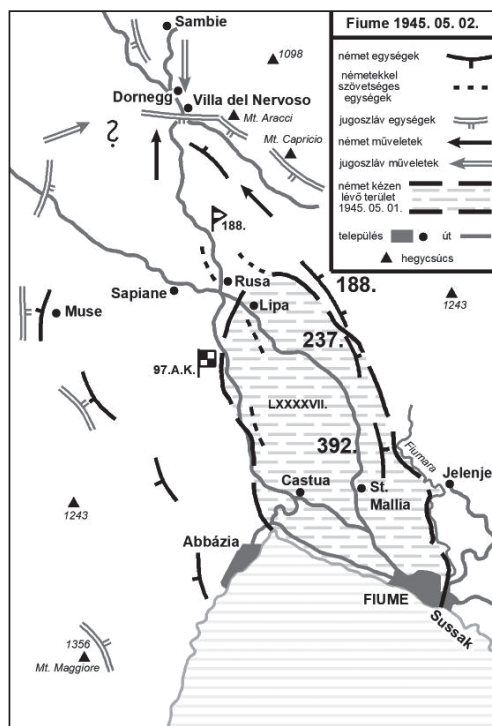
¹⁰⁰ A jugoszláv partizánvétekenységről lásd *Bailey* 1978. 74–151. o.

¹⁰¹ Ludwig Kübler (1889–1947), német altábornagy, korábban sikerrel harcolt Lengyelországban és Franciaországban, a Gibraltár ellen tervezett Felix-hadművelet vezetésére is őt jelölték ki a 49. német hegyihadtest élén. Részt vett Jugoszlávia és a Szovjetunió megtámadásában, a német hegyialakulatok egyik legkiválóbb parancsnokának számított, amikor 1943 őszén az adriai partvidékre vezényelték. *Kaltenegger* 2009.

¹⁰² *Schraml* 1962. 229–283. o.

az usztasa honvédség erői, és a Szlovén Nemzeti Gárda. E kollaboráns csapatok nem sok jót remélhettek a diadalmasan előrenyomuló partizánoktól, így a Fiuméért vívott csata hosszabb és véresebb volt a vártnál.¹⁰³

1945. április 16-án a jugoszláv 4. hadsereg megindította a fiumei (rijekai) hadműveletet, amelynek célja az említett város elfoglalása mellett az Isonzó folyó mielőbbi elérése volt. Jugoszláv részről különösen fontossá vált, hogy Trieszt felszabadítása során megelőzzék a Pó-síkság felől lendületesen előrenyomuló brit 8. hadsereget.¹⁰⁴ A Petar Drapšin¹⁰⁵ tábornok irányította jugoszláv erők sikerrel hatoltak előre Fiumétől délkeletre, és áttörték a német–olasz védelmi vonalakat. 1945. április 20-án a partizánalakulatok bevonultak Sušakba, másnap pedig a németek visszavonultak a Fiumara mögé, miközben minden hidat felrobbantottak. Az Ingrid-állás áttörése azonban nem ment ilyen egyszerűen, a jól beásott 217. gyalogoshadosztály megállította a jugoszlávokat. A német sikerhez hozzájárult a Triesztből idevezényelt 188. hegyihadosztály bevetése is. A friss erőkkel érkező Kübler még ellentámadásra is képes volt Klana környékén, és heves harcokban megállította a partizánereket. A váratlan erős ellenállás láttán Drapšin tábornok úgy döntött, hogy nyugat felől átkarolja a keményen védekező német helyőrséget. A Kvarner-öbölben fekvő és korábban elfoglalt Cres (Cherso) szigetéről a 9. jugoszláv hadosztály április 24–25-én partra szállt az isztriai Brsečnél, és elfoglalta Abbáziát. A délszláv alakulatok ezt követően tulajdonképpen kikerültek a Fiumében makacsul kitartó német erőket, és északnyugati irányban áttörték az Isztriai-félszigeten.

3. térkép: A fiumei csata vázlatos térképe, a helyzet 1945. május 2-án (Csákvári Kristóf)

¹⁰³ Schmidt-Richberg 1955. 131–138. o.

¹⁰⁴ A Fiuméért és Triesztért folytatott harcokról bővebben lásd Kaltenegger 1993.

¹⁰⁵ Petar Drapšin (1914–1945), bácskai születésű szerb katonatiszt, jugoszláv kommunistaként a köztársaságiak oldalán harcolt a spanyol polgárháborúban. 1941-től Hercegovinában, majd 1943-tól Szlavóniában irányította a partizán erők harcát. 1944 végétől Dalmáciában tevékenykedett, 1945. március 1-jétől az újonnan alakult jugoszláv 4. hadsereg parancsnokának nevezték ki. A háború után, 1945 novemberében halt meg – a korabeli hivatalos magyarázat szerint pisztolya véletlenül elsült a kezében, de más feltételezések szerint öngyilkos lett. <https://www.magyarorszo.rs/vajdasag/szabadka/a.6666/A-Petar-Drapsin-utca> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)

Fő céljuk Trieszt mielőbbi elfoglalása volt, ahova ekkor már közeledtek Velence felől az új-zélandi csapatok. Így történhetett meg, hogy május elsején már elfoglalták Triesztet, miközben a jóval keletebbre lévő Fiumében a németek még tartották magukat.¹⁰⁶

A teljesen körbezárt német 97. hadtest helyzete tarthatatlanná vált, ezért május 3-án Kübler kitört északi irányba Ljubljana és Karintia felé. A németek visszavonulásuk során elpusztították azt a keveset, ami a szövetségesek bombázásai során még épen maradt a városban. Felrobbantották a torpedógyárat, a hajógyárat és az olajkikötőt, megsemmisítették a város vízműveit és áramtermelő üzeimeit. A kikötői létesítményeket módszeresen felrobbantották, mind a 40 parti daru megsemmisült. A fiumei kikötőben lévő még úszóképes tucatnyi hajót szintén elsüllyesztették.

A kikötő szisztematikus lerombolása után a maradék német, olasz és szlovén egységek észak felé elhagyták Fiumét. A jugoszláv hadsereg május 3-án vette birtokba a romokban heverő várost. Kübler csapatai nem sokáig tudtak továbbnyomulni a Karszt-vidéken, május 7-én a teljesen bekerített 97. hadtest megmaradt körülbelül 16 000 katonája Illiriska Bistrica és Zagorje mellett kapitulált.¹⁰⁷ A keményen küzdő, de Fiumét túlságosan későn kiűrtő Kübler sebesülten fogságba esett, 1947-ben a jugoszlávok Ljubljánában mint háborús bűnöst kivégezték.

A várost nemcsak a katonák hagyták el, hanem a civil lakosság is tömegesen menekült az érkező kommunista partizánok elől. Legalább 25 000 olasz nemzetiségű lakos távozott Fiuméből 1945 után, mindezt jó okkal tették. A bevonuló partizánok valóságos hajtóvadászatot rendeztek a fiumei olasz közéleti vezetők ellen.¹⁰⁸ A fasisztákhoz kötődő vezetők mellett a fiumei autonómia olasz támogatóit is kivégezték, köztük volt Mario Blasich¹⁰⁹, Riccardo Gigante¹¹⁰, Gino Sirola¹¹¹ és Nevio Skull¹¹². A város körül számos tömegsír található, ahol a Tito katonái által kivégzetteket eltemették, ezek kö-

¹⁰⁶ A Fiume és Sušak körüli 1945-ös harcokról részletesen lásd *Butorović* 1975. 463–537. o.

¹⁰⁷ *Schraml* 1962. 279–282. o.

¹⁰⁸ A Fiumében és környékén lezajlott, olaszokat érintő kegyetlen leszámolásokról bővebben lásd *Sobolevski – Ballarini* 2002.

¹⁰⁹ Mario Blasich (1878–1945), fiumei születésű politikus, a fiumei Autonóm Párt egyik vezetője, a Fiumei Szabadállam belügyminisztere. 1922-ben a fasiszták puccsa elől átmenetileg a délszláv államba kellett menekülnie, majd 1924-től ismét Fiumében tevékenykedett orvosként. Az 1943-as fordulat után is ellenezte a város Jugoszláviához csatlakozását. Blasichot 1945. május 3-án éjszaka otthonában ölték meg a kommunista partizánok. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 296. o.

¹¹⁰ Riccardo Gigante (1881–1945), fiumei születésű irredenta és fasiszta politikus. 1919–1920-ban együttműködött D'Annunzióval, 1924-ben csatlakozott a fasiszta párthoz, 1930 és 1934 között Fiume polgármestere volt. 1943-ban kitarzott Mussolini mellett, ekkor öt hétig Fiume tartomány vezetőjeként tevékenykedett. 1945. május 3-án a jugoszláv hadsereg bevonulása ellenére Fiumében maradt – azonnal letartóztatták, és másnap kivégezték egy Kastav melletti erdőben. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 417. o.

¹¹¹ Gino Sirola (1885–1945), fiumei politikus, ügyvéd. 1943-ban csatlakozott az Olasz Szociális Köztársasághoz, Mussolini Pola (Pula) polgármesterének nevezte ki. 1945. május 3-án elfogták a jugoszláv partizánok Triesztben, visszavitték Fiumébe, ahol kivégezték. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 625. o.

¹¹² Nevio Skull (1903–1945), fiumei politikus és üzletember. 1943 szeptemberében a kommunista partizánok sikertelenül próbálták meg rávenni, hogy támogassa a város Jugoszláviához csatlakozását. 1945. május 3-án letartóztatták és agyonlőtték. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 627. o.

zül legújabbán Kastavban fedeztek fel egyet.¹¹³ A Fiume különállását és függetlenségét hangsúlyozó olasz politikusokra nem volt szüksége a délszláv kommunistáknak, tevékenységük gátolta a város Jugoszláviához csatolását. A kegyetlen gyilkosságok elérték céljukat, az etnikai tisztogatások nyomán valóságos exodus indult el. Pontos adatok nincsenek, de 1946 januárjára 41 400 főre esett vissza a város népessége, ami az utolsó olasz becslés, vagyis 1942 óta legalább 20 000 fős népességcsökkenést jelent.¹¹⁴ A vajdasági vérengzésekkel ellentétben a jugoszláv partizánok Fiumében nem bántották a magyar kisebbséget, elsődleges céljuk az olaszok megtörése és elűzése volt. Ennek ellenére az egykor virágzó és életerős magyar közösségből a háború pusztításai nyomán 1945-re mindössze 227 fő maradt Fiumében.¹¹⁵

A várost az 1947-es párizsi békeszerződés Jugoszláviának ítélte, ekkorra az olasz lakosság jelentős hányadát már elűzték. Az újjáépítés már döntően a délszláv bevándorlókkal valósult meg, akik Jugoszlávia minden részéből érkezve benépesítették az olaszok által elhagyott otthonokat. Fiume a betelepülők révén túlnyomóan horvát várossá vált, és Rijeka néven a szocialista Jugoszlávia jelentős ipari központjaként, valamint fő tengeri kikötőjeként kelt új életre.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- A. Sajti* 1985. *A. Sajti Enikő: A magyar–horvát határtárgyalások és lakosságcsere kudarca (1941–1944). Acta Historica (Szeged),* 81. (1985) január. 3–18. o.
- A. Sajti* 1987. *A. Sajti Enikő: Délvidék, 1941–1944.* Budapest, 1987.
- Ablonczy* 2018. *Ablonczy Balázs: A kikötő és lakói. Fiumei magyarok a két világháború között. Rubicon,* 29. (2018) 3–4. sz. 175–181. o.
- Bailey* 1978. *Bailey, Ronald H.: Partisans and Guerillas. (Time-Life World War II. 12.)* Alexandria, 1978.
- Bali* 2014. *Bali Lóránt: A fiumei kikötő változó szerepe a magyar viszonyrendszerben, különös tekintettel a Trianon utáni agrárexportra. Közép-Európai Közlemények,* 7. (2014) 3–4. sz. 154–162. o.
- Becherelli* 2012. *Becherelli, Alberto: Italia e Stato Indipendente Croato (1941–1943).* Roma, 2012.
- Butorović* 1975. *Butorović, Radule: Sušak i Rijeka u NOB.* Rijeka, 1975.

¹¹³ *Juhász* 2020. 506. o.

¹¹⁴ *Mattiuz* 2006. 99. o.

¹¹⁵ *Ablonczy* 2018. 181. o.

- Capuzzo* 2021. *Capuzzo, Ester*: Italian “Racial Laws” and the Jewish Community of Fiume. https://www.academia.edu/81866442/Italian_Racial_Laws_and_the_Jewish_Community_of_Fiume (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Carnaro* 1937. Provincia del Carnaro (Fiume). VIII Censimento Generale della Popolazione 21 Aprile 1936. Roma, 1937.
- Carter – Mueller* 1991. *Carter, Kit C. – Mueller, Robert*: Combat Chronology 1941–1945. U.S. Army Air Forces in World War II. Washington, 1991.
- Czetz – Szűts* 2018. *Czetz Balázs – Szűts István Gergely*: Villani: egy elfeledett diplomata testvérpár. <https://kozelmult.hu/wp-content/uploads/2018/09/czetz-szucs.pdf> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)
- Churchill* 1989. *Churchill, Winston Spencer*: A második világháború. 1. k. Budapest, 1989.
- Cunningham* 1951. *Cunningham, Andrew Browne*: A Sailors’s Odyssey. (Autobiography.) New York, 1951.
- Erdősi* 2022. *Erdősi Ferenc*: Trieszt–Fiume. Két szomszédos kikötő versengése az első világháborúig. Pécs, 2022.
- Falk* [é. n.] *Falk, Federico*: The Jewish communities of Fiume and Abbazia from 1915 to 1945 and the events that led to their total dispersal after WWII. https://spotlight.anumuseum.org.il/fiume/?page_id=1150 (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Fiume* 1926. La popolazione del comune di Fiume al 1. Gennaio 1925. Roma, 1926.
- Fraccaroli* 1968. *Fraccaroli, Aldo*: Italian Warships of World War II. London, 1968.
- Futó* 1942. *Futó Mihály*: Olasz–magyar külkereskedelmi kapcsolatok a két világháború között. III. rész. *Olasz Szemle*, 1. (1942) 5. sz. 710–732. o.
- Halmosy* 1983. *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések, 1918–1945. Budapest, 1983.
- Hamerli* 2018a. *Hamerli Petra*: Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásaik (1927–1934). Budapest, 2018.
- Hamerli* 2018b. *Hamerli, Petra*: A corpus separatum elszakadása a Magyar Királyságtól: Fiume 1918. november 4. *Acta Scientiarum Socialium*, 48. (2018) 27–34. o.

- Hamerli* 2021. *Hamerli Petra*: Pietro Badoglio – a tábornok, aki Mussolini utódja lett. Újkor.hu, 2021. szeptember 28. <https://ujkor.hu/content/pietro-badoglio-a-tabornok-aki-mussolini-utodja-lett> (A letöltés időpontja: 2023. január 10.)
- Juba* 1993. *Juba Ferenc*: A magyar tengerészet a második világháborúban. Kaposvár, 1993.
- Juhász* 1982. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. V. k. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Összeáll. *Juhász Gyula*. Budapest, 1982.
- Juhász* 2020. *Juhász Imre*: Fiume. Egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában. Budapest, 2020.
- Kaltenegger* 1993. *Kaltenegger, Roland*: Operationszone „Adriatisches Küstenland“: Der Kampf um Triest, Istrien und Fiume 1944/45. Graz, 1993.
- Kaltenegger* 2009. *Kaltenegger, Roland*: General der Gebirgstruppe Ludwig Kübler: der Bauherr der deutschen Gebirgstruppe und seine Zeit. Würzburg, 2009.
- Keegan* 2019. *Keegan, John*: A második világháború. Budapest, 2019.
- Kindl* 2016. *Kindl Melinda*: Párhuzamos kényszerpályák. Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok 1943–1945 között. PhD-disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, 2016.
- Leary* 1995. *Leary, William M.*: Fueling the Fires of Resistance – Army Air Forces Special Operations in the Balkans during World War II. Department of the Air Force, 1995.
- Liptai* 1986. Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában, 1941–1945. Főszerk. *Liptai Ervin*. Budapest, 1986.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1942. Magyarország tiszti cím- és névtára. 49. évfolyam, Budapest, 1942.
- Major* 2005. *Major Nándor*: Jugoszlávia a második világháborúban. *Múltunk*, 50. (2005) 1. sz. 33–88. o.
- Martonyi* 2018. Diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve. Szerk. *Martonyi János*. Budapest, 2018.

- Mattiuz* 2006. *Mattiuz, Olinto Mileta: Le genti di Fiume: 1850–2001.* In: *Uő Popolazioni dell’Istria, Fiume, Zara e Dalmazia (1850–2002): ipotesi di quantificazione demografica.* A.D.E.S. 2005. 73–107. o. <https://www.fiumemondo.it/wp-content/uploads/2020/12/OMM-Le-genti-di-Fiume-dal-1850-al-2001.pdf> (A letöltés időpontja: 2023. január 17.)
- MNL OL
K 27 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944). <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- K 63 A Külügyminisztérium politikai osztályának általános iratai.
144. cs. 105/pol. 1940.16/5 Zágráb, 1940. július 29. „Katonai hírek.” Bartók László zágrábi magyar konzul szigorúan bizalmas jelentése
147. cs. 116/pol. 1942.16/1. Zágráb, 1942. október 17. „A balkáni második front.” A zágrábi magyar királyi követ jelentése
- K 99 A Római Követség iratai.
68. cs. 1227/1941. Trieszt, 1941. március 10. „Szeibert Lajos külkereskedelmi kiküldött működése.” Reviczky István triezsti főkonzul jelentése.
- Onslow* 2005. *Onslow, Sue: Britain and the Belgrade Coup of 27 March 1941 Revisited.* *Electronic Journal of International History*, 2005. március 1. <https://core.ac.uk/download/pdf/112802.pdf> (A letöltés időpontja: 2023. január 27.)
- Ordasi* 2017. *Ordasi Ágnes: Delta, Fiume folyton terebélyesedő problémája.* Újkor.hu, 2017. augusztus 5. <https://ujkor.hu/content/delta-fiume-folyton-terebeleyesedo-problemaja> (A letöltés időpontja: 2023. április 6.)
- Ordasi* 2020. *Ordasi Ágnes: Fiume: az impériumváltások éve.* *Rubicon*, 31. (2020) 4. sz. 18–25. o.
- Pándi* 1997. Köztes-Európa, 1763–1993. Térképgyűjtemény. Összeáll. *Pándi Lajos.* Budapest, 1997.
- Pap* 1941. *Pap László: Az európai tengeri kikötők szerepe Magyarország külkereskedelmi forgalmában.* *Statisztikai Szemle*, 19. (1941) 3–4. sz. 225–235. o.

- Pelles – Zsigmond* 2020. *Pelles Márton – Zsigmond Gábor: A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet megszűnése.* In: Közlekedés- és Technikatörténeti Szemle 2020. Szerk. *Balogh-Ebner Márton – Zsigmond Gábor.* Budapest, 2020.
- Polonyi – A. Sajti* 2000. *Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: Mao – Tito.* Budapest, 2000.
- Poprzeczny* 2004. *Poprzeczny, Joseph: Odilo Globocnik, Hitler's Man in the East.* London, 2004.
- Povijest grada Rijeke [é. n.] *Povijest grada Rijeke (1925–1950 godina).* https://www.formula1-dictionary.net/rijeka_povijest_1925-1950.html (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Réti* 2021. *Réti Balázs: A magyar Duna-tengerhajózás, 1939–1941.* In: Trianon után: határon innen és túl. Szerk. *András Ferenc – Kalmár Zoltán.* Budapest, 2021.
- Rohwer – Hümmelchen* 1974. *Rohwer, Jürgen – Hümmelchen, Gerhard: Chronology of the War at Sea. Vol. II. 1943–1945.* London, 1974.
- Schmidt-Richberg* 1955. *Schmidt-Richberg, Erich: Der Endkampf auf dem Balkan – Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen.* Heidelberg, 1955.
- Schraml* 1962. *Schraml, Franz: Kriegsschauplatz Kroatien. Die deutsch-kroatischen Legions-Divisionen 369., 373., 392. Inf.-Div (kroat.).* Neckargemünd, 1962.
- Sobolevski* 2001. *Sobolevski, Mihael: Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine.* In: Dijalog povjesničara-istoričara 3. Zagreb, 2001. Red. *Hans-Georg Fleck – Igor Graovac.* 509–523. o. https://www.academia.edu/15723815/Ljudski_gubici_Grada_Rijeke_od_sredine_1940_do_potkraj_1945_godine (A letöltés időpontja: 2023. január 28.)
- Sobolevski – Ballarini* 2002. *Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939–1947).* Ured. *Mihael Sobolevski – Aamleto Ballarini.* Roma, 2002.
- Sokcsevits* 1997. *Sokcsevits Dénes: A független horvát állam és Magyarország 1941-ben. A diplomáciai elismerés. Világtörténet,* 19. (1997) 2. sz. (ősz/tél) 61–65. o.
- T. Boros* 1930. *Magyar politikai lexikon – magyar politikusok 1914–1929.* Szerk. *T. Boros László.* Budapest, 1930.
- Tombor* 1943. *Tombor Tibor: A vér és vas költője. Gabriele D'Annunzio élete.* Budapest, 1943.

- Várszeghy* 1937. *Várszeghy János*: Olaszország. Közlekedés. *Statisztikai Szemle*, 15. (1937) 4. sz. 358–367. o.
- Warren* 1947. *Warren, Harris G.*: Special Operations: Army Air Force Aid to European Resistance Movements, 1943–1945. Air Historical Office, Army Air Forces, 1947.
- Zita* [é. n.] *Zita, Vito*: Le Forze Armate. 2a Armata. In: Regio Esercito 2002–2003. <http://www.regioesercito.it/reparti/fanteria/re2armata.htm> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Zsigmond* 2010a. *Zsigmond Gábor*: A magyar tengeri hajózás a második világháború előtt. *Hadtudományi Szemle*, 3. (2010) 1. sz. 45–52. o.
- Zsigmond* 2010b. *Zsigmond Gábor*: A magyar tengeri hajópark a második világháború kezdetén. *Hadtudományi Szemle*, 3. (2010) 2. sz. 26–33. o.

Balázs Réti

FIUME DURING THE SECOND WORLD WAR, 1940–1945

(Summary)

After 1918, Hungary's former maritime gateway became a major point of conflict between Italian and South Slavic nationalists. After the transitional period of the Free State of Fiume, Mussolini reached an agreement with the Yugoslavs and the city was divided between Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The port was annexed to Italy and lost its hinterland, so its traffic declined significantly between the two world wars. With the entry of Italy into the war in 1940, maritime traffic with countries outside the Adriatic was virtually impossible, fighting in the Mediterranean cut the port off from its traditional trading partners. Following the Axis campaign in the Balkans in 1941, Italy reunited the town with the municipality of Sušak. After the collapse of Yugoslavia, the Hungarian government seriously considered acquiring a potential Adriatic exit at Fiume, however Croatian resistance and the events of the war, as well as increasing partisan activity hindered this plan from coming to fruition.

After the Italian withdrawal in 1943, Fiume was occupied by the Germans, but remained under the administration of the Salò Republic under Mussolini. Over the next year and a half, the Germans deported the Jewish population and the town was heavily bombed by Anglo-Saxon air raids. In the spring of 1945, it was only after fierce fighting that the Yugoslav partisan army managed to capture Fiume, and the invasion was followed by a brutal crackdown on the Italian minority. The city was awarded to Yugoslavia by the 1947 Paris Peace Treaty, by which time a significant part of the Italian population had been expelled. Fiume became a predominantly Croatian city with the South Slavs resettling here, and was revived as a major industrial centre of socialist Yugoslavia and the main seaport of the country under the name Rijeka.

Balázs Réti

FIUME IM ZWEITEN WELTKRIEG, 1940–1945

(Resümee)

Nach 1918 wurde das ehemalige maritime Tor Ungarns zum Hauptkonfliktpunkt zwischen dem italienischen und dem südslawischen Nationalismus. Nach der Übergangszeit des Freistaats Fiume einigte sich Mussolini mit den Jugoslawen, und die Stadt wurde zwischen Italien und dem Königreich Serbien–Kroatien–Slowenien aufgeteilt. Der Hafen wurde an Italien annektiert und verlor sein Hinterland, was in der Zwischenkriegszeit zu einem erheblichen Rückgang des Verkehrs führte. Mit dem Kriegseintritt Italiens im Jahr 1940 wurde der Seeverkehr mit Ländern außerhalb der Adria praktisch unterbrochen, und die Kämpfe im Mittelmeer schnitten den Hafen von seinen traditionellen Handelspartnern ab. Nach dem Balkanfeldzug der Achsenmächte im Jahr 1941 wurde die Stadt von Italien wieder mit der Gemeinde Sušak vereint. Nach dem Zusammenbruch Jugoslawiens erwog die ungarische Regierung ernsthaft den Erwerb eines möglichen Adria-Ausgangs bei Fiume. Dieser Plan konnte aufgrund des kroatischen Widerstands und der Kriegsergebnisse sowie der zunehmenden Partisanentätigkeit nicht verwirklicht werden.

Nach dem Kriegaustritt Italiens im Jahr 1943 geriet Fiume unter deutsche Besatzung, blieb aber unter der Verwaltung der Republik Salò, die von Mussolini geführt wurde. In den folgenden anderthalb Jahren deportierten die Deutschen die jüdische Bevölkerung, und die Stadt wurde von angelsächsischen Luftangriffen schwer bombardiert. Erst nach heftigen Kämpfen gelang es der jugoslawischen Partisanenarmee im Frühjahr 1945, Fiume einzunehmen, und auf den Einmarsch folgte ein brutales Vorgehen gegen die italienische Minderheit. Im Pariser Friedensvertrag von 1947 wurde die Stadt Jugoslawien zugesprochen, ein bedeutender Teil der italienischen Bevölkerung war zu diesem Zeitpunkt bereits vertrieben worden. Fiume wurde unter dem Namen Rijeka als wichtiges Industriezentrum des sozialistischen Jugoslawiens und als wichtigster Seehafen des Landes wiederbelebt und wurde durch die sich hier ansiedelnden Südslawen zu einer überwiegend kroatischen Stadt.

Balázs Réti

FIUME DANS LA SECONDE GUERRE MONDIALE, 1940-1945

(Résumé)

Après 1918, l'ancien port maritime de la Hongrie est devenu un point de conflit majeur entre le nationalisme italien et le nationalisme yougoslave. Après la période transitoire de l'État libre de Fiume, Mussolini a conclu un accord avec les Yougoslaves et la ville fut divisée entre l'Italie et le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Le port fut annexé à l'Italie et a perdu son arrière-pays, ce qui a conduit à une baisse importante du trafic entre les deux guerres mondiales. Avec l'entrée en guerre de l'Italie en 1940, le trafic maritime avec les pays non côtiers de la mer Adriatique fut pratiquement interrompu et les combats en Méditerranée ont coupé le port de ses partenaires commerciaux traditionnels. Après la campagne des puissances de l'Axe dans les Balkans en 1941, l'Italie a réuni la ville à la municipalité de Sušak. Après l'effondrement de la

Yougoslavie, le gouvernement hongrois a sérieusement envisagé d'acquérir un accès à la mer Adriatique à Fiume. Ce projet n'a pas abouti en raison de la résistance croate et des événements de la guerre, ainsi que de l'activité croissante des partisans.

Après la sortie de l'Italie de la guerre en 1943, la ville de Fiume est tombée sous l'occupation allemande, tout en restant sous l'administration de la République de Salò dirigée par Mussolini. Au cours des 18 mois suivants, la population juive fut déportée par les Allemands et la ville a subi des raids aériens anglo-saxons intenses. Au printemps 1945, ce n'est qu'au prix de violents combats que l'armée des partisans yougoslaves a réussi à prendre Fiume. Leur entrée en ville fut suivie d'une répression brutale de la minorité italienne. La ville a été attribuée à la Yougoslavie par le traité de paix de Paris de 1947. À ce moment-là la grande majorité de la population italienne avait déjà été chassée de la ville. Avec l'arrivée des Yougoslaves, Fiume est devenue une ville majoritairement croate et un centre industriel important de la Yougoslavie socialiste et le principal port maritime du pays.

Балаж Рети

ФИУМЕ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ, 1940–1945 ГГ.

(Резюме)

После 1918-ого года бывшие морские ворота Венгрии стали главной точкой конфликта между итальянским и южнославянским национализмом. После переходного периода Свободного Государства Риека Муссолини заключил соглашение с югославами, и город был разделен между Италией и Королевством Сербов, Хорватов и Словенцев. Порт был присоединен к Италии и потерял внутренние районы, поэтому его оборот значительно снизился между двумя мировыми войнами. С вступлением Италии в войну в 1940-ом году возможность морского сообщения со странами за пределами Адриатики практически прекратилась, бои в Средиземноморском регионе отрезали порт от традиционных торговых партнёров. После балканского военного похода держав Оси в 1941-ом году Италия воссоединила город с поселением Сушак. Вследствии распада Югославии венгерское правительство серьезно занималось получением возможного выхода к Адриатике у Фиуме. Этот план не удалось осуществить из-за хорватского сопротивления и событий войны, а также из-за возрастающей деятельности партизан.

После выхода Италии в 1943-ем году Фиуме оказался под немецкой оккупацией, в то время как оставался под управлением Республики Сало во главе с Муссолини. В течение следующих полутора лет немцы депортировали еврейское население, а город подвергся сильным налетам англосаксонской авиации. Весной 1945-ого года лишь после ожесточённых боев югославской партизанской армии удалось захватить Фиуме, причём за вступлением войск последовала жестокая разборка с итальянским меньшинством. По Парижскому мирному договору 1947-ого года город был присуждён Югославии. К этому времени значительная часть итальянского населения уже была изгнана. Фиуме стал преимущественно хорватским городом благодаря южнославянским поселенцам, а под названием Риека он возродился как значительный промышленный центр и главный морской порт социалистической Югославии.

BENE KRISZTIÁN

A 13. (14.) IDEGENLÉGIÓS KÖNNYŰDANDÁR MAGYAR ÖNKÉNTESEI A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Bevezető

A francia–magyar katonai viszonyrendszer kevésbé ismert, második világháború alatti időszakának szentelt tanulmányaim közül ez a második, amely a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain¹ jelenik meg, célja pedig a Charles de Gaulle tábornok irányítása alatt álló Szabad Francia Erők (*Forces françaises libres*) egyetlen idegenlégiós alakulatában szolgálatot teljesítő magyarok tevékenységének és jellemzőinek részletes bemutatása. A francia anyaország politikai vezetése által illegitimnek tekintett szabad francia mozgalomban számos nemzet képviselői vállaltak katonai szolgálatot, akik között viszonylag jelentősnek tekinthető a magyarok aránya. Tekintettel arra, hogy utóbbiak rendkívül heterogén csoportot alkottak, részletes bemutatásuk meghaladná jelen tanulmány terjedelmi korlátait. Ugyanakkor a 13. idegenlégiós (hegyi) dandár kötelékében szolgáló – a teljes magyar létszámnak több mint felét kitevő – 77 magyar származású, állampolgárságú vagy kötődésű személy jellemzőinek közreadása viszonylag részletesen kivitelezhető, mivel ezek az önkéntesek ugyanannak az alakulatnak a kötelékében harcoltak a háború során, így katonai életútjuk sok szempontból hasonló. Mindemellett a magyar származású légiósok nagyon sokszínű csoportot alkotnak, amelynek összetétele, jellemzői és tevékenysége hiánypótló információt jelent a hazai (és a francia) történettudomány számára.

A Szabad Francia Erők magyar tagjai

Franciaország története rendkívül sajátosan alakult a második világháború során. A francia hadsereg megsemmisítő vereséget szenvedett az 1940. május 10-én meginduló német offenzívát követő másfél hónap alatt. Ennek következtében a francia kormány június 22-én fegyverszünetet kötött a Harmadik Birodalommal, amelynek feltételei rendkívül szigorúak voltak. A francia anyaországot két részre osztották: az ún. északi (hivatalosan megszállt) zónát 24 millió lakossal (az északi területekkel és az Atlanti-óceán partvidékével) német csapatok szállták meg, míg déli részét (hivatalosan szabad zónát) 14 millió lakossal a Vichy városába áttelepülő francia kormány igazgatta. (Lásd a 2. térképen, 405. o.) A francia hadsereg létszámát 100 000 főben korlátozták, de a megszorítás nem vonatkozott az anyaországon kívül állomásozó gyarmati haderőkre, melyek így továbbra is biztosíthatták a francia gyarmatok védelmét, ahova

¹ Bene 2023.

a tengelyhatalmak fennhatósága nem terjedt ki. A harcokban kiválóan helytálló Charles de Gaulle tábornok ugyanakkor nem fogadta el a vereséget, ezért 1940 júniusában Angliába utazott, ahol a brit kormány támogatásával július 1-jén létrehozta a Szabad Francia Erőket, amely Franciaország felszabadítását tűzte ki célul.

Annak érdekében, hogy megfelelő hátországra és emberanyagra tegyen szert, De Gaulle elsőként a francia gyarmatbirodalom saját oldalára állításával próbálkozott. Felhívására csupán néhány kisebb gyarmat válaszolt pozitívan, ezért 1940 őszétől brit támogatással fegyveres erővel kezdte elfoglalni a francia gyarmatbirodalom különböző területeit. Ez a folyamat 1943 nyarán fejeződött be, amikor az időközben japán megszállás alá került Francia Indokína kivételével az összes francia gyarmat csatlakozott a tengelyhatalmak ellen küzdő tábornokhoz. Ezt követően, erre a viszonylag jelentős erőre alapozva került sor annak a francia haderőnek (Francia Felszabadító Hadsereg) a létrehozására, amely közreműködött az olaszországi, franciaországi és németországi szövetséges offenzívákban. Ez a katonai részvétel – és De Gaulle tábornok határozott politikai fellépése – tette lehetővé, hogy Franciaország végül a győztesek oldalán fejezze be a háborút.²

A francia hadügyminisztérium 1953. július 29-ei állásfoglalása szerint az tekinthető szabad franciának, aki a következő feltételek valamelyikének eleget tesz: 1) aki 1940. június 18. és 1943. július 31. között a Szabad Francia Erők kötelékében szolgált; 2) aki ugyanezen időszakban a Francia Nemzeti Tanácshoz tartozó ellenállási szervezet tagja volt; 3) aki Franciaországot elhagyva valamilyen külső akadályozó tényező miatt csupán 1943. július 31. után csatlakozott a Szabad Francia Erők valamely korábbi egységéhez; 4) aki életét vesztette, miközben megpróbált csatlakozni a fenti alakulatokhoz formális csatlakozási szerződés aláírása nélkül. Fontos megjegyezni, hogy a kritériumoknak megfelelő szabad franciák jelentős része nem volt sem francia nemzetiségű, sem francia állampolgárságú, sőt a státusz még katonai szolgálat teljesítéséhez sem kötődik, tehát a londoni főhadiszálláson dolgozó angol titkárnő ugyanúgy idetartozik, mint az afrikai hadszíntéren harcoló francia katonatiszt.³

Ugyanakkor ebből következően mindazok, akik az 1943 augusztusában felállított új francia hadseregen belül a korábbi szabad francia egységekbe nyertek beosztást, nem számítanak szabad franciának, mivel esetükben nem önkéntességről, hanem központi beosztásról beszélhetünk. Ennek eredményeképpen olyan furcsa helyzetek is előálltak, mint hogy az egyik legrangosabb szabad francia alakulatnak tekintett 2. páncéloshadosztály tagjainak többsége nem szabad francia volt, mivel a fenti időpont után irányították át az Észak-afrikai Hadsereg (*Armée d'Afrique*) más egységeitől ennek az alakulatnak a kötelékébe.⁴

² Bene 2017b. 15–275. o.

³ Broche – Muracciole 2010. 616. o.

⁴ Magyar 1984. 155. o. és De Gaulle 2008. 16. o.

A fenti kritériumok alapján egyszerűnek tűnik a Szabad Francia Erőkben szolgálók számának meghatározása, azonban ennél valamivel bonyolultabb a helyzet. Tekintettel arra, hogy nem minden önkéntesnek állt módjában jelentkezési lapot kitöltenie, mielőtt életét veszítette a harcokban – különösen a belső Ellenállás⁵ esetében –, így fennáll az esélye, hogy több ezer ember egyszerűen kimaradt a nyilvántartásokból. Ráadásul a különböző fegyvernemek iratkezelési sajátosságai sem feltétlenül segítettek a pontos számok megismerését. Ebből adódóan az elmúlt 70 év folyamán több különböző létszámadat is napvilágra került, amelyeket hosszabb-rövidebb ideig elfogadottnak tekintettek, mielőtt újabb számítások felülírták azokat.

Annyi bizonyos, hogy a szabad francia mozgalom soraiba jelentkezők két nagy hullámáról beszélhetünk. Az önkéntesek első jelentős csoportja 1940 második felében érkezett, amikor a Nagy-Britanniában állomásozó francia csapatok tagjai körében megindult a toborzás, illetve a nyár és az őszi folyamán csatlakozott területek helyőrségei is növelték a mozgalom létszámát. Az ezt követő időszak nem volt ilyen sikeres, havonta átlagban alig 200 fő jelentkezett a Szabad Francia Erők soraiba – az egyetlen kivételt 1941 nyara jelentette, amikor a szíriai hadjárat után hozzávetőlegesen 4500 fő csatlakozott. A második nagy jelentkezési hullám 1942 végétől (a Dzsibutiban található helyőrség csatlakozásától) 1943 nyaráig tartott, amikor mind Franciaországban, mind azon kívül nagy számban érkeztek új jelentkezők.⁶

Az igazi kérdés természetesen az, hogy összesen mennyien voltak a jelentkezők. Az első számok a francia Hadtörténeti Levéltárban (*Service historique de l'Armée de terre*) dolgozó Philippe Echegoyen őrnagy nevéhez fűződnek, aki az 1950-es évek elején a jelentkezési lapok összesítése alapján állapította meg a mozgalomban tevékenykedők létszámát. Az ő számításai alapján 1943. július 31-én 50 878 fő szolgált a Szabad Francia Erőkben, valamint addig 2000 fő esett el, illetve 1200 fő esett fogságba,⁷ így az összlétszám 54 100 főre tehető. Az önkéntesek haderőnemenkénti eloszlása a következő volt: 45 500 fő a szárazföldi csapatok, 5100 fő a tengerészet és 3500 fő a légierő

⁵ Az 1940. június 22-én megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében német megszállás alá kerülő területeken eleinte spontán módon szerveződtek egyéni ellenállási akciók, amelyek fokozatosan alakultak át nagyobb csoportok szervezett műveleteivé. Az ún. ellenállási mozgalmak olyan szervezetek voltak, amelyek elsődlegesen a lakosság rokonszenvét igyekeztek elnyerni, és a lehető leg szélesebb tömegeket megszólítani illegális újságok és szórólapok előállításával, terjesztésével. Ezzel párhuzamosan az ún. hálózatok célja egy-egy konkrét katonai tevékenység kivitelezése volt, például hírszerzés, szabotázs, hadifoglyok megszökötése, ellenséges terület felett lefőtt repülőgépek pilótáinak hazajuttatása. Ezek a csoportok egyre nagyobb támogatást kaptak Angliából, így tevékenységük kiterjedhetett Franciaország területének egészére. 1943 májusában létrejött az Ellenállás Nemzeti Tanácsa, amely a legnagyobb ellenálló csoportokat tömörítette, vezetőjének pedig De Gaulle tábornokot ismerte el. Ugyanakkor a szervezet vezetőinek letartóztatása (Georges Delestraint tábornoké 1943. június 9-én, Jean Moulin-é június 21-én) jelentősen visszavetette az ellenállási tevékenység hatékonyságát, így komolyabb önálló műveletre nem került sor az 1944. júniusi szövetséges partraszállásig, amikor az ellenállók szabotázsakciókkal segítettek elő a hadművelet sikerét. *Marcot* 2006. 3–21. o.

⁶ *Crémieux-Brilhac* 2013. 699–700. o.

⁷ AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres. 12. o.

kötélékében szolgált.⁸ Ugyanakkor ezek a számok az idők folyamán felülvizsgálatra szorultak, mivel kiderült, hogy egyes fegyvernemek adatai nem feleltek meg a valóságnak. Émile Chaline admirális kutatásai szerint a haditengerészet tagjainak száma elérte a hétezeret, a kereskedelmi tengerészetben szolgálóké pedig a háromezret,⁹ ami legalább 5000 fővel emelte az összlétszámot.

Ehhez képest Henri Ecochard kutatásai – aki újból átvizsgálta és ellenőrizte a számítások alapját adó jelentkezési lapokat – új megvilágításba helyezték a kérdést. Nála a szabad franciák száma 52 200 fő volt, de alapvetően más eloszlásban, mint korábban: csupán 24 200 főt találunk a szárazföldi csapatoknál és 3255-öt a légierőnél, ellenben 12 500 fő szolgált a haditengerészetnél és 5700 fő a BCRA-hoz¹⁰ kötődő ellenállási mozgalmaknál.¹¹ Tehát komoly különbség mutatkozik a szárazföldi csapatok létszámával kapcsolatban, amely elsősorban abból fakad, hogy Ecochard erősen alábecsülte a gyarmati csapatok létszámát, noha más forrásokból világosan kiderül, hogy utóbbiak jóval többen voltak. Az ellentmondást Jean-François Muracciole úgy oldotta fel, hogy mivel szerinte a gyarmati egységek tagjainak többségével – amelyek alakulatként csatlakoztak – nem íratnak alá jelentkezési lapot, a fenti összlétszámhoz hozzá kell adni még körülbelül 15 000 gyarmati katonát, valamint a Szabad Franciaország külföldi bizottságaiban tevékenykedő mintegy 3000 főt. Ennek alapján a szabad franciák összlétszáma nagyjából 70 000 főre tehető.¹² Ugyanakkor nem szabad szem elől tévesztenünk azt a tényt sem, hogy ennek a létszámnak nagyjából a fele (körülbelül 40 000 fő) volt francia állampolgár, a többiek elsősorban a gyarmati csapatok – francia állampolgársággal nem rendelkező – tagjai és külföldiek.

Ugyanakkor az vitán felül elfogadott tény, hogy a Szabad Francia Erők tagjainak mintegy 5%-a (azaz hozzávetőlegesen 3000 fő)¹³ volt külföldi állampolgár, akik körülbelül 50 különböző országból származtak.¹⁴ Tekintettel arra, hogy ezek az önkéntesek az esetek túlnyomó többségében egyénileg csatlakoztak a Szabad Franciaországhoz, később pedig a Harcoló Franciaországhoz (*France combattante*), ahogy a szervezet elnevezése változott,¹⁵ nem pedig nemzeti csoportokban, ezért hivatalos listák sincsenek a nemzetiségi megoszlásukról. Ennek ellenére aprólékos munkával ki lehet szűrni a külföldieket az összesítő táblázatokból, ami a legtöbb önkéntest adó nemzetek esetében már meg is történt. A szakirodalomból tudjuk, hogy a Szabad Francia Erők sorai-

⁸ SHD GR 4 P 14. Note sur l'organisation des forces françaises libres.

⁹ Chaline 1995. 74. o.

¹⁰ BCRA: Bureau central de renseignement et d'action – Központi Hírszerző és Akcióiroda, a szabad francia mozgalom saját hírszerző szolgálata. Faure 2004. 35–38. o.

¹¹ FCDG Liste-FFL; FCDG Liste-FNFL; Broche – Muracciole 2010. 617. o.

¹² Muracciole 2009. 36–37. o.

¹³ Crémieux-Brilhac 2013. 708. o.

¹⁴ A francia közjogi felfogás szerint a gyarmati lakosság francia alattvalókból állt, akik ugyanakkor nem rendelkeztek francia állampolgársággal, viszont nem számítottak külföldinek sem, mivel francia fennhatóság alatt éltek.

¹⁵ AN 72 AJ 238. Témoignage de l'amiral Paul Ortoli. 76. o.

ban legnagyobb számban a spanyolok (480 fő), a lengyelek (270 fő), valamint a belgák (265 fő) képviseltették magukat, emellett viszonylag jelentős kontingenst adtak a csehek (90 fő) és a románok (70 fő) is.¹⁶ Érdekes módon a magyarok említésre sem kerültek ezekben az összesítésekben, amit részben az ilyen irányú kutatások (vagyis az érdeklődés) hiánya, részben pedig az első ránézésre valóban szerénynek tűnő számuk is magyarázhat.

A Szabad Francia Erők kötelékében szolgáló magyarok beazonosításához az egyik legfontosabb forrást a francia Katonai Levéltár (*Service Historique de la Défense*) GR 16 P jelzetű levéltári egysége jelenti, amely az Ellenállási iroda egyéni dossziéi (*Dossiers individuels du bureau Résistance*) elnevezést viseli, és mintegy 1500 folyóméter mennyiségben 600 000 ellenálló adatait tartalmazza. Az iratanyagot az 1948-ban létrehozott Ellenállási iroda kezelte számos szervezeti átalakítást követő 2013-as megszűnéséig, és jelen formájában a Katonai Levéltárban vált elérhetővé.

Az ellenállókat alapvetően öt kategóriába sorolták, attól függően, hogy milyen szervezet kötelékében pontosan milyen tevékenységet végeztek a háború folyamán. A legjobban körülhatárolható csoport a Szabad Francia Erők (*Forces françaises libres*) nevet viseli, és azon személyek (52 000 fő) adatait tartalmazza, akik csatlakoztak De Gaulle tábornok mozgalmához. A dossziék információtartalma általában ebben az esetben a legnagyobb, mivel a jelentkezési és előmeneteli iratok kitérnek az önkéntesek csatlakozás előtti életére, emellett pedig fotók, fényképek, kérelmek, kitüntetési igazolások, leszerelési okmányok stb. is megtalálhatók az anyagok között. A második kategóriát a Harcoló Francia Erők (*Forces françaises combattantes*) személyi anyagai alkotják, ahol azoknak az ügynököknek (109 000 ember) az aktái érhetők el, akik De Gaulle irányítása alatt tevékenykedve, földalatti csoportokba szerveződve küzdöttek Franciaország felszabadításáért. Itt a dossziék tartalma elég változatos, a Nagy-Britanniában csatlakozottak esetében részletes és jól dokumentált életutak követhetők, a Franciaországban belépőknél azonban az adatok gyakran sokkal szegényesebbek, hiszen általában nem volt lehetőség – és nem is lett volna célszerű – dokumentálni a jelentkezők adatait, utólag pedig ezek pótlására már csak részlegesen volt lehetőség. Harmadik helyen kell megemlíteni a Belső Francia Ellenállás (*Résistance intérieure française*) soraiban szolgálókat (22 000 személy), akik valamilyen földalatti alakulat kötelékében, ám De Gaulle tábornoktól többé-kevésbé függetlenül tevékenykedtek az ország felszabadítása érdekében 1944. február 1-je előtt. Az ő ténykedésük sokféle lehetett, az információgyűjtéstől az illegális lapkészítésen és -terjesztésen át szabotázsakciókig. A legtöbb idetartozó ellenálló esetében utólag kitöltött nyomtatványok találhatóak a dossziékban, amelyek leadásával az érintett személyek kéri az Ellenállásban kifejtett tevékenységük elismerését. A negyedik csoportba tartoznak a Belső Francia Erők (*Forces françaises de l'intérieur*) tagjai (260 000 fő), akik azon Franciaországban működő

¹⁶ Broche – Muracciole 2010. 554–555. o.

ellenállási szervezetek fegyveres alakulataiban harcoltak a megszállók ellen, amelyek 1944. február 1-jén egyesültek, és közösen léptek fel az ország felszabadítása érdekében (gyakorlatilag az összes fontosabb ellenálló csoport, pártállástól függetlenül). Az utólag kitöltött nyomtatványokon kívül ezekben az esetekben gyakran igazoló okiratok is találhatóak, amelyek segítségével könnyebb volt az illetékes hatóságoknak megállapítani, hogy az érintettek valóban részt vettek harci tevékenységben. Az utolsó kategória a Deportált és Internált Ellenállók (*Déportés et Internés résistants*) nevet viseli, és értelemszerűen azok az ellenállók tartoznak ide (70 000 ember), akiket a megszálló erők letartóztattak, majd ezt követően internáltak és/vagy deportáltak hazai gyűjtőtáborokba vagy külföldi koncentrációs táborokba.

A levéltári egység 600 000 dossziéjának kutatását megkönnyíti az a levéltárosok által készített segédlet, amely az ellenállók legfontosabb adatait tartalmazza, így lehetővé teszi, hogy a kutató az alapadatok ismeretében kérje ki a szükséges anyagokat. Ennek segítségével vált lehetővé a magyar illetőségű személyek beazonosítása és táblázatba csoportosítása, még ha ez komoly munkát is igényelt, hiszen 12 000 oldalt kellett áttekinteni a magyar ellenállók azonosításához, majd pedig adataik kigyűjtéséhez. A tapasztalat azt mutatja, hogy a dossziék tartalma nagyon vegyes, néhány esetben alig tartalmaz többet pár alapadathoz, sőt néha még azokat sem, máskor viszont részletes életutakat lehet megismerni belőlük.¹⁷

Ugyanilyen jelentőségű forrásanyagot jelentenek a Charles de Gaulle Alapítvány (*Fondation Charles de Gaulle*) által közzétett listák, amelyek a Szabad Francia Erők és a Szabad Francia Haditengerészet (*Forces navales françaises libres*) soraiban szolgálatot teljesítő személyek adatait igyekeznek a lehető legteljesebb mértékben összegyűjteni.¹⁸ Az alapvetően a francia államférfi tevékenységének kutatásával, dokumentálásával és közzétételével foglalkozó intézet folyamatosan törekszik frissíteni és bővíteni az adatbázisait, melyek közel hetvenezres állományuk ellenére sem tekinthetők teljesnek, de összességében nagyon jó alapot kínálnak a szabad francia mozgalom soraiban szolgálatot vállalók jobb megismeréséhez.

Bár új személyekre vonatkozó adatokkal nem szolgálnak, a fenti adatbázisok alapján kiszűrt önkéntesek életútjának alaposabb megismeréséhez esetenként kiegészítő információkat adnak az előző tanulmányomban említett forráscsoportok a budapesti és a caen-i katonai levéltárak gyűjteményéből.¹⁹ Ezek segítségével pontosabban rajzolható

¹⁷ Ugyanakkor komoly nehézséget jelent, hogy a levéltár szabályzata naponta csupán öt őrési egység megtekintését engedélyezi, függetlenül azok méretétől. Mivel a legtöbb személyi dosszié csupán néhány lapot tartalmaz, ez a szabályozás jelentős mértékben lassítja a teljes anyag megismerését.

¹⁸ FCDG Liste-FFL; FCDG Liste-FNFL.

¹⁹ HL 07 VII. F/18.; ill. SHD BAVCC. AC 21 P. Vö. Bene 2023.

fel egyes személyek karrierje, illetve annak vége, amennyiben az illető elhalálozott és ez az információ feljegyzésre került.

Ezen felül hasznosak voltak az egységek tevékenységére vonatkozó hadműveleti naplók és visszaemlékezések, amelyek ugyan nem a résztvevők személyére koncentráltak, ezzel együtt mégis számos személyt említettek meg a katonai műveletek leírása során, így lehetővé tették az érintett magyarok körének kibővítését és jobb megismerését. Ugyanakkor nem szabad átsiklani a tény felett, hogy a megtalált személyek köre minden bizonnyal még most sem teljes, valamint a beazonosított magyarokra vonatkozóan rendelkezésre álló információk hiányosak, tehát a kutatás még nem tekinthető lezártnak.

Mіндеzen források segítségével összesen 149 olyan személyt sikerült azonosítani, akik valamilyen formában Magyarországhoz kötődnek. Ez az elsőre homályosnak tűnő megfogalmazás azért szükséges, mert nem minden önkéntesre vonatkozóan állnak rendelkezésre ugyanolyan típusú adatok, amelyek a magyar nemzetiségüket vagy identitásukat igazolják. Épp ezért több különböző alkategóriát lehet felállítani ezen a viszonylag kis létszámú csoporton belül is. Az elsőbe azok tartoznak, akik születési helyük és állampolgárságuk alapján is egyértelműen magyarok, vagyis Magyarországon születtek, és jelentkezésük során magyar állampolgárnak vallották magukat. A másodikba azokat a nem magyar állampolgárokat sorolhatjuk, akik ugyan Magyarországon születtek, de már megszerezték a francia (vagy más) állampolgárságot, illetve születési helyük korábban Magyarországhoz tartozott, de a környező országok valamelyikének állampolgárai voltak. Egy harmadik egységet alkotnak azok, akiknek sem születési helye, sem állampolgársága nem kötődött Magyarországhoz, de egyértelműen magyar névvel rendelkeztek, vagyis vezeték- vagy keresztnévük egyértelműen magyar nemzetiségről árulkodott – például Daruvar, Olasz, Szabadi, Szabó, illetve Béla (ez vezeték-névként is) és Tibor.

Ezek a források együttesen lehetővé teszik számunkra, hogy a legtöbb magyar kötődésű önkéntes esetében megismerkedjünk azokkal az alapadatokkal – név, nem, születési idő és hely, szakmai előélet, nemzetiség, rang, fegyvernem, alakulat, csatlakozás dátuma és helye, valamint az esetleges elhalálozás ideje és helye –, amelyek segítségével átfogó képet alkothatunk ennek a kevésbé ismert csoportnak a tagjairól.

Az azonosított magyarok nagy része a szárazföldi haderő soraiban szolgált, azon belül túlnyomó többségben az Idegenlégió 13. könnyűdandárának kötelékében. Tekintettel erre a tényre és tanulmányunk célkitűzésére, a következő oldalakon felvázoljuk ennek a viszonylag jelentős számú magyar önkéntest tartalmazó alakulatnak a történetét a második világháború során, mielőtt kitérünk a soraiban harcoló magyarok részletes bemutatására.

A 13. idegenlégiós hegyi könnyűdandár

Az alakulat születése

1940 elején a francia hadvezetés nehéz helyzetben volt, mivel a kezdeményezés egyértelműen az ellenfél kezében volt. Ennek megváltoztatása érdekében számos terv született, melyek közül az egyik szorosán kapcsolódott egy új légiós alakulat felállításához. A francia stratégák Skandináviában kívántak bevetni egy brit–francia expedíciós erőt, amelynek deklarált célja Finnország megsegítése volt – bár ez inkább csak a nagyközönségnek szóló propaganda volt –, később viszont már egyértelműen a Norvégiában történő partraszállásra készültek, hogy megakadályozzák a svédországi acél Németország irányába történő behajózását.²⁰ Ebben a haderőben kiemelt szerepet szántak az Idegenlégiónak, ezért 1940. február 23-án elrendelték a 13. idegenlégiós hegyi könnyűdandár létrehozását Észak-Afrikában (az algériai Sidi-Bel-Abbès és a marokkói Fez garnizonjaiban).²¹ Az új alakulatot a Budapesten született, félig magyar származású Raoul Charles Magrin-Vernerey alezredes²² parancsnoksága alá helyezték, tagjai pedig nagyobb részt aktív légiósok, illetve a tervezett létszám elérése érdekében kisebb számban a sathonay-i kiképzőtáborban gyülekeztetett újoncok voltak.²³ Az alakulat élén álló vezérkar munkáját egy parancsnoki, egy jármű-, valamint egy távközlési, utász- és egészségügyi (ún. létszámfeletti) század segítette, az egység gerincét pedig két gyalogoszászlóalj adta.²⁴ A dandár hivatalos összlétszáma így 63 tiszttel, 255 altiszttel és 1987 légióssal volt,²⁵ vagyis a felállított új alakulat nem érte el egy hagyományos gyalogezred létszámát sem.

Az egységet március elején szállították át Franciaországba, ahol március 8-a és 28-a között a különböző alegységek intenzív összeszoktató kiképzésen vettek részt a larzaci táborban. A légiósok 29-én hagyták el a táborot, hogy több kitérő és megszakítás után április 15-én érkezzenek meg Brestbe, ahol az Antoine Béthourt tábornok parancsnoksága alatt álló francia expedíciós hadtest (azon belül pedig az 1. könnyűhadosztály) kötelékébe sorolták őket. Ez a haderő április 24-én hagyta el Brest kikötőjét, hogy egy

²⁰ *Comor* 1988. 33–37. o.

²¹ SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère. 1. o.

²² Lásd bővebben *Bene* 2019.

²³ SHD GR 12 P 81. 13e D.B.L.E. Résumé du Journal des Marches et Opérations. 3. o. Ez egybecseng a magyar légiósok később bemutatandó általános előéletével is, mivel az adatok tanúsága szerint többségükben már hosszabb ideje az Idegenlégió kötelékében teljesítettek szolgálatot, amikor a könnyűdandár soraiba helyezték át őket.

²⁴ SHD GR 34 N 318. Constitution de la 13e demi-Brigade de marche de Légion Etrangère. Note du 13 février 1940.

²⁵ SHD GR 34 N 318. Dossier 5d. Tableau d'effectif de guerre de la 13e demi-brigade de marche de Légion étrangère du 11 avril 1940.

angliai megálló után – ahol csatlakoztak a hadműveletben részt vevő brit és lengyel csapatokhoz – 30-án útra keljenek Norvégia felé.²⁶

A légiósok május 13-án kapcsolódtak be az észak-norvégiai Narvik kikötőjéért zajló küzdelmekbe, amikor egy lendületes partraszálló-akcióval elfoglalták Bjervik települést, amely kulcsfontosságú volt a kikötő megszerzéséért vívott harcban.²⁷ A város elleni támadás 28-án a kora hajnali órákban indult meg egy újabb partraszállási hadművelettel, amelyet a védekező német csapatok heves elhárító tüzeiben kellett végrehajtani a település közelében lévő alkalmas partrészeken. A parton megkapaszkodott franciák pozícióikat egy német ellentámadással szemben is megtartották, majd lépésről lépésre nyertek teret a védelemmel szemben. A hadműveleti napló tanúsága szerint a könnyűdandár első tagja, aki a város területére behatolt, egy bizonyos Szabo őrmester²⁸ volt. Az alakulat ezt követően keleti irányba szorította vissza a német csapatokat, miközben 83 foglyot ejtett, valamint jelentős mennyiségű hadianyagot – köztük tíz repülőgépet – zsákmányolt.²⁹ A győzelmet ugyanakkor nem adták ingyen: a könnyűdandár 8 tisztet, 6 altisztet és 55 légióst veszített 95 sebesült, 2 hadifogoly és 6 eltűnt mellett.³⁰

A város sikeres elfoglalása ellenére a szövetséges hadvezetés az általános stratégiai helyzet – a franciaországi hadjárat katasztrofális lefolyása és az utánpótlási bázisoktól való távolság – miatt úgy döntött, hogy kiüríti Narvikot, amire június 4-e és 8-a között került sor anélkül, hogy az akciót a német haderő megzavarta volna.³¹ Az expedíciós haderő brit és lengyel része Nagy-Britannia, a francia pedig Franciaország felé vette az irányt, ahová utóbbi június 14-én érkezett meg.³² 14-én és 15-én a dandár két zászlóalja partra szállt, majd a hadvezetőség utasításait követve az alegységek védelmi állásokat vettek fel Flancoet, Landebia és Pleven térségében, annak elképzelésnek a jegyében, hogy a Bretagne-félsziget nyugati részén szövetséges hídfőállásokat lehet fenntartani. Ez a terv kivitelezhetetlennek bizonyult a hadi helyzet alakulása miatt, ugyanakkor az egymásnak ellentmondó utasítások következtében az egység tisztikara és a legénységi állomány elszakadt egymástól, majd pedig különböző időpontokban és kikötőkben hajózott be Nagy-Britannia felé, ahová június 19–20-án érkeztek meg. A brit hadvezetőség a zűrzavaros körülmények között megfogyatkozott alakulatot vasúton Trentham Parkba irányította, ahová az 22-én érkezett meg.³³

Az alakulat tagjai itt értesültek az új francia kormány által megkötött fegyverszünetről, valamint a De Gaulle tábornok által közzétett felhívásról, amelyben

²⁶ SHD GR 12 P 81. 13e D.B.L.E. Résumé du Journal des Marches et Opérations. 4–5. o.

²⁷ *Blond* 2008. 386–390. o.

²⁸ Étienne Michel René Szabo-ról van szó, a 13. könnyűhadosztály őrmesteréről. SHD GR 16 P 559590. Szabo, Étienne Michel René.

²⁹ SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère. 11–15. o.

³⁰ SHD GR 34 N 318. Etat nominatif des pertes mai-juin 1940.

³¹ *Montagnon* 1999. 220–221. o.

³² SHD GR 34 N 318. Citations. Fiche du lieutenant Cléménçon du 25 février 1941. 3. o.

³³ SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère. 17–19. o.

a tengelyhatalmak elleni harc folytatására buzdította a franciákat. A kialakult helyzet megosztotta a légiósokat, amit De Gaulle június 30-ai látogatása sem könnyített meg, a tábornok ugyanis mindenkinek saját lelkiismeretére bízta a hazatérésről vagy a harc folytatásáról szóló döntést.³⁴ A probléma súlyosságát jelzi, hogy az egységben szolgáló spanyol légiósok – akik tartottak tőle, hogy egy német ellenőrzés alatt álló országba kell visszatérniük – megtagadták a parancsok teljesítését, majd többségükben dezertáltak az alakulatból. Egyes becslések szerint a dandár személyi állományának 15 százalékát veszítette el ennek következtében.³⁵ Az alakulat fennmaradó része kétféle oszlott: 636 légiós az észak-afrikai állomáshelyére való visszatérés mellett döntött, míg 900 fő (köztük 24 tiszt) csatlakozott De Gaulle-hoz.³⁶ Az előbbieket Boyer-Resses őrnagy parancsnoksága alatt július 1-jén hajóra szállták, és 10-én érkeztek meg Casablancába, majd 12-én Fezbe, ahol 16-án a 13. légiós könnyűdandárt hivatalosan feloszlatták, a Marokkóban állomásozó túlélőket pedig átírányították az 1., 2., 3. és 4. légiós gyalogezeredbe.³⁷

A Nagy-Britanniában maradó légiósok Magrin-Vernerey alezredes parancsnoksága alatt új alakulatot hoztak létre 14. légiós menet könnyűdandár néven.³⁸ Bár az egységet továbbra is könnyűdandárnak nevezték, ez erős eufemizmus volt, hiszen a rendelkezésre álló létszám csupán egyetlen zászlóalj felállítását tette lehetővé. Ennek kötelékébe három lövész- és egy támogató század tartozott, így a dandár korábbi harcértékének csupán mintegy felével rendelkezett 1940 nyarán,³⁹ azonban a július 1-jén létrejött Szabad Francia Erők soraiban még így is ez volt az egyik legütőképesebb alakulat. Az új fegyveres erő ekkor még csupán 4500 főt számlált – vegyesen a hadsereg, a légierő és a haditengerészet tagjaiból –, akik többségükben nem tartoztak önálló alakulatokhoz.⁴⁰ Ennek fényében a légiós menetdandár a szabad francia szárazföldi haderő legfontosabb eleme volt, amint azt a későbbiekben látni is fogjuk.

A közép- és kelet-afrikai harcok

A Nagy-Britanniában rendelkezésre álló francia szárazföldi erők közül gyakorlatilag egyedül a 14. (majd november 2-ától újból 13.) légiós könnyűdandár volt bevethető állapotban, ezért amikor De Gaulle tábornok augusztus végén brit támogatással expedíciós haderőt állított fel Francia Nyugat-Afrika elfoglalásának céljából, annak fő erejét a légiós különítmény adta, amelynek élén augusztus 28-ától Magrin-Vernerey (alias Ralph

³⁴ *Broche – Muracciole* 2010. 287. o.

³⁵ *Comor* 1988. 82–84. o.

³⁶ Mint lejjebb látni fogjuk, a magyar származású légiósok döntő többsége (40 fő) már ekkor is az alakulat kötelékében szolgált, és a Szabad Francia Erők soraiban való további szolgálat mellett döntött.

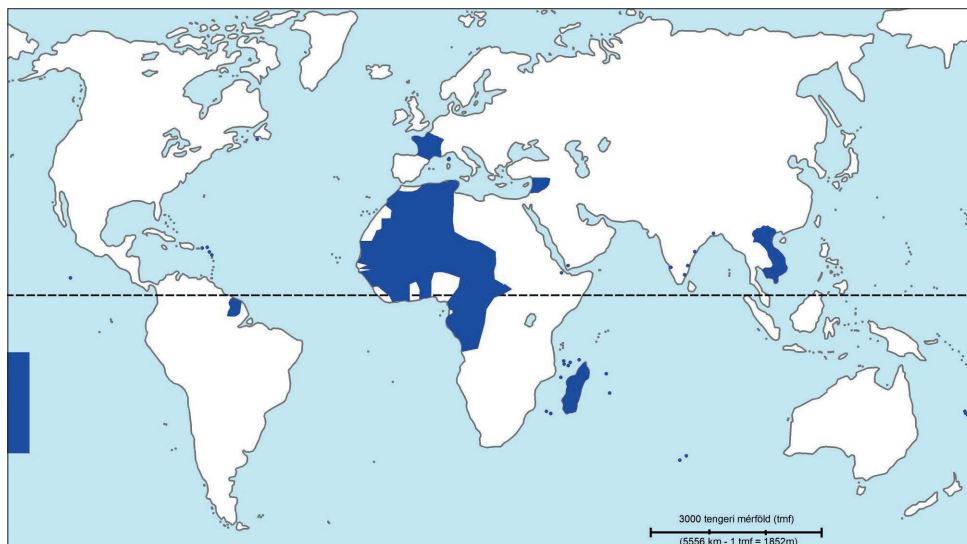
³⁷ SHD GR 34 N 318. Citations. Fiche du lieutenant Clémence du 25 février 1941. 1–3. o.

³⁸ A névváltoztatás oka, hogy az eredeti elnevezést meghagyták a hazatérőknek, de később értesülve az alakulat afrikai feloszlásáról, újból felvették az eredeti nevet.

³⁹ SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère. 21. o.

⁴⁰ *Crémieux-Brilhac* 2000. 198. o.

Monclar, ahogy a háború során nevezte magát, hogy Franciaországban élő családja elkerülje a retorziókat)⁴¹ már ezredesi rangban teljesített szolgálatot.⁴² A brit és lengyel csapatokkal együtt közel 10 000 főt számláló kontingens támogatásáról egy brit flottakötélék gondoskodott, amely két csatahajót, négy cirkálót, egy repülőgép-hordozót és kilenc rombolót számlált,⁴³ és szeptember 23-án érkezett meg Dakarhoz.⁴⁴ A várt csatlakozás helyett azonban a helyi francia erők a fegyveres ellenállást választották, és heves tengeri ütközetben visszaverték az expedíciós haderő bizonytalan partraszállási kísérletét.⁴⁵ A hadművelet kudarca után az új célpont a már korábban csatlakozott közép-afrikai gyarmatok közül a Vichyhez való hűségével kivételt képező Gabon volt, amely csupán kisebb helyőrséggel rendelkezett.⁴⁶ Monclar ugyanakkor visszautasította, hogy részt vegyen a honfitársai elleni harcban,⁴⁷ ezért végül a tíz napig tartó küzdelemben egyéb alakulatok mellett a légiós könnyűdandárnak csak egy alkalmi különítménye harcolt a felsőbb parancsot végrehajtó tisztek vezetésével.⁴⁸ A testvérgyilkos küzdelem rossz hatással volt az alakulat moráljára: az év végén lejáró szerződések meghosszabbításakor a könnyűdandár tagjainak 15%-a döntött az alakulattól való kilépés mellett.⁴⁹

I. térkép: A francia gyarmatbirodalom 1939-ben (Csákvári Kristóf)

⁴¹ SHD GR 16 P 381853. Magrin-Vernerey, Raoul Charles.

⁴² Uo. Fiche N° 51107.

⁴³ Masson 2000. 204. o.

⁴⁴ SHD GR 4 P 2. 39–40. o.

⁴⁵ AN 72 AJ 220. 4. o.

⁴⁶ AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres. 6. o.

⁴⁷ Broche – Muracciole 2010. 918. o.

⁴⁸ Comor 1988. 114–118. o.

⁴⁹ Montagnon 1999. 239. o.

Még a gaboni hadművelet lezárulta előtt megszületett a döntés, hogy a francia erőket Kelet-Afrikában fogják bevetni a brit csapatokkal együtt, mégpedig az Etiópiában, Eritreában, Brit és Olasz Szomáliföldön állomásozó olasz csapatok ellen, hogy kiiktassák az általuk jelentett veszélyt. A rendelkezésre álló különböző harcértékű egységekből hozták létre a Keleti Francia Dandárt (*Brigade française d'Orient*) annak érdekében, hogy a Szabad Francia Erőket egy komolyabb egység képviselje a hadszíntéren.⁵⁰ A dandár viszonylag jelentős erőt képviselt, hiszen soraiba tartozott az Idegenlégió 13. könnyűdandárja, az 1., 2. és 3. (afrikai) menetzászlóalj, egy tüzérségi egység (összesen 2 darab 75 mm-es löveggel), valamint egészségügyi, utász- és szállítóalakulatok. A valóságban azonban a felsorolt nagyobb egységek közül csupán kettő volt rövid időn belül hadra fogható, a 13. könnyűdandár és a 3. menetzászlóalj, így végül csak ezek vettek részt a kelet-afrikai harcokban, összesen 2000 főt meg nem haladó létszámmal.⁵¹

1941. január 19-én a szövetséges csapatok három irányból indítottak támadást az olasz kézen lévő kelet-afrikai területek ellen. A francia csapatok az északról támadó oszlopban kaptak helyet, és két fontos győzelmet is arattak a hadművelet során. Február végén az eritreai fővárostól, Aszmarától 200 kilométerre északra található Keren városának védelmét biztosító Kub-Kub erődöt,⁵² majd április elején a térség legfontosabb kikötővárosát, Masszavát foglalták el.⁵³ A teljes olasz vezérkar Monclar ezredesnek adta meg magát, aki mindössze egy motoros felderítőszakasszal tört előre a település belsejébe, egészen a városházáig, ahol a meglepett és demoralizálódott ellenség nem tanúsított ellenállást.⁵⁴

Testvérháború a levantei mandátumterületeken

Pihenésre ezután sem jutott idő, mivel 1941. április 11-én De Gaulle elrendelte, hogy a Csádban állomásozó erők kivételével az összes rendelkezésre álló szabad francia szárazföldi egységet egyetlen alakulat kötelékébe vonják össze, hogy nagyobb hadműveletek önálló kivitelezésére is alkalmassá váljon. A hadosztályt a kiegészítő alakulatok mellett két dandárra osztották fel: a 13. légiós vegyes dandárra és az 1. gyarmati dandárra, melyek mindegyike három zászlóaljból állt. Az 5450 fős vegyes dandár soraiban kapott helyet az 1. idegenlégiós zászlóalj (amely gyakorlatilag megegyezett a korábbi 13. idegenlégiós könnyűdandárral), az 1. és 2. menetzászlóalj, míg a gyarmati dandár fogta össze a 3. és 4. menetzászlóaljat, valamint az 1. tengerészgyalogos zászlóaljat.⁵⁵

⁵⁰ Broche 2002. 100. o.

⁵¹ AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres. 8. o.

⁵² Gras 1983. 28–33. o.

⁵³ Ezekben a harcokban veszítette életét Tóth Péter légionárius, aki április 19-én halt bele a küzdelem során szerzett sebesüléseibe. SHD GR 16 P 574232. Tóth, Péter.

⁵⁴ Trouplin 2010. 731. o.

⁵⁵ Gras 1983. 56–57. o.

Az angolok ellen 1941. május 2-án kirobbant, Rashid Ali vezette iraki felkelést a Luftwaffe is támogatta szíriai francia repülőterek igénybevételével.⁵⁶ Noha a felkelés elbukott, a németek felbukkanása a Közel-Keleten fenyegetést jelentett a szövetséges hadvezetés számára. Amennyiben a francia kormány a kontinensről átdobott német szárazföldi csapatok bevetéséhez is hozzájárul Szíriában, a két tűz közé szoruló brit csapatok az egész közel-keleti térség feladására kényszerülhettek volna. Ennek a veszélynek az elhárítása érdekében a brit hadvezetés azonnali támadásra szánta el magát a térségben rendelkezésre álló összes mozgósítható erő felhasználásával.⁵⁷ Az akció sikerének legnagyobb akadályja ezeknek az erőknek a relatív gyengesége volt, ugyanis nem képviseltek érdemi erőfölényt a védelmet alkotó 30 000 fős francia Levantei Hadsereggel (*Armée du Levant*) szemben.⁵⁸ Mivel minden egységre szükség volt a hadművelet sikeres kivitelezéséhez, a frissen felállított 1. szabad francia könnyűadosztályt – melynek szerves részét képezte az eritreai hadjáratot éppen befejező 13. könnyűdandár – is a támadó csapatokhoz rendelték. Május 26-án De Gaulle személyesen látogatta meg a Palesztinában található qastinai tábort, hogy megtekintse a hadosztályt, kitüntesse a korábbi harcok résztvevőit, és tájékoztassa az alakulat tisztjeit az előttük álló hadműveletről. Felmérve az újabb testvérharc súlyát, a tábornok mindenkinek felajánlotta a lehetőséget, hogy lelkiismereti okból ne vegyen részt a lojális francia csapatok elleni küzdelemben. Tekintettel arra, hogy sok katonának rokonai vagy barátai szolgáltak a Levantei Hadsereg kötelékében, a felkínált lehetőséggel többen éltek is, akik közül a legismertebb a részben magyar származású Monclar ezredes volt, aki az Idegenlégió 1. zászlóaljának parancsnokságáról mondott le, hogy ne kelljen honfitársai ellen harcolnia (posztját Dimitri Amilakvari őrnagy⁵⁹ vette át).⁶⁰

A két irányból megindított támadás 1941. június 8-án vette kezdetét.⁶¹ A szabad francia csapatok dél felől Damaszkusz irányába törtek előre, de a könnyűdandár első bevetésére csak 19-étől került sor. A hadjárat komoly áldozatokat követelt: a 13. könnyűdandár 21 halottat és 47 sebesültet veszített a harcok során.⁶²

⁵⁶ Paxton 2000. 371. o.

⁵⁷ Muracciole 2002. 216–218. o.

⁵⁸ Montagnon 1999. 312. o.

⁵⁹ Dimitri Amilakvari (1906–1942), francia katonatiszt. A grúz hercegi családból származó Amilakvari 1921-ben Franciaországban telepedett le. A Saint-Cyr katonai akadémia elvégzése után 1924-től az Idegenlégió különböző alakulataiban teljesített szolgálatot. A gyarmati hadjáratokban elért sikerei után 1940-ben francia állampolgárságot kapott, és az újonnan felállított 13. idegenlégiós könnyűdandárba vezényelték századparancsnokként, ahol kitüntette magát a norvégiai hadműveletek során. Júniusban egységének számos tagjával csatlakozott a Szabad Francia Erőkhöz, majd részt vett az összes afrikai és szíriai szabad francia hadműveletben. 1941 szeptemberétől alezredesi rangban a könnyűdandár parancsnoki posztját is megkapta, és komoly szerepe volt a Bir-Hakeimnél elért katonai sikerben, amiért a Felszabadítási Érdemrenddel is kitüntették. 1942 októberében az el-alaméini csatában veszítette életét.

⁶⁰ Trouplin 2010. 732. o.

⁶¹ AN 72 AJ 220. 10. o.

⁶² Porch 1994. 548–550. o. Köztük volt Alpár Tamás Martin légionárius is, aki június 21-én esett el Damaszkuszban. SHD GR 16 P 9700. Alpar, Thomas Martin.

A testvérgyilkos összezsapások ellenére a szíriai hadműveletnek volt egy komoly pozitívuma is a szabad franciák számára: a harcokat túlélő francia katonák egy része – bár a teljes létszámnak csupán mintegy 10 százaléka – élt a felkínált lehetőséggel, és a hazatelepítés helyett a szabad francia haderő soraiban folytatta a harcot. A légiósok számára különösen örvendetes volt, hogy a 4000 csatlakozóból hozzávetőlegesen 1000 fő idegenlégiós volt, ezért a könnyűdandár soraiba nyert beosztást.⁶³ Ez az erősítés lehetővé tette, hogy a dandár felállítsa harmadik zászlóalját, amely legalább olyan fontos volt, mint a zsákmányolt francia nehézfegyverzet felhasználása, amelynek köszönhetően az egység tűzereje jelentősen megnőtt. Az ekképpen megerősített és teljes egészében motorizált dandár 2. és 3. zászlóalját a Pierre Koenig⁶⁴ tábornok parancsnoksága alatt álló és újonnan létrehozott 1. szabad francia dandár kötelékébe rendelték, míg az 1. zászlóaljat az Alfred Cazaud⁶⁵ tábornok vezette 2. dandárhoz.⁶⁶ A megosztás oka minden bizonnyal a harcedzett katonák optimális felhasználása volt, ugyanis így szétosztva „feljavították” a gyengébb gyarmati csapatokból álló alakulatokat.⁶⁷

⁶³ Broche – Muracciole 2010. 1390. o.

⁶⁴ Pierre Koenig (1898–1970), francia katonatiszt és politikus. 1917-ben jelentkezett a hadseregbe, és a franciaországi fronton teljesített szolgálatot, majd hivatásos tiszt lett. 1929-ig a németországi francia megszálló csapatoknál, utána az Idegenlégió kötelékében szolgált. 1940-ben áthelyezték a frissen felállított 13. idegenlégiós könnyűdandárba, itt őrnagyi rangban járult hozzá a Norvégiában elért taktikai győzelemhez. Júniusban alakulata nagyobbik felével együtt csatlakozott a Szabad Franciaországhoz. A dakari és a gaboni hadműveletekben való részvételéért alezredesi kinevezést nyert. 1941 nyarán Edgard de Larminat tábornok vezérkari főnökeként vett részt a szíriai hadjáratban, októberben pedig az 1. szabad francia dandár parancsnokságát is megkapta dandártábornoki rangban. Jól felkészült katonaként és kiváló parancsnokként oroszlánrésze volt a Bir-Hakeimnél kivívott győzelemben, majd több észak-afrikai szövetséges hadműveletben is harcolt, mielőtt 1943-ban helyettes vezérkari főnöknek nevezték ki, 1944-ben pedig az angliai francia csapatok és a Belső Francia Erők parancsnokságát is megkapta. 1945 és 1949 között a németországi francia megszálló hadsereg vezetője volt, majd politikai pályára lépett. Képviselőként és hadügyminiszterként is szolgált hazáját. 1984-ben posztumusz marsallá nevezték ki.

⁶⁵ Alfred Cazaud (1893–1970), francia katonatiszt. 1911-ben kezdte meg sorkatonai szolgálatát, ezt követően altiszt, majd tiszt rankor szerzett. Az első világháború során számos alkalommal kitüntették, és századosná nevezték ki. A két világháború között Észak-Afrikában teljesített szolgálatot, 1938-ban az Idegenlégió soraiba helyezték át. 1940-ben a 13. idegenlégiós könnyűdandár vezérkari főnökeként tevékenykedett a norvégiai hadműveletekben, majd csatlakozott a Szabad Francia Erökhöz, ahol alezredesi kinevezést kapott. Részt vett alakulatai közép- és kelet-afrikai bevetésein, 1941-ben pedig Libanon katonai parancsnokának nevezték ki. Az év végén dandártábornoki rangban a 2. szabad francia könnyűhadosztály vezetője lett, és a Közel-Keleten teljesített szolgálatot. 1945-ben a 36. gyalogoshadosztály parancsnokaként részt vett Németország elfoglalásában. 1946-ban nyugdíjba vonult. 1970-ben hunyt el.

⁶⁶ Montagnon 1999. 246–248. o.

⁶⁷ Ekkor csatlakozott a szabad franciákhoz 32 magyar származású légiós, akik korábban a 6. légiós gyalogezred kötelékében teljesítettek szolgálatot.

Rommel hadserege ellen Észak-Afrikában

Az 1. szabad francia dandárt 1942 februárjában Bir-Hakeim oázis védelmére rendelték a líbiai sivatagban a 8. brit hadsereg kötelékén belül.⁶⁸ Az alakulat legütőképesebb és legnagyobb létszámú részét a 13. könnyűdandár 2. és 3. zászlóaljai adták. A védelmi állásokat elfoglaló dandár létszáma összesen 3723 fő volt 1942 májusának végén.⁶⁹ Ugyan ez nem tűnik számottevő erőnek, különösen, ha a támadásra készülő német–olasz csapatok létszámával vetjük össze, két tényező mégis a franciák mellett szól: nagyszámú modern nehézfegyverzetük és jól kiépített védőállásaik.⁷⁰ A csata 1942. május 27-én vette kezdetét, amikor az olasz Ariete páncélosadosztály támadást indított a franciák ellen. A 132. olasz páncélosezred támadása jól kiépített és aknákkal megerősített állásokba ütközött, amelyeket ráadásul az Idegenlégió egységei védtek.⁷¹ Ennek eredményeképpen az olaszok rövid idő leforgása alatt 32 tankot, valamint több száz halottat és foglyot veszítettek,⁷² a támadást pedig le kellett állítani.

A június 2-án megindított ostrommal kezdetét vette a csata második szakasza, mely június 10-éig tartott. Ebben az akcióban a Trieste gépesített, a Pavia gyalogoshadosztály és a német 90. gépesített hadosztály vett részt. Ezeket az egységeket a támadó hadműveletekből vonták vissza, és ezzel tovább csökkent a gyors előnyomulás esélye, de utánpótlási helyzetének stabilizálása érdekében Erwin Rommel tábornagy kész volt vállalni az átmeneti leállás kockázatát. A két olasz és egy német hadosztály körbezárta az oázist, amire eddig nem került sor, és megkezdte a szabályszerű ostromot.⁷³ A következő egy hét során a védők minden támadást visszavertek, ez azonban felemésztette lőszeranyagait, így engedélyt kaptak a kitörésre.⁷⁴ Erre 1942. június 10-én 23 órakor került sor délnyugati irányba, ahol az előzetes egyeztetések alapján egy brit járműoszlop várta az egység túlélőit. A nehézfegyverzet nagyobb részét – amelynek elszállítását nem lehetett megoldani – megsemmisítették, és a súlyos sebesülteket is kénytelenek voltak hátrahagyni.⁷⁵ A dandár 2619 katonájának (köztük mintegy 400 sebesültnek) sikerült elérnie a szállítójárműveket, amelyek a szövetséges vonalak mögötti biztonságos területre vitték őket.⁷⁶

Az elszenvedett veszteségek (az élőerő 30, a nehézfegyverzet közel 100 százaléka) ellenére az összecsapást jelentős győzelemként könyvelték el a szövetségesek.⁷⁷ Ez nem

⁶⁸ *De Sairigne* 1981. 168. o.

⁶⁹ *Koenig* 1971. 59–81. o.

⁷⁰ *Nordmann* 1982. 91. o.

⁷¹ *Broche* 2003. 145. o.

⁷² A franciák 9 tisztet, valamint 145 altisztet és közlegényt ejtettek ekkor foglyul. *Koenig* 1971. 395. o.

⁷³ *De Sairigne* 1981. 180–182. o.

⁷⁴ AN 72 AJ 220. 25. o.

⁷⁵ *Lormier* 2006. 133. o.

⁷⁶ A veszteség mintegy felét (450 fő) a halottak, nagyobbik részét (600 fő) az eltűntek (elsősorban fogásba esettek) tették ki. *Bergot* 1989. 291. o.

⁷⁷ Az ostrom és a kitörés során nyújtott teljesítményéért nyerte el a Felszabadítási Érdemrendet Kocsis Imre őrmester (1942 novemberétől törzsőrmester, majd zászlós). SHD GR 16 P 321452. Kocsis, Imre.

csupán annak tudható be, hogy az alakulat sikeresen kitört a bekerítésből, és nem is a tengelyhatalmaknak okozott jelentős veszteségeknek (3600 halott, sebesült és fogoly, 52 harckocsi, 11 páncélaútó, 5 önjáró ágyú, 7 repülőgépj és több mint 100 teherautó).⁷⁸ Ennél sokkal fontosabb volt a csatának a hadművelet kimenetelére gyakorolt hatása, ugyanis a német–olasz csapatok a franciák makacs ellenállása miatt olyan idővesztést szenvedtek el, ami lehetetlenné tette Egyiptom – Rommel eredeti terve szerinti – lendületből történő elfoglalását.

1942 nyarán a két szabad francia dandár között szétesztott három zászlóalj újból összevonták a könnyűdandár kötelékén belül, de az elszennvedett veszteségek miatt csupán két zászlóalj tartottak meg, összesen 1274 főnyi létszámmal (53 tiszt, 144 altiszt és 1077 közlegény). Brit szövetségeseiknek köszönhetően az elvesztett nehézfegyverzet is teljes egészében pótlásra került, így a létszámát tekintve gyengébb alakulat továbbra is igen jelentős tüzérezővel (144 géppuska, 20 aknavető, 48 ágyú) rendelkezett a második el-alemeini csata előtt.⁷⁹ A támadás október 23-án kora este indult meg az olasz állások ellen, azonban számos előre nem látott nehézség lépett fel, amelyek döntőnek bizonyultak. A nehezen járható terepen a szállítójárművek és a támogató páncélosok elakadtak a homokban, a rádiók pedig nem működtek, így az éjszakai hadműveletben a különböző csapatrészek közti kapcsolattartás lehetetlenné vált. A támadás mindezek ellenére lassan teret nyert, amikor is napfelkeltekor a német védők tüzérségi, páncélos és légi támogatással ellentámadást indítottak, mely a sík terepen visszazorította a franciákat kiinduló állásaikba. A brit parancsnokság szerint a veszteségek (11 halott, 69 sebesült és 10 eltűnt)⁸⁰ önmagukban nem voltak különösebben súlyosak, és nem indokolták a visszavonulást, ami felvetette az egység megfutamodásának gyanúját is, ezért november 14-én visszavonták az alakulatot az első vonalból, ahová 1943 áprilisáig nem is térhetett vissza.⁸¹ Ugyanakkor a kép árnyalása érdekében érdemes megemlíteni Winston Churchill brit miniszterelnök véleményét is a közös brit–francia elterelő hadműveletről: „Ez a támadás el is érte célját, mert három napon át lekötötte az ellenség két páncélosadosztályát, pedig a fő csata északon bontakozott ki.”⁸²

De Gaulle december 22-én elrendelte, hogy szervezzék újjá Edgar de Larminat tábornok csapatait egy új egység kötelékében, amely az 1. szabad francia hadosztály nevet kapta.⁸³ Az új alakulatnak, amely hivatalosan 1943. február 3-án jött létre,⁸⁴ teljes értékű gépesített gyalogsági hadosztályt kellett alkotnia, amely három dandárral, modern fegyverzettel, nagy tüzérezővel és megfelelő számú és minőségű hadosztályközvetlen

⁷⁸ Koenig 1971. 395. o.

⁷⁹ Comor 1988. 205–209. o.

⁸⁰ Ebben az összecsapásban veszítette életét az ekkor már főtörzsszászlósi rangban szolgáló Szabó István is, aki korábban Narviknál tüntette ki magát. SHD GR 16 P 559590. Szabo, Étienne Michel René.

⁸¹ Porch 1994. 556–558. o.

⁸² Churchill 1989. 156. o.

⁸³ AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres. 10. o.

⁸⁴ Delmas 2002. 80. o.

alegységgel képes a siker esélyével felvenni a harcot bármely ellenséges egységgel.⁸⁵ Az új magasabbegység két dandárját a már meglévő szabad francia dandárok felhasználásával hozták létre, a harmadikat pedig a Szomáliföldről elsőként beérkezett szenegáli lövészászlóaljak átszervezésével állították fel. Ennek nyomán az 1., 2. és 4. szenegáli zászlóaljakat átnevezték 21., 22. és 24. menetzászlóaljjá, melyek együtt alkották a 4. gyalogosdandárt és így az új hadosztály hiányzó harmadik dandárát.⁸⁶

Tripoli kikötőjének újranyitása és ezzel párhuzamosan a logisztikai lehetőségek látványos javulása végül lehetővé tette a francia hadosztály bevetését is. Az egység április 18-án hagyta maga mögött Tobrukot, hogy közel 2200 kilométeres út megtétele után, május 2-án megérkezzen a tunéziai Triaga térségébe, ahol a 10. brit hadtest 51. hadosztályát kellett felváltania a frontvonalban. Az alakulat néhány napos pihenő után, május 6-ától Takrouna északi peremén rendezkedett be védelemre.⁸⁷ A szabad francia egységgel szemben a 90. német könnyűhadosztály és a Trieste hadosztály megmaradt részei ásták be magukat, amelyek reménytelen helyzetük ellenére szilárd védelmet építettek ki, valamint tüzérségi csapásokkal és kisebb ellenlökésekkel támadták a felvonuló francia és brit erőket. Május 9-én egy légiós járőr kisebb összecsapás során foglyul ejtette a német 433. páncélgránátos ezred 14 katonáját.⁸⁸ A szövetséges hadvezetés csupán másodlagos szerepet szánt a 10. hadtestnek és az ahhoz tartozó francia erőknél, mivel a tényleges áttörő hadműveleteket a brit és amerikai erők Medjez el Bab térségében hajtották végre május 6–7-én, amelynek eredményeképpen elfoglalták Tuniszt és Bizertát.⁸⁹ Ugyanakkor még mindig 150 000 német–olasz katona állomásozott a térségben, akiknek esetleges déli irányú kitörését az üllő szerepét játszó brit–francia erőknek kellett megakadályozniuk. Éppen ezért a szabad francia csapatok helyállása és az ellenséges kötelékek lekötése kiemelten fontos volt a stratégiai terv kivitelezéséhez.⁹⁰

Ennek az elképzelésnek a jegyében május 10-én az a parancs érkezett a szabad francia hadosztály részére, hogy tartsa folyamatosan nyomás alatt a szembenálló erőket, és foglaljon el két magaslatot (a 136-ost és a 150-est), amelyek aztán lehetővé teszik a védelem számára kulcsfontosságú Djebilate-gerinc megszerzését. A május 11-én 5 óra 30-kor intenzív tüzérségi előkészítés után⁹¹ meginduló támadásban a 4. és 5. menetzászlóalj különösebb nehézségek nélkül foglalták el a két magaslatot, ennek során 170 foglyot ejtettek. Ezt követően a gerinc elfoglalása már nagyobb nehézségekbe ütközött a védelem beásott nehézfegyvereinek tüze miatt, de a két zászlóalj kitartó támadásokkal

⁸⁵ *Gras* 1983. 228–229. o.

⁸⁶ *Bergot* 1982. 129. o.

⁸⁷ *Vincent* 1983. 331. o.

⁸⁸ *Comor* 1988. 225. o.

⁸⁹ *Rommel* 2000. 295. o.

⁹⁰ SHAT 1983. 6. o.

⁹¹ A harcok során az 1. tüzérségi ezred 25 000 gránátot lőtt ki, amelyek pontossága és hatékonysága nagymértékben hozzájárult a sikerhez. *Trouplin* 2010. 1095. o.

ezeket is felszámolta, így estére az összes kitűzött célt elfoglalták.⁹² A támadás során hozzávetőlegesen 100 ellenséges katonával végeztek, 388 főt pedig foglyul ejtettek. Ugyanakkor a saját veszteségek is jelentősek voltak: 45 halott, 116 sebesült.⁹³

Az akció sikere azonban nem törte meg az ellenséget, amely másnap már ellentámadást indított az elveszített magaslatok visszaszerzéséért, amit a hadosztály tüzérsége állított meg. Azonban a tengelyhatalmi erőknek ez volt az utolsó erőfeszítése állásai megtartása érdekében, a hadi helyzet alakulása miatt⁹⁴ ugyanis május 13-án reggel megkezdték nehézfegyvereik és lőszerkészletük megsemmisítését, majd kisebb csoportokban megadták magukat a szövetséges csapatoknak. Nagy számuk miatt a foglyok számbavétele és elhelyezése is komoly gondot okozott a katonai hatóságoknak, amelyek a nap folyamán hozzávetőlegesen 1200 tiszt és 23 000 katona megadását regisztrálták. A foglyok a 164. és 90. német könnyűhadosztályok, az olasz Trieste és a Fialat fasiszta hadosztályok, valamint a 20. olasz hadtest vezérkarának soraiból kerültek ki.⁹⁵

A harcok lezárultát követően, 1943 nyarától kezdve összesen 5 gyalogos- és 3 páncéloshadosztály került kialakításra Észak-Afrikában az itt állomásozó szabad francia és a korábban Philippe Pétain marsall⁹⁶ oldalán álló francia erők felhasználásával.⁹⁷ Noha előbbieik számszerűleg kisebbségben voltak, az amerikai fegyverzet és felszerelés elosztásakor előnyt élveztek, így az új hadseregben a De Gaulle-hoz hű, régi kipróbált egységek központi szerepet kaptak: az 1. hadosztály gépesített gyalogoshadosztályává alakult, a 2. pedig páncéloshadosztályává, így elméletben ezek adták az új haderő egynegyedét, bár utóbbi soraiba nagy számban kerültek korábbi Vichy-párti katonák is.⁹⁸ A másik hat hadosztály az Észak-Afrikában állomásozó erők felhasználásával

⁹² Vincent 1983. 333–335. o.

⁹³ Notin 2000. 518. o. Itt esett el az 1940 júliusa óta a Szabad Francia Erők kötelékében szolgáló Béla Iván őrmester is. SHD GR 16 P 43874. Bela, Yvan.

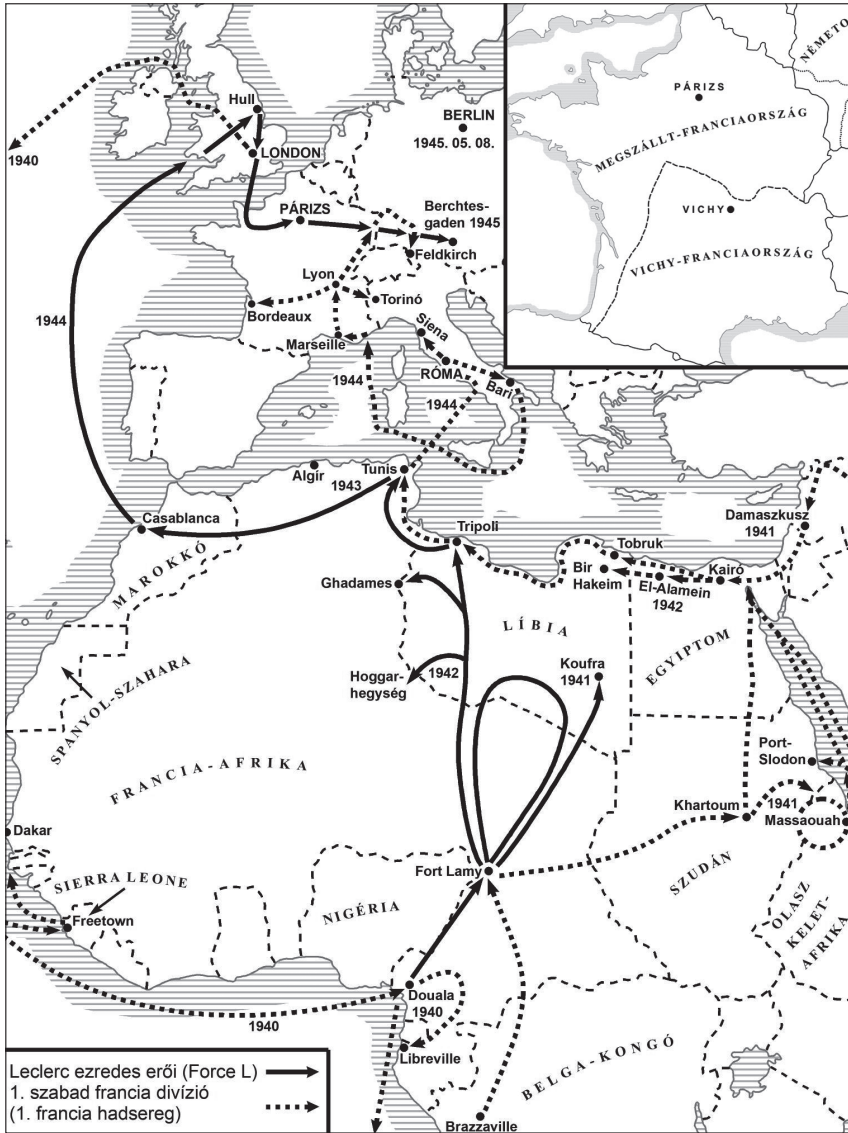
⁹⁴ Nyugati irányból teljesen átkarolták őket a szövetséges csapatok, ezért a harc folytatásának már nem volt értelme. SHAT 1983. 10. o.

⁹⁵ Gras 1983. 241. o.

⁹⁶ Philippe Pétain (1856–1951), hivatásos katonatiszt, politikus. Korábbi harci tapasztalatai hiánya ellenére az első világháborúban számos alkalommal kitüntette magát (a legismertebb Verdunnél tanúsított helytállása), melynek eredményeképpen 1917-ben már ő volt a francia hadsereg főparancsnoka. 1925–26-ban Marokkóban ő irányította a francia csapatokat a helyi lázadókkal vívott ún. rif háború során. 1940 júniusában a kialakult katonai vészhelyzetre tekintettel kormányalakításra kérték fel, melynek eleget tett, majd fegyverszünetet kért a németektől, ami hozzájárult a francia hadsereg összeomlásához. Az 1940. július 10-én megszavazott törvény teljhatalmat biztosított neki az új alkotmány életbelépéséig, amelyre azonban nem került sor, így 1944 augusztusáig államfőként tevékenykedett. Elfogadta a németekkel való együttműködés szükségességét, majd folyamatosan eleget tett a német követeléseknek, míg Franciaország ténylegesen is a Harmadik Birodalom csatlósává vált. 1944 nyarán a német csapatok Németországba szállították, ahonnan 1945 áprilisában Svájcban keresztül visszatért Franciaországba. Bíróági eljárás során hazaárulásért halálra ítélték, melyet De Gaulle az ideiglenes francia kormány vezetőjeként végül életfogytiglani börtönbüntetésre enyhített. 1951-ben halt meg.

⁹⁷ Montagnon 1999. 548. o.

⁹⁸ Delmas 2002. 83. o.

2. térkép: A Szabad Francia Erők szárazföldi egységeinek tevékenysége Afrikában, a Közel-Keleten és Európában. A kis térképen a megszállt, illetve a szabad Franciaország területe (1940. június 22. – 1942. november 11.) (Csákvári Kristóf)

jött létre. Ezek a következők voltak: 2. marokkói gyalogoshadosztály, 3. algériai gyalogoshadosztály, 4. marokkói hegyihadosztály, 9. gyarmati gyalogoshadosztály, valamint az 1. és 5. páncélosadosztály.⁹⁹

⁹⁹ Broche – Caïtuoli – Muracciole 2007. 454. o.

Az olaszországi hadjárat

A két légiós zászlóalj az 1. gépesített hadosztály kötelékében folytatta szolgálatát, ugyanakkor az 1943 nyarán meginduló átszervezés keretében ezek létszáma és fegyverzete is jelentős átalakuláson ment át. Az észak-afrikai francia alakulatok és az itt található légiós kiképzőközpont részéről folyamatosan érkeztek a jelentkezők, így a hadosztályon belül a légiósok száma hosszú idő után először megközelítette a kétezer főt (73 tiszt, 206 altiszt és 1666 közlegény). A fegyverzet mennyisége és minősége is jelentős javulást mutatott, mivel az egységet teljes egészében modern amerikai fegyverekkel látták el, amelyek köszönhetően annak tüzereje a korábbinál sokkal nagyobb lett. Ennek megfelelően a két légiós zászlóalj szerkezete is átalakult, a három lövésszázlój mellett egy-egy nehézfegyver- és géppuskásszázaddal rendelkeztek. A beérkező erősítés lehetővé tette egy új nehézfegyver-zászlóalj felállítását is, amely tovább növelte a légiós alakulatok harcértékét.¹⁰⁰

Az elsőként hadra foghatóknak ítélt egységek összeolvasztásával jött létre 1943. május 18-án az eleinte A Hadseregnek, majd később Olaszországi Francia Expedíciós Hadtestnek (*Corps expéditionnaire français d'Italie*) nevezett haderő, amely az 5. amerikai hadsereg kötelékében, Olaszországban került bevetésre.¹⁰¹ A 120 000 fős hadtest 1943 novembere és 1944 júliusa között vett részt aktívan a harcokban, melyek során számos támadó hadműveletben (pl. Monte Cassinó-i csata) kitüntette magát.¹⁰² Az 1. gyaloghadosztályt átfegyverzésének befejezése után, 1944 áprilisában ennek a haderőnek a kötelékébe helyezték át Olaszországba. Itt először tartalékként szolgált a Monte Cassinónál küzdő francia erők számára, de már ekkor komoly veszteségeket okozott soraiban az ellenséges bombázók tevékenysége, május 17-én például 102 embere vált harcképtelenné emiatt.¹⁰³ A légiósok ennek ellenére kivették a részüket a német védelmi vonal áttöréséből, majd a visszavonuló csapatok üldözéséből, így az olasz főváros elfoglalása után is több sikeres támadóakcióban működtek közre. Ugyanakkor ezért a teljesítményért magas árat kellett fizetniük: a májusi és júniusi harcok során a három légiós zászlóalj vesztesége 106 halott és 360 sebesült volt, vagyis eredeti létszámának nagyjából egynegyedét veszítette el.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Comor 1988. 242–251. o.

¹⁰¹ Corvisier-de Villèle 1998. 9. o.

¹⁰² Bachelier 2000. 255. o.

¹⁰³ SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère. 17. o.

¹⁰⁴ Gras 1983. 268–314. o. Kelényi László őrmester és Téglás László őrvezető 1944. május 21-én vesztették életüket. SHD GR 16 P 317752. Kelenyi, Ladislas.; uo. 564132. Teglas, Ladislas.

Franciaország felszabadítása

1943 végén hozták létre a B (később 1.) Hadsereget,¹⁰⁵ amely részt vett 1944. augusztus 15-én a provence-i partraszállásban és Dél-Franciaország felszabadításában. Eközben Philippe Leclerc tábornok 2. páncélosadosztálya Párizs és Észak-Franciaország felszabadításában működött közre, majd egyesülve a szövetséges csapatokkal, együtt szorították ki a német csapatokat Franciaország területéről, végül pedig részt vettek Németország elfoglalásában.¹⁰⁶

A légiós dandár anyaegységével, az 1. gyalogoshadosztállyal együtt a dél-franciaországi kétéltű hadműveletben részt vevő amerikai–francia erők soraiba került beosztásra, és 1944. augusztus 16-án partra szállt az anyaországban. A parancsnokság utasításainak megfelelően szerepet vállalt Toulon ostromában, ahol augusztus 21. és 24. között két erőd védőit kényszerítette megadásra, majd közreműködött az észak felé visszahúzódó német csapatok üldözésében.¹⁰⁷ Az első komolyabb összecsapásra a burgundiai Autun felszabadítása során került sor szeptember 8–9-én, amelynek eredményeként közel 2300 német katona adta meg magát a légiósoknak.¹⁰⁸ Az alakulat az év hátralévő részében a Vogézek térségében vívott kemény és veszteségteljes harcokat a könnyen védhető hegyi terepen szilárdan beásott német csapatok ellen, ennek következményeként 145 halott és 643 sebesült hiányzott az alakulattól év végére. A küzdelmek szünetében került sor a korábban létszámhiány miatt feloszlott 3. gyalogoszászlóalj újjászervezésére, amelyet a beérkező erősítések tettek lehetővé, így 1945 elején a könnyűdandár már négy zászlóalj kötelékében 2405 fővel rendelkezett. A megerősödött egységet 1945 januárjában Elzászban vetették be – először a Strasbourgot fenyegető német ellentámadás megállításában működött közre, majd pedig a Colmarnál kialakult német katlan felszámolásában játszott aktív szerepet. Ezért a sikerért is komoly árat kellett fizetnie: a dandár vesztesége 166 halott, 637 sebesült és 89 eltűnt volt.¹⁰⁹

A hadosztályt március közepén a francia–olasz határvidékre helyezték át, amit a német csapatok tartottak ellenőrzésük alatt. A hegyvidéki területen komoly veszteségekkel járt minden támadó hadművelet, ennek ellenére az egység sikeresen nyomult előre, és április második felében betört Olaszország területére is. A német hegyivadászokkal vívott harcok során a dandár elveszített 53 halottat és 135 sebesültet, vagyis az alakulat a háború utolsó hat hónapjában szenvedte el fennállása során a legnagyobb veszteségeit.¹¹⁰ Története ennek ellenére távolról sem ért véget,

¹⁰⁵ *Corvisier-de Villèle* 1998. 21. o.

¹⁰⁶ AN 72 AJ 321. Le général Leclerc, par le colonel Repiton-Préneuf.

¹⁰⁷ SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère. 3. o.

¹⁰⁸ *Montagnon* 1999. 722–726. o.

¹⁰⁹ *Comor* 1988. 277–299. o. A franciaországi harcok során öt magyar légiós veszítette életét: Bakos József őrmester, Gutman Imre közlegény, Hosszú László őrmester, Kocsis Imre zászlós és Nagy Antal közlegény. SHD GR 16 P.

¹¹⁰ *Gras* 1983. 419–439. o.

mivel 1945 végén beosztották az Indokínában bevetett Távols-keleti Expedíciós Haderő (*Corps expéditionnaire français en Extrême-Orient*) kötelékébe, amelynek soraiban 1946 és 1954 között folyamatosan harcolt, majd részt vett az algériai háborúban,¹¹¹ és napjainkban is közreműködik a francia érdekek védelmében.¹¹²

A légiós alakulat magyar tagjai

Létszám

A rendelkezésre álló adatokból az derül ki, hogy a beazonosított 149 magyar származású önkéntes döntő többsége (108 fő) a szárazföldi haderő kötelékében teljesített szolgálatot, míg a légierőnél csupán 5, a haditengerészetnél pedig mindössze 2 fő tevékenykedett. Mellettük 16-an vettek részt valamelyik ellenálló csoport tevékenységében, míg 11 fő az adminisztráció működését segítette munkájával. 7 személy esetében nem rendelkezünk a haderőnemi hovatartozásra vonatkozó pontos információval.

A szárazföldi haderőnemben szolgáló 108 személy az adatok alapján különböző egységek kötelékében harcolt, amelyeket a könnyebb áttekinthetőség érdekében a következő kategóriákba soroltam: Idegenlégió, 2. páncélosadosztály, 1. gyalogshadosztály, vezérkar, kiegészítő egységek. Ezek közül messze az Idegenlégió fogadta a legtöbb magyar önkéntest, mivel összesen 77 fő szolgált a Szabad Francia Erők légiós könnyűdandárának kötelékében. Ez viszonylag jelentős számnak tekinthető a légiós egység 1940. júliusi 900 fős létszámához képest – melynek 8,5%-át jelenti –, ugyanakkor nem szabad szem előtt tévesztetni, hogy 1940-ben még nem mindegyik magyar légiós volt tagja az egységnek, így egy-egy adott időszakban a számarányuk alacsonyabb volt ennél a mutatónál.

A nevekből levonható tanulságok

Érdekes önmagukban is megvizsgálni a személyneveket, amelyek ugyan nem minden esetben teljeseek és gyakran nem is pontosan kerültek lejegyzésre, mindezzel együtt fontos információk hordozói viselőjükkel kapcsolatban. A számos forrást bevonó kutatásnak köszönhetően csupán egyetlen önkéntes esetében nem rendelkezünk teljes névvel (Macska másodosztályú légiós közlegénynek csak a vezetékneve szerepel az egyik hadműveleti naplóban), így a nagyobb problémát a nevek hibás lejegyzése jelenti. A toborzóirodák írnokainak szemlátomást számos alkalommal gondot okoztak az idegen hangzású nevek, így születtek olyan sajátos vezetéknevek, mint például Heggyi, Hosszu

¹¹¹ Az alakulat magyar tagjai közül sokan folytatták szolgálatukat a világháború után, és részt vettek a gyarmati küzdelmekben, mint például Pretz Pál, aki 1956-ban húsz év szolgálat után törzsőrmesterként szerelt le. SHD GR 16 P 490639. Prets, Paul.

¹¹² SHD GR 12 P 81. Bref historique de la 13ème demi-brigade de Légion Etrangère. 3–4. o.

vagy Olayos, illetve olyan különleges keresztnévek, mint Flerenc, Yvan, Sally vagy Deszo, valamint az is előfordult, hogy felcserélték ezeket, így volt olyan önkéntes, akit Antal vezeték- és Patyi keresztnévvel vettek nyilvántartásba. Ugyanakkor ezek a hibák általában nem akadályozzák az önkéntesek beazonosítását, mivel csupán eltorzítják, de nem teszik teljesen felismerhetetlenné azok nevét.

Ennél sokkal általánosabb az a gyakorlat, hogy a keresztnévek francia megfelelői szerepelnek a jegyzékekben, ami bevett eljárás lehetett Franciaországban, hiszen már az első világháború idején is alkalmazták, ahogy az a korábbi kutatásokból kiderült.¹¹³ Noha a legtöbb önkéntes neve viszonylag könnyen franciásítható volt, érdekes tény, hogy akadtak olyanok, akiknek a keresztnéve nem franciás alakban lett rögzítve – vagy azért, mert ők ragaszkodtak nevük eredeti írásmódjához, vagy gondosabb írnok vette fel adataikat. Utóbbi feltételezésnek ellentmond a vezetéknevek gyakori hibás írásmódja, ezért inkább az előbbi tűnik valószínűnek (Hosszu Laszlo, Klement Lajos, Pataky Laszlo, Toth Laszlo). Mindemellett természetesen vannak olyan tipikusan magyar keresztnévek is, amelyek nem rendelkeznek francia megfelelővel, ezek így többé-kevésbé helyesen és eredeti formájukban szerepelnek az iratokban (Bela, Geza, Tibor, Zoltan).

Annak ellenére, hogy a nevek és a nemzetiségi hovatartozás nem köthetők egyértelműen egymáshoz, a rendelkezésre álló névsor alapján mégis meg lehet kockáztatni néhány logikusnak tűnő következtetés levonását, ami elősegítheti az önkéntesek hátterének jobb megismerését. Kétségtelenül azok a nevek vannak többségben (mintegy 45 esetben), amelyek egyértelműen magyar származásra utalnak, mint például Balazs Georges (Balázs György), Demeter Zoltan (Zoltán), Kocsis Imre, Martos Bela (Béla) vagy Szabo Jean (Szabó János), azonban ezek mellett viszonylag nagy számban fordulnak elő idegen hangzású nevek is (pl. Edmond Diakowsky, Pantolli Pastoff vagy Sally Rosenboum). Érdeemes hozzátenni, hogy a magyaros hangzású nevek nem mutatnak közvetlen korrelációt a jelentkezés során jelzett magyar állampolgársággal, mivel a magyarok mellett akad közöttük számos lengyel, csehszlovák és francia állampolgárságú személy is. Ezek az ellentmondások nyilván elsősorban abból fakadnak, hogy az önkéntesek születési helye időközben más országok fennhatósága alá kerülhetett – ami az önkéntesek születése idején, a 20. század első évtizedeiben még többnemzetiségű Magyarország esetében logikus magyarázatnak tűnik –, illetve hogy lakóhelyük sok esetben már hosszú ideje Franciaország volt, és ez maga után vonta a francia állampolgárság megszerzését is.

A fentiek okán érdemes megvizsgálni, hogy esetleg lehet-e valamilyen további csoportosítást elvégezni a nem magyar állampolgárságú kategóriába tartozók között a nevük alapján. A Kárpát-medence etnikai jellemzői miatt nyilvánvalóan nagyobb számban szerepelnek szláv és germán hangzású nevet viselő személyek. Szláv névvel csupán hat személy rendelkezett a magyarok közül (Bialek, Diakowsky, Jagodics, Kubinski,

¹¹³ Bene 2017. 39. o.

Steikovskij, Znamenijak), ugyanakkor a germán nevéek jelentős, 15 fős csoportot alkotnak (pl. Brandenbourg, Freidels, Kellerman, Roth). Megjegyzendő, hogy a német névvel rendelkezők közül többen zsidók lehettek, mint ahogy ezt több esetben a személyi anyagok is megerősítik (még ha sajnos nem is minden esetben szerepel bennük ez az adat). A zsidó vallásúak jelenléte az önkéntesek között ugyanakkor teljes mértékben illeszkedik a korszak tendenciáiba, hiszen az 1930-as évek második felében a szélsőjobboldali ideológiák terjedése elől tömegesen menekültek a közép-európai zsidók Nyugat-Európába és Amerikába, így Franciaországban is nagy számban képviseltették magukat és vettek részt a francia hadsereg,¹¹⁴ majd az Ellenállás harcaiban.

Mindezek mellett felbukkannak olyan nevek is, amelyek nem sorolhatók egyértelműen egyik fenti kategóriába sem. Ezek között akadnak olyanok, amelyek ugyan egyértelműen idegen hangzásúak (pl. Pantolli Pastoff), de ezek viselői Magyarországon születtek és/vagy magyar állampolgárságúak voltak, ami betudható a régióra jellemző természetes migrációs folyamatoknak. Ugyanakkor van néhány nehezebben megmagyarázható eset is. Három személy – Jean Joan Georgesco, Orbacio Ignacio Mingallion és Armenaj Seferian – egyértelműen nem magyar névvel rendelkezik, de az összesítő táblázatok szerint közülük ketten magyarországi születésűek (Georgesco és Mingallion), ketten (Mingallion és Seferian) pedig magyar állampolgárok (is). Személyi aktaikból ugyanakkor egyértelműen kiderül, hogy valójában nem Magyarországon születtek és egyikük sem volt magyar állampolgár. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért szerepelhetett ez a három személy magyar kötődésüként a Charles de Gaulle Alapítvány listáján, amelyet francia kutatók állítottak össze. Két logikus magyarázat kínálkozik. Elképzelhető, hogy az összesítést készítő kutatók tévesen jegyezték fel a születési helyre és állampolgárságra vonatkozó adatokat, ennek azonban viszonylag kicsi a valószínűsége, főleg három egymástól elszigetelt esetben. Inkább arról lehet szó, hogy a Légio hagyományaihoz híven az érintett személyek az eredetitől eltérő nemzetiséget adtak meg jelentkezésük során a toborzóknak, amely aztán végigkísérte katonai pályafutásukat, még ha személyi anyagukban erre nem is történik utalás. Így az ő esetükben legfeljebb tiszteletbeli magyar állampolgárokról beszélhetünk, mint olyan személyekről, akik valószínűleg maguk döntöttek a magyarsághoz való átmeneti és bürokratikus jellegű csatlakozás mellett.

A nemzetiségi hovatartozás kérdése

A nevek kapcsán vizsgált kérdések közül a kutatás szempontjából nyilván az egyik legfontosabb a nemzetiségi hovatartozásé, de mint láttuk, erre a nevek önmagukban nem kínálnak egyértelmű választ. Ugyanakkor a rendelkezésre álló források alapján az önkéntesek többségének esetén megtudjuk az állampolgárságot, még ha ezt bizonyos ese-

¹¹⁴ *Mahuault* 2013. 270–271. o.

tekben – erre is láttunk példát – fenntartással kell kezelnünk. Mindenesetre erre az információra alapozva közelebb kerülhetünk a szabad francia mozgalomhoz csatlakozók hátterének megismeréséhez.

A légiós könnyűdandárban szolgálatot vállaló 77 magyar önkéntes közül ugyan 7 fő esetében nem áll rendelkezésünkre az állampolgárságra vonatkozó pontos információ, a többi önkéntes hivatalos hovatartozása ismert. Döntő többségük (58 fő) magyar állampolgársággal rendelkezett. A második legnagyobb csoportot a csehszlovákok alkotják 3 fővel, bár csupán egyikük neve mellett került a csehszlovák jelző feltüntetésre, a másik 2 fő esetében csak a cseh szó szerepel. Mellettük 2–2 fő francia, lengyel és román állampolgárságú személyt találunk, végül pedig 1–1 brit, jugoszláv és nicaraguai állampolgár zárja a sort.

A meglehetősen változatos állampolgári hovatartozásokra egyes esetekben könnyebb választ találni, máskor valamivel nehezebb. A Magyarországgal szomszédos országokbeli állampolgárság – ideértve Lengyelországot – esetében meglehetősen egyértelmű a magyarázat, hiszen a trianoni békeszerződés rendelkezései értelmében elcsatolt területeken élők új állampolgárságot kaptak, így bár nemzetiségi hovatartozásuk alapján magyarok voltak, hivatalosan az új államalakulatok polgárai lettek. A brit állampolgárságú személy esetén a válasz minden bizonnyal abban a viszonylag elterjedt védekezési mechanizmusban keresendő, amelyet a Szabad Francia Erőkhöz csatlakozó francia állampolgárok alkalmaztak. Annak érdekében, hogy francia fennhatóságú területeken történő esetleges elfogásuk esetén elkerüljék a hazaárulás vádját, hivatalosan más – számos alkalommal brit vagy kanadai – állampolgárságúnak vallották magukat, és így is lettek rögzítve.

Ezek után már csak a nicaraguai állampolgárságú személy tűnik olyannak, aki nem illik bele a fenti logikába, ugyanakkor az ő esete sem tekinthető kivételesnek. Olyan magyarországi születésű személyről van szó, aki Latin-Amerikába vándorolt ki, ahol megszerezte a helyi állampolgárságot, de ettől függetlenül erős magyar identitással rendelkezett, és részt kívánt venni a tengelyhatalmak elleni küzdelemben.¹¹⁵

Míndezen alapján megállapítható, hogy a meglehetősen heterogén állampolgársági helyzet ellenére az általunk azonosított önkéntesek döntő többsége magyar állampolgár volt, valamint néhány kivétellel a nem magyar állampolgárságúak jelentős része is nagy valószínűséggel magyar nemzetiségű volt.

A születési helyek

Annak ellenére, hogy a legtöbb érintett személy esetében az adatok között szerepel a születési hely, ezek pontos meghatározása és az ennek alapján történő kategorizálás szintén jelent némi kihívást. Ennek elsődleges oka a nevek elemzésénél is említett

¹¹⁵ Ezzel kapcsolatban lásd részletesebben *Bene* 2018. 310–311. o.

írásmód, amely néha szinte a felismerhetetlenségig eltorzítja az eredeti helyneveket (pl. Rourztche – Rösze), így a meghatározás nem nyugszik teljesen szilárd alapokon, más esetekben viszont csupán aránylag könnyen megoldható kihívást támaszt (pl. Risnys-Zallas – Kisújszállás vagy Tapaleza – Tapolca). A települések azonosítását tovább nehezíti, hogy bizonyos korabeli községek akkori formájukban már nem léteznek, mivel beolvadtak más településekbe (pl. Dráwapálfalva Barcsba vagy Rábakéthy Szentgotthárdba). Számos esetben előfordul, hogy egyes települések nem magyar nevükön szerepelnek, ráadásul nem is pontos írásmóddal, így csupán valószínűsíthetjük, hogy melyik községről van szó (pl. Guetzen – Güns – Kőszeg vagy Stanemanga – Steinmanger – Szombathely).

Amint az adatokból kiderül, az önkéntesek többségének ismerjük a születési országát, csupán három személynél nem áll rendelkezésre ez az információ. A pontos település már kevesebb esetben ismert, mivel 6 magyarországi, 2 romániai, 2 lengyelországi, 1 németországi és 1 egyiptomi születésű személy esetében ez nincs feltüntetve. Az országokra vonatkozó adatokból az egyértelműen kiderül, hogy 65 fő született Magyarországon, vagyis valamivel többen, mint amennyien a nyilvántartás tanúsága szerint magyar állampolgársággal rendelkeztek, ami főképp abból a tényből fakadt, hogy másik országban letelepedve megszerezték annak állampolgárságát. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 4 fő szomszédos országban született (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia), tehát esetükben valószínűleg a határváltozások következtében került sor lakhelyük másik országba kerülésére, nem pedig kivándorlás miatt. 3 személy közeli országban (Lengyelország, Németország) született, tehát ebben az esetben valószínűleg családi kivándorlás magyarázza a születési helyet, mint ahogy 1 Franciaországban született személynél is. Az egyiptomi születési hely a korábban már említett Armenaj Seferianhoz kapcsolódik, akinek esetében nagy a valószínűsége annak, hogy nem magyar származású személyről van szó.

Amikor a Magyarországon született személyeknek ismerjük a pontos születési helyét is (59 fő), lehetőségünk nyílik megvizsgálni, hogy ezek az önkéntesek az ország mely részeiről érkeztek nagyobb arányban. Azonnal szembetűnő a budapesti születésűek magas száma (22 fő), akik a vizsgált minta 37%-át adják, ami arra utal, hogy a fővárosiak köréből az országos átlagnál nagyobb arányban választották vagy a franciaországi kitelepülést, vagy a diaszpóra tagjai közül az Idegenlégióhoz való csatlakozást, esetleg mindkét megállapítás vonatkoztatható rájuk. A budapestieket a dunántúli születésűek csoportja követi (18 fő), amelybe a vizsgált önkéntesek 30%-a tartozik. Szintén jelentősnek tekinthető a Duna–Tisza közéről származók csoportja (14 fő), amely az önkéntesek 24%-át tette ki. Ezeket messze lemaradva követik a tiszántúliak (1 fő), erdélyiek (1 fő), felvidékiek (2 fő) és délvidékiek (1 fő). Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nem rendelkezünk minden magyarországi születésű szabad francia légiós pontos születési helyével, valamint arról, hogy voltak olyanok, akik már eleve egy-egy szomszédos vagy közeli országot adtak meg születési helyként. A fenti-

ek alapján mindenesetre úgy tűnik, hogy a magukat magyarországi születésűnek valló csatlakozók döntő többsége (40 fő, azaz 68%) Budapestről és a Dunántúlról származott, az ország többi része pedig jóval kisebb mértékben képviseltette magát a szabad franciák soraiban.

Előélet

A rendelkezésre álló adatsorok, valamint a személyi dossziék alapján képet kapunk a szolgálatot vállaló személyek előéletéről is. Általában csupán egy-egy, viszonylag széles foglalkozási körre utaló szó szerepel az összesítésekben, de szerencsére ezeket számos esetben ki lehet egészíteni a személyi anyagok információival is. Ezek alapján meglehetősen változatos összkép rajzolódik ki az önkéntesek szakmai előéletéről.

Ugyan 23 esetben nem rendelkezünk érdemi információval a magyar légiósok korábbi szakmájával kapcsolatban, az önkéntesek többségéről fennmaradt ez az adat. A leggyakrabban előforduló kategória a katonai előéletre (*militaire*) tesz utalást, ami mellett két másik foglalkozási csoport jelenik meg. Egyrészt az értelmiségieké – akik között egyetemi hallgatót ugyanúgy lehet találni, mint építész –, másrészt pedig a kétkezi munkásoké (gyári munkások, földművelők, iparosok). Az adatok tanúsága szerint a legjellemzőbb előélet a katonai volt (37 fő), ami azt jelenti, hogy a magyar légiósok fele korábban is katona volt. Ugyanakkor joggal feltételezhetjük, hogy ez nem arra utal, hogy hivatásos katonák lettek volna, hanem csupán arra, hogy amikor aláírták a jelentkezésüket a Szabad Francia Erők kötelékébe, éppen katonaként teljesítettek szolgálatot. Tekintettel arra, hogy a személyi akták tanúsága szerint sokan már az 1930-as években beléptek az Idegenlégióba, ez az információ helytállónak tűnik, ugyanakkor nem teszi lehetővé ezen személyek eredeti szakmájának megismerését. Mindemellett azt érzékletesen jelzi, hogy sok magyar önkéntes jelentős korábbi katonai tapasztalattal rendelkezett, ami nyilvánvaló módon növelte harcértéküket. 10 fő képviselte a kétkezi szakmákat, míg 7 személy tartozott az értelmiség soraiba.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az alakulat soraiban szolgálatot teljesítő 77 magyar jelentős része korábbi katonai karrierjét a szabad francia mozgalom soraiban folytató légiós volt. Mellettük közel azonos számban azonosíthatók a kétkezi szakmák, illetve az értelmiség képviselői, ami – katonai alakulatnál némiképp szokatlan módon – az intellektuális háttérrel rendelkezők enyhe felülreprezentáltságára utal.

Az életkor

Szerencsés helyzetben vagyunk, amikor az önkéntesek életkorát szeretnénk megismerni. A rendelkezésre álló adatok segítségével egész pontosan meghatározhatjuk a magyar légiósok korfájának jellemzőit – a 77-ből mindössze 7 fő esetében nem elérhető a születési dátum a kutatás jelenlegi állása szerint.

Az önkéntesek életkora jelentős eltéréseket mutat, mivel a legidősebb jelentkező 1886-ban született, tehát csatlakozásakor már bőven az ötvenes éveiben járt, a legfiatalabb pedig 1922-ben, vagyis még csupán 18 éves volt 1940-ben. A rendelkezésre álló születési adatok alapján a belépők átlagéletkora 29,87 év volt, vagyis alapvetően meglelt férfiak döntöttek úgy, hogy a Szabad Francia Erők soraiban fognak harcolni. Az önkénteseket némiképp önkényesen osztottuk korcsoportokra, viszonyítási pontként az 1940. július 1-jei dátumot, vagyis a Szabad Francia Erők hivatalos létrejöttének napját választva – amikortól kezdve önkéntesek csatlakozhattak a szervezethez. Vagyis a csatlakozáskor betöltött életkor alapján kerültek felállításra a következő korcsoportok: 18 és 30 év közöttiek, 31 és 45 év közöttiek, valamint 46 és 60 év közöttiek.

A katonai alkalmazhatóság szempontjából legideálisabbnak tekinthető 18 és 30 év közötti kategóriában 39 fő található, miközben az inkább tartalékos korúnak tekinthető személyeket felsorakoztató 31 és 45 év közötti korcsoportba 28 személy tartozik. Ez egyértelműen jelzi, hogy a szabad francia mozgalomhoz nem csupán lelkes fiatalok csatlakoztak, hanem érett felnőttek is, akik valószínűsíthetően alapos megfontolás alapján és komoly motivációtól sarkallva hozták meg ezt a fontos döntést. A 45 év feletti korcsoportba mindössze 3 fő tartozik, akik tiszti ranggal rendelkeztek, tehát minden bizonnyal hivatásos katonaként kerültek a Szabad Francia Erők kötelékébe.

A csatlakozás helyszíne és időpontja

A Szabad Francia Erők tagjainak csatlakozási időpontjával kapcsolatban hagyományosan két nagy időszakot szoktak elkülöníteni: 1940 nyarát, illetve 1943 első felét. Előbbi a De Gaulle csatlakozásra szólító felhívását követő periódus volt, amikor megalakult a szabad francia politikai és katonai mozgalom, és ekkor került sor az egyéni csatlakozások egyharmadára. 1943 során a háborús helyzet alakulásával párhuzamosan újból növekedni kezdett a jelentkezők száma, így havonta akár 2500 fő is a mozgalom soraiba lépett.¹¹⁶ A légiós különítmény esetében azonban meg kell említeni egy harmadik időszakot is: 1941 nyarát, a szíriai hadjárat utáni időszakot, amikor a Levantei Hadsereg kötelékéből egyszerre több ezer katona állt át a szabad franciák oldalára. Ezek között jelentős számban voltak korábban az Idegenlégió 6. gyalogezredében szolgálatot teljesítő külföldiek is, akiket értelemszerűen a 13. könnyűdandárhoz osztottak be.¹¹⁷

Az alakulat azon magyar kötődésű tagjainak esetében, akiknél ismertek ezek az adatok (összesen 72 személy), némiképp eltérő tendenciák figyelhetők meg. 40 fő 1940 nyarán Londonban írta alá belépési nyilatkozatát a Szabad Francia Erökhöz (az év elején felállított légiós könnyűdandár tagjaiként), 32 fő pedig 1941 folyamán a közel-keleti térségben cselekedett ugyanígy, tehát az 1942-es és 1943-as év nem játszott szerepet

¹¹⁶ *Crémieux-Brilhac* 2013. 699–700. o.

¹¹⁷ *Muracciole* 2009. 51. o.

a magyar légiósok csatlakozása szempontjából.¹¹⁸ Következésképpen a magyar kötődésű személyek csatlakozása jól körülhatárolható időszakokhoz és földrajzi régiókhoz kötődik, amelyek viszonylag pontosan illeszkednek a szabad francia jelentkezések nagy tendenciáihoz.

Rendfokozat

Egy fegyveres szervezeten belül jól mutatja az abban részt vevők jelentőségét a rendfokozatuk, amely szerencsés módon szinte minden érintett személy esetében (1 fő kivételével) rendelkezésünkre áll. Ennek ismeretében megpróbálhatjuk felmérni, hogy a harctéren nyújtott teljesítményük alapján milyen helyet vívtak ki maguknak a magyar légiósok a Szabad Francia Erőkön belül. Természetesen a katonai ranglétrán való előrelépés nagyon sok tényezőtől függ, amelyek közül csupán az egyik a harctéri teljesítmény, de a szabad francia mozgalom – már csak létrejöttének és működésének speciális körülményei okán is – egy olyan fegyveres szervezet volt, ahol a harctéren elért eredmények kiemelten nagy szerepet játszottak a katonai előmenetelben.

A francia katonai rendfokozati rendszer logikáját követve a következő csoportosítást alkalmaztuk: legénység, altisztek, tisztek és főtisztek. A rendfokozatok elemzéséből kiderül, hogy az általunk vizsgált légiósok döntő többsége (50 fő) a legénységi állományhoz tartozott (közlegény, tizedes), miközben 21 fő szolgált altiszti (örmester, törzsörmester, főtörzsörmester), 5 fő tiszti (3 hadnagy, 2 főhadnagy), 1 fő pedig törzstiszti (ezredes) rangban. Ez az eloszlás is alátámasztani látszik, hogy többségükben harcedzett és jelentős tapasztalattal bíró katonákról volt szó, akiknek egy része már feljebb jutott a ranglétrán, így érdemben tudtak hozzájárulni egységük katonai teljesítményéhez.¹¹⁹

Érdemes megemlíteni, hogy hat magyar származású személy kapta meg a háború során a Szabad Francia Erők legrangosabb elismerését, a Felszabadítási Érdemrendet (*Ordre de la Libération*), akik közül négyen a 13. könnyűdandár kötelékében szolgáltak. Köztük találjuk az alakulat első parancsnokát, Raoul Magrin-Vernerey-t,¹²⁰ Bakos József őrmestert,¹²¹ Kocsis Imre törzsörmestert¹²² és Pretz Pál törzsörmestert,¹²³ akik mindannyian harctéri teljesítményük elismeréseképpen részesültek a rangos kitüntetésben.¹²⁴

¹¹⁸ FCDG Liste-FFL.

¹¹⁹ SHD GR 16 P.

¹²⁰ Uo. 381853. Magrin-Vernerey, Raoul Charles.

¹²¹ Uo. 28485. Bakos, Joseph.

¹²² Uo. 321452. Kocsis, Imre.

¹²³ Uo. 490639. Prets, Paul.

¹²⁴ *Notin* 2000. 10–11. o.

A veszteségek

Mivel a személyi anyagok információtartalma rendkívül változatos – egyes esetekben teljes életutak rekonstruálhatók belőlük a háború időtartamán túlmutatóan is, míg más-kor még az alapadatok sem állnak rendelkezésünkre –, a háború során elszennvedett veszteségekre vonatkozóan elsősorban a caen-i Modernkori Háborús Konfliktusok Áldozatainak Levéltára (*Bureau des Archives des victimes des conflits contemporains*) által közreadott adatokra kell támaszkodnunk.

A 77 légiós közül 13 fő vesztette életét a harcok során, ami 17%-os veszteségi arány-nak felel meg. Joggal merül fel a kérdés, hogy ez mennyire számít súlyosnak. A sza-bad franciák katonai tevékenység során összesen 3200 fős veszteséget szenvedtek, ami közel 7%-os veszteségi arányt jelent. A soraikban szolgáló külföldiek közül 170 fő ve-szítette életét, ami 6%-os veszteségi aránynak felel meg.¹²⁵ Ennek fényében a magyar veszteségi arány kifejezetten magasnak tekinthető, és egybeesik a könnyűdandár jelen-tős harctéri szerepvállalásával. 5 fő az 1944–45-ös franciaországi harcok során vesz-tette életét, szintén 5 fő Afrikában esett el 1941 és 1943 között, 2 fő Olaszországban 1943-ban, 1 fő pedig Szíriában halt meg 1941-ben. Mindez azt mutatja, hogy a légió-sok alaposan kivették részüket a harcokból, amelyek során sokan életüket is áldozták a francia érdekek védelmében.

Összegzés

Különböző okokból számos magyar származású személy döntött úgy a második világ-háború során, hogy önként csatlakozik a Szabad Francia Erőkhöz és aktívan kiveszi a részét annak tevékenységéből. Tekintettel arra, hogy ennek a különleges csoportnak több mint fele ugyanannak az alakulatnak, a 13. idegenlégiós könnyűdandárnak a kö-telékében teljesített szolgálatot, a rájuk vonatkozó adatok többsége különböző források-ból összegyűjthető, ugyanakkor ezek tudományos igényű feltárására eddig nem került sor. Ennek a hiányosságnak a pótlása igen időszerű volt.

Bár az nyilvánvalónak tűnik, hogy ezek a légiósok nem alkotnak homogén csoport-t, az adatok részletes elemzésével egyértelműen elkülöníthető több alcsoportjuk. Ezek eltérő származással, szakmai előélettel, életkorral és katonai tapasztalattal ren-delkeztek, összességében mégis kirajzolódik az átlagos magyar származású szabad francia légiós képe. Ez a tipikus légiós olyan magyar nemzetiségű személy volt, aki Magyarország nyugati felén (jó eséllyel a fővárosban) született valamikor a 20. század tízes éveiben, ahonnan a két világháború közötti időszak második felében vándorolt ki Franciaországba, ahol még nem töltött elegendő időt ahhoz, hogy megszerezze a helyi állampolgárságot. A két világháború közti időszakban csatlakozott az Idegenlégióhoz,

¹²⁵ Muracciole 2009. 268. o.

amelynek soraiban szolgált a második világháború kitörése után is, majd 1940 nyarán Nagy-Britanniában csatlakozott a Szabad Francia Erőkhöz. Ennek kötelékében harcolt egészen a háború végéig, számos hadszínteret bejárva. Kitüntetésekben és hadjáratok emlékérmékben is részesült, de ennek ellenére nem szerzett magasabb rendfokozatot, tehát a háború végén is legénységi, legfeljebb altiszti állományban szolgált.

Noha a 13. idegenlégiós könnyűdandárban harcoló magyarok létszáma alacsony volt, korábbi katonai tapasztalatuknak köszönhetően érdemben járultak hozzá az alakulat harctéri sikereihez, amelyről a számos rangos kitüntetésük is tanúskodik. Így részben nekik köszönhető, hogy az eredetileg csupán egyetlen hadjáratban való részvétel céljából létrehozott légiós alakulat különlegesen sikeres utat járt be a háború alatt, valamint napjainkban is a francia haderő részét képezi.

RÖVIDÍTÉSEK

AN	Archives nationales (Paris)
72 AJ 220.	Chronologies de la France libre et de la France combattante
72 AJ 238.	Généralités
72 AJ 321.	Témoignages et documents sur le camp de Buchenwald
FCDG	Fondation Charles de Gaulle (Paris)
Liste-FFL	Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 – 31 juillet 1943). Liste-FFL (Forces Françaises Libres)
Liste-FNFL	Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 – 31 juillet 1943). Liste-FNFL (Forces Navales Françaises Libres)
HL	Hadtörténelmi Levéltár (Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum)
07 VII.	07 VII. fondfőcsoport – Gyűjtemények segédletei.
F/18.	F/18. A francia ellenállásban részt vett magyarok névsora (453 fő). A francia hadseregben harcolt önkéntesek.
SHD	Service Historique de la Défense (Vincennes)
BAVCC	Bureau des Archives des victimes des conflits contemporains (Caen)
AC 21 P	Seconde Guerre mondiale.
GR 4 P 2.	Historique des Forces françaises libres, tome 2.
GR 4 P 14.	Notes sur l'organisation des forces françaises libres et la création de diverses unités

GR 12 P 81.	13 ^e Demi-Brigade de la Légion étrangère
GR 16 P	Dossiers individuels du bureau Résistance
GR 34 N 318.	13 ^e Demi-Brigade de la Légion étrangère

BIBLIOGRÁFIA

- Bachelier* 2000. *Bachelier, Christian*: La nouvelle armée française. In: La France des années noires. De la défaite à Vichy. Éd. Jean-Pierre Azéma – François Bédarida. Paris, 2000. 249–273. o.
- Bene* 2017a. *Bene Krisztián*: A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. In: A nagy háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. Szerk. Bósz Attila. Pécs, 2017. 30–52. o.
- Bene* 2017b. *Bene Krisztián*: A Szabad Francia Erők, 1940–1943. A francia katonai együttműködés a második világháborúban. Pécs, 2017.
- Bene* 2018. *Bene, Krisztián*: Os voluntários húngaros hispanófonos das Forças Livres Francesas in Encuentros. In: Europa – Iberoamérica en un mundo globalizado. Red. Domingo Lilón – Máté Deák. Pécs, 2018. 305–312. o.
- Bene* 2019. *Bene Krisztián*: Egy lovagias lázadó. Raoul Magrin-Vernerey katonai pályafutása a Mediterráneum vonzásában. *Aetas*, 28. (2019) 1. sz. 78–96. o.
- Bene* 2023. *Bene Krisztián*: Magyarok 1939–1940-ben a francia hadseregben. Általános jellemzők és egyéni életutak. *Hadtörténelmi Közlemények*, 136. (2023) 1. sz. 47–82. o.
- Bergot* 1982. *Bergot, Erwan*: La Coloniale du Rif au Tchad, 1925–1980. Paris, 1982.
- Bergot* 1989. *Bergot, Erwan*: Bir Hakeim février-juin 1942. Paris, 1989.
- Blond* 2008. *Blond, Georges*: Histoire de la Légion étrangère. Paris, 2008.
- Broche* 2002. *Broche, François*: L'Armée française sous l'Occupation. La métamorphose. Paris, 2002.
- Broche* 2003. *Broche, François*: L'Armée française sous l'Occupation. Le rassemblement. Paris, 2003.
- Broche – Caiüicoli – Muracciole* 2007. *Broche, François – Caiüicoli, Georges – Muracciole, Jean-François*: La France au combat de l'Appel du 18 juin à la victoire. Paris, 2007.

- Broche – Muracciole* 2010. *Dictionnaire de la France libre. Éd. François Broche – Jean-François Muracciole. Paris, 2010.*
- Chaline* 1995. *Chaline, Emile: Les Forces navales françaises libres. Espoir, 24. (1995) 1. sz. 71–83. o.*
- Churchill* 1989. *Churchill, Winston S.: A második világháború. II. k. Budapest, 1989.*
- Comor* 1988. *Comor, André-Paul: L'Épopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère, 1940–1945. Paris, 1988.*
- Corvisier-de Villèle* 1998. *Corvisier-de Villèle, Marie-Anne: Inventaire des archives de la guerre. Série P 1940–1946. Tome II. Grandes unités. Château de Vincennes, 1998.*
- Crémieux-Brilhac* 2000. *Crémieux-Brilhac, Jean-Louis: La France libre. In: La France des années noires. De la défaite à Vichy. Éd. Jean-Pierre Azéma – François Bédarida. Paris, 2000. 191–242. o.*
- Crémieux-Brilhac* 2013. *Crémieux-Brilhac, Jean-Louis: La France Libre. De l'appel du 18 Juin à la Libération. Paris, 2013.*
- De Gaulle* 2008. *De Gaulle, Philippe: Apám, De Gaulle. Beszélgetések Michel Tauriackal. Budapest, 2008.*
- Delmas* 2002. *Delmas, Jean: Le général Koenig d'El Alamein à Alger, août 1942 – mars 1944. Revue historique des armées, 58. (2002) 2. sz. 77–84. o.*
- De Sairigne* 1981. *De Sairigne, Gabriel: Bir-Hakeim. Revue historique des armées, 37. (1981) 1. sz. 166–184. o.*
- Faure* 2004. *Faure, Claude: Aux Services de la République du BCRA à la DGSE. Paris, 2004.*
- Gras* 1983. *Gras, Yves: La 1ère D.F.L. Les Français libres au combat. Paris, 1983.*
- Koenig* 1971. *Koenig, Marie-Pierre: Bir-Hakeim 10 juin 1942. Paris, 1971.*
- Lormier* 2006. *Lormier, Dominique: C'est nous les Africains. L'épopée de l'armée française d'Afrique, 1940–1945. Paris, 2006.*
- Maggiar* 1984. *Maggiar, Raymond: Les fusiliers marins de Leclerc. Une route difficile vers De Gaulle. Paris, 1984.*
- Mahuault* 2013. *Mahuault, Jean-Paul: E.V.D.G. – Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre (1870–71, 1914–18, 1939–45). Paris, 2013.*
- Marcot* 2006. *Dictionnaire historique de la Résistance. Éd. François Marcot. Paris, 2006.*

- Masson* 2000. *Masson, Philippe*: La Marine française et la guerre, 1939–1945. Paris, 2000.
- Montagnon* 1999. *Montagnon, Pierre*: La légion étrangère. De 1831 à nos jours. Paris, 1999.
- Muracciole* 2002. *Muracciole, Jean-François*: La France pendant la Seconde Guerre mondiale. Paris, 2002.
- Muracciole* 2009. *Muracciole, Jean-François*: Les Français libres. L'autre Résistance. Paris, 2009.
- Nordmann* 1982. *Nordmann, Roger*: Toutes les minutes, je me disais: c'est la dernière! *Icare*, 26. (1982) 2. sz. 91–95. o.
- Notin* 2000. *Notin, Jean-Christophe*: 1061 Compagnons. Histoire des Compagnons de la Libération. Paris, 2000.
- Paxton* 2000. *Paxton, Robert O.*: La collaboration d'État. In: La France des années noires. De la défaite à Vichy. Éd. *Jean-Pierre Azéma – François Bédarida*. Paris, 2000. 349–383. o.
- Porch* 1994. *Porch, Douglas*: La Légion étrangère, 1831–1962. Paris, 1994.
- Rommel* 2000. *Rommel, Erwin*: Háború gyűlölet nélkül. [H. n.], 2000.
- SHAT 1983. Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT): Campagne de Tunisie: Cinq mois d'affrontements, de Medjez-el-Bab au Zaghouan. *Revue historique des armées*, 39. (1983) 150. sz. 4–11. o.
- Trouplin* 2010. *Trouplin, Vladimir*: Dictionnaire des compagnons de la Libération. Bordeaux, 2010.
- Vincent* 1983. *Vincent, Jean-Noël*: Les Forces françaises dans la lutte contre l'Axe en Afrique. Les Forces françaises libres en Afrique, 1940–1943. Paris, 1983.

Krisztián Bene

HUNGARIAN VOLUNTEERS OF THE 13TH (14TH) DEMI-BRIGADE
OF FOREIGN LEGION IN THE SECOND WORLD WAR

(Summary)

A significant part of France's involvement in the Second World War is linked to the Free French Forces, created and led by General Charles de Gaulle, which included Hungarian volunteers. Although the Free French Movement was too small to have a significant impact on the course of the war, its activities were instrumental in ensuring that France ended the war on the side of the victors, despite its defeat in 1940. The history of the men and women who served in the Free French Forces has been the subject of numerous French-language works over the past decades, but relatively few researchers have so far dealt with volunteers of Hungarian origin. The present

study attempts to present, on the basis of available French and Hungarian archival sources, the activities of the 13th Demi-Brigade of the Foreign Legion, the largest fighting unit of the Free French Forces in Europe and the colonial territories during the Second World War, as well as the number and general characteristics of the Hungarian legionaries serving in the unit. The available data allow us to learn, among other things, about the social background, age and military career of the Hungarian volunteers who served in the ranks of the Demi-Brigade, and thus to sketch the picture of the average Free French legionnaire of Hungarian origin. Given that this has not been done before, the results presented here may contribute to a more realistic and detailed understanding of a small sub-chapter of the history of French–Hungarian relations.

Krisztián Bene

DIE UNGARISCHEN FREIWILLIGEN DER 13. (14.) LEICHTEN BRIGADE
DER FREMDENLEGION IM ZWEITEN WELTKRIEG

(Resümee)

Ein entscheidender Teil der Beteiligung Frankreichs am Zweiten Weltkrieg ist mit den von General Charles de Gaulle gegründeten und geleiteten Freien Französischen Kräften verbunden, zu denen auch ungarische Freiwillige gehörten. Obwohl die Bewegung der Freien Franzosen aufgrund ihrer Größe keinen wesentlichen Einfluss auf den Verlauf des Krieges nehmen konnte, trugen ihre Aktivitäten wesentlich dazu bei, dass Frankreich trotz der militärischen Niederlage der französischen Armee im Jahr 1940 den Krieg letztendlich doch auf der Seite der Sieger beenden konnte. Die Geschichte der Männer und Frauen, die in den Freien Französischen Streitkräften dienten, war in den letzten Jahrzehnten Gegenstand zahlreicher französischsprachiger Werke, aber nur relativ wenige Forscher haben sich bisher mit den Freiwilligen ungarischer Herkunft beschäftigt. Die vorliegende Studie versucht, auf der Grundlage der verfügbaren französischen und ungarischen Archivquellen die Aktivitäten der 13. Leichten Brigade der Fremdenlegion, des Verbandes der Freien Französischen Truppen mit dem größten Kampfwert, in Europa und den Kolonialgebieten während des Zweiten Weltkriegs sowie die Zahl und die allgemeinen Merkmale der in dieser Einheit dienenden ungarischen Legionäre vorzustellen. Die verfügbaren Daten ermöglichen es uns, unter anderem etwas über den sozialen Hintergrund, das Alter und die militärische Laufbahn der ungarischen Freiwilligen zu erfahren, die in den Reihen der Leichten Brigade dienten, und so das Bild des durchschnittlichen freien französischen Legionärs ungarischer Herkunft zu skizzieren. Da dies bisher nicht geschehen ist, können die veröffentlichten Ergebnisse zu einem realistischeren und detaillierteren Verständnis eines kleinen Unterkapitels der Geschichte der französisch-ungarischen Beziehungen beitragen.

Krisztián Bene

LES VOLONTAIRES HONGROIS DE LA 13^E (14^E) BRIGADE LÉGÈRE
DE LA LÉGION ÉTRANGÈRE DANS LA SECONDE GUERRE MONDIALE

(Résumé)

L'engagement de la France dans la Seconde Guerre mondiale est en grande partie lié aux Forces françaises libres, créées et dirigées par le général Charles de Gaulle, qui comprenaient aussi des volontaires hongrois. Bien que les FFI n'aient pas pu avoir un impact significatif sur le cours

de la guerre en raison de leurs effectifs, leurs actions ont contribué de manière significative à la victoire de la France, malgré la défaite militaire de l'armée française en 1940. L'histoire des hommes et des femmes qui ont servi dans les Forces françaises libres a fait l'objet de nombreux travaux en langue française dans les dernières décennies, mais relativement peu de chercheurs se sont intéressés jusqu'alors aux volontaires d'origine hongroise. La présente étude tente de présenter, sur la base des sources d'archives françaises et hongroises disponibles, les actions de la 13e brigade légère de la légion étrangère en Europe et dans les territoires coloniaux lors de la Seconde Guerre mondiale, ainsi que le nombre et les caractéristiques générales des légionnaires d'origine hongroise de cette unité qui fut la mieux équipée des FFI. Les données disponibles nous permettent de connaître, entre autres, l'origine sociale, l'âge et la carrière militaire des volontaires hongrois dans les rangs de cette brigade, et, de ce fait, de dresser le portrait du légionnaire français libre d'origine hongroise typique. Étant donné que cela n'a jamais été fait auparavant, les résultats publiés pourront contribuer à une connaissance plus réaliste et plus détaillée d'un sous-chapitre de l'histoire des relations franco-hongroises.

Кристиан Бене

ВЕНГЕРСКИЕ ДОБРОВОЛЬЦЫ 13-ОГО (14-ОГО) ЛЕГКОГО ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ
ИНОСТРАННОГО ЛЕГИОНА ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

(Резюме)

Определяющая часть участия Франции во Второй мировой войне связана с Силами Свободной Франции, созданными и возглавляемыми генералом Шарлем де Голлем, в рядах которых также служили и венгерские добровольцы. Хотя движение «Свободная Франция» по своей численности не могло оказать существенного влияния на ход войны, но его деятельность существенно способствовала тому, что Франция несмотря на военное поражение, понесенное ею в 1940-ом году завершила войну на стороне победителей. История мужчин и женщин, служивших в Сил Свободной Франции, была представлена во многих франкоязычных работах последних десятилетий, но относительно немногие исследователи имели дело с добровольцами венгерского происхождения. В настоящем исследовании на основе имеющихся французских и венгерских архивных источников предпринята попытка представить деятельность крупнейшего боевого подразделения Сил Свободной Франции – 13-ого лёгкого подразделения Иностранного легиона – во время Второй мировой войны в Европе и на колониальных территориях, а также общие характеристики и численность легионеров венгерского происхождения, служившие в подразделениях. Имеющиеся данные позволяют, наряду с прочим узнать социальное происхождение, возраст и военную жизнь венгерских добровольцев, действовавших в легкой бригаде, и благодаря этому изобразить, составить образ среднего легионера Свободной Франции венгерского происхождения. Не смотря на то, что раньше этого не произошло, опубликованные результаты могут способствовать более реалистичному и детальному познанию меньшего подраздела истории франко-венгерских связей.

ADATTÁR

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN

1848–49-ES HONVÉD ÉLETUTAK HABSBERG MIKSA CSÁSZÁR MEXIKÓI OSZTRÁK ÖNKÉNTES HADTESTÉBŐL

2. rész. Életrajzok

Jelen írásunk az *1848–49-es honvéd életutak Habsburg Miksa császár mexikói osztrák önkéntes hadtestéből* című munka első részének (bevezető tanulmány) folytatása.¹ Ebben azoknak a '48-as honvédeknek a biográfiai adattárát közöljük, akik az 1860-as években Habsburg Miksa mexikói osztrák önkéntes seregéhez csatlakozva láttak el katonai szolgálatot a latin-amerikai államban. A személyek csoportosítását az alábbiak szerint közöljük: tábori főorvos, százados, főhadnagyok, hadnagyok, őrmesterek, közhonvédek. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezen rang szerinti bontás nem a mexikói osztrák önkéntes seregben, hanem a honvédseregben betöltött legmagasabb rangjuk alapján történt.

Tábori főorvos

Kubicza Mihály, dr.

1823-ban született a Hont vármegyei Szalkán. Az 1847–48-as tanévben végzett a pesti orvosi karon.

A szabadságharc idején számos helyen teljesített szolgálatot mint katonarvos, miután 1848. augusztus 2-án csatlakozott a honvédsereghez. 1848 szeptemberétől a Miskolcon szervezett 22. honvédszászlóaljnál szolgált, ahol októbertől orvosként működött. 1849-ben a branyiszkói áttörés idején már a Guyon Richárd vezette hadosztály főorvosává lépett elő. Innen szintén főorvosi minőségben az utászkar 1. zászlóaljához rendelték, két hónappal később pedig már a kiscelli kórházban dolgozott, ahol tifusz döntötte le a lábáról.² A betegségből felépülve a 45. honvédszászlóalj kötelékébe került.³

Biográfiai alapján tudható, hogy 1851-ben orvosdoktori címe mellé sebészdoktori képesítést szerzett, ezt követően Selmecebányán praktizált.⁴ A bécsi katonai okmányok

¹ Bobay 2023.

² Életrajzát közli: Kiss 1992. 9. o. és Zétény 1948. 158. o. Lásd még Hőgyes 1896. 243., 267. o.; Kubica személyét megemlíti a Miskolc egészségügyi ellátórendszerének történetét bemutató művek is: Eszenyi 1996. 91. o. és Jármay 1993. 121. o.

³ A Kubicza Mihály által a zászlóalj csornai ütközetet követően írt félhavi orvosi jelentését közli: Hermann 2000. 404. o.

⁴ Kiss 1992. 9. o. és Zétény 1948. 158. o.

szerint 1851. augusztus 17-étől a császári seregben szolgált a cs. kir. 5. vértesezrednél. 1853. március 16-ától főorvos a cs. kir. 3. ulánusezrednél. 1859. május 6-án a cs. kir. 51. gyalogezredhez rendelték, május 7-étől 2. osztályú ezredorvos.

1864. november 1-jén lépett át a mexikói osztrák önkéntes sereg tábori orvoskarába.⁵ Egy 1866. július 23-án Pueblában kelt levelében az ügyben folyamodott az uralkodóhoz, hogy engedélyezze házasságát Adela Vallejóval, az egykori orizabai vámigazgató lányával.⁶ A mexikóvárosi hadilevéltár iratainak tanúsága szerint 1867 elején Mexikóban kívánt maradni, és a nevezett év februárjában kérvényezte az uralkodónál felügyelő ezredessé történő kinevezését.⁷ Későbbi sorsa nem ismert, személye talán azonos azzal a Kubicza Mihállyal, aki egy, a nyitrai törvényszék által közzétett örökösödési felhívás alapján 1873. augusztus 17-én hunyt el.⁸

Százados

Jankovich József, nemes, csalmai

Bona Gábor kutatásai alapján 1822-ben vagy 1824-ben született Eszéken.⁹ 1838-tól „hadfi” a 8. határőrezredben. 1844-ben a bécsi Nemesi Testőrség állományába került, ahonnan 1848. július 9-én szabadságoltként hazatért, amikor is „a pesti nemzetőrség főhadnagya vá választják”.¹⁰

1848. december 28-ától vagy 1849. január 1-jétől csatlakozott a magyar honvédsereg 60. (Wasa-) gyalogezredének 6. osztályához (11–12. század) – kezdetben főhadnagyként, majd 1849 februárjától századosi rangban –, amely katonai egység a fentnevezett tiszttel szülőhelyén, Eszéken a vár őrségét látta el. Jankovich 1849 elején Szegeden betegeskedett, majd 1849 februárjától ugyanitt a főhadfogadó (újoncozó) állomás parancsnokának nevezték ki. Az ezt követő életszakaszáról csupán annyi információ ismert, hogy a szabadságharc vereségét követően, 1849. december 31-én a császári hadbíróóság felmentette és elbocsátotta a szolgálatból.¹¹

⁵ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 155. Nr 29/194.

⁶ AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 53. Exp. 25.

⁷ AHMM, Cancelados, Personal, Caja num. 208. D/111.4/3356 Kubtiza D. F. coronel médico c.

⁸ *Budapesti Közlöny*, 1878. november 21. (270. sz.) 8566. o.

⁹ *Bona* 2008. I. k. 495. o. A bécsi katonai törzslapján születési adataként: 1828 Eszék szerepel. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 164. Nr 38/113.

¹⁰ *Bona* 2008. I. k. 495. o. Úgy gondoljuk, hogy ezen életszakasza további kutatásokat igényel, ugyanis a Pest-Budai Nemzetőrökre vonatkozó adatokból hiányzik a neve. A budai (pestmegyei) I. nemzetőrszászlóalj 1. századának 1848. december 16-án kelt névsorában ugyan található egy Jankovich József nevű személy, aki azonban nem főhadnagyként, hanem csupán nemzetőrként volt tagja az alakulatnak. Rajta kívül a budai (pestmegyei) I. nemzetőrszászlóalj benyújtványi jegyzőkönyvében 1848. június 13. dátummal csupán egy Jankovits Antal nevű személy szerepel még. *Czaga – Jancsó* 2001. 95., 360. o.

¹¹ *Bona* 2008. I. k. 495. o.

1853-ban beállt a 6. csendőrezredhez, ahonnan mint tizedes 1857-ben leszerelt.¹²

1865. február 14-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe mint huszár. Ismeretlen időpontban tizedessé léptették elő, 1865. augusztus 3-án pedig áthelyezték a raktárszászadhoz. 1865. december 7-én a pueblai (Heroica Puebla de Zaragoza, Estado de Puebla) katonai kórházban hunyt el.¹³

Főhadnagyk

Krigovszky Mátyás

1826-ban született Szlavóniában, a Varasd vármegyei Kamenicen, katolikus családban.¹⁴ A lőcsei katonai nevelőintézet elvégzését követően 1844-től 1846-ig az 5. (Bervaldo-) tüzérezredben, majd 1848 áprilisáig a bombászkaránál szolgált.

Ekkor a cs. kir. 4. (Sándor-) huszárezredhez vezényelték át mint hadfi tizedest. 1848 szeptemberében részt vett a horvát seregek elleni dunántúli harcokban, októberben pedig ezredével csatlakozott a magyar honvédsereghez. Alakulatával 1849. június 22-éig, előbb hadnagyként – 1848 decemberétől –, majd főhadnagyként – 1849 februárjától – szolgált a VII. (volt feldunai) hadtestnél, a szabadságharc utolsó hónapjaiban pedig már mint a III. hadtest hadosztályi vezérkari tisztje működött a világosi fegyverletételig.

A szabadságharc leverését követően besorozták, 1850 és 1856 között a cs. kir. 17. gyalogezrednél szolgált.¹⁵

1864. augusztus 10-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes sereg¹⁶ 1. huszárszászadához.¹⁷ 1864. október 26-ától tizedes, majd 1864 novemberétől szakaszvezető. 1865. november 18-án megkapta a mexikói császári Katonai Érdemérem bronz fokozatát. Az egység 1866. decemberi feloszlását követően 1867. január 23-án csatlakozott a mexikói császári nemzetőrséghez (*Guardia Rural del Imperio*)¹⁸.

1867 áprilisában Salzburgon keresztül tért haza.¹⁹ Feltehetően 1867-től Pesten élt, 1890-ben a Pesti Honvédegylet tagja volt.²⁰

¹² Bona 2018.

¹³ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 164. Nr 38/113.

¹⁴ Uo. Karton 142. Nr 16/69.

¹⁵ Bona 1998–1999b. II. k. 320. o.

¹⁶ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/69.

¹⁷ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹⁸ Ezen alakulatokat a II. Mexikói Császárság azon nehezen járható területein hozták létre, amelyeket a császári haderő kevésbé tudott megközelíteni.

¹⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/69.

²⁰ Bona 1998–1999b. II. k. 320. o.

Regényi Rezső/Rudolf

1829-ben született az Arad vármegyei Radnán, katolikus családban. Foglalkozásaként hivatalnok került feltüntetésre; több nyelvet beszélt.²¹

Bona Gábor kutatásai alapján 1848–49-ben az erdélyi honvédseregben szolgált, előbb mint hadnagy a 11., majd mint főhadnagy a 12. honvédszászlóaljban.

Bona szerint emigrált, és „huzamosabb ideig Kaliforniában” élt.²²

1864. november 10-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes haderőbe,²³ ahol kezdetben a 3. huszárszászadnál találjuk.²⁴ A Mexikói Nemzeti Levéltárban őrzött dokumentumok szerint 1866 nyaráig a császári testőrségben szolgált. Innen 1866. augusztus 18-án kérte áthelyezését a lovassághoz, végül 1866. szeptember 22-étől hadnagyi ranggal a Mexikói Császári Csendőrség guadaljarai parancsnokságához küldték szolgálatra (kezdetben a Santiago de Querétaro városihoz tervezték kinevezni).²⁵ 1867. január 24-én saját kérésére felmentették a szolgálat alól.²⁶

Később az Egyesült Államokban telepedett le, ahol 1899-ben a clevelandi *Szabadság* című amerikai magyar folyóirat adott róla hírt *Egy 48-as honvéd érdekében* címmel, amelyben pénzgyűjtést hirdetett részére. Ebben részletes ismertetést közöltek az akkori Colorado államban élő, szerencsétlenül járt öreg magyar élettörténetéről: „Globevilleből,²⁷ Colo.²⁸ Levelet vettünk, mely megható szavakkal ecseteli egy 1848–49-es honvéd sorsát. Regényi Weisz Rudolf a neve. Bem tábornok alatt szolgált, kapitányságig vitte föl és több csatában vett részt, legutoljára a segesváriban, hol meg is sebesült. Azóta mint menekült bejárta a fél világot, többi közt Miksa császárt is szolgálta Mexikóban. Próbált sok mindenféle úton módon boldogulni, de a sors mindenütt üldözte. Coloradoban aranyásá[s]hoz fogott, de míg a bányában dolgozott, pénze és okiratai Puebloan egy tűzvész alkalmával odaégtek. Az érdekében Budapestre érkezett levelek válasz nélkül maradtak. Az öreg ember most mint edény mosogató tengeti keserves napjait, de kezei reszketnek, és mindenünnen elbocsátják rövid idő múlva gyöngesége miatt. Egyedüli óhaja, hogy még egyszer visszakerülhessen szülőhazájába, hogy legalább hazai földben találjon majd örök nyugodalmat.”²⁹ A *Szabadság* szerkesztőségé-

²¹ Ezek az alábbiak: magyar, német, román, „szláv”, angol, francia. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/57.

²² Bona 2018. Egyes sajtóértésülések szerint 1848–49-ben századosi rendfokozatig jutott. *Szabadság* (Cleveland, Ohio), 1899. július 13. (28. sz.) 6. o.; közli: *Budapesti Hirlap*, 1899. július 25. (204. sz.) 5. o.

²³ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/57.

²⁴ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

²⁵ AGNM, México Independiente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 50. Exp. 22. A bécsi katonai törzslapja szerint 1865. október 16-án helyezték át a Mexikói Császári Csendőrséghez, azonban a fenti adatok fényében úgy gondolom, hogy ez téves. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/57.

²⁶ AHMM Operaciones Militares, XI/481.3/7798.

²⁷ Ma Denver része.

²⁸ Colorado állam.

²⁹ *Szabadság* (Cleveland, Ohio), 1899. július 13. (28. sz.) 6. o.; közli: *Budapesti Hirlap*, 1899. július 25. (204. sz.) 5. o.

nek végül elegendő pénzösszeget sikerült összegyűjtenie az öreg honvéd részére – több lapszámon keresztül közölték az adományozók neveit és az addig befolyt összegeket –, és nemcsak hazautazását szervezték meg, hanem a budapesti Honvéd Menháza történető elhelyezését is.³⁰

Bona Gábor újabb kutatásai alapján hazatérését követően valóban a menháza lakója lett, azonban a következő évben kilépett onnan. 1890-től a Pest városi Honvédegyelet tagja volt.³¹

Sahlhausen Móricz, báró

1832-ben született Kassán,³² báró Sahlhausen Lipót nyugalmazott cs. kir. őrnagy és gróf Csáky Anna fiaként. Tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte,³³ több nyelvet beszélt.³⁴

1848 nyarán az abaúji nemzetőrség 1. zászlóaljához csatlakozott, ahol hadnaggyá választották. Másfél hónapnyi szolgálatot követően már a hadügyminisztériumban találjuk, ahol mint fogalmazó működött. 1848 októberétől hadnagyként a 42. honvéd-zászlóaljnál szolgált, és végigküzdötte a téli és a tavaszi hadjáratot. 1849-ben a nyári hadjárat során a fiatal tiszt már főhadnagyként szolgált a III. hadtestnél.

1849. október 16-án önként lépett be a cs. kir. 1. vadászrezredhez, majd innen áthelyezték a cs. kir. 1. huszárezredbe, ahol 1851-től hadnagyként, majd 1852-től századosként szolgált. 1854-ben kilépett a hadseregből.³⁵

1864. december 9-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe,³⁶ ahol a 3. huszárszázadhoz nyert beosztást.³⁷ Ismeretlen időpontban tizedessé léptették elő. 1866. szeptember 16-án elnyerte a mexikói császári Katonai Érdemérem ezüst fokozatát. Az egység 1866. decemberi feloszlását követően december 31-én belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe tiszteletbeli őrmesterként.³⁸ Varjassy Béla feljegyzéseiben 1867-ben Mexikóváros császári védőseregében említi mint huszár főhadnagyt.³⁹

³⁰ *Szabadság* (Cleveland, Ohio), 1899. július 27. (30. sz.) 2. o.; augusztus 24. (34. sz.) 3. o.; augusztus 31. (35. sz.) 3. o.; szeptember 7. (36. sz.) 3. o.; szeptember 14. (37. sz.) 7. o.; szeptember 28. (39. sz.) 3. o.; október 12. (41. sz.) 7. o.; november 9. (45. sz.) 2. o.

³¹ *Bona* 2018.

³² ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/166.

³³ *Bona* 1998–1999b. III. k. 78–79. o. Kibővített életrajzát lásd *Bona* 2018.

³⁴ Ezek az alábbiak: német, magyar, francia, olasz, román. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/166.

³⁵ *Bona* 1998–1999b. III. k. 78–79. o. Kibővített életrajzát lásd *Bona* 2018.

³⁶ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/166.

³⁷ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

³⁸ Uo. Karton 158. Nr 32/166.

³⁹ „Megrendítő volt e hír mindannyiunkra. Én eszméletemet vesztettem. Átszállítottak lakásomra, hol kitűnő barátom, Saalhausen báró (egykori 48-as honvédkapitány), századom főhadnagya ápolta bajtársi hűséggel és szeretettel” – olvashatjuk egy Mexikóban szolgált magyar önkéntes, Varjassy Béla egyik visszaemlékezésében. *Varjassy* 1904. 18. o., közli: *Bobay* 2022.

Ismeretlen időpontban hazatért; 1890-ben Kassán élt, és az Abaúj megyei Honvédegylet tagja volt. Ismeretlen időpontban megnősült, felesége komonkai Korponay Mária volt.⁴⁰ 1894. április 30-án Kassán hunyt el.

Wresicz Ferenc

Merényi-Metzger Gábor kutatásának köszönhetően ismert, hogy „Vresits (Vresitz, Vressitz, Vretsits) János és Geist (Geiszt) Erzsébet elsőszülött gyermekét, Ferenc János Nepomuk Edét 1827. május 8-án keresztelte meg Bicskoss János gyulai plébános a belvárosi plébániatemplomban. A keresztszülei nem voltak mások, mint maga a földesúr, gróf Wenckheim Ferenc és a felesége, gróf Pálffy Borbála.”⁴¹

Makó egykori neves helytörténésze, Kóhn Dávid szerint, Wresicz mint „valóságos gyerkőc lépett 1848-ban a honvédségbe, vitézül végigküzdötte Világosig a szabadságharcot”.⁴² A Békés vármegyei honvédlistán mint a Békés megyei zászlóalj főhadnagya szerepel.⁴³

Kóhn azt is megjegyzi személyéről, hogy a szabadságharc leverését követően besorozták a császári haderőbe, „ahonnan kiszabadulván, 1854-ben a krími hadjárat alatt belépett az oroszokkal küzdő török hadseregbe”, majd „1859-ben az osztrákok ellen Garibaldi alatt az olasz hadseregben szolgált”⁴⁴, azonban neve hiányzik mind a Lukács Lajos által összeállított olaszországi magyar légió névlistájából,⁴⁵ mind pedig a Csorba György-féle törökországi magyar névsorból.⁴⁶ Vresics sajtóértesülések szerint az 1860-as évek elején Magyarországon „csendbiztosi tisztet vállalt”.⁴⁷ A januári lengyel felkelés (1863–1864) magyar résztvevőinek Tomasz Polak által összeállított névlajstromában felbukkan egy „Vrecics” – keresztneme nem ismert – nevű egyén, akit azonosnak gondolunk személyével. „Vrecics”-et mint tisztet említik, aki részt vett az 1863. július 16-ai kostangaliai (1863-ban Moldova és Havasalföld Egyesült Fejedelemséghez tartozott, ma Moldova területén található) csatában Zygmunt Miłkowski vezetése alatt. A csata után a nemzeti kormánynak elküldött jelentésben Miłkowski „Vrecics”-et a harc során tanúsított bátor hozzáállása miatt kiemelte és előléptetésre terjesztette fel.⁴⁸

⁴⁰ *Bona* 1998–1999b. III. k. 78–79. o. Kibővített életrajzát lásd *Bona* 2018.

⁴¹ *Merényi-Metzger* 2009.

⁴² *Kóhn* 2004. 206. o.

⁴³ *Oláh* 1889–1892. II. k. 102–103. o.

⁴⁴ *Kóhn* 2004. 206. o.

⁴⁵ *Vö. Lukács* 1986.

⁴⁶ *Vö. Csorba* 1999. A nevezett listával kapcsolatosan azonban fontos idézni a szerző azon kitételét, miszerint: „A névsor természetesen nem lehet teljes, bármikor felbukkanhatnak újabb nevek, főleg a török levéltári források ismertté válása után.” Uo. 10. o.

⁴⁷ *Békés*, 1896. március 1. (9. sz.) 2. o.

⁴⁸ *Polak* 1960. 78. o.

Wresicz 1864. december 29-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe,⁴⁹ a 4. huszárszázadnál szolgált.⁵⁰ 1866. november 17-én kitüntették a mexikói császári Katonai Érdemérem ezüst fokozatával, és mint szakaszvezetőt említik.

Az önkéntes hadtest felosztatását követően 1867. április 13-án érkezett vissza Triestbe.⁵¹ Kóhn Dávid annyit közöl Vresicz Mexikót követő életszakaszáról, hogy Ugron Gáborral⁵² 1870-ben önkéntesként „a francia hadseregbe lépett a poroszok ellen”.⁵³ 1882-ben egy családi birtokper kapcsán mint „ismeretlen tartózkodású alperes” személyt említik.⁵⁴ 1896-ban nyilvánították holtá, ugyancsak ismeretlen tartózkodási helyű személyként.⁵⁵

Hadnagyok

Bocz Ferenc

1827-ben született a Nyitra vármegyei Farkasdon, katolikus családban, foglalkozásaként szabó szerepel.⁵⁶

Bona Gábor szerint személye feltehetően megegyezik azon Bocz Ferencsel, aki tüzemesterként, majd pedig 1849. június 11-étől hadnagyként az erdélyi tüzérségnél szolgált, és akit azonosnak vélt azzal a „Pócz Ferencsel, aki 1850. jan. 26. hadnagyként a sumlai menekülttábor lakója, később Isztambulban él, a krími háború után Párizsban telepedik le.”⁵⁷

Bocz 1864. november 25-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe,⁵⁸ ahol a 10. vadászszázadban szolgált.⁵⁹ 1866. július 1-jén deményfalvi Moys Dénes hadnagy mellé helyezték át mint tisztiszolgát. A haderő 1866. decemberi felosztatását követően 1867. április 13-án érkezett vissza Triestbe.⁶⁰ Későbbi sorsa nem ismert.

Csupp József

A mexikói osztrák önkéntes hadtestnél vezetett törzslapja alapján 1827-ben született Lőcsén, katolikus családban,⁶¹ ezzel szemben Bona Gábor a születését 1828. február 22-ére

⁴⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 161. Nr 35/101.

⁵⁰ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

⁵¹ Uo. Karton 161. Nr 35/101.

⁵² Ugron Gábor (1847–1911), székelyföldi születésű politikus, országgyűlési képviselő. 1870–71 folyamán tudósítóként Franciaországban tartózkodott.

⁵³ *Kóhn* 2004. 206. o.

⁵⁴ *Budapesti Közlöny*, 1882. április 27. (96. sz.) 16. o. és április 28. (97. sz.) 11. o.

⁵⁵ *Békés*, 1896. március 1. (9. sz.) 2. o. 1873-ban édesapja halála után nem jelentkezett az örökségért. Az újságban tévesen közlik róla, hogy Mexikóban a köztársasági oldalon harcolt.

⁵⁶ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 155. Nr 29/136.

⁵⁷ *Bona* 2018.

⁵⁸ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 155. Nr 29/136.

⁵⁹ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

⁶⁰ Uo. Karton 155. Nr 29/136.

⁶¹ Uo. Karton 142. Nr 16/98.

teszi.⁶² Kőművesmesterséget tanult, majd 1843-tól közvitézzé lett. 1847-ben a 60. (Wasa-) gyalogezred tizedese, amelynek 2. zászlóaljával 1848 őszén csatlakozott az újonnan felállított honvédsereghez (ebből hozták létre a 120. honvédszászlóaljat). Alakulatával kezdetben a délvidéki harcokban vett részt, 1849 áprilisától – már mint hadnagy – a IV. (bácskai) hadtest részeként.

A szabadságharc leverését követően besorozták a cs. kir. 39. gyalogezredbe, ahonnan 1854-ben leszerelték. Ugyanezen év folyamán önkéntesként belépett a cs. kir. 32. gyalogezredhez, ahonnan 1862-ben elbocsátották.⁶³

1864. július 24-én állt a mexikói önkéntesek sorába,⁶⁴ ahol az 1. vadászszázadban szolgált mint közvitész.⁶⁵ 1866. február 6-án szakaszvezetővé léptették elő. 1866. március 8-án elnyerte a mexikói császári Katonai Érdemérem ezüst fokozatát. 1866. november 12-én Xalappa kiürítésénél hadifogságba esett, majd december 14-én újra szolgálatra jelentkezett. Az önkéntes haderő feloszlását követően 1866. december 31-én belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe.⁶⁶ Későbbi sorsa nem ismert.

Gotsaltowsky Viktor (Géza)

1826-ban született a Pozsony vármegyei Modoron, evangélikus családban.⁶⁷

1848 októberében mint önkéntes lépett be a lőcsei 19. honvédszászlóaljhoz, és kezdetben őrmesterként, majd pedig hadnagyként – 1849 júniusától a 95. honvédszászlóaljhoz áthelyezve – egészen a világosi fegyverletételig végigküzdötte a szabadságharcot, amelynek vereségét követően besorozták a cs. kir. 8. huszárezredbe.⁶⁸

1857-ben feleségül vette Lazányi Albinát.⁶⁹ 1859-ben őrmesteri rangban leszerelt, majd az ezt követő időszakban családi nevelő volt.⁷⁰

1864. október 25-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe,⁷¹ ahol a 4. huszárszászadnál szolgált.⁷² 1865. december 5-étől tizedes, majd ismeretlen időpontban lefokozták közvitézzé. Az egység 1866. decemberi feloszlását követően december 31-én belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe.

Ismeretlen időpontban hazatért, ezt követően a Pozsony megyei Honvédegylet tagja lett.⁷³ 1868-ban felesége hűtlen elhagyás miatt nyújtott be ellene válókeresetet, amely

⁶² Bona 2018.

⁶³ Bona 1998–1999b. I. k. 285–286. o.

⁶⁴ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/98.

⁶⁵ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

⁶⁶ Uo. Karton 142. Nr 16/98.

⁶⁷ Uo. Karton 152. Nr 26/126.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ A mexikói osztrák önkéntes hadsereg törzslapján nőtlenként tüntetik fel. Uo.

⁷⁰ Bona 1998–1999b. I. k. 477. o. (Gotsaltowszky Viktor [Géza]) és Uő 2018. Bécsi katonai törzslapján foglalkozásaként nevelő tanár szerepel. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 152. Nr 26/126.

⁷¹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 152. Nr 26/126.

⁷² Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

⁷³ Bona 1998–1999b. I. k. 477. o.

alapján „az alperes írásos nyilatkozata szerint 1862 óta különválva élnek, s nem kíván többé együtt élni nejével – felperes szerint őt kalandos életet élő férje többször a legnagyobb nyomorban elhagyta, utoljára 1867 szeptemberében mexikói kalandjából megtérve remélte, hogy megállapodik, de az továbbra is könnyelműen élt, ruháit eladogatta, ittasan tért haza, s egyre durvábban lépett fel, s felperesnek kellett magát fenntartania; család miatt alperes 3 hónapi börtönnel büntetve volt.”⁷⁴ Gotsaltowsky későbbi sorsa nem ismert.

Herberth Alajos

1828-ban született a Békés vármegyei Gyulán. A halálakor megjelent nekrológja, melyet egykori barátja, Domonkos János tanító írt, korai éveiről azt közli, hogy az európai kontinens német nyelvterületein kóborló fiatal magyar vándorlegényt az 1848-as forradalmi események hírei Bécsben érték, ahol mint művezető gépész működött „egy nagy gyárban”.

Herberth a pesti forradalom hírére hazatért, és „az elsők között állott be honvédnek”.⁷⁵ Bona Gábor kutatásai szerint 1848. október 13-ától a 30. honvédszászlóaljnál szolgált mint közvitész, majd 1849 januárjától mint őrmester. 1849. március 16-ától hadnagy az 58. honvédszászlóaljánál (V. hadtest), „Arad, illetve Temesvár ostrománál szolgált”.⁷⁶ 1849 augusztusában Borosjenőnél tette le a fegyvert az orosz csapatok előtt.⁷⁷

Domonkos a nekrológban Herberth elbeszélései alapján néhány 1848–49-es történet is megörökített. Ilyen például az 1849. február 6-ai aradi utcai harcok története. Eszerint Herberth a nevezett nap reggelétől hét órán keresztül „előbb kardjával, később egy általa elejtett ellenfél szuronyos puskájával” tartotta magát egy kapualjban, miközben tőle nem messze bátyja olyan súlyos térdlövést szenvedett, hogy nem sokkal később behalt sérüléseibe. Domonkos azt állítja, hogy ezt követően Herberth részt vett a szolnoki ütközetben (1849. március 5.) is, azonban fontos kiemelni, hogy amennyiben februárban valóban ott volt Aradnál, akkor Szolnoknál nem lehetett jelen. A Domonkos által írt nekrológ alapján Herberth szolgálatot teljesített még a temesvári sáncárokban (itt köszvényt kapott, amelyből azonban végül sikerült teljes egészében felgyógyulnia), valamint a délvidéki harcok során futárfeladatokat is ellátott. Az egyik ilyen szolgálatteljesítése során, amikor egy ízben az ellenséges vonalakhoz túl közel merészkedett, két császári dzsidással közelharcba bocsátkozott, amit csak nagy szerencsével és súlyos sérülés árán úszott meg, így hosszabb ápolásra szorult (előbb Vingán, majd

⁷⁴ BFL IV.1343.f – 1868 – V.0017

⁷⁵ *Domonkos* 1896. 1. o.

⁷⁶ *Bona* 1998–1999b. II. k. 43. o.; *Héjja* 2011.; *Domonkos* 1896. 1–2. o.; halálhíre: *Budapesti Hírlap*, 1896. december 14. (344. sz.) 4. o. Bona Gábor korábbi munkájában foglalkozásaként részöntő szerepel, az online javított kiadásban már mint gépész került feltüntetésre. *Bona* 2018.

⁷⁷ Uo.

pedig Aradon). A nekrológ szerint, miután Herberth Alajos Borosjenőnél letette a fegyvert, „az oroszok elfogták, de Székudvaron megszökött tőlük, és Gyulára menekült”.⁷⁸

1850-ben Nagyváradon tartóztatták le, Bécsbe hurcolták, ahol besorozták „Károly herceg ezredébe”, és a császárvárosból „Mantuaba gyalogoltatták”. Ott azonban a szabadságharc során szerzett sérülései kiújultak, ami miatt leszerelték, és hazatért.⁷⁹ Bona Gábor kutatása szerint 1850. január 19-én Nagyváradon a cs. kir. 3. huszárezredhez sorozták be, ahonnan később megszökött, és elhagyta Magyarországot. Ezt követően az olaszországi magyar légió kötelékében szolgált.⁸⁰ Mint Domonkos János megjegyzi, Herberth 1852-ben megnősült, „de nem találta meg a családi boldogságot első neje körében. Része volt ennek a körülménynek abban, hogy 1863-ban [helyesen 1865-ben – B. I.] Miksa mexikói császár gárdájába⁸¹ állott”.⁸²

Herberth Alajos 1865. február 13-án lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe. 1866. január 16-án tizedesi rangra emelték. Ugyanezen év március 15-étől a mexikói császári testőrségnél (*Palatinal Guard*) szolgált, ahonnan 1866. november 16-án visszahelyezték az önkéntes sereghez.⁸³ A katonai törzslapján szereplő adatok és a hazatért légiósok névjegyzéke – „mexikoi oszt. legionáriusoknak kik Békés megyei illetőségűek vagy ott tartózkodni szándékoznak”⁸⁴ – szerint 1867 áprilisában tért vissza Mexikóból.⁸⁵

Utóbbi dokumentum egy további érdekessége, hogy azon „ezentuli tartózkodási helye”-ként Pest került megjelölésre,⁸⁶ pedig úgy tűnik, hogy a hazatérését követő években szülővárosában varrógépek javításával foglalkozott,⁸⁷ majd 1873-tól Békés vármegye házi sokszorosító könyvnyomdáját vezette.⁸⁸ Herberth (vagy ahogyan Gyulán szólították, „az öreg Kalkuttai”⁸⁹) szülőföldjén neves rózsatermesztő hírében állt, fürdőalapításban

⁷⁸ Domonkos 1896. 1. o.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Bona 1998–1999b. II. k. 43. o. Herberth Alajos neve a Lukács-féle névjegyzékben nem szerepel. Vö. Lukács 1986.

⁸¹ Valójában Herberth kezdetben a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált, és csak Mexikóban került a testőrséghez.

⁸² Domonkos 1896. 1. o.

⁸³ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 164. Nr 38/105.

⁸⁴ MNL BVL IV. 258. b. 1898/1867.

⁸⁵ Nekrológia alapján Herberth kalandos úton tért haza szülőföldjére: „Florida félsziget egy részét betakarta és szép rovar-, kisebb emlős- és madárgyűjteménnyel indult hazafelé. A gibraltári szoroson szerencsésen bejöttek, de a magántulajdonú kereskedelmi hajó kapitánya járatlan volt az afrikai partok tengerében, és sziklazátonyra szaladt a hajóval és ott feneklett. A hajó népessége csónakon a partra evezett; a rakományt is és a hajót is megmentették, de a tengerviztől átnedvesedett gyűjtemény egy részét el kelle dobni, a másik rész azután Gyulára ért, de olyan állapotban, hogy nem lehetett használni. Marokkó tengerpartján néhány kirándulást tervezett hősünk, és Algírba is ellátogatott.” Domonkos 1896. 1–2. o.

⁸⁶ MNL BVL IV. 258. b. 1898/1867.

⁸⁷ Békés, 1873. augusztus 24. (34. sz.) 4. o.

⁸⁸ Héjja 2011.

⁸⁹ Budapesti Hirlap, 1896. december 14. (344. sz.) 4. o.

is részt vett, és nagy köztisztelet övezte személyét.⁹⁰ A Békés megyei Honvédegylet tagja volt. 1896 decemberében hunyt el Gyulán.⁹¹

Mihailovits József

Bona Gábor kutatása szerint 1833. január 12-én született Pécsen, Mihailovits Károly Sopron vármegyei földbirtokos és Pauline Ransonet-Villez bárónő gyermekeként⁹² (egyik testvére Mihailovits Károly, későbbi országgyűlési képviselő).⁹³ Gimnáziumot végzett, majd mint a cs. kir. 52. (Ferenc Károly-) gyalogezred (később 118. honvédzászlóalj) katonája részt vett az 1848–49-es magyar szabadságharcban.⁹⁴ Katonai pályáját őrmesterként kezdte, 1849 tavaszára hadnagyi rendfokozatig jutott. A szabadságharc során egységével a III. hadtestnél a magyarországi főhadszíntéren szolgált a fegyverletételig.

Ezt követően 1849. október 16-án visszatorozták a cs. kir. 52. gyalogezredbe, majd 1851-től hadnagyként az 5. dragonyosezredben szolgált. 1854-ben főhadnagyként az 1. gyalogezredhez került, 1857-ben kilépett a hadseregből.⁹⁵ Bona Gábor kutatása alapján Mihailovits az „1860-as években az olaszországi magyar légió” tagja volt,⁹⁶ melyet megerősít egy, a Hadtörténeti Múzeum Fotótárában található portréfénykép, melyen két testvérrel az olaszországi légió egyenruháját viselik.⁹⁷ Torbágyi Péter kutatásai alapján ezt követően ismeretlen időpontban a tengerentúlra távozott, ugyanis az 1860-as évek elején Mexikóban telepedett le, és Nemegyei Bódog (Félix) ’48-as őrnaggyal és László Károly ’48-as tüzérszázadossal (aki Kossuth személyi titkáráként tevékenykedett annak törökországi száműzetése idején) a tehuatepeci vasútvonal építésénél kaptak állást mint mérnökök.⁹⁸

⁹⁰ Békés, 1888. június 17. (25. sz.) 3. o. – Több újsághír is arról számol be, hogy nyaranta a város lakosai részére közfürdőt nyitott, lásd pl. „Gyulán a Körösön majdnem közvetlen a városháza háta mögött, Herberth Alajos ur egy csinos nyári fürdő házat építtetett; mely helyiség 5 kis kabinettel bír, ezenkívül a férfiak részére egy nagyobb tükör-fürdővel. E kis nyári fürdőhely különösen nők részére majdnem megfizethetlen, egy-egy fürdés pedig csak 10 krba kerül. Ajánljuk közönségünk figyelmébe.” *Békésmegyei Közlöny*, 1879. július 3. (65. sz.) 3. o.; valamint: „Körös-fürdő. Herberth Alajos a Körös csatornán épített fürdőjét a múlt héten ismét a közönség rendelkezésére bocsátotta; tekintettel a beállott nagy hőségre, a fürdő jutányosságára és különösen ama körülményre, hogy a Körös felső torkolati zsilipje nyitva van és a mederben tiszta élőviz folyik, az áldozatkész fürdőtulajdonos méltán számíthat a közönség pártfogására.” *Békés*, 1888. június 10. (24. sz.) 3. o.

⁹¹ Bona 1998–1999b. II. k. 43. o.

⁹² Uo. II. k. 488. oldalon március 12-e szerepel, ezzel szemben az online javított kiadásban már január 12. Bona 2018.

⁹³ Bánó 1890. 197. o.

⁹⁴ Az ezred közvetlenül a magyar kormány alá volt rendelve, és csak 1848 októberében csatlakozott a honvédsereghez.

⁹⁵ Bona 1998–1999b. II. k. 488. o.; lásd még *Uő* 2018.

⁹⁶ Bona 1998–1999a. 163. o.; lásd még *Uő* 1998–1999b. II. k. 488. o.

⁹⁷ A fényképét közli: Bona 1998–1999a. 163. o. A Lukács-féle névsorból hiányzik a neve. Vö. Lukács 1986.

⁹⁸ Torbágyi 2004. 256. o.

Úgy véljük, Mihailovits Mexikóban léphetett be a mexikói osztrák önkéntes seregbe, mely elméletet erősíteni látszik, hogy katonai törzslapja alapján 1864 őszén már az egységnél szolgált, mivel 1864. október 21-én 2. osztályú alhadnaggyá léptették elő. 1865. szeptember 8-ától 1. osztályú alhadnagy, 1865. december 16-ától főhadnagy.⁹⁹ 1866. augusztus 14-én nyugdíjáról való lemondása mellett hozományt kérvényezett, hogy házasságot köthessen Clementina Vander-Leidennel.¹⁰⁰ 1867. január 18-án leszerelt, és katonai jelleg nélkül polgári állományba került.¹⁰¹ Valószínűsíthetően belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe, ugyanis 1867. januárban a hadseregből való kilépésre és Európába való visszatérésre kért engedélyt, melyet megadtak a számára.¹⁰³ Az utazása vélhetően elmaradt, ugyanis még ugyanezen évben hadifogságba került, amely kapcsán mint hadnagyot említik.¹⁰⁴

1868. február 28-án útlevelet igényelt Mexikóból történő kiutazáshoz,¹⁰⁵ azonban végül mégis a latin-amerikai ország-

1. kép: Mihailovits József testvérei között az olaszországi magyar légió egyenruhájában, 1860–1864 (HM HIM Fotóarchívum, 37.003)¹⁰⁰

⁹⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/171. és AHMM Operaciones Militares, XI/481.3/7802. – Az önkéntes hadsereg kiszállítása 1864 novemberétől indult meg, de az egység főparancsnoka, Thun tábornok már 1864 szeptemberében két tisztet küldött Mexikóba a lóvásárlási lehetőségek felderítése céljából, illetve a mexikói osztrák önkéntes hadsereg nyolc főtisztje már egy hónappal a kiszállítások megkezdését megelőzően, 1864. október 19-én a belga önkéntesek egy csoportjával a FLORIDE fedélzetén útnak indult a franciaországi Saint-Nazaire kikötőjéből Mexikóba. Klinger 2013. 105–108. o. és Hamann 1989. 70–71. o. Az említett nyolc főtisztből hét osztrák állampolgár és egy internált lengyel tiszt. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Karton 48.

¹⁰⁰ AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 53. Exp. 26. – A mexikóvárosi iratok között személyéről található egy ajánlás a cs. kir. 13. (Prinz Eugen-) dragonyoserezd parancsnokától. AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num 55. Exp. 53.

¹⁰¹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/171.

¹⁰² Közli: Bona 1998–1999b. II. k. 488. o.

¹⁰³ AHMM, Cancelados, Personal, Caja num. 570./111-9/22236 Mihailovits José oficial austriaco.

¹⁰⁴ *[Este] de Bopp* 1965. 303. o.

¹⁰⁵ AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Pasaportes, Vol. 50. Exp. 206. f. 330.

ban telepedett le. Bánó Jenő későbbi mexikói magyar konzul és kávéültetvényes¹⁰⁶ (aki az 1880-as és 90-es években Mexikóban élt) többször is megemlíti munkájában: „...egy Miksa császárral idejött (volt huszár-tiszt) valódi gentleman, ki itt beleszeretvén egy mexikói hölgybe, itt is maradt, s már 25 év óta mexikói lakos”.¹⁰⁷ Bánó leírása szerint nagyon jó barátságba kerültek, és Mihailovits 1890 májusában még életben volt, európai utazást tervezett.¹⁰⁸ Bona kutatásai alapján Mexikóban hunyt el.¹⁰⁹

Ottó Vince

1830-ban¹¹⁰ született Veszprémben, katolikus családban.¹¹¹

1848–49-ben mint hadnagy szolgált.¹¹²

1864. október 31-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe,¹¹³ ahol a 3. vadászszázadban volt közvetítész.¹¹⁴ Az egység 1866. decemberi feloszlását követően hazatért, 1867. április 15-én érkezett vissza Triesztbe.¹¹⁵

A kiegyezést követően '48-as múltjára tekintettel a Veszprém megyei Honvédegylet tagja volt.¹¹⁶ Későbbi sorsa nem ismert.

Palczmann Eduárd

1830-ban született a Szepes vármegyei Iglón, evangélikus családban.¹¹⁷

1848 júniusában nyert felvételt a 9. honvédzászlóaljba (kassai veressipkások). Alakulatával részt vett a délvidéki harcokban, majd 1849 márciusától a főhadiszíntéren küzdött, érdemeiért április 30-án mint tizedest a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki. 1849 júliusától hadnagy egységénél (mely ekkor a III. hadtest kötelékében volt). 1849 nyarán Szőlösön tette le a fegyvert.

¹⁰⁶ Bánó Jenő 1855. június 25-én született Roskoványon. A fiumei kereskedelmi iskola elvégzése után tengerészapródként szolgált. Ezen idő alatt bejárta Olaszországot, Franciaországot és Angliát. Hazatérve a vasút szolgálatába lépett, ahonnan 1889 táján nyugdíjba ment. „Ezután bejárta a világ majd valamennyi országát, és hosszas bolyongás után Mexikóban telepedett le.” Mexikóban Oaxaca tagállamban kávéültetvényt létesített, melyet 1903-ban egy vihar elpusztított. Ezt követően 1910-ig Mexikó, majd Egyiptom magyarországi főkonzulja volt. Az első világháború idején Barcelonában élt, és álnéven írt politikai röpiratokat a szövetségesek ellen. 1927 nyarán Malagán hunyt el. MÉL I. k. 106. o.

¹⁰⁷ Bánó 1890. 140. o.

¹⁰⁸ Uo. 108., 140., 147., 149., 161., 186., 191., 197., 202., 207. o.

¹⁰⁹ Bona 1998–1999b. II. k. 488. o.

¹¹⁰ Más forrás szerint 1826. december 17-én. Bona 2018.

¹¹¹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 152. Nr 26/37.

¹¹² Bona 2018.

¹¹³ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 152. Nr 26/37.

¹¹⁴ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹¹⁵ Uo. Karton 152. Nr 26/37.

¹¹⁶ Bona 2018.

¹¹⁷ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/141.

Ezt követően 1851-ben besorozták a cs. kir. 11. dzsidásezredbe, ahol 1856-ig szolgált – 1855-től mint kadét.¹¹⁸

1864. augusztus 8-án lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe,¹¹⁹ ahol az 1. huszárszázadhoz nyert beosztást.¹²⁰ 1864. november 5-étől tizedes, 1866. július 1-jétől pedig őrmester volt. A katonai egység feloszlását követően, 1866. december 31-én belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe, ahol 1867. február 5-én zászlósi kinevezésért folyamodott a mexikói császári hadügyminisztériumhoz,¹²¹ melyet február 9-én elnyert.¹²² Nem sokkal később, 1867. február 14-én felmentették a szolgálat alól. 1867 áprilisában még Mexikóban tartózkodott, és egy levelében lovassági tiszti kinevezés lehetősége után érdeklődött.¹²³

Miután hazatért, 1868. február 3-ától a cs. kir. 13. huszárezrednél szolgált mint önkéntes.¹²⁴ Későbbi sorsa ismeretlen.

Pókay (Polák) János

1829. március 13-án született Pápán. Polák (1870-től Pókay)¹²⁵ János 1848-ban végzett a győri jogi akadémián, amelyet követően a nevezett városban joggyakornokként dolgozott.

1848 júliusában önkéntesként csatlakozott a 7. honvédszászlóaljhoz. Szeptemberben, a horvátok támadásakor részt vett a védelmi harcokban. 1848 októberétől tizedesi, majd decembertől hadnagyi rangban szolgált egészen 1849 februárjáig, amikor is Lipótvárnál fogságba került.¹²⁶ Egyik nekrológja szerint ekkor „egy ideig városról városra hurcolták egyik börtönből a másikba”.¹²⁷ Bona Gábor kutatásai alapján a szabadságharc végéig Königsgrätzben raboskodott.¹²⁸

¹¹⁸ Bona 1998–1999b. II. k. 629. o.

¹¹⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 152. Nr 26/37.

¹²⁰ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹²¹ AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 34. Exp. 53.

¹²² AHMM Operaciones Militares, XI/481.3/7802.

¹²³ AHMM, Cancelados, Personal, XI/111/10-37975 Palzmann Eduardo alférez de caballería (subteniente).

¹²⁴ Bona II. k. 1998. 629. o.

¹²⁵ *Hellebronth* [1939.] 510–511. o.; Testvére (Pókay Gábor) és unokaöccse (Pókay János) gyászjelentései alapján nemcsak Polák (Pókay) János, hanem egész családja magyarosította nevét Pókayra. Lásd OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Gyászjelentések; Online változataikat lásd: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/494686> (A letöltés időpontja: 2020. május 19.)

Pókay (Polák) János ez idáig legrészletesebb életrajzát Kiss Gábor adta közre a Magyar Királyi Honvédség 1868 és 1914 között szolgáló tábornokainak élettörténetét taglaló munkájában: *Kiss* 2016. 172–173. o.; Életrajzát közli még: *A Ludovika Akadémia Közleménye* 1899. 684. o.; Pallas 1897. 15. k. 66. o.; Bona 1998. II. k. 698. o.; *Hellebronth* [1939.] 510–511. o.; *Pápai Hírlap*, 1918. február 16. (7. sz.) 2. o.; *Szimyei* 1891–1914. X. k. 597. o.; Megemlíti még: *Hajdu* 1997. 1226. o.; Személyügyi anyaga: HL AKVI, 11660.

¹²⁶ Bona 1998. II. k. 698. o.

¹²⁷ *Pápai Hírlap*, 1918. február 16. (7. sz.) 2. o.

¹²⁸ Bona 1998. II. k. 698. o., amely közli Polák hadifogolytársa, Leonhard Mosmüller által készített portréját is. Polák János feltehetően ismerhette a híres magyar ornitológust, Xantus Jánost

1849. november 9-én besorozták a cs. kir. 20. gyalogezredbe. 1851-től hadapród, 1852 februárjától 2. osztályú, 1854-től 1. osztályú hadnagy. 1859-ben a pesti önkéntes 2. zászlóalj századosa volt. Az 1859-es itáliai háborút követően előbb a cs. kir. 5., majd a következő év februárjától a cs. kir. 65. gyalogezred kötelékébe helyezték át.

1864 áprilisában az elsők között jelentkezett át a mexikói osztrák önkéntes hadtest állományába, ahol őrnagyi kinevezést kapott. Miután 1865 elején megérkezett a latin-amerikai államba, előbb az orizabai katonai kerületi parancsnokságot vezette, majd ugyanezen év áprilisától a vezérkar alfőnökévé nevezték ki, ezt követően pedig az „osztrák-belga ügycsoport főnöke lett”.¹²⁹ A következő esztendőben ismét kerületi parancsnoki teendőket látott el, előbb Teuchtitlánban, majd Tulancingóban,¹³⁰ végül pedig Mexikóvárosban.¹³¹ A *Ludovika Akadémia Közlönyében* megjelent életrajza szerint 1866 végén Pókay János vette át a mexikói önkéntes haderő parancsnokságát, és a hadsereg feloszlását követően a kimerítő gerillaháborúban megfáradt katonák 1867 elején az ő vezetésével tértek haza.¹³² Ezzel kapcsolatosan a *Pápai Hírlap* azt a téves információt közölte, hogy a város szülötte a „queretaro-i tragédia után már, mint törzstiszt kísérté haza kivégzett hadurának koporsóját”.¹³³ A *Pesti Hírlap* – szintén tévesen – mint Miksa császár főhadsegédét említi.¹³⁴

Hazatérését követően a századositól az altábornagyi rendfokozatig, illetve a századparancsnoki beosztástól a hadosztályparancsnokságig ívelt a pályája. 1867. április 7-étől visszatért régi alakulatához, a cs. kir. 65. gyalogezredhez mint századparancsnok, majd 1869 és 1873 között a Magyar Királyi Nemesi Testőrségben találjuk (ezen időszak alatt a székesfehérvári lovassági központ tisztképző tanfolyamát is látogatta). 1873-tól 1892-ig a közös hadseregben szolgált, a cs. és kir. 44., az 5., a 25. és a 34. gyalogezrednél, majd a cs. és kir. 31. gyalogdandár, később pedig a 27. gyaloghadosztály parancsnoki tisztét töltötte be. 1878-ban rövid ideig a brucki hadsereg lövésziskola, 1892-ben a kassai III. honvédkerület, 1894-ben pedig a budapesti I. honvédkerület parancsnoka volt. A nőtlen, kilenc nyelven beszélő altábornagyot 1896. augusztus 14-én egészségügyi okokból felmentették a szolgálatból, és ugyanezen év novemberében címzetes tábornagyi rangban nyugállományba helyezték.¹³⁵

– az 1860-as évek elején a mexikói Baja-Californiában folytatott megfigyeléseket –, aki szintén Érsekújváron esett hadifogságba 1849 februárjában és Königrätzben raboskodott. Uo. és MÉL II. k. 1056. o.

¹²⁹ *A Ludovika Akadémia Közlönye*, 26. (1899) 684. o.

¹³⁰ *Klinger* 2013. 290–291. o.

¹³¹ *Kiss* 2016. 172–173. o.

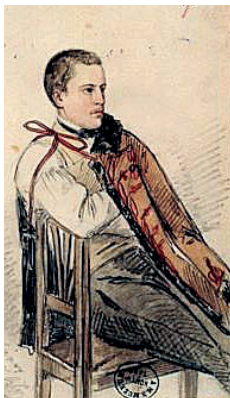
¹³² *A Ludovika Akadémia Közlönye*, 26. (1899) 684. o.

¹³³ *Pápai Hírlap*, 1918. február 16. (7. sz.) 2. o. – Miksa császár kivégzésére 1867. július 19-én került sor, Polák (Pókay) János ekkor már Magyarországon tartózkodott.

¹³⁴ *Pesti Napló*, 1896. augusztus 18. (226. sz.) 5. o.

¹³⁵ *Kiss* 2016. 172–173. o.

A gyalogsági rohamról a *Ludovika Akadémia Közlönyében* megjelent reflexiójával beírta magát a katonai szakírók sorába is.¹³⁶ Nyugdíjas éveit a stájerországi Grazban töltötte. Mint a *Pápai Hírlap* megjegyzi, ezen időszak alatt többször hazlátogatott szülővárosába. Nagy vadász hírében állt, aki „a monarchia minden tartományát felkereste, ahol valami speciális vadászat kínákozott”.¹³⁷ Bécsben is többször megfordult, ahol 1904-ben a Katonai Sakkszövetség (*Armee Schachbund*) elnökének választották.¹³⁸ Az I. világháború utolsó évében, 1918. február 7-én Grazban hunyt el.¹³⁹

2. kép: Pókay János a königgrätzi hadifogságban (*OSZK Kézirattár, Oct. Hung 433. Königgrätz-album*)¹³⁸

3. kép: Pókay János Pueblában¹³⁹

4. kép: Pókay János ezredes portréja (*HM HIM Fotóarchívum, 108.112/FK*)¹⁴⁰

5. kép: Pókay János altábornagy fotója¹⁴¹

¹³⁶ Pókay 1892.

¹³⁷ *Pápai Hírlap*, 1918. február 16. (7. sz.) 2. o.

¹³⁸ *Pesti Hírlap*, 1904. augusztus 14. (225. sz.) 36. o.

¹³⁹ Kiss 2016. 172–173. o.; Bona 1998–1999b. II. k. 698. o.; *Pápai Hírlap*, 1918. február 16. (7. sz.) 2. o. Katonai pályája során számos kitüntetésben részesült. Erről bővebben lásd Kiss 2016. 172–173. o.

¹⁴⁰ Közli: Bona 1998–1999b. II. k. 698. o.

¹⁴¹ The Mexican Adventure or: The Phantom Crown. <http://gisby.info/maxaus.htm> (A letöltés időpontja: 2020. július 15. A honlap azóta már nem elérhető.) – A fénykép 1864 és 1867 között készülhetett – a háttér és a szőnyeg alapján – Manuel Rizo műtermében.

¹⁴² Közli: Kiss 2016. 172. o.

¹⁴³ A fénykép Kajon Árpád magángyűjteményében található; 1891 és 1896 között készülhetett Kassán, Letzter S. műtermében.

Örmesterek

Burián István

1830-ban született Kunszentmiklóson, református családban. Bécsi katonai törzslapján foglalkozásaként mérnök szerepel.¹⁴⁴

Feltehetően azonos azzal a Burián Istvánnal, aki 1848–49-ben a honvédsereg VII. hatfontos ütegénél szolgált mint örmester (tűzmester).¹⁴⁵

Burián 1864. október 3-án lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe, ahol kezdetben az 5. huszárszázadban szolgált¹⁴⁶ közvitéztként.¹⁴⁷ 1865. november 22-én megkapta a mexikói császári Katonai Érdemérem bronz fokozatát, és szakaszvezetővé léptették elő.

Az egység 1866. decemberi feloszlását követően 1867. április 13-án érkezett vissza Triesztbe.¹⁴⁸ A hazatért légiosok 1867 nyarán keletkezett névjegyzékén – „mexikoi oszt. legionáriusoknak kik Jász-Kun kerületi illetőségűek vagy ott tartózkodni szándékoznak” – „ezentuli tartózkodási helye”-ként „Kiskunszentmiklós”, míg „kereseti foglalkozása”-ként mérnök szerepel.¹⁴⁹ Naplóját a hazatérését követően *Egy mexikói önkéntes naplótöredéke* címmel 1868-ban a *Jász-Kunság* adta közre 23 lapszámon áti-velően.¹⁵⁰ Feltételezhetően a Jászkerületi Honvédegyelet tagjaként 1869-től Jászberényben élt, Szolnokon hunyt el 1907 előtt, ismeretlen időpontban.¹⁵¹

Dugovich Károly, nemes, sárkuti és tejfalusi

1829. június 23-án született Nemesdömölkön.¹⁵² Gimnáziumot végzett.

1848. május 15-étől a magyar honvédseregben szolgált mint huszár. 1848. július 29-étől tizedes, 1849. április 29-étől örmester.¹⁵³

Mint volt honvédet 1849. szeptember 3-án besorozták a cs. kir 9. huszárezredhez, ahol 1851 júniusától tizedesként, 1854 júniusától örmesterként, 1857 júliusától 2. osztályú hadnagyként, 1859 januárjától 1. osztályú hadnagyként, 1859 áprilisától főhadnagyként szolgált. 1859 májusában áthelyezték a jász-kun önkéntes huszárezredbe,

¹⁴⁴ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 149. Nr 23/66.

¹⁴⁵ Papp 2003. 355. o.

¹⁴⁶ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 149. Nr 23/66.

¹⁴⁷ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹⁴⁸ Uo. Karton 149. Nr 23/66.

¹⁴⁹ MNL JNSZML IV. 254. A Jászkun Kerület Alkapitányának iratai. 4621/1867

¹⁵⁰ Burián 1868.

¹⁵¹ MNL JNSZVL Jászkun Kerület iratai. Egyesületek. 19. rsz. és Papp 2003. 349–351., 355. o.

¹⁵² A település 1903-ban Kiscellel egyesült Celldömölk néven.

¹⁵³ HL AKVI, 4524. Dugovich Károly. – Személyi lapja alapján katonai pályafutása során kitüntetésben nem részesült.

amely az itáliai háborút követően a cs. kir. 13. huszárezreddé alakult át.¹⁵⁴ 1861. augusztus 1-jétől a cs. kir. 25. sorgyalogezred állományában találjuk.¹⁵⁵

1864. augusztus 3-án lépett át a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe, ahonnan 1865. november 4-én nyert elbocsátást.¹⁵⁶

1869. október 24-én a m. kir. honvédség tényleges állományába került főhadnagyi ranggal. 1871-ben „tanoncz a pesti Központi szórólöveg osztálynál”, majd mint szórólövegosztag-parancsnok (m. kir. 39. honvédszászlóalj) „kitűnő sikerekkel működött”. Feltehetően Mexikóban megnősült (erre enged következtetni, hogy hivatalos okmányok szerint felesége Mexikóban élt) és egy lánya született. 1872-ben tüdőbajjal betegeskedett, ezért szabadságotáltak.¹⁵⁷ Későbbi sorsa ismeretlen.¹⁵⁸

Enzinger Lipót

1830-ban született Esztergomban, katolikus családban. Bécsi katonai törzslapján foglalkozásaként pék szerepel.¹⁵⁹

A *Pesti Hirlap* értesülései szerint 1848–49-ben mint honvéd őrmester szolgált.¹⁶⁰

1864. november 7-én állt be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe.¹⁶¹ Itt a huszárságnál szolgált, de nem rendelkezünk arról információval, hogy melyik században.¹⁶² 1865. november 2-án megkapta a mexikói császári Katonai Érdemérem ezüst fokozatát, melylyel egyben szakaszvezetővé lépett elő. Ismeretlen időpontban 2. osztályú őrmesteri kinevezést nyert. Az egység 1866. decemberi felosztatását követően 1866. december 31-én belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe, ahol szintén a huszárságánál szolgált, és 1867. február 19-én zászlóssá léptették elő.¹⁶³

Ismeretlen időpontban hazatért, melyet követően mint pénzügyőri szemlész¹⁶⁴ dolgozott. 1905-ben Nagyrőcén hunyt el. Nekrológját a *Pesti Hirlap* közölte *Egy mexikói hős halála* címmel.¹⁶⁵

¹⁵⁴ HL AKVI, 4524. Dugovich Károly. Lásd még *Berkó* 1930. 72. o.; Militär-Schematismus 1858. 444. o.; Militär-Schematismus 1859. 796. o.

¹⁵⁵ HL Tiszti személyügyi anyagok, 1900 előtt született tisztek anyakönyvi lapjai és BM-től átvett tartalékos tiszti okmánygyűjtők, 4524. Dugovich Károly.

¹⁵⁶ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/128.; AHMM, Cancelados, Personal, Caja num. 610. D/111/6/9026 Polak Juan Mayor de Inf.

¹⁵⁷ HL AKVI, 4524. Dugovich Károly.

¹⁵⁸ Dugovich Károly portréfotója a bécsi Welt Museum Fényképtárában maradt fent egy, a mexikói kaland fényképeit tartalmazó háromkötetes fotóalbumban. A portré letétként egy, az eseményekben részt vett tiszt leszármazottai révén került az intézményhez több évtizeddel ezelőtt. A publikálás engedélyezésével kapcsolatosan megpróbáltam a családdal felvenni a kapcsolatot, azonban sajnos nem jártam sikerrel. A fénykép jelzete: WMV, Fotosammlung, VF_Alb_44 – VF_Alb_46, VF 21694.

¹⁵⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/64.

¹⁶⁰ *Pesti Hirlap*, 1905. március 2. (62. sz.) 11. o.

¹⁶¹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/64.

¹⁶² Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹⁶³ AHMM Operaciones Militares, XI/481.3/7802.

¹⁶⁴ Egykori pénzügyőrségi rendfokozat.

¹⁶⁵ *Pesti Hirlap*, 1905. március 2. (62. sz.) 11. o.

Kállay Ignác (Emil József)

1830-ban született a Szabolcs vármegyei Oroson. Édesapja, ifj. nagykállói Kállay Gábor halála miatt korán félárvaságra jutott, melyet követően édesanyja, krajnikfalvi Krajnyik Jozefa gyermekeivel az Abaúj vármegyei Göncruszkára költözött, ahol a családjának birtokai voltak. Kállay Ignác még be sem töltötte 18. életévét, amikor 1847 decemberében édesanyját is elveszítette. Az árván maradt Kállay gyermekek (a még kiskorú Ignác, Eugénia és Imre) örökségének a kezelése édesanyjuk nagybátyjának, Krajnyik Ferencnek a kezdeményezésére és Abaúj Vármegye Árvaszéki Bizottmányának döntése alapján Várjon Gábor kassai aljegyzőhöz került. Kállay Ignác 1847–1848 tájékától a kassai cs. kir. 34. gyalogezerdnél szolgált, és a Kiss Lajos által feldolgozott levelezések tanúsága szerint állandó anyagi gondokkal küzdött.¹⁶⁶

Schönherr Gyula munkája alapján Kállay Ignác 1848–49-ben honvédörmesterként szolgált.¹⁶⁷

1861–1862-ben tagja volt az olaszországi magyar légiónak, ahova 1861 márciusában lépett be, de már júniusban kilépett, azonban még ugyanezen év októberében visszalépett, és egy éven keresztül szolgált az 1. huszárszázadnál mint számvevő őrmester. 1862. október 16-án áthelyezték a Cuneóban működő tiszti iskolába.¹⁶⁸

Kállay 1864. szeptember 12-én csatlakozott a mexikói önkéntes hadtesthez. 1865. február 7-én tizedessé léptették elő, 1865. november 3-án az 5. huszárszázadhoz rendelték, ahol raktárőrzési feladatot látott el. Mexikói szolgálatvállalásával kapcsolatosan további adat nem áll rendelkezésre.¹⁶⁹

Szabolcs vármegye első alispánjának iratai alapján hazatért, és 1867-ben már szülőföldjén tartózkodott.¹⁷⁰ Későbbi sorsa nem ismert.

Kanuski József

1827-ben született Eperjesen, katolikus családban. Bécsi katonai törzslapján foglalkozásaként borbély került megjelölésre.¹⁷¹ Sajtóértesülések szerint a szabadságharcot megelőzően a cs. kir. 3. (Ferdinánd-) huszárezredben szolgált.

Ezredével 1848 nyarától a Délvidéken harcolt, részt vett a tavaszi hadjáratban, vagy ahogyan a *Budapesti Hírlap* fogalmaz: „...a mikor Szent-Tamás alá rendelték, letépte ruháiról a fekete-sárga zsinórt, s beállt a honvédek közé. Tizen-hét csatában vett részt,

¹⁶⁶ Kiss 2021.

¹⁶⁷ [Schönherr] 1905. I. k. 310. o.

¹⁶⁸ Az olaszországi magyar légió törzslapján az alábbi adatok olvashatóak személyéről: 1832, Oros, Szabolcs; míg eredeti foglalkozásként a földbirtokos megjelölés szerepel. Lukács 1986. 314. o.

¹⁶⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/121.

¹⁷⁰ MNL SzSzBVL IV. 255/B. Szabolcs vármegye első alispánjának iratai. 150. Mutatókönyv, 1867: Lásd Kállay Ignác, 5111. (az eredeti dokumentum nem maradt fent).

¹⁷¹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 151. Nr 25/176.

s három ízben, a tápió-bicskei, nagy-sarlói és győr-szent-miklósi ütközetekben kilőtték alóla a lovát.”¹⁷²

A sajtóban közöltek alapján a fegyverletételt követően Olmützben raboskodott, majd besorozták a cs. kir. 5. (Radetzky-) huszárezredbe. Az 1859. évi szárd–francia–osztrák háború idején többedmagával dezertált, és Torinóban jelentkezett Türr Istvánnál. Ezt követően az olaszországi magyar légióban, majd Garibaldi légiójában szolgált.¹⁷³

1864. október 28-án állt be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe,¹⁷⁴ ahol a 2. huszárszázadban szolgált.¹⁷⁵ Ismeretlen időponttól századtrombitás, 1866. május 30-án lefokozták önkéntessé. 1866. december 31-én belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe.¹⁷⁶ A sajtóban közöltek alapján 1867-ben Habsburg Miksa mellett a védők tagjaként jelen volt Querétaro ostrománál, és a körülzárt városból a még szintén ekkoriban császári kézen lévő Mexikóvárosba küldték, hogy segítséget kérjen az ottani csapatok parancsnokától, Marquez tábornoktól.¹⁷⁷

A császárság összeomlását követően hazatért, és „1868. óta Sárosmegye szolgálatában volt”.¹⁷⁸ A kiegyezést követően a Sáros megyei Honvédegylet tagja mint volt honvéd őrmester.¹⁷⁹ 1899-ben hunyt el Eperjesen.¹⁸⁰

Közhonvédek

Bosch Alajos, nemes

1829-ben született Pesten, katolikus családban.¹⁸¹ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye általános ismertetője és címtára* szerint egyetemi tanulmányait „Bpesten végezte”,

¹⁷² *Budapesti Hirlap*, 1899. július 31. (210. sz.) 7–8. o., vö. *Vasárnapi Ujság*, 1899. augusztus 6. (32. sz.) 542. o.

¹⁷³ Uo. Olaszországi szolgálatát megerősíteni látszik, hogy katonai törzslapján a német, a magyar és a lengyel nyelvtudás mellett az olasz is szerepel. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 151. Nr 25/176.

¹⁷⁴ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 151. Nr 25/176.

¹⁷⁵ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹⁷⁶ Uo. 151. Nr 25/176. A sajtóban közöltek szerint Kanuski „1864-ben a Panama hajón elkísérte Miksa császárt Mexikóba”. *Budapesti Hirlap*, 1899. július 31. (210. sz.) 7–8. o., vö. *Vasárnapi Ujság*, 1899. augusztus 6. (32. sz.) 542. o. Ez mely téves állításnak tűnik, ugyanis, ahogyan tanulmányunk első részében bemutatuk, a hadsereg szállítóhajói között PANAMA nevű nem szerepelt. *Bobay* 2023. 994. o. Úgy vélem, Kanuski a PERUVIAN hajóval utazhatott Mexikóba.

¹⁷⁷ „A queretariói katasztrófát úgy kerülte el, hogy Miksa császár küldte Markes [Márquez] tábornokhoz a város ostroma előtt.” *Budapesti Hirlap*, 1899. július 31. (210. sz.) 7–8. o., vö. *Vasárnapi Ujság*, 1899. augusztus 6. (32. sz.) 542.o.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ *Mikár* 1891. 272. o.

¹⁸⁰ *Budapesti Hirlap*, 1899. július 31. (210. sz.) 7–8. o., vö. *Vasárnapi Ujság*, 1899. augusztus 6. (32. sz.) 542. o.

¹⁸¹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 136. Nr 10/29.

és részt vett az 1848/49-es magyar szabadságharcban.¹⁸² Bécsi katonai törzslapján foglalkozásaként földmérő szerepel.¹⁸³

1864. július 16-án lépett be Miksa császár önkéntes hadtestébe,¹⁸⁴ ahol a 2. utászszázadhoz került.¹⁸⁵ 1864. szeptember 18-ától szakaszvezető, 1864. november 1-jétől 2. osztályú őrmester. 1865-ben ismeretlen időpontban átkerült a vadászalakulatokhoz mint fővadász. 1865. augusztus 13-án elnyerte a mexikói császári Katonai Érdemérem bronz fokozatát. 1866. augusztus 12-én Tlapacoyan városánál (Estado de Veracruz) hadifogságba esett, ahonnan szeptember 21-én sikerült megszöknie. Hat nappal később azonban „Go de Agua”-nál (talán Agua Dulce ?) ismét hadifogságba került, ahonnan 1866. november 3-án fogolycserével szabadult. A haderő 1866. decemberi feloszlását követően 1867. január 11-én 1. osztályú hadnaggyá léptették elő, vélhetően a csapatok hazaszállítását segítőként.

1867. április 7-én érkezett vissza Triesztbe.¹⁸⁶ Hazatérését követően közel húsz esztendőn keresztül Budapest székesfőváros mérnökeként tevékenykedett. Özvegye, Bosch Alajosné az 1930-as években Pesterzsébeten, a Hunyadi utca 30. száma alatt lakott.¹⁸⁷

Dobray Sándor

1834-ben született Kolozsváron, katolikus családban. Bécsi katonai törzslapján foglalkozásaként kereskedő szerepel.¹⁸⁸

Knapieszky Kázmér 1896. évi névsora alapján 1848–49-ben mint honvéd harcolt.¹⁸⁹

Dobray 1854. augusztus 14-én állt be önkéntesként a cs. kir. hadsereg 23. vadászszázalójába. 1856. október 1-jétől alszakaszvezető, majd 1857. július 5-étől szakaszvezető. 1859. május 21-én áthelyezték a temes megyei önkéntes zászlóaljhoz. 1859. augusztus 27-étől visszahelyezték eredeti alakulatába (?). 1862. július 1-jétől két évre tartalékállományba került, majd 1864. július 1-jén végleg elbocsájtották a cs. kir. hadseregből, ugyanis 1864. július 15-én átlépett a mexikói önkéntesek közé,¹⁹⁰ ahol a 3. vadászszázadnál szolgált.¹⁹¹ 1864. szeptember 18-ától őrzővezető, 1865. október 4-étől alvadász. 1866. január 1-jétől a mexikói kerületi törzshöz (*Distrikt Staab México*) rendelték. 1866. március 27-étől szakaszvezető, június 24-étől pedig 2. osztályú őrmester.

¹⁸² F. Szabó [1930–1931.] IV. k. 207. o.

¹⁸³ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 136. Nr 10/29.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹⁸⁶ Uo. Karton 136. Nr 10/29.

¹⁸⁷ F. Szabó [1930–1931.] 207. o.

¹⁸⁸ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 128. Nr 2/98.

¹⁸⁹ Gaal 1998. 4. o.

¹⁹⁰ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 128. Nr 2/98.

¹⁹¹ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

1867. április 7-én érkezett vissza Mexikóból.¹⁹² 1876-ban szülővárosában, Kolozsváron hunyt el. A Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra. Sírfelirata: „Dobray Sándor (1834–1876) mexikói önkéntes”.¹⁹³

Farkas György

1830-ban született a Zala vármegyei Dióskálon, katolikus családban.¹⁹⁴

Az 1848–49-es szabadságharc idején közvitéztként az 56. honvédszászlóaljban harcolt.¹⁹⁵

1864. november 14-én lépett a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe, ahol a 2. huszárszázadban szolgált. Mexikóban esett el Orizaba városánál (Estado de Veracruz) 1865. október 22-én.¹⁹⁶

Havelka Johann/János

1827-ben született Pozsonyban. 1846. január 28-ától a cs. kir. 8. huszárezredben szolgált.

1848 őszén hazaszökött egységétől, és beállt a honvédseregbe.

1849. december 8-án, a cs. kir. 3. huszárezred újjászervezésekor visszazorozták az ezredbe. 1850. november 21-én szabadságolták, majd 1852-ben az ezred 8. századához helyezték. 1855. július 27-étől tartalékkállományba került, 1857. június 30-án pedig elbocsájtották a szolgálatból.

1864. július 26-án özvegyen lépett be a mexikói osztrák önkéntes seregbe.¹⁹⁷ Az 1. huszárszázadban szolgált.¹⁹⁸

Az önkéntes hadsereg 1866. decemberi feloszlását követően 1867. április 13-án tért vissza Triesztbe.¹⁹⁹ Későbbi sorsa nem ismert.

Jajczay József

1833-ban vagy 1834-ben született Budán, nemesi családban,²⁰⁰ szülőháza nagy valószínűséggel egykoron a budai Vízivárosban, a mai Kígyó utcában állt.²⁰¹ Édesapja, akit szintén Jajczay Józsefnek hívtak, az Udvari Kamara számvevőszéki tisztjeként szolgált, édesanyja pedig Odor Katalin volt. Jajczay József neve a Budai Piarista Gimnázium 1845. évi értesítőjében a kimaradt diákok között szerepel.

¹⁹² ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 128. Nr 2/98.

¹⁹³ Gaal 1998. 4. o.

¹⁹⁴ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 154. Nr 28/42.

¹⁹⁵ Árkovics – Csomor – Molnár – Oláhné Szakály 1992. 294. o.

¹⁹⁶ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 154. Nr 28/42.

¹⁹⁷ Uo. Karton 142. Nr 16/103.

¹⁹⁸ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

¹⁹⁹ Uo. Karton 142. Nr 16/103.

²⁰⁰ Jajczay József bővebb életrajzát lásd Bobay 2014.

²⁰¹ Az első magyar ministerium 1848. 39. o.

Az ifjú Jajczay mint közhonvéd – nagy valószínűséggel – részt vett az 1848–49. évi hadieseményekben.²⁰²

Ezután 1850. február 19-én besorozták a cs. kir. seregbe. A következő tíz esztendő során több csapategységet is megjárta (cs. kir. 19. gyalogezred, győri önkéntes gyalogzászlóalj, cs. kir. 25. sorgyalogezred), és egészen a hadnagyi rendfokozatig jutott.²⁰³ 1859-ben a győri önkéntes alakulatnál mint fiók-toborzóparancsnok működött Pápán.²⁰⁴ 1860 első hónapjaiban sikkasztás és önkényes eltávozás vádjával előbb vizsgálati fogásba, majd május 31-én ideiglenes nyugállományba helyezték. Az 1860. október 3-án kelt ítélet szerint nemesi címe személyére korlátozott elvesztése mellett pénzbírságra és ötévi fogházra ítélték, amelyet az olmtüzi erődben kellett letöltenie.²⁰⁵

Jajczay 1864. július 26-án²⁰⁶ lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe. 1865-ben zászlótartóvá, 1866 áprilisában pedig kerületi foglárá neveztek ki. Az egység az év decemberi feloszlását követően 1866. december 31-én a Mexikói Nemzeti Császári Had-erőbe lépett,²⁰⁷ ahol 1867. február 13-án zászlósi rangban szolgált a lovasságánál.²⁰⁸

A II. Mexikói Császárság bukását követően – Sarlay Pál levelei szerint – Jajczay Mexikóvárosban telepedett le, ahol 1867 második felében kalapgyári munkásként, 1868-ban pedig már mint gépész kereste kenyerét.²⁰⁹ Arra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, hogy Jajczay mikor hagyhatta el Mexikót, de a hawaii levéltári források alapján 1872-ben családjával – minden bizonnyal Mexikóban házasodott meg – már az Egyesült Államok nyugati partján, San-Franciscóban tartózkodott.²¹⁰ A „kalapgyári” múltjának fényében nem kizárt, hogy talán azonos lehet azzal a személlyel, akit Liptay Pál magyar utazó említ meg egyik levelében: „San-Franciskóban pedig egy hazánkfia jelenleg Andrásy-kalapokat árul.”²¹¹

Jajczay 1872 nyarán a QUEEN EMMA nevű hajó fedélzetén családostul San Franciscóból Honoluluba utazott, ahova a dokumentumok tanúsága szerint feleségével és két kisgyermekével augusztus 1-jén érkezett meg.²¹² A 19. század derekán a hawaii uralkodók érzékelték, hogy országuk függetlenségét veszély fenyegeti, ezért megpróbáltak diplomáciai kapcsolatokat létesíteni több európai országgal is. Az 1860-as években épült egy laktanya a királyi testőrség számára, illetve igyekeztek növelni az említett gárda ütőképességét is, amelyre többek között 1872–1873-ban kiképző kapitányként a volt

²⁰² Egyik katonai törzslapján a foglalkozás kitételnél a honvéd szerepel. *Bobay* 2014. 751. o.

²⁰³ *Bobay* 2014. 750–752. o.

²⁰⁴ *Berkó* 1930. 70. o.

²⁰⁵ *Bobay* 2014. 750–752. o.

²⁰⁶ A források alapján nem eldönthető, hogy előbb szabadult, vagy a börtönből jelentkezhetett szolgálatra.

²⁰⁷ *Bobay* 2014. 752–757. o.

²⁰⁸ AHMM Operaciones Militares, XI/481.3/7802.

²⁰⁹ *Sarlay* 1867. 591. o. és *Uő* 1868. 639. o. Közli: *Bobay* 2014. 752–757. o.

²¹⁰ *Bobay* 2014. 757. o.

²¹¹ *Liptay* 1873. 287. o.

²¹² A Hawaii Királyság 19. századi történetéről bővebben lásd *Bobay* 2014. 757. o.

magyar huszár, Jajczay József is kísérletet tett.²¹³ Noha Jajczay neve csupán az 1873 januárjától uralkodó Lunalilo király megbízókönyvében szerepel (az 1872 decemberéig hivatalban volt V. Kamehamea megbízókönyvében csupán a nevezett év szeptemberéig vezettek bejegyzéseket), a katonai dokumentumok tanúsága szerint biztosan állítható, hogy a Mexikót megjárt magyar katona 1872 októberétől a Hawaii Királyi Testőrség (*Hawaiian Royal Household Troops*) kiképző kapitányként teljesített szolgálatot. Egyrészt a kiképző tisztségnél hosszú kihagyást követően ekkortól szerepel újra bejegyzés a havi rendszerességgel vezetett katonai zsoldjegyzékekben, másrészt Jajczay József aláírásával 1872. október 1-jén kelt az ún. *Days Duty*, amely a testőrség 1872. október 1-jétől október 6-áig terjedő szolgálati beosztását közli. Utóbbi dokumentum szerint a magyar kapitány szigorú szolgálatot követelt meg katonáitól, amit egyéb korabeli források is alátámasztanak.²¹⁴ Nem tudjuk, hogy Jajczay József eleve a kiképzői megbízás miatt érkezett-e Honoluluba, az adatok fényében azonban úgy gondoljuk, hogy katonai instruktori alkalmazására talán hatással lehetett az, hogy ekkoriban V. Kamehamea királynak magyar udvari szakácsa volt. E tényről egy korabeli magyar világutazó, Sz. Török János leveléből értesülünk, aki állítása szerint személyesen is felkereste az uralkodót.²¹⁵ 1873 szeptembere komoly fordulatot hozott nemcsak a királyi testőrség működésében, hanem Jajczay József életében is. Négy közlegény parancsmegtagadása miatt zendülés tört ki, mely a fegyveres gárda felosztatásához és a magyar kiképző kapitány elbocsátásához vezetett. Jajczayt végül 1873. október 6-án bocsátották el a szolgálatból, amelyet követően 1873. október 16-án családjával a BENOIRLICH hajó fedélzetén elhagyta a csendes-óceáni szigetvilágot, és visszatért San Franciscóba.²¹⁶

A Jajczay család későbbi sorsát illetően a *The Hawaiian Gazette* egyik számából értesülünk, amely azt közli, hogy Jajczay József a Hawaii-szigetektől távozva Costa-Ricában telepedett le, ahol betársulás révén kávéültetvényessé vált. A közép-amerikai államban azonban sorsa szomorú véget ért: miután szervezetét megtámadta a trópusi láz, 1874-ben egy lázrohamakor életének önkezeléssel vetett véget. Costa Rica-i letelepedésének ugyanakkor ellentmondani látszik, hogy sírja Mexikóban, Colima városának temetőjében található.²¹⁷

²¹³ Bobay 2014. 757–760. o.

²¹⁴ Bobay 2014. 760–770. o.

²¹⁵ „V. Kaméhaméha; tisztos s művelt öreg ur, voltam nála audiencián, igen barátságosan fogadott; angol titoknok a magyar szakácsa van.” [Sz.] Török 1870. 643. o.

²¹⁶ Bobay 2014. 760–770. o.

²¹⁷ Uo.

László Béla, kászonjakabfalvi

1833. február 14-én született Kolozsváron, a nagy múltú erdélyi kászonjakabfalvi László család sarjaként.²¹⁸ Mint egyik minősítvényi táblázatában olvashatjuk, „a gimnáziumi osztályokat és a 2.dik soredrebeli hadapródi iskolát jó eredménnyel végezte”.²¹⁹

1848. november 12-étől közhonvéd a 11. honvédzászlóaljnál, az erdélyi harcokban részt vett egészen a fegyverletételig.

A szabadságharc leverése után, 1850 áprilisától hadapród a cs. kir. 41. gyalogezrednél. Az ezt követő években előbb áthelyezték a cs. kir. 2. gyalogezredhez (1851), ahol korábban kadétéveit töltötte, majd 1853-ban a cs. kir. 16. gyalogezredhez került. 1853-tól 2. osztályú hadnagy, 1854-től 1. osztályú hadnagy, 1859-től pedig főhadnagy. 1859-ben Észak-Itáliában tartózkodott, de „ütközetbe nem jött”. Egészen 1864-ig a cs. kir. 16. gyalogezrednél szolgált.

Innen lépett át 1864. július 12-én „a cs. mexicói osztrák csapatba”,²²⁰ ahol a 8. vadászszázadhoz nyert beosztást 2. osztályú századosként.²²¹ 1865. február 24-étől 1. osztályú százados, majd törzslapja szerint a hónap végén kilépett a szolgálatból.²²² Ez azonban valójában nem történt meg, ugyanis 1865 áprilisától tagja volt a Yucatán-félszigetre küldött „osztrák” különítménynek,²²³ ahonnan visszatérve egységével részt vett a Sierra Zongolicánál vívott harcokban, majd a későbbiek során Tehuacan városában állomásoztak.²²⁴ Családjának hazaküldött naplórészleteit kilenc lapszámon át közölte a *Szege-di Híradó* 1865 áprilisa és júniusa között *Mexikói utinapló* címmel.²²⁵ László Béla számára 1865. október 24-én Thun tábornok engedélyezte, hogy családi ügyei rendezésére Európába utazhasson.²²⁶ Nincs adatunk, hogy ténylegesen hazautazott-e, viszont 1866.

²¹⁸ A családtörténeti adatokat bővebben lásd *Endes* 1994. 245–247. o.; vö. HL AKVI, 37550. László Béla ezds.

²¹⁹ HL AKVI, 37550. László Béla ezds.

²²⁰ Uo. Bécsi katonai törzslapja szerint 1864. július 17-én 2. osztályú századosként helyezték át a mexikói önkéntesekhez. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/25.

²²¹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Grundbucher Index/Mexiko.

²²² Uo. Karton 147. Nr 21/25.

²²³ HL AKVI, 37550. László Béla ezds.

²²⁴ *Klinger* 2013. 196–204. o.

²²⁵ „Két lelkes hölgynek szives közbenjárásából nyertük meg a »Szege-di Híradó« tárcájának az alább következő igénytelen, s mindamelllett érdekes sorokat, miket egy Mexikóba kivándorolt, ottani hadseregbeli kapitán, (L. ur) hazánk egyik jeles családjának fiatal sarja, távol hagyott s mindenek felett szeretett édesanyja számára koronként jegyzékbe foglalt s idő s alkalom szerint elküldött vala. A nagy közönségre tehát legkevésbé sem volt számítva ezen utinapló írásánál, s nem is irói kézből kerültek ki eme könnyedén odavetett gondolatok, de ennek dacára az első benyomás élenkségét, eredetiségét, azon vidám szellemet, mely mosolyogva megy kétése sorsára elé, s általában a tehetséget nem lehet tőle megtagadni.” A monogram, a család előkelő származása és a megjelölt tiszti rang (százados) alapján a magyarországi állományból csupán egy személyre, az egykori '48-as honvédre, kászonjakabfalvi László Bélára – zászlóaljparancsnok a mexikói osztrák önkéntes seregben – illik a leírás, melyet biztossá tesz az a tény, hogy a szerző levelében a február 14-ei dátumnál megemlékezik a születésnapjáról, László Béla pedig 1833. február 14-én született. [*László*] 1865. (1865. június 18. [3.] o.)

²²⁶ AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 47. Exp. 27.

január 27-én a Mexikói Nemzeti Császári Hadsereghez gyalogos zászlóaljparancsnoknak nevezték ki, s ennek fényében úgy véljük, hogy arra nem kerülhetett sor.²²⁷ 1866. augusztus 23-án csökkentett zsolddal nyolchavi szabadságolását kérte, hogy az állítása szerint a Yucatan-félszigeten szerzett betegségét Európában gyógyíttathassa, továbbá panasszal élt az egyik kítüntetése ügyében. Az utazásra nem kapott engedélyt, mivel a hadseregpáncsokság úgy ítélte meg, hogy László Béla bajait Mexikóban is lehet gyógyítani.²²⁸ Bécsi katonai törzslapja szerint 1867. január 1-jén ismét belépett a Mexikói Nemzeti Császári Hadseregbe.²²⁹ 1867. január 15-én Pueblában kítüntetésért folyamodott.²³⁰ Az 1867-es katonai okmányok között szerepel jövedelemjelentése Európába való visszatéréshez.²³¹

Végül a távozó francia csapatokkal hazatért, 1867. április 13-án érkezett Trieszt kikötőjébe.²³² A kolozsvári *Magyar Polgár* 1867. április 17-én a következőket közli a hazatéréséről: „László Béla és Csergedi városunk fiai, mint mexicói önkéntesek Pestre érkeztek egy csomó sebesült bajtárssal.”²³³ 1868 tavaszán és nyarán naplójából a *Vadász- és Versenylap* közölt részleteket.²³⁴ László Béla 1869 januárjától 2. osztályú százados, ugyanezen év júliusától 1. osztályú százados a m. kir. Honvédségnél, és „főparancsnoksági segédtsízt”. 1874 novemberében őrnagyi rangra emelték, és kinevezték a közép-szolnok-szatmári 43. zászlóalj parancsnokává, két évvel később pedig a szatmári 44. zászlóalj parancsnokságát vette át.²³⁵ 1879-ben alezredessé

²²⁷ AHMM, Cancelados, Personal, Caja num. 549. D/111-8/16021 Laszlo de Kaszon Yakabfalva Béla capitán de inf.

²²⁸ AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 53. Exp. 45.

²²⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/25.

²³⁰ AGNM, México Independente, Gobernación y Relaciones Exteriores, Segundo Imperio, Caja num. 52. Exp. 67.

²³¹ Uo. Caja num. 55. Exp. 25. A budapesti Hadtörténelmi Levéltárban őrzött tiszti személyügyi okmányai szerint Mexikóban „14 csapatban részt vett mint önálló parancsnok; 11-i kítüntetés alatt Garcia ellen; 1865. szept. 10. Zangoliza város; 1866-ban a Barbar indiánusok ellen fel állított császári csapatok felügyelője Yucatan félszigetén.” Mexikóban 1867. április 12-ig századosként és őrnagyként szolgált. „A mexicói hadjárat alkalmával Casanova mexicói tábornok mellett segédtsízt, és a barbár indiánusok ellen felállított mexicói csapatok felügyelője”. HL AKVI, 37550. László Béla ezds.

²³² ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/25.

²³³ *Magyar Polgár*, 1867. április 17. (10. sz.) 41. o.

²³⁴ A *Vadász- és Versenylap*ban közzétett levelezések keltezése: 1868. március 30. Azonban figyelembe véve a kontextust, valójában 1865. március 30-án születhettek, ugyanis maga a szerző írja le, hogy négy „napig valék már Vera-Cruz falai közt, a nélkül, hogy a rendelkezésünkre állított hadi hajó megérkezett volna, mely minket Yucatanba szállítson” – ami az 1865-ben a Yucatan-félszigetre küldött „osztrák” különítmény elindulására utal. László ezen két közlése semmilyen hadtörténelmi jellegű információt nem tartalmaz, az egyik egy Veracruz környéki krokodilvadászat történetét (*Caiman-vadászat a feketék távánál*) meséli el – az ilyen jellegű passzióról több önkéntes is írt –, míg a másikban egy mexikói őshonos madár leírása szerepel (*A mexicói dög kánya*). László 1868a. és László 1868b. Esetleg személyéhez köthető még egy, 1866-ban közölt anonim levél is „az ottani lőtartásról és idomításról” (*A lóidomítás Mexikóban*). *Vadász- és Versenylap*, 1866. június 30. (18. sz.) 283. o.

²³⁵ HL AKVI, 37550. László Béla ezds.; *A Honvéd*, 1869. január 26. (4. sz.) 33. o.; *Budapesti Közlöny*, 1876. április 27. (96. sz.) 2750. o.; *Rendeleti Közlöny a Magyar Honvédség számára*, 1874. november 2. (20. sz.) 124. o.; uo. 1876. április 26. (11. sz.) 48. o.; *Szinnyei* 1891–1914. VII. k. 825. o. – „Nagy-Ká-

nevezték ki.²³⁶ 1881 augusztusától a zempléni 40.,²³⁷ 1882 márciusától pedig a máramaros-ugocsai 34. zászlóalj parancsnoka.²³⁸ Az 1882. évi augusztusi felülvizsgálatát követően az uralkodó mint szolgálatra képtelennek „folyó évi szeptember hó 1-vel – a számfelatti állományba való egyidejű áthelyezés mellett – egy évre várakozási illetékkal való szabadságolását legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott. (Lakhelye Szatmár.)”²³⁹ Az 1884-es újabb felülvizsgálatot követően ugyanezen év októberétől ismét csapatszolgálati beosztást nyert a beregi 35. zászlóalj parancsnokaként.²⁴⁰ László Béla 1885 októberétől ezredes,²⁴¹ egy évvel később pedig I. Ferenc József a 11. feldandár parancsnokának nevezte ki.²⁴² 1887 áprilisában szolgálatra képtelen minősítéssel nyugállományba helyezték.²⁴³ Ismeretlen időpontban megnősült, felesége Osvtáh Piroska volt, akitől három gyermeke született.²⁴⁴ 1890. február 22-én Budapesten hunyt el.²⁴⁵

Nagy Bernát

1830-ban született Temesváron, katolikus családban.

1849. szeptember 17-én mint magyar hadifoglyot nyolc évre besorozták az osztrák császári-királyi haderő kötelékébe. 1850. december 10-étől mint altüzér az egyik (alakulatának pontos megjelölése nem szerepel) vartüzér-zászlóaljnál (*Festungs Artillerie Bataillon*) szolgált. 1853. április 6-án tüzérré léptették elő. 1854. augusztus 1-jén áthelyezték a 1. tüzérezredbe. 1857. június 30-ától 1859-ig tartalékállományban volt. 1859. július 1-jétől október 31-éig a cs. kir. 1. tábori tüzérezrednél tüzér, amikor is kilépett a szolgálatból.

1864. július 25-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes haderőbe, ahol a tüzérséghez nyert beosztást,²⁴⁶ a fegyver- és lőszerraktáraknál.²⁴⁷ 1865. július 31-én áthelyezték az 1. huszárszázadhoz.

1867. április 13-án érkezett vissza Trieszt kikötőjébe.²⁴⁸ További sorsa nem ismert.

rolyban a szatmári honvédszászlóalj tisztikara ez év elején szép ezüst serleget nyujta át László Béla őrnagynak, ki akkor érte meg katonai szolgálata huszonötödik évfordulóját; ő Mexicóban is harcolt Miksa császár mellett.” *Fővárosi Lapok*, 1879. január 15. (11. sz.) 53. o.

²³⁶ *Rendeleti Közlöny – Személyi Ügyek*, 1879. október 26. (33. sz.) 170. o.

²³⁷ Uo. 1881. augusztus 24. (18. sz.) 1. o.

²³⁸ Uo. 1882. március 1. (5. sz.) 40. o.

²³⁹ Uo. 1882. szeptember 5. (21. sz.) 1. o., 1883. október 4. (26. sz.) 1. o.

²⁴⁰ Uo. 1884. október 22. (4. sz.) 1. o.

²⁴¹ *Budapesti Közlöny*, 1885. október 27. (245. sz.) 1. o.

²⁴² *Rendeleti Közlöny – Személyi Ügyek*, 1886. június 2. (17. sz.) 1. o.

²⁴³ HL AKVI, 37550. László Béla ezds. és *Rendeleti Közlöny – Személyi Ügyek*, 1887. április 26. (16. sz.) 170. o.

²⁴⁴ HL AKVI, 37550. László Béla ezds. és *Endes* 1994. 246. o. – Felesége 1885 nyarán hunyt el Munkácson. *Bereg*, 1885. június 14. (24. sz.) 3. o. és *Pesti Hirlap*, 1885. június 12. (160. sz.) 5. o.

²⁴⁵ *Szinnyei* 1891–1914. VII. k. 825. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1890. február 23. (9. sz.) 146. o.; OSZK Plakát- és Képtár, Gyászjelentések, László Béla gyászjelentése. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/118274#> (A letöltés időpontja: 2020. május 19.) Továbbá lásd még a 215. jegyzetet.

²⁴⁶ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 139. Nr 13/161. (Foglalkozásaként molnár szerepel.)

²⁴⁷ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

²⁴⁸ Uo. Karton 139, Nr 13/161.

Péchy Kornél

1825. június 7-én a Sáros vármegyei Pécsújfalun született,²⁴⁹ katolikus nemesi családban. 1845. október 1-jétől kadétként szolgált a 60. (Wasa-) gyalogezredben, ahonnan 1847. április 30-án elbocsájtották.²⁵⁰ 1847. július 21-én Héthárson nőül vette Kemenszky Valériát.²⁵¹

Tardy Lajos feljegyzéseiben (forrásmegjelölés nélkül), mint 1848–49-es honvéd szerepel.²⁵²

1864. július 21-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe²⁵³ mint ulánus, majd az 5. vadászszázadhoz került.²⁵⁴ 1865. január 19-én áthelyezték a huszársághoz. Az egység 1866. decemberi feloszlását követően 1866. december 31-én belépett a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregbe.²⁵⁵ További sorsa nem ismert.

Posch Ferenc

1832-ben született Budán, katolikus családban, foglalkozása asztalos.²⁵⁶

1848. december 29-én önkéntesként állt be a magyar honvédseregbe.²⁵⁷

A szabadságharc leverését követően besorozták a cs. kir. hadseregbe, ahol 1851. március 1-jétől mint őrzető, míg 1852. március 1-jétől tizedesként szolgált. Hadi-törvényszéki ítélete értelmében 1855. november 18-án lefokozták közvitézzé, majd 1856. november 16-ától ismét tizedes. 1858. június 30-ától augusztus 10-éig tartalékalományban volt, de az év szeptember 17-én ismét rendelkezési állományba helyezték mint szakaszvezetőt. 1859-ben részt vett a szárd–francia–osztrák háború hadi eseményeiben. Március 27-én kítüntették a mexikói császári Katonai Érdemérem 2. osztályával a comói ütközet során tanúsított helytállásáért. 1859. június 24-én dicséretben részesült a Guidizzolónál (1859. június 24.) tanúsított magatartásáért. 1860. február 1-jén áthelyezték a 66. sorgyalozezredbe, ahol június 16-ától ezreddobos. December 29-étől újabb szolgálati időszakot vállalt, majd 1861. november 1-jén tartalékalományba került.²⁵⁸

²⁴⁹ *Kempelen* 1911–1932. VIII. k. 235. o.

²⁵⁰ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/114.

²⁵¹ *Kempelen* 1911–1932. VIII. k. 235. Bécsi katonai törzslapján nőtlenként szerepel. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/114.

²⁵² Ezen információt Tardy Lajos jegyzeteiben találtam az egyes katonákról vezetett adattári jegyzetek között, forrásmegjelölés nélkül.

²⁵³ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 142. Nr 16/114.

²⁵⁴ A Grundbacher Indexben mint vadász szerepel, a katonai törzslapja szerint ulánusként nyert felvételt. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps, Grundbacher Index/Mexiko. Vö. Uo. Karton 142. Nr 16/114.

²⁵⁵ Uo. Karton 142. Nr 16/114.

²⁵⁶ Uo. Karton 127. Nr 1/138.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo.

1864. augusztus 5-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadseregbe,²⁵⁹ ahol kezdetben a 2. vadászzáradnál volt fővadász.²⁶⁰ 1865. augusztus 22-én a Yucatán-félszigeti küldetés során a campechei kórházban (*Estado de Campeche*) hunyt el.²⁶¹

Pöntör László

1824-ben született Keszthelyen, katolikus családban.²⁶²

Az 1848–49-es szabadságharc idején a 61. honvédzászlóaljban szolgált mint közvitéz.²⁶³

1864. október 29-én lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe,²⁶⁴ ahol a 2. huszárszáradnál szolgált.²⁶⁵ 1865. november 22-én elnyerte a mexikói császári Katonai Érdemérem bronz fokozatát, és századtrombitás lett. Az egység 1866. decemberi felosztatását követően 1867. április 13-án érkezett vissza Trieszt kikötőjébe.²⁶⁶

A hazatért légiósok 1867 nyarán keletkezett névjegyzékén a „mexikoi oszt. legionáriusoknak kik Zala megyei illetőségük vagy ott tartózkodni szándékoznak” „ezentuli tartózkodási helye”-ként Keszthely, míg „kereseti foglalkozása”-ként ács szerepel.²⁶⁷ Későbbi sorsa ismeretlen.

Topár János

1830-ban született a Vas vármegyei Jánosházán, katolikus családban.

1848. május 24-étől a cs. kir. hadseregben szolgált, majd 1848 őszétől már a magyar honvédseregben harcolt.²⁶⁸ December 16-án Nagyszombatnál hadifogságba esett, valószínűleg közlegényként visszasorozták a cs. kir. hadseregbe. 1851-től a cs. kir. csendőrségnél szolgált egészen 1855. december 31-éig.

1864. augusztus 16-án lépett be a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe Kaposváron,²⁶⁹ és annak 5. vadászzáradában szolgált.²⁷⁰ 1866. október 18-án a La Carbonera-i csata (San Francisco Telixtlahuaca; Estado de Oaxaca) során hadifogságba esett.²⁷¹ Későbbi sorsa ismeretlen.

²⁵⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 127. Nr 1/138.

²⁶⁰ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

²⁶¹ Uo. Karton 127. Nr 1/138.

²⁶² Uo. Karton 151. Nr 25/72.

²⁶³ *Árkovics – Csomor – Molnár – Oláhné Szakály* 1992. 329. o.

²⁶⁴ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 151. Nr 25/72.

²⁶⁵ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

²⁶⁶ Uo. Karton 151. Nr 25/72.

²⁶⁷ MNL ZVL IV.258. Zala vármegye alispánjának iratai.

²⁶⁸ Katonai törzslapján alakulata nem került feltüntetésre. ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 129. Nr 3/183.

²⁶⁹ Uo. Karton 129. Nr 3/183.

²⁷⁰ Uo. Grundbucher Index/Mexiko.

²⁷¹ Uo. Karton 129. Nr 3/183.

Utószó

Ahogy arra a bevezető tanulmányban már utaltunk, a mexikói osztrák önkéntes hadtest állományának a fent bemutatott személyeken kívül még további jónéhány egykori '48-as honvéd is tagja lehetett. Igaz ez a mexikói császári udvartartásban szolgálókra is. A kézirat leadását követően találtunk rá egy olyan újabb adatra, amely szerint egy feltehetően egykoron a magyar ügyért harcoló katona mint Habsburg Miska császár udvartartásának tagja érkezett Mexikóba. Kesik Jánosnak,²⁷² az uralkodópár szállásmesterének²⁷³ naplójában az alábbiakat olvashatjuk: „Ezen alkalommal kérdezett ő Fölsége engemet magyarul, hogy tudok e lovagolni? Én feleltem neki: igen, 48–49-ben lovaságnál szolgáltam, melyre ő elkezdett nevetni”.²⁷⁴

RÖVIDÍTÉSEK

AGNM	Archivo General de la Nación de México (Mexikóváros)
AHMM	Archivo Histórico de la Secretaria de la Defensa Nacional (Mexikóváros)
BFL	Budapest Főváros Levéltára
HL AKVI	Hadtörténelmi Levéltár HM HIM, Anyakönyvi Lapok
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
BVL	Békés Vármegyei Levéltár
JNSZVL	Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltár

²⁷² Kesik János életútjának korai szakaszáról nem rendelkezünk bővebb adatokkal. Annyi bizonyos, hogy hazatért Mexikóból, ugyanis 1869. május 28-án született meg Kesik Ödön (1869–1923) nevű fia, aki később Szolnok rendőrkapitánya lett. Bojtos az alábbi idézetet közli Kesikről: „...a megboldogult Miksa császárnak volt testőrije Amerikában, és ezt az állását a felséges uralkodóház iránt családunkról tudott megbízhatóságnak, hűségnek köszönte.” *Bojtos* 2017. – Kesik 1870-ben a kiskunhalasi *Tanyatulajdonosok betűrendes címjegyzéke* szerint a Bodoglár pusztán lévő tanyavilágban élt. *Juhász* 2013. 84. o. 1885-ben Kesik tanyáján tűz ütött ki: „Tűz. Kesik János homokosztályban lévő tanyája f. hó 20-án délután 2 órakor kigyuladt s teljesen elhamvadt. A tűznél emberélet is esett áldozatul. Ugyanis Bozóki István fiatal parasztleányt, a szomszédos tanya gazdájának fiát, ki az égő tanyából hordotta kifelé a menthető tárgyakat, a kamra leomló padlata leütötte. A szerencsétlen a kapott zuzódások és égési sebek következtében még az nap éjjel meghalt. A tanya gazdájának két gyermeke szintén súlyos égési sebeket szenvedet[t] s felgyógyulásukhoz alig van remény. A gyermekek közül egyik 11, a másik 15 éves.” *Félegyházi Hírlap*, 1885. október 25. (43. sz.) 3. o. Egy 1897-es újsághír már „néhai Késik János”-t [sic!] említ. *Félegyházi Híradó*, 1897. december 12. (50. sz.) 5. o.

²⁷³ *Tardy* 1990. 147. o.

²⁷⁴ OSZK Kézirattár, Analecta 3027. Arra vonatkozóan, hogy Kesik mely huszáralakulatnál, egyáltalán melyik oldalon, és hogy esetleg Észak-Itáliában szolgált-e, nem rendelkezünk adatokkal, annak feltárása további kutatásokat igényel.

SzSzBVL	Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltár
ZVL	Zala Vármegyei Levéltár
OSZK	Országos Széchenyi Könyvtár
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien)
AdTk. Mex. Freiw. Korps	Archive der Truppenkörper, Österreichisch-belgisches Freiwilligenkorps in Mexiko
WMV	KHM-Museumsverband, Weltmuseum Vienna (Wien)

BIBLIOGRÁFIA

- Árkovics – Csomor – Molnár – Oláhné Szakály* 1992. *Árkovics Istvánné – Csomor Erzsébet – Molnár András – Oláhné Szakály Gabriella: Az 1848–1849-es szabadságharc zalai honvédeinek névtára.* In: A Szabadságharc Zalai honvédei, 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) Szerk. *Molnár András.* Zalaegerszeg, 1992. 259–421. o.
- Az első magyar ministerium 1848. *Az első magyar ministerium személyzetének név és lakkönyve.* Pest, 1848.
- Bánó* 1890. *Bánó Jenő: Úti képek Amerikából.* Budapest, 1890.
- Berkó* 1930. *Berkó István: Magyar önkéntes csapatok az 1859. évi háborúban. 1–2. közl. Hadtörténelmi Közlemények, 31. (1930) 53–91., 207–255. o.*
- Bobay* 2014. *Bobay István: Egy kalandos sorsú magyar huszár, Jajczay József élettörténete: Különös tekintettel a Hawaii-szigeteken végzett kapitányi és kiképzői tevékenységére és az egyéb 19. századi hawaii-magyar történelmi kapcsolatok kérdésére. Századok, 148. (2014) 3. sz. 747–777. o.*
- Bobay* 2022. *Bobay István Zoltán: „Negyvenöt csata hőse”. Varjassy Béla élettörténete és visszaemlékezései.* In: Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021. Szerk. *Dezső Tamás – Pócza István.* Budapest, 2022. 536–576. o.
- Bobay* 2023. *Bobay István: 1848–49-es honvéd életutak Habsburg Miksa császár mexikói osztrák önkéntes seregéből. 1. rész. Hadtörténelmi Közlemények, 136. (2023) 4. sz. 991–1017. o.*
- Bojtos* 2017. *Bojtos Gábor: A szolnoki „merénylet” 1914 karácsonyán. ArchívNet, 17. (2017) 5. sz. <https://archivnet.hu/a-szolnoki-merenylet-1914-karacsonyan> (A letöltés időpontja: 2020. június 25.)*

- Bona* 1998–1999a. *Bona Gábor*: Az 1848-as honvédsereg Baranya megyei származású tisztjei. *Baranya. Történelmi Közlemények*, 11–12. (1998–1999). Különszám az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 127–172. o.
- Bona* 1998–1999b. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bona* 2008. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008.
- Bona* 2018. *Bona Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. 2018. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2023. július 11.)
- Burián* 1868. *Burián István*: Egy mexikói önkéntes naplótöredéke. *Jász-Kunság*, 1868. március 8. (10. sz.) 78–79. o., március 15. (11. sz.) 85–86. o., március 29. (13. sz.) 101–102. o., április 5. (14. sz.) 110–111. o., április 12. (15. sz.) 119. o., május 3. (18. sz.) 142–143. o., május 10. (19. sz.) 149. o., július 12. (28. sz.) 222. o., augusztus 2. (31. sz.) 247. o., augusztus 9. (32. sz.) 255–256. o., augusztus 23. (34. sz.) 274–275. o., augusztus 30. (35. sz.) 283–284. o., szeptember 6. (36. sz.) 290. o., szeptember 13. (37. sz.) 298–299. o., szeptember 20. (38. sz.) 306–307. o., szeptember 27. (39. sz.) 313–314. o., október 4. (40. sz.) 321–322. o., október 11. (41. sz.) 332. o., október 18. (42. sz.) 340. o., október 25. (43. sz.) 347. o., november 1. (44. sz.) 355–356. o., november 8. (45. sz.) 362. o., november 15. (46. sz.) 372. o.
- Czaga – Jancsó* 2001. A budai (pestmegyei) I. nemzetőrzászlóalj 1. századának névsora – 1848. december 16. In: Pest-Budai Nemzetőrök 1848–49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Vál. és szerk. *Czaga Viktória – Jancsó Éva*. Budapest, 2001. 387–399. o.
- Csorba* 1999. *Csorba György*: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 2. sz. 1–48. o.
- Domonkos* 1896. *Domonkos János*: Herberth Alajos, 1828–1896. *Békés*, 1896. december 6. (50. sz.) 1–2. o.
- Endes* 1994. *Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kászon-Székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1994.

- Eszenyi* 1996. *Eszenyi Miklós*: Ispotálytól a modern kórházig. In: Miskolc a millecentenárium évében. II. k. Szerk. *Dobrossy István*. Miskolc, 1996. 90–104. o.
- F. Szabó* [1930–1931.] Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye általános ismertetője és címtára. I–V. k. (A vármegyék országos címtára.) Főszerk. *F. Szabó Géza*. Budapest, [1930–1931.]
- Gaal* 1998. *Gaal György*: 1848/49 emlékhelyei Kolozsvárt. *Művelődés*, 51. (1998) 9. sz. 1–7. o.
- Hajdu* 1997. *Hajdu Tibor*: A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. *Századok*, 131. (1997) 6. sz. 1223–1264. o.
- Hamann* 1989. *Hamann, Brigitte*: Con Maximiliano en México. Del diario del príncipe Carl Khevenhüller, 1864–1867. Ciudad de México, 1989.
- Héjja* 2011. *Héjja Julianna Erika*: Áldott legyen emlékü! *Gyulai Hírlap*, 2011. március 23. <https://www.gyulaihirlap.hu/4025-aldott-legyen-emlekuk> (A letöltés időpontja: 2021. február 9.)
- Hellebronth* [1940.] *Hellebronth Kálmán*: A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Budapest, [1940.]
- Hermann* 2000. *Hermann Róbert*: A 44. és 45. honvédzászlóaljak története. In: Vas Megyei Levéltári Füzetek 9. Előadások Vas megye történetéből III. Szombathely, 2000. 377–411. o.
- Hőgyes* 1896. *Hőgyes Endre*: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről. Budapest, 1896.
- Jármay* 1993. *Jármay Gyula*: Orvoslás Miskolcon a 17–18. században. *A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei*, 28. (1993) 119–122. o.
- Juhász* 2013. *Juhász Antal*: A Halasi puszták az 1870-es években. Kiskunhalas, 2013.
- Kempelen* 1911–1932. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I–XI. k. Budapest, 1911–1932.
- Kiss* 1992. *Kiss László*: Lányi Sándor mexikói sorstársai. *A Hét. Közéleti és kulturális hetilap*, 1992. május 16. (20. sz.) 9. o.
- Kiss* 2016. *Kiss Gábor*: Tábornokek a Magyar Királyi Honvédségben, 1868–1914. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2016.

- Kiss* 2021. *Kiss Lajos*: Kállay Ignác katonai pályafutásának kezdete (A hónap dokumentuma) 2021. https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/kallay_ignac_katonai_palyafutasanak_kezdete (A letöltés időpontja: 2023. július 11.)
- Klinger* 2013. *Klinger, Walter*: Für Kaiser Max nach Mexiko. Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko 1864/67. Wien, 2013.
- Kóhn* 2004. Válogatás *Kóhn Dávid* írásaiból. Cikkek, krónikák, legendák. Összeáll., bev. és jegyz. *Erdész Ádám*. Gyula, 2004.
- [*László*] 1865. [*László Béla*]: Mexikói utinapló. *Szegedi Híradó*, 1865. április 27. (34. sz.) 3. o., 1865. április 30. (35. sz.) 3. o., 1865. május 4. (36. sz.) 5–6. o., 1865. május 11. (38. sz.) 2. o., 1865. május 14. (39. sz.) 5–6. o., 1865. május 21. (41. sz.) 2–3. o., 1865. május 28. (43. sz.) 6. o., 1865. június 11. (47. sz.) 6. o., 1865. június 18. (49. sz.) 3. o.
- László* 1868a. *László Béla*: A mexicói dög kánya. *Vadász- és Versenylap*, 1868. március 31. (9. sz.) 373–374. o.
- László* 1868b. *László Béla*: Caiman-vadászat a feketék tavánál. *Vadász- és Versenylap*, 1868. március 31. (9. sz.) 132–134. o.
- Liptay* 1873. *Liptay Pál*: Magyar Amerika. *Vasárnapi Ujság*, 1873. május 25. (21. sz.) 250–251. o., 1873. június 15. (24. sz.) 287–288. o.
- Lukács* 1986. *Lukács Lajos*: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei, 1860–1867. Budapest, 1986.
- Merényi-Metzger* 2009. *Merényi-Metzger Gábor*: A mexikói császár gyulai katonája. *Gyulai Hírlap*, 2009. július 15. <http://www.gyulaihirlap.hu/375-a-mexikoi-csaszar-gyulai-katonaja> (A letöltés időpontja: 2016. június 25.)
- MÉL Magyar életrajzi lexikon. 1–2. k. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. Budapest, 1967–1982.
- Mikár* 1891. *Mikár Zsigmond*: Honvéd-névkönyv az 1848–49-iki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891.
- Militär-Schematismus 1858. Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1858.
- Militär-Schematismus 1859. Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1859.
- O[este] de Bopp* 1965. *O[este] de Bopp, Marianne*: Maximiliano y los alemanes. (Colección del Congreso Nacional de Historia para el estudio de la Guerra de Intervención. Tomo 3.) México, 1965.

- Oláh* 1889–1892. *Oláh György*: Békésvármegye. 1848–1849. I–II. k. Gyula, 1889–1892.
- Pallas* 1897. *A Pallas Nagy Lexikona*. 15. k. Budapest, 1897.
- Papp* 2003. *Papp Izabella*: Jászságiak az 1848–49-es szabadságharcban. A Jászkerületi Honvédegyelet naplója. In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 18. Szolnok, 2003. 337–380. o.
- Pókay* 1892. *Pókay [János]*: A gyalogság támadása s ezzel kapcsolatosan a roham keresztülvitele. *A Ludovika Akadémia Közlönye*, 19. (1892) 775–783. o.
- Polak* 1960. *Polak, Tomasz*: Wegrzy w powstaniu styczniowym 1863–1864. In: *Studia i Materialy do Historii Wojskowosci*. Tom. IV. Warszawa, 1960. 3–81. o.
- Sarlay* 1867. *Sarlay Pál*: Eredeti levél Mexikóból. *Vasárnapi Ujság*, 1867. november 24. (47. sz.) 579. o., december 1. (48. sz.) 590–591. o.
- Sarlay* 1868. *Sarlay Pál*: Eredeti levél Mexikóból. *Vasárnapi Ujság*, 1868. december 27. (52. sz.) 638–639. o.
- [Schönherr]* 1905. *[Schönherr Gyula]*: Magyar Nemzetiségi zsebkönyv. Második rész. Nemes családok. I. k. Budapest, 1905.
- [Sz.] Török* 1870. *[Sz.] Török János*: Eredeti levél Ausztráliából. *Vasárnapi Ujság*, 1870. december 11. (50. sz.) 643–644. o.
- Szinnyei* 1891–1914. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.
- Tardy* 1990. *Tardy Lajos*: Az 1864–67. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 4. sz. 145–171. o.
- Torbágyi* 2004. *Torbágyi Péter*: Magyarok Latin-Amerikában. Budapest, 2004.
- Varjassy* 1904. *Varjassy Béla*: A Kém. *Az Ujság*, 1904. június 18. (168. sz.) 17. o.
- Zétény* 1948. *Zétény Győző*: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest, 1948.

István Zoltán Bobay

THE LIFE STORIES OF 1848-1849 HONVÉDS IN THE AUSTRIAN VOLUNTEER
CORPS OF MAXIMILIAN HABSBERG, EMPEROR OF MEXICO
Part II. Individual Careers

(Summary)

The present work contains a biographical record of the Honvéds of 1848 who, at a later stage of their military careers, also served in the Mexican Austrian Volunteer Corps of Maximilian Habsburg, Emperor of Mexico that existed between 1864 and 1866. The biographies are grouped according to their highest rank in the 1848-49 War of Independence as follows: Surgeon General, Captain, First Lieutenants, Second Lieutenants, Sergeants, and Home Guards.

István Zoltán Bobay

LEBENSWEGE VON HONVÉD-SOLDATEN VON 1848–49 AUS DER
ÖSTERREICHISCHEN FREIWILLIGENARMEE VON MAXIMILIAN I. IN MEXIKO
Teil 2. Lebensläufe

(Resümee)

Das vorliegende Werk enthält die biografische Datenbank derjenigen Honvéd-Soldaten von 1848, die in einem späteren Abschnitt ihrer militärischen Laufbahn auch in der mexikanisch-österreichischen Freiwilligenarmee von Kaiser Maximilian I. dienten, die von 1864 bis 1866 bestand. Die Biografien sind nach ihrem höchsten Rang im Freiheitskampf von 1848–49 wie folgt geordnet: Oberfeldarzt, Hauptmänner, Leutnants, Oberleutnants, Feldwebel und gemeine Honvéd-Soldaten.

István Zoltán Bobay

DES SOLDATS HONGROIS DE 1848-1849 DANS LE CORPS
AUTRICHIEN DE VOLONTAIRES DE L'EMPEREUR MAXIMILIEN DE HABSBOURG
AU MEXIQUE
Deuxième Partie. Biographies

(Résumé)

Le présent ouvrage publie les données biographiques des soldats hongrois de 1848 qui, à un stade ultérieur de leur carrière militaire, ont également servi au Mexique dans l'armée autrichienne de volontaires de l'empereur Maximilien de Habsbourg du Mexique qui a existé de 1864 à 1866. Les biographies sont classées en fonction du grade le plus élevé pendant la guerre d'indépendance de 1848-1849 : médecin-major, capitaine, lieutenants, sous-lieutenants, adjudants et hommes de troupe.

Иштван Золтан Бобаи

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ ГОНВЕДОВ 1848–49-ИХ ГОДОВ В МЕКСИКАНСКОЙ
АВСТРИЙСКОЙ ДОБРОВОЛЬЧЕСКОЙ АРМИИ ИМПЕРАТОРА МАКСИМИЛИАНА
ГАБСБУРГА

Часть 2. Биографии

(Резюме)

В данной работе представлена биографическая база данных тех гонведов 1848-ого года, которые на более позднем этапе своей военной карьеры служили также и в мексиканской австрийской добровольческой армии мексиканского императора Максимилиана Габсбурга в период с 1864 по 1866-ие годы. Эти биографии публикуются на основе наивысшего ранга в Освободительной войне 1848–49-их годов согласно нижеследующей группировки: главный полевой врач, капитан, старшие лейтенанты, лейтенанты, сержанты, общественные гонведы.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTEŚÍTŐJE

23

VITA

VÉGH FERENC

ZRÍNYI MIKLÓS, A FŐSTRÁZSAMESTER

Adalékok a Habsburg Monarchia kora újkori katonai hierarchiájához

A Habsburg haderő vezetési rendje a harmincéves háború idején

A Német-római Birodalom területét hadszíntérré változtató harmincéves háború (1618–1648) közismerten döntő hatást gyakorolt az európai hadügy és hadi igazgatás fejlődésére, amit az abban részt vevő hatalmak állandó, reguláris hadseregeinek megjelenése jól jelez.¹ Az elhúzódó, több hadszíntéren párhuzamosan zajló küzdelem a formálódó Habsburg (1635 után elviekben közös császári–birodalmi) haderőben is alapvető változásokat indukált, amelyek közül témánk szempontjából a vezérlet mind markánsabb intézményesülése különösen fontos.² A hadvezetésre jogosult személyek számának növekedése, a korábban csak esetleg, egy hadjárat időtartamára viselt katonai tisztségek, beosztások mindinkább rendfokozattá válása idővel maga után vonta a tábornoki kar kialakulását, illetve ekkor rakták le azon függelmi és előmeneteli rendszer alapjait, amelyre napjaink fegyveres és rendvédelmi erőinek strukturái épülnek. Ez a folyamat Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein (1583–1634) második fővezérsége (1631–1634) idején vett lendületet, aki a svéd (és a németalföldi protestáns) haderő sikereitől is inspirálva, új rangokat vezetett be, illetve korábbiakat élesztett újjá.³ Nyomatékosan hangsúlyozni kell azonban ennek strukturálisan még igencsak képlékeny, eseti voltát. Az egyes tisztségek között létezett ugyan hierarchia, de a hatáskörök még jó ideig nem voltak világosan körülhatárolva, és még nem volt egyértelmű előmeneteli rend sem. Gondolunk itt arra, hogy a ranglétra egyes lépcsőfokai olykor hiányoztak, illetve „átugorhatóak” voltak. Mint látni fogjuk, megnevezéseik is sokáig ingadoztak, amit csak tetézett a császári hadvezetés „multinacionális” jellegéből fakadó nyelvi kavalkád.

¹ Az összetett konfliktus nemzetközi politika- és hadtörténeti áttekintése az újabb irodalomból *Münkler* 2018. és *Wilson* 2010. A hazai feldolgozások közül pedig a regularizáció kérdéskörére fókuszálva *Czigány* 2004. 21–54. o.

² A II. Ferdinánd német-római császár (1619–1637) és I. János György szász választófejedelem (1611–1656) között 1635 májusában létrejött prágai béke értelmében a birodalmi rendek között korábban léteült katonai szerveződések, beleértve a Katolikus Ligát is, feloszlásra kerültek. A békéhez csatlakozó rendeknek ezen felül a mezei haderejüket a Habsburg uralkodó rendelkezésére kellett bocsátaniuk, ami által elvben egy közös birodalmi haderő jött létre. *Münkler* 2018. 663. o. és *Meynert* 1854. 47. o.

³ *Zeinar* 2006. 67–70. o.

Ennek a mélyreható, a 18. század második feléig tartó transzformációs folyamatnak sajnálatos módon éppen a korai, a témánk szempontjából fontos szakasza a legkevésbé ismert. A téma kutatói emiatt – jobb híján – rendszerint a 17–18. század fordulójának már sokkal letisztultabb állapotát, illetve terminológiáját vetítik rá a harmincéves háború korának viszonyaira, ami módszertani szempontból problémás. Éppen a lezajlott radikális átalakulás miatt ugyancsak félrevezető lehet az – időben ugyan közelebbi – tizenöt éves háború (1591–1606) hadműveleteit irányító, éppen a hazai kutatásoknak köszönhetőn jobban ismert „stábbal” való kényszeres megfeleltetés.⁴ A hazai hadi kultúrától idegen, éppen születőfélben lévő rendfokozatok magyarítása azonban nemcsak az utókor kutatóinak, hanem már a kortársaknak is komoly fejtörést okozott, amit Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak nyelvi leleményei is példáznak.⁵ A 19. századi (német és magyar) köznyelvben ráadásul a tábornoki kar minden tagjára a *generális* elnevezést használták, nem differenciálva azok között, ami főként a régebbi szakirodalom használatakor zavaró.

A harmincéves háború utolsó éveiben a Habsburg Monarchia haderejében öt magasabb parancsnoki pozíciót különböztettek meg, ezek – hierarchikusan csökkenő rendben – az alábbiak voltak:⁶

1. A *Feldmarschall/Generalis campi marsallus* egy adott hadszíntér legfőbb katonai előljárójaként irányította a hadműveleteket; a 18–19. században az addigra már megszilárdult rendfokozati szisztémában ezzel a terminussal a tábornagyot jelölték.
2. A *General der Kavallerie/General über die Kavallerie/Generalis cavalleriae*, bár a vizsgált korszakban csak ritkán bukkan fel a forrásokban, a lovas fegyvernem vezetője volt, aki ütközetekben a csatarend egyes részeit irányította, tehát nem kizárólag a lovasságot. (Ehelyütt szükségképpen megemlítendő, hogy a felső katonai vezetői beosztásokhoz társuló harcászati feladatkörök is csak az újkor végére rögzültek.)
3. A *Generalfeldzeugmeister/Generalis artigleriae* – mint arról Zrínyi magyarosítása („lövőszerszámgenerál”) és a német megnevezés is árulkodik – eredendően a tüzérség előljárója volt, a Habsburg haderőben azonban emellett (és elsősorban) a gyalogos fegyvernem irányításáért is felelt. Az utóbb tábornagynak nevezett tábornoki rendfokozat viselője vélhetően már a harmincéves háború időszakában is a hierarchia azonos fokán állt, mint a lovasság generálisa. (A gyalogság generálisa rendfokozatot csak 1908-ban vezették be az akkor már osztrák–magyar haderőben.)

⁴ Bagi 2011.

⁵ Rákóczy 1997. 334–335. o. és ZMÖM 2003. 428–429. o.

⁶ Hochedlinger 2006. 3–6. o.; Schmidt-Brentano 2022. 6–9. o.; Zeinar 2006. 67–70. o. Míg jól használható még: Loewe 1895. 25–29. o.; Meynert 1854. 98–111. o.; Müller 1845. 44–48. o. A főként a 18. századi viszonyokra fókuszáló, szerényebb magyar nyelvű irodalomból vö. Mészáros 2006. 29–30. o. és Zachar 2004. 263–310. o.

4. A *Feldmarschall-leutnant/Generalis campi marsalli locumtenens*, az altábornagyi rendfokozat „előzménye”, a korban egy több dandárból (*brigada*) álló harcászati csoportosítás irányítására lehetett jogosult, ütközetekben jellemzően az egyik szárny irányítását bízták rá.
5. A *Generalwachtmeister/supremus vigiliarum praefectus*, korabeli magyarsággal főstrázsamester, a legalacsonyabb hadvezetői pozíció volt a vizsgált időszakban, viselője egy – több regiment alkotta – dandárt irányított, ütközetekben pedig rendszerint az egyes csatalépcsők részeit vezette.⁷ Utóbbi tisztségnév esetében különösen jól szemléltethető a fentebb már említett terminológiai ingadozás. A háború első szakaszában általánosan használt *Obristfeldwachtmeister* megnevezést ugyanis az 1640-es évektől egyre inkább a *General(feld)wachtmeister* váltotta fel. Utóbbi a 18. században szorította ki szinte teljesen a – svéd haderőben már a harmincéves háborúban általános elterjedt – *Generalmajor*, azaz a ma is használatos vezérőrnagy elnevezés. Sajnos nem ismerjük a terminológiai váltás mögött megbújó okokat, de mintha viselőjének jogköre az idő előrehaladtával némileg szűkülni látszik.

Okkal időztünk el hosszabban a formálódó legalsó, legnagyobb számban odaítélt „tábornoki” – azaz a korabeli felfogás szerint had („tábor”) önálló vezetésére feljogosító – rendfokozat bemutatásánál. Zrínyi (VII.) Miklós (1620–1664) ugyanis az uralkodó álláspont szerint éppen a főstrázsamesteri rang megszerzése révén vált részesévé a Habsburg Monarchia katonai elitjének.⁸ 2021-ben megjelent tanulmányában Domokos György ugyanakkor úgy vélekedett, hogy „minden, a szakirodalomban elhangzott állítás ellenére Zrínyi Miklós nem nyerte el a császári-vezérőrnagyi rangot 1646-ban, s nem ő lett az első magyar származású tábornok.”⁹ Értelmezése szerint ugyanis „Zrínyi főstrázsamesteri rangja a magyar rendi haderő főparancsnoka, azaz a nádor helyettesét jelentette”.¹⁰ Kifejezte továbbá reményét, hogy tanulmánya „nem marad meg »szimpla«, egy adott problémáról szóló, csupán figyelemfelkeltő írásnak, hanem a további alapos kutatás kiindulópontjává válik”.¹¹ Magunk ennek nyomán, a hivatkozott szerző – alább részletesen is ismertetendő – irattani vizsgálati szempontjaitól némileg eltávolodva, más megközelítéssel élve kívánunk a kérdés tisztázásához hozzájárulni.¹²

⁷ Jól példázza ezt az 1642. november 2-án vívott második breitenfeldi (lipcsei) csata császári harcrendje. Guthrie 2003. 113–116. o. A dandárokról lásd ÖStA KA FA AFA Karton 112. 1642. 12. 15.

⁸ Újabban, korábbi álláspontját megerősítve Pálffy 2022. 20. o.

⁹ Domokos 2021. 547. o. A rendfokozat korábbi értelmezéseire lásd Czigány 2019. 29. o.; Hausner 2013. 132–133. o.; Kelenik 2016. 128. o.; Klaniczay 1964. 56. o.; Markó 1939. 61–62. o.; Pálffy 2006. 52–53. o.; Rónai Horváth 1891. 16. o.; Széchy 1896. 178–244. o.

¹⁰ Domokos 2021. 564. o.

¹¹ Uo. 565. o.

¹² Ehelyütt szeretnénk kifejezni köszönetünket Domokos Györgynek, illetve tanulmányunk lektorainak, Czigány Istvánnak és Kelenik Józsefnek, valamint Bagi Zoltánnak értékes, jobbító szándékú kritikái észrevételeikért.

*Zrínyi Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644)*¹³

1642 tavaszán a svéd haderő az új, energikus főparancsnok, Lennart Torstenson vezetésével a semleges Brandenburgon át betört Sziléziába, majd onnan Morvaországba vonult.¹⁴ Ezzel a cseh korona országai, amelyek korábban a hátszág szerepét töltötték be, ismét hadszíntérré váltak, ami döntő fordulatot eredményezett a háború menetében.¹⁵ Tényszerűen legkevesebbet éppen Zrínyi első, 1642. évi táborba szállásáról tudunk, amikor is mintegy 500, saját költségén kiállított könnyűlovassal vonult a Német-római Birodalomba.¹⁶ Annyi bizonyos, hogy március folyamán már tárgyalásokat folytatott az Udvari Haditanáccsal ez ügyben.¹⁷ Szinte napra pontosan ismerjük viszont a hadba szállásának az időpontját, Zrínyi ugyanis szeptember elsején még Csáktornyan (ma: Čakovec, Horvátország) volt, másnap viszont már Regedénél (Bad Radkersburg, Ausztria) kelt át hadával a Murán.¹⁸ Október 12-e előtt a csehországi haddal együtt a Habsburg haderő fővezérletével megbízott Lipót Vilmos (1614–1662) főherceg, III. Ferdinánd császár (1637–1657) fivére mellé rendelték.¹⁹ Azt sajnos nem tudjuk, hogy Zrínyi az Odera mentén zajló hadműveletek során pontosan hol teljesített szolgálatot és milyen feladatokat látott el. A hadjárat végét jelentő, vesztés második breitenfeldi avagy lipcsei csatában (november 2.) szinte bizonyosan nem vett részt. Ismert viszont, hogy alakulata decemberben már Alsó-Ausztriában várta feloszlását.²⁰

Az 1643. évi hadműveletekhez már év elején megkezdődött a hadfogadás: Zrínyi horvát katonáit már január 29-én engedelmességre utasították parancsnokuk iránt (*Gehorsambrief*).²¹ Felszerelésük elősegítésére Zrínyi januárban az Udvari Kamarától a légrádi (és muraközi) kapitányként járó fizetésének terhére 1000 magyar forint és némi posztó kiutalását kérelmezte.²² Jóllehet, a részére kiállított toborzópátens nem maradt fenn, a félezer, ezúttal is Zrínyi költségére felfogadott lovas zöme horvát lehetett. Erre abból is következtethetünk, hogy Zrínyi a grazi Belső-Ausztriai Haditaná-

¹³ Zrínyi háborús részvételét egy tanulmányunkban már részletesen tárgyaltuk. *Végh* 2021. 213–227. o. A császári generálisok időközben napvilágot látott, régóta várt életrajzi lexikona Zrínyi katonai karrierjét a bécsi Hadi Levéltár forrásanyagának teljességre törekvő kiaknázásával igyekezett rekonstruálni. *Schmidt-Brentano* 2022. 553–556. o.

¹⁴ *Dudík* 1879. 35–36. o.

¹⁵ *Münkler* 2018. 758–788. o.

¹⁶ ÖStA FHKA AHK HFU Karton 392. (Rote Nr. 167.) 1643. Jänner fol. 99., 102.

¹⁷ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 332.

¹⁸ *Kiss* 1997. 95–96. o. és ZMÖM 2003. 484. o.

¹⁹ MNL OL P 1314 Missiles. No. 45001. Szvasztics István levele Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12.

²⁰ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 808.

²¹ „[...] unnsrer Kriegsvolckh zue Roß Croatischer Nation”. ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1371.

²² ÖStA FHKA AHK HFU Karton 392. (Rote Nr. 167.) 1643 Jänner fol. 99., 102. A Kanizsa ellen vetett végvidéken belül lényegében önálló várkörzetként fungáló légrádi és muraközi kettős kapitányság kialakulására és intézményére bővebben lásd *Végh* 2022. 63–64. o.

csón keresztül a szlavón–petrinjai végvidék kaproncai, ivanicsi és körösi várkörzeteinek főkapitányait (*Oberst*) arra utasította, hogy ne akadályozzák a toborzást.²³ A korai hadfogadás magyarázata, hogy Zrínyi már az előző év szeptemberében tárgyalásokat folytatott erről, tehát az alakulat felállításáról már akkor döntés született.²⁴ Jóllehet Zrínyi Pettau (ma: Ptuj, Szlovénia) és Regede környékén kérte az alakulat számára gyülekezőhely kijelölését, februárban végül Sopron, Moson és Vas megyéket jelölték ki számukra.²⁵ Vas megye és a Sopron megyei Kismarton (ma: Eisenstadt, Ausztria) az előző évi túlkapásokra hivatkozva mentességet kért a teher alól.²⁶ Ezt ugyan nem kapták meg, viszont Zrínyit utasították arra, hogy a korábbinál nagyobb fegyelmet tartson az emberei között,²⁷ amiből következtethetünk, hogy ezrede 1642-ben is itt gyülekezhetett. Májusban azonban még mindig csak 300 katona volt együtt, de valószínűleg később sem érte el az alakulat létszáma a tervezett 500 főt, ami miatt Zrínyi az Udvari Haditanács előtt mentegetőzni kényszerült.²⁸ A hadvezér katonái élén szeptemberben a morva határ mentén, Szokolcán (ma: Skalica, Szlovákia) állomásozott, ahol maga az uralkodó is megszemlélte az alakulatot, illetve a svédek ellen bevetni tervezett, kínos lassúsággal gyülekező nemesi felkelést is.²⁹ Zrínyi Miklós katonái az őszi folyamán ezúttal is valószínűleg a Cseh Korona országainak a területén működtek. Novemberben Zrínyi engedélyt kapott, hogy az udvarhoz utazzon, míg katonái december folyamán ezúttal is Alsó-Ausztriában várták elbocsátásukat.³⁰

Zrínyi Miklós 1644. évi hadba vonulása több tekintetben is eltért a korábbi évektől. Ezúttal ugyanis nem Cseh- és Morvaországban a svédek, hanem a velük szövetséges I. Rákóczi György (1630–1648) erdélyi fejedelem ellen, Felső-Magyarországon kellett hadakoznia.³¹ Ezúttal alakulata felállításának költségét az uralkodó vállalta, vagyis nem a sajátjából kellett arra áldoznia.

Zrínyi július 9-én kapott utasítást 500 „horvát és szlavón” lovas felfogadására, bár már január óta folyamatosan egyeztetett a bécsi udvarral a hadállítás feltételeiről.³² Ezredének a megállapodás, az ún. kapituláció értelmében karácsonyig kellett Rákóczi ellen harcolnia. Fenntartására 10 000 tallért irányoztak elő, amelynek felét azonnal, másik részét pedig két héttel később kellett Zrínyinek mint ezredtulajdonosnak meg-

²³ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 279.

²⁴ Uo. fol. 676.

²⁵ Uo. fol. 218.; Uo. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 238.

²⁶ Uo. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 478.

²⁷ Uo. fol. 319–320.

²⁸ Uo. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 336.

²⁹ „Appropinquans Szokolczam apparatus ac ordine honorifico, ipse ante alios ostro auroque refulgens, evaginato acinace inspectantem Caesarem Alemannicis ac Pannonicis stipatum turmis praetergreditur obsequioque veneratur.” *Ráttkay* 1652. 240. o. A szokolcai seregszemlére lásd még *Iványi* 1943. 307–308. o. és ZMÖM 2003. 682–683. o.

³⁰ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 466.

³¹ A felvidéki hadműveletekre újabban *Czigány* 2000. 287–307. o.

³² „[...] quingentos equites Croatiae et Sclavonicae militiae”. ÖStA KA FA AFA Karton 117. 1644–7–7.

kapnia.³³ Az alakulatot egy hónapon belül volt köteles felállítani, gyülekezőhelyül pedig ezúttal is Nyugat-Magyarországot, közelebről Kőszeg és Sopron környékét jelölték ki a felfogadott katonáknak.³⁴ Augusztus végén Zrínyi újabb 500 lovas felfogadására kapott engedélyt az uralkodótól, ám ő ennek lebonyolítását Paraminszky Jánosra hagyta, akinek a toborzópénzt is átadta.³⁵ Zrínyi Miklós ugyanis ekkor csatlakozott az alakulathoz, és indult velük Nagyszombaton (ma: Trnava, Szlovákia) keresztül a Felföldre.³⁶ Vele tartott magánhaderejének 150 katonája is, akiknek a megállapodás értelmében fizetés nem, csak szállás és ellátás járt.³⁷ Hans Christoph von Puchheim altábornagy október 4-én Tiszapalkonyánál az Ibrányi Mihály vezette hadak felett aratott győzelmének Zrínyi is részese volt.³⁸ Már az előzetes csatározások során szétvert egy 250 fős lovas alakulatot, illetve Földvári Miklós és Barkóczy László ezredesekkel együtt részt vett a menekülő erdélyi csapatok üldözésében is.³⁹ A felső-magyarországi hadszíntérről a hadműveletek lezárultával hazatérő Zrínyi december 23-án Nagyszombatban időzött, így vélhetően az óév utolsó vagy az új esztendő első napjaiban érhetett vissza Csáktornyára.⁴⁰ Nem élt tehát azzal a lehetőséggel, hogy sebesülés esetén vagy más nyomós indokkal magánkatonaságával akár hamarabb is hazatérhet.⁴¹

Mint láttuk, Zrínyi mindegyik esetben csak későn, nyárutón vagy őszelejen csatlakozott egységéhez, az év végén viszont már Csáktornyán volt. A külhoni hadakozás egy adott esztendőben tehát mindössze három-négy hónapra vonta el a főurat az oszmánellenes határvédelemtől és egyéb teendőitől.

A mezei könnyűlovasság generálisa (1643–1645)?

A Habsburg haderőben a harmincéves háborúban nagy számban szolgáló, Kelet-Közép-Európában toborzott (horvát, magyar, lengyel, kozák stb.), a portyázó hadviselésben jártas fegyveresek élén elviekben külön parancsnok, „a mezei könnyű hadak generálisa” állt. Batthyány (I.) Ádám (1610–1659), a Kanizsa ellen vetett végvidék és egyben a Dunántúli kerület főkapitánya láthatólag a latin tisztségnév (*levis armaturae militiae campestris generalis*) tükörfordítását használta az általa 1645 nyarán elnyert ka-

³³ ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

³⁴ Uo. és *Bátorfi* 1877. 123–124. o.

³⁵ MNL OL A 14 No. 1185. Közli: *Tusor* 1996. 717–719. o., valamint ZMÖM 2003. 491–492. o.

³⁶ *Itzés* 1996. 52–62. o.

³⁷ ÖStA KA FA AFA Karton 117. 1644–7–7.

³⁸ „Ipse Zrinus hostilis sanguinis anhelus, iamque ex Duce miles effectus, duas manu sua trucidat, ac tertio hostile vexillum signifero eripit, ipsi demum Gecio [ti. Johann Götz feldmarschallnak] caesarianarum legionum preafecto spectandum exhibet.” *Ráttkay* 1652. 240. o. A Zrínyi testvérekkel, különösen Péterrel szemben nyilvánvalóan elfogult munka keletkezésének körülményeire és nagy ívű koncepciójára lásd *Bene* 2000.

³⁹ ÖStA KA FA AFA Karton 118. 1644–10–7½, 1644–13–1½.

⁴⁰ *Szilágyi* 1885. 152. o.

⁴¹ ÖStA KA FA AFA Karton 117. 1644–7–7.

tonai funkció megnevezésére, amelyre a két megelőző évben Zrínyi Miklós is pályázott.⁴² A tisztség genezise, mibenléte további kutatások tárgyát kell, hogy képezze. A Habsburg Monarchia magasabb parancsnoki állományának adatbázisa a mezei könnyű hadak generálisát – nominatív megközelítéssel – a tábornokok közé sorolta, holott a könnyűlovasság parancsnoka nem lett tagja a császári haderő formálódó tábornoki karának, hanem csak mintegy kívülről erősítette azt.⁴³ Ennek az lehet a magyarázata, hogy a sajátos szervezeti felépítésű és harcmódorú, gyenge harcászati állóképességű, nehezen fegyelmezhető könnyűlovas alakulatokat csupán segédhadként tartották számon, és nem tagolták be a Monarchia hadszervezetébe.⁴⁴ Sajátos helyzetüket jól mutatja, hogy a könnyűlovások (vagy azok egy része) feletti parancsnokságot minden évben újonnan ítélték oda egy arra alkalmasnak tartott jelöltnek, aki saját ezrede(i) élén személyesen is részt vett az az évi hadműveletekben.⁴⁵

Az Udvari Haditanács lajstromkönyveinek bejegyzéseiből kitűnik, hogy az 1643. évi egyeztetések során Zrínyi ragaszkodott a horvát és magyar alakulatok feletti vezérlélet elnyeréséhez, amire állítása szerint még az előző év folyamán Lipót Vilmos tett neki ígéretet.⁴⁶ Ennek alátámasztást adhat, hogy Zrínyi – mint láttuk – 1642 őszén a Habsburg főherceg mellett hadakozott.⁴⁷ A Lennart Torstensontól november 2-án Breitenfeldnél elszenvedett katasztrofális vereség miatt a főparancsnokságról leköszönt Lipót Vilmos megbízottja útján már ekkor jelezte ezt a döntéshozók felé.⁴⁸ Az egyházi pályára kényszerült, ám inkább hadvezéri babérokra vágó, összetett személyiségű főherceg elismerően nyilatkozott a nála alig hat évvel fiatalabb horvát–magyar főúrról, amiben talán lelki alkati hasonlóságuk is közrejátszott.⁴⁹ Zrínyi végül csak a horvát

⁴² „Öfelségéék nekem konferálták az mezei könnyű hadak generálisságát”. *Takáts* [1929] 164. o.; „[...] daß Graff Batthiani zum G[ene]ral der leichten Cavalleria erclärt.” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 293. (1645) fol. 237.

⁴³ *Schmidt-Brentano* 2022. és *Hochedlinger* 2006. 3–6. o.

⁴⁴ A magyar és horvát toborzású egységek jellegére és háborús szerepvállalására vonatkozóan *Ballagi* 1882.; *Czigány* 2004. 79–85. o.; *Monostori* 2019. 157–174. o.; *Várkonyi* 1992. 149–151. o. A horvát nyelvű irodalomból újabban *Stanić* 2018. Különösen a kronológia tekintetében pontatlanságokkal terheltlen *Bauer* 1941. és *Kukuljević* 1875. 1–47. o.

⁴⁵ A tisztséget legtovább Lodovico Hector Isolano töltötte be 1632 és 1640 között. *Weise* 2019. 29. o.

⁴⁶ „[Zrínyi Miklós] per confirmation des Erzherzoglichen Promissi künftigen G[ene]rals Com[m]andi aller Croaten und hungarn.” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 676. és uo. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320.

⁴⁷ MNL OL P 1314 Missiles. No. 45001. Szvasztics István levele Esterházy Miklóshoz. Proßnitz, 1642. október 12.

⁴⁸ „Alß hetten Ihrer Kay[serlichen] May[estät] undt L[ie]bden] wir seine Persohn nit allein zu diesem Regiment sondern auch dahin recommandieren wollen, ob Ihme in ansehung seiner obangezogenen gueten qualiteten und auf denen hungarischen Gränitzen albereites erlangten gueten Kriegs erfahrenheit hernachmals auch das Commando über die gesambte Croathen im Veldt ertheilt werden möchte.” ÖStA KA ZSt. HKR Akten. Karton 60. 1642 Dezember Exp. 107. fol. 13.

⁴⁹ „[...] wann er nun dan ein wohlqualificirter eifriger Cavallier und von gueten Mittlen wehre”. Uo. – A főherceg katonai szerepvállalására lásd *Carl* 2020. 138–139. o. és *Höbelt* 2008. 160. o.

alakulatok feletti parancsnokságot kapta meg.⁵⁰ Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a „horvát” jelzõt köztudottan gyűjtõfogalomként a hasonló szervezetű/harcmodorú, ám más etnikumú fegyveresekbõl álló egységekre is vonatkoztatták.⁵¹ Jóllehet, 1644 júliusában kiállított kinevezési okmányának piszkozatában a „magyar, horvát és a többi, afféle katonaság” szófordulat szerepelt, illetve Johann Götzcel is azt tudatták, hogy Zrínyit a könnyűlovasság generálisává tették, lehetséges, hogy Zrínyi 1644-ben is csak a horvátok felett rendelkezett.⁵² Kevésbé valószínű, de nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a magyar ezredeket idõközben vonták ki az irányítása alól. Annyi bizonyos, hogy 1644 szeptemberében a magyar alakulatokat egy 2000 fõs regiment felállításával és vezetésével (kettõ, illetve szükség esetén egy további hónapra) megbízott Batthyány Ádám alá rendelték. Ez alól csak a horvát hadaknak parancsnokló Zrínyi, illetve Wesselényi Ferenc füleki kapitány, a majdani nádor egységei képeztek kivételt.⁵³ Több mint valószínű ugyanakkor, hogy a fiatal gróf 1644. évi hadba szállásának is – akárcsak egy évvel korábban – elõfeltételül szabta a könnyűlovasság (legalább egy részének) irányítását.⁵⁴ Éppen az õ titulaturája árulja el számunkra azt, hogy utóbbiak közé értették a dragonyos csapatnemet is, amely (vagy legalábbis annak egyes alakulatai) tehát szintén Zrínyi parancsnoksága alá tartozott.⁵⁵ Jelenleg úgy tûnik tehát, hogy a hadvezetés ez idõ tájt a magyar és horvát alakulatok élére lehetőség szerint két külön személyt nevezett ki. Batthyány Ádám hivatkozott példája így inkább szabályt erõsítõ kivétel lehetett, amelyben Esterházy Miklós nádor és Lippay György esztergomi érsek közös fellépése döntõ szerepet játszhatott.⁵⁶ Batthyány 1645. évi kinevezése érdekében Zrínyi Miklóst le kívánták mondatni a horvátok feletti parancsnoki tisztségérõl, hogy „eziránt ne lenne valami difficultas avagy competencia”, ami az év elsõ hónapjaiban meg is

⁵⁰ „Zrinio würdt daß Generalat uber die Croaten conferiert.” ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 212. Szeptemberben a hadakat fõparancsnok-helyettesként irányító Matthias Gallast utasították arra, hogy „den Grafen Nicolaß von Zerín denen Croatischen R[e]g[imen]t[e]rn alß Ob[er] Commendanten vorzustellen”. Uo. fol. 407.

⁵¹ *Ballagi* 1882. 45–66. o.

⁵² „[...] generalatus supra equitatum levioris armaturae [...] tam super Hungaros quam Croatos et reliquos illius generis militiae.” ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644-7-7., valamint ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 291. (1644) fol. 305. Zrínyi a Kószeg számára kiadott védelelben az alábbi módon határozta meg alkalmi tisztségét: „[...] levis armaturae militiae universi Campestri[s] Croatiae Generalis”. *Bátorfi* 1877. 123. o.

⁵³ „[...] militiaeque nostrae Croaticae supremo capitaneo”. ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1404–1405.

⁵⁴ „[...] hallom, hogy az könnyű had commendáját Palatinus mellett õkegyelmére [ti. Zrínyi Miklósr] akarják bízni”. *Pálffy* 1989. 42. o.

⁵⁵ „[...] levis armaturae totius Regiminum Croaticorum Dragonumque Generalis”. HDA-681 Vlastelinstva i veleposjedi. Vlastelinsto Čakovec. Kutija 5. No. 513. Megerõsíti ezt Lippay György esztergomi érsek, fõkancellár értesülése is, miszerint „Zrínyit az horvátok generálisává tették, Dragont is adtak melléje”. *Lippay* 2015. 135. o.

⁵⁶ „Ezen kívül az én intimatiomból kegyelmesen resolválta õfelsége azt is, hogy az ki az magyaroknak generálisá lészen, az horvátokkal is commendáljon.” MNL OL P 1314 Missiles. No. 12680. Esterházy Miklós levele Batthyány Ádámmal. Fraknó, 1645. június 3. Valamint *Lippay* 2015. 189. o.

történhetett.⁵⁷ Zrínyi egyébiránt korábban azért is ragaszkodhatott a könnyűlovasság feletti tisztséghez, mivel azt – Wallenstein kifejezett kérésére és közbenjárására – 1626 áprilisában apja, Zrínyi (V.) György (1599–1626) is elnyerte.⁵⁸ A családi tradíció erejét mi sem mutatja jobban, mint hogy 1647-ben Zrínyi Péter is az Udvari Haditanácshoz folyamodott saját parancsnoki kinevezése érdekében.⁵⁹ Egyelőre nem bizonyítható kétséget kizáróan, hogy azt meg is kapta, jóllehet titulátúrájában olykor ezt a tisztséget is szerepeltette.⁶⁰

A főstrázsamesteri kinevezés körülményei (1646)

A kutatás eddig bizonyítottak vélte és tényként kezelte, hogy III. Ferdinánd 1646. január 26-án Linzben kiállította Zrínyi Miklós főstrázsamesteri kinevezését. Bár a dokumentum sajnos nem maradt fenn, annak tartalma rekonstruálható, tekintve, hogy azt a Ferenc Károly szász-lauenburgi herceg számára 1638. március elsején, Bécsben kiadott kinevező okmánnyal egyezően kellett, hogy megfogalmazzák.⁶¹ Domokos György hívta fel a figyelmet a körülményre, hogy a pizskozaton át van húzva a bejegyzés, miszerint azt Zrínyi Miklós részére ki kell állítani. Ezen felül a lajstromkönyv tanúsága szerint a dokumentumot – legalábbis az iktatás időpontjáig – nem írták alá, amiből (egyebek mellett) az a logikusnak tűnő következtetés vonható le, hogy az nem lépett érvénybe.⁶² Az uralkodói hitelesítés elhúzóására/elmaradására jelenleg nem tudunk kielégítő magyarázatot adni, III. Ferdinánd ugyanis még hónapokig a Duna-parti városban időzött, ahova nem a svédek alsó-ausztriai betörése, hanem a Bécsben pusztító ragály miatt települt át.⁶³

A kiállítás körülményei azonban közelebb vihetnek a kérdés tisztázásához. Tudjuk ugyanis, hogy ekkortájt Zrínyi maga is Linzben tartózkodott, ahonnan csak 1646. január végén, tehát a dokumentum kiállítása körüli napokban távozott.⁶⁴ Batthyány Ádámnak e hó 29-én írt leveléből az is kiderül, hogy éppen az uralkodó miatt késlekedett az indulással, amit Zrínyi a Draskovich Mária Euzébiával február 11-ére tervezett lakodalmának előkészületei miatt sürgetett.⁶⁵ Zrínyi nyilván más okokból is elutazhatott a felső-ausztriai városba, de kínálja magát az összefüggés a horvát–magyar főúr linzi tartózkodása és főstrázsamesteri kinevezése között. Különösen, hogy ezúttal is ő lépett

⁵⁷ Lippay 2015. 189. o.

⁵⁸ „Capo uber alle die leichte Reütterey”. Ballagi 1882. 117–118. o.

⁵⁹ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 296. (1647) fol. 363.

⁶⁰ „[...] levis armaturae militiae campestris generalis”. NSK Zbirka rukopisa i starih knjiga. R 6472. Zrinski Petar. No. 5083.; „[...] u polju varhni lakokonikov general”. Laszowski 1951. 111. o.; „[...] levis armaturae Croatiae Campestris Generalis”. Bátorfi 1877. 125–126. o.

⁶¹ Közli: Domokos 2021. 565–569. o.

⁶² Uo. 553. o.

⁶³ Hengerer 2012. 233., 247. o.

⁶⁴ ZMÖM 2003. 501. o.

⁶⁵ Uo. 501–502. o.

fel kezdeményezőként és hozta ezzel mozgásba a hivatali gépezetet. Januárban ugyanis maga kérelmezte a – későbbi elnevezéssel – altábornagyi(!) pozíciót, ami a jelek szerint elutasításra talált, ennek körülményeit azonban nem ismerjük.⁶⁶ A Habsburg összhaderő feletti főparancsnokságot 1645 májusában a korábnál kiterjedtebb jogosítványokkal ismét átvevő Lipót Vilmosnak ebben bizonyosan döntő szava volt, mivel a főherceg a *Feldmarschall* alatti rangok odaítélésére is felhatalmazást kapott.⁶⁷ Tehát furcsa módon mind az elutasításban, mind a főstrázsamesterség – kompromisszumként is értelmezhető – vélelmezett odaítélésében szerepe lehetett a Zrínyivel már korábban ismeretségbe került főherceg-generalissimusnak.

Zrínyi kinevezése két ok miatt is különleges, mondhatni rendhagyó lehetett. Egyfelől Zrínyi 1645-ben és azt követő esztendőben személyesen már nem vett részt a háborús küzdelmekben, jóllehet a Habsburg Monarchia ekkoriban legváltásosabb időszakát élte.⁶⁸ Bizonyára a fenyegetettséggel is magyarázható, hogy az 1644-ben toborzott ezerfős alakulatát nem oszlatták fel, az továbbra is a hadszíntéren maradt, bár sorsáról csak keveset tudunk.⁶⁹ A fogyatkozó egység története 1647 áprilisában érhetett véget, amikor Zrínyi Miklós öccse, Péter 12 lovasszázad vezényletére kapott utasítást. Ebből hat századot saját költségén kellett felfogadnia, négyet az uralkodó állított ki, illetve utóbbiakhoz rendelték bátyja két századát is.⁷⁰ Nincs tudomásunk arról, hogy Zrínyi Miklós 1646-ban hadba szállásra kötelezte volna magát, vagy azt akárcsak latolgatta volna. Ezt a házasságkötésével járó bonyodalmak és az ősszel, hosszú kihagyás után Pozsonyban megnyíló, viharosnak ígérkező országgyűlés is felettébb valószínűtlenné teszi.⁷¹ Ez viszont praktikusán azt jelenti, hogy a hadszíntértől távol lévő Zrínyi Miklós az új tisztségével járó feladatokat nyilvánvalóan nem tudta volna tevőlegesen ellátni, amivel természetesen az udvari katonai-politikai döntéshozók is tisztában voltak. A horvát–magyar főúr tehát ez esetben voltaképpen csak egy üres címet kapott, tényleges katonai funkció nélkül.

Másrésről szükségképpen merül fel a kérdés, hogy Zrínyi Miklós miért kért magának „tábornoki” rangot, ráadásul eredendően nem is a hierarchia legelső fokán lévőt. Mint láttuk, a horvát (és magyar?) könnyűlovasság generálisának tisztsége úgy társadalmi pozíciójának, mint felkészültségének tökéletesen megfelelt, hiszen az oszmánokkal folytatott határmenti küzdelmek során jártasságot szerzett a kisháborús harcászatban. Nem mellékes, hogy ez esetben, mint láttuk, családi előzményre is hivatkozhatott. A császári–birodalmi haderőbeli funkciója ugyanakkor komoly „napnyugati” hadvezetési, logisztikai és harcászati ismereteket, illetve jártasságot feltételezett, amelyet Zrí-

⁶⁶ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 294. (1646) fol. 16–17.

⁶⁷ Brouček 1969. 34. o.

⁶⁸ Brouček 1970. 120–165. o.

⁶⁹ Végh 2021. 220. o.

⁷⁰ MNL OL A 14 No. 135.

⁷¹ Bene 2021. 140. o. – A diéta lefolyására és a vitás kérdésekre lásd Zsilinszky 1890. 327–460. o.

nyi – a hazai hadügy sajátos fejlődési irányából következőleg – Magyarországon nem sajátíthatott el. Talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy Zrínyi a pozícióval leginkább saját katonai súlyát kívánta növelni. A magasabb tisztség iránti, több okból is nyilvánvalóan irreális folyamodása talán taktikai lépés volt részéről, ami nagyobb esélyt adott a vágyott főstrázsamesterség elnyerésére. Vélelmezhető motivációját illetően mindenesetre árulkodó, hogy már korábban is igyekezett „reguláris” lovas ezredek felett parancsnoki jogkört nyerni. Lipót Vilmostól ígéretet kapott arra, hogy félezer horvát lovasa mellé öt század németet is toborozhat, ám ennek 1643-ban nem tudott érvényt szerezni.⁷² 1644 januárjában is meg kellett elégednie a pusztá ígervénnyel, hogy üresedés esetén egy német lovas lövész (*archebusier*) ezredet is a rendelkezésére bocsátanak.⁷³

Zrínyi kérései azonban nem voltak légből kapottak, és főként nem precedens nélküliek. Tudjuk ugyanis, hogy az első hadműveleti évében, 1642 őszén néhány felső-ausztriai toborzású századot az ő parancsnoksága alá rendelték, bár ebből nem következik szükségszerűen, hogy azokat Zrínyi tevőlegesen is irányította volna.⁷⁴ Könnyűlovas alakulatok esetében is megfigyelhető a gyakorlat, hogy azok szervezeti rendjét szükséghelyzetekben megbontották. Az egyes századokat nem együtt és még csak nem is feltétlenül egyazon hadszíntéren vetették be. Zrínyi esete nem volt kivételes: kis számban ugyan, de korábban is előfordult, hogy magyar főtisztek álltak a Német-római Birodalom területén toborzott ezredek élén.⁷⁵ Példaként 1647-ben öccse, Péter is engedélyt kapott hat német vértés (*kürassier*) század toborzására, amelyek jól kiegészítették „horvát” könnyűlovas alakulatát.⁷⁶

Érvek és ellenérvek

Eddig tehát úgy tudtuk, hogy az Udvari Haditanács iratanyagában kizárólag a fentebb említett, kételyeket ébresztő lajstromkönyvi bejegyzés, a Ferenc Károly szász-lauenburgi herceg számára kiállítandó kinevezési okirat pizskozatán szereplő feljegyzés, illetve az 1648. évi, dalmát–horvát–szlavón báni diplomájának fogalmazványa utal(hat)

⁷² ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319-320., 180. – A téma eddigi kutatóit félrevezette az Udvari Haditanács 1642. évi iktatókönyvének bejegyzése, miszerint Zrínyi Miklós februárban azt kérelmezte, hogy az öt század horvát lovasa mellé ugyanennyi németet is felfogadhasson. Uo. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 274. Feltűnő ugyanis, hogy az 1643. évi jegyzőkönyv márciusi bejegyzése tartalmilag megegyezik ezzel: Uo. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320. Az események kronológiája ugyancsak ellentmond annak, hogy Zrínyi ezt a kérést 1642 februárjában intézte volna a Haditanácshoz. Az egyetlen logikus, bár valóban merésznek ható következtetés, hogy a kérelem tévedésből került bele az 1642. évi protokollumba. Ez úgy történhetett, hogy az 1642. évi jegyzőkönyvet csak a következő év elején állították össze, így keveredhetett a lajstromozott iratok közé Zrínyi valójában 1643 februárjában kelt kérvénye.

⁷³ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 291. (1644) fol. 305.

⁷⁴ Documenta Bohemica 1979. 440. o.

⁷⁵ Zachar 1997. 231. o.

⁷⁶ Wrede 1901. 476. o.

Zrínyi Miklós főstrázsamesteri rangjára.⁷⁷ Újabbán, más irányú kutatásaink során, a szerencsének is köszönhetően az Udvari Kamara levéltárában két további forrást is felleltünk, amelyek megerősíteni látszanak a kinevezés megtörténtét. Az Udvari Haditanács két, társszervéhez (különböző ügyekben) intézett átiratában Zrínyit egyértelműen ezzel a tisztségnévvel szerepelteti, ami talán a legnyomósabb érvet szolgáltatja a vita eldöntéséhez.⁷⁸ Domokos György argumentációjában, miszerint Zrínyi Miklós 1646-ban nem nyerte el a „vezérőrnagyi” rangot, hangsúlyos szempont, hogy csak kevés forrás említi őt ezen minőségében, illetve titulárájában egyszer sem szerepelteti ezen tisztségét.⁷⁹ Előbbi állítás helytálló, utóbbi azonban könnyen cáfolható: 1647 júniusában Zrínyi Miklós egyazon okiraton maga említi a horvátok és dragonyosok feletti tisztségét, illetve főstrázsamesteri rangját, ami nem hagy kétséget afelől, hogy magát kétségkívül annak tekintette.⁸⁰

Arról, hogy Zrínyit a szűkebb-tágabb környezete szintén főstrázsamesternek tartotta, Elias Widemann 1646-ban, az országgyűlés alkalmával készített portréjának körirata,⁸¹ valamint három, német nyelvű „nekrológ” győz meg bennünket. A lista egyéb-iránt bővíthető Ráttkay György 1652-ben Bécsben megjelent latin nyelvű krónikájával, amely mind könnyűlovas generális tisztségéről, mind főstrázsamesteri rangjáról említést tesz.⁸² A bővérű, botrányhős zágrábi kanonok köztudottan bizalmi viszonyban volt a Zrínyi fiverekkel, akik feltehetően anyagilag is támogatták műve megjelenését.⁸³ Ráttkay tudósítása különösen értékes, mivel 1647-ben Zrínyi Péter regimentjében káplánként szolgált az az évi birodalmi hadműveletekben, így a két katonai pozíció különbözőségével, azok mibenlétével is tisztában kellett lennie.⁸⁴

Nem mehetünk el ugyanakkor amellett, hogy nemcsak Ráttkay, hanem az arcképét készítő Widemann is ismerte Zrínyit, ami nem magától értetődő körülmény. Mint arra az újabb művészettörténeti vizsgálatok felhívták a figyelmet, a rézmetsző ikonográfiai gyűjteményének egyes darabjai a Nádasdy-képtár festményei alapján készültek. Ezek

⁷⁷ Közli: *Kincses* 2017. 217–221. o.

⁷⁸ „Herr Nicolaus Graf von Zrin, der in Gott ruhenden Röm[ischen] Kay[serlichen] May[estät] Cammerer, Obrister Veldtwachtmeister, in dalmatien, Croatien und Sclavonien Banus”. ÖStA FHKA HKA HFU Karton 464. (Rote Nr. 201) 1657. September fol. 7., 4.; „[...] dero gehaimben Raths, Cammerers, Generalveldtwachtmaisters in Dalmatien, Croatien, undt Sclavonien Bani herrn Nicolai Graffens von Zrin”. Uo. Karton 490. (Rote Nr. 214.) 1662. September fol. 15.

⁷⁹ *Domokos* 2021. 555., 559–563. o. – Ehelyütt jegyezzük meg, hogy a Desich Farkast 1647 februárjában lovászmesterré kinevező okiratban szereplő „mezei generális” megnevezés szinte bizonyosan a fentebb már bemutatott, könnyűlovasság feletti parancsnoki tisztségére utalt. *Kiss* 1997. 96–97. o.

⁸⁰ „[...] levis armaturae totius Regiminum Croaticorum Dragonumque Generalis ac Excubiarum Exercitus Campestris Praefectus”. HDA-681 Vlastelinstva i veleposjedi. Vlastelinstvo Čakovec. Kutija 5. No. 513.

⁸¹ *Cennerné* 1997. 104–105. o.

⁸² „[...] supremus vigiliarum praefectus ac Croatarum omnium Generalis constituitur”. *Ráttkay* 1652. 241–242. o.

⁸³ *Bene* 2000. 15–16. o.

⁸⁴ Uo. 19. o.

esetében Widemann csak a metszetet, nem magát az ábrázolást tartotta sajátjának, ami-re a „sculpsit” felirattal utalt.⁸⁵ Az 1646. évi Zrínyi-portré esetében ez nem merül fel, tehát az valóban „ad vivum” készült. Az 1664-ben Münchenben Zrínyi Miklós fölött gyászbeszédet mondó bécsi páter, Andreas von Sankt Theresia is találkozott korábban az elhunytal, sőt állítása szerint járt Csáktornyán, de valószínűleg megfordult Zrínyi házastársa, Maria Sophia Löbl bécsi rezidenciáján is.⁸⁶ A két másik német nyelvű emlékbeszéd forrásának felderítése és az információ útjának nyomon követése a jövő feladata, erre jelen munka keretében nem vállalkozhattunk.⁸⁷ Vizsgálatunk szempontjából mindez azért bírhat jelentőséggel, mivel a nevezettek akár magától Zrínyitől is tudomást szerezhettek állítólagos főstrázsamesteri kinevezéséről, nem feltétlenül független és hiteles forrásból származhatott az értesülésük. Ez Widemann esetében sem zárható ki, bár felettébb valószínűtlen, hogy a széles nyilvánosság számára készült portrégyűjteményében hamis, vagy legalábbis ellenőrizetlen adatot közölt volna.

Könnyen megingatható viszont azon ellenérv, miszerint a későbbi címsorokban, illetve képi ábrázolásokon nem szerepel a főstrázsamesteri rendfokozat. A (katonai jogkört is magában foglaló) báni méltósága ugyanis 1648-tól láthatólag uralja az intulációt, háttérbe szorítva vagy akár mellőzve a kisebb fajsúlyú rangokat és funkciókat. A címek felsorolása a korban különben is szituatív volt; informális helyzetekben olykor csak egy-két, önkényesen kiválasztott elemre szorítkozott. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a könnyűlovasság generálisának tisztségét sokkal többször szerepelteti a titulátúrájában, ami arra enged következtetni, hogy Zrínyi a főstrázsamesteri „rendfokozatának” lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonított, mint ahogy azt az utókor kutatói teszik.

Zrínyi Miklós főstrázsamesteri tisztségével kapcsolatban még egy értelmezési anomáliára szükséges felhívni a figyelmet. Domokos György feltételezése szerint a Zrínyi címsoraiban a Magyarországra történő területi korlátozás lenne a bizonyíték arra, hogy az ominózus rang valójában a magyar rendi haderő keretében értelmezendő.⁸⁸ Ez azonban nyilvánvaló félreértés, amely annak tudható be, hogy az egyes címek felsorolásakor a korszakban jellemzően nem alkalmaztak központosítást. Ha a szövegeket (helyesen) törjük, nyilvánvalóvá válik, hogy a magyarországi területi restriktió kizárólag Zrínyi királyi lovászmesteri méltóságához (*Magister agazonum regalium per Hungariam / in Hungaria*) kapcsolódott; az a többi rangjára, illetőleg funkciójára értelemszerűen nem vetíthető ki. A kiterjedt kutatásaink során látókörünkbe került közel száz, Zrínyi Miklós által kiállított okirat közül egyedül az 1650. október 25-én kelt

⁸⁵ Búzasi 2001. 20. o.

⁸⁶ Salamon 1886. 416–417. o.

⁸⁷ Klag-Lied / Uber den betrübten doch Seel: Hintritt Deß Hoch und Wohlgebornen Herrn / Herrn Nicolai Graffen von Zirini / Röm: Kays: Mayst: Geheimbden Rath [...] Wien, 1664.; *H. Pat. Schillings* Poetische Klage, über die betrübte Entleibung, Weiland des [...] Herrn Niclasen Grafens von Serin. [H.n.], 1664. *Domokos* 2021. 563. o.

⁸⁸ Uo. 555., 563. o.

telepítő-pátense jelent kivételt, ahol „a Magyarországbán főstrázsa- és lovászmestere” formula szerepel, amire Domokos is utalt. Ez esetben tollhibára gyanakszunk, annál is inkább, mivel az irat a Batthyány család hercegi ágának levéltárában, másolatban (fordításban?) maradt fenn.⁸⁹

Lezárás helyett

A jelen tanulmányunk megírására ösztönző kutatói kérdés tehát továbbra is nyitott. Egyelőre csak annyit állíthatunk bizonyosan, hogy az Udvari Haditanács tett konkrét lépéseket Zrínyi Miklós főstrázsamesteri kinevezése érdekében, másrésről Zrínyi magát, illetve környezete őt kétségtelenül annak tartotta. A közvetett bizonyítékok fényében számunkra jelenleg az tűnik valószínűbbnek, hogy Zrínyi 1646-ban ténylegesen is elnyerte a Habsburg haderő *Generalfeldwachtmeister/supremus vigiliarum praefectus* – mint azt a bevezetőben láttuk, ekkor még képlékeny – rendfokozatát. Ezáltal, ha csak névlegesen is, első Hungarusként nyert bebocsátást a Monarchia szűk katonai vezetői körébe. Egyértelműen cáfolható viszont az az elképzelés, miszerint eme rang a magyar rendi haderőben lett volna értelmezhető, mint annak a főparancsnoka, a nádor helyettese, amire Domokos György részint Zrínyi 1663/1664-ben viselt katonai funkcióiból következtetett.

Láthattuk, hogy – a (horvát) könnyű hadak generálisának tisztségéhez hasonlóan – Zrínyi maga kérelmezte főstrázsamesteri kinevezését, jóllehet látszólag az annál egy fokozattal magasabb *Feldmarschall* rangot szerette volna megkapni. Valószínűsíthető kinevezése így a kegy megnyilvánulása lehetett a döntéshozók részéről, tekintve, hogy Zrínyi 1645-től már nem vett részt a harmincéves háború küzdelmeiben, ennél fogva a hadvezetői minőségéhez nem társult beosztás, sem tényleges jogkör, legalábbis ekkor. Célirányos kutatások adhatnak csak választ arra a kérdésre, hogy az 1663/1664. évi hadműveletek során rangja (feltéve, hogy azt valóban bírta) tartalommal telítődött-e, illetve szerephez jutott-e. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy Zrínyi miért kérte a pozíciót magának, ha azzal a későbbiekben nem élt, és annak a jelek szerint utóbb – a historikusokkal ellentétben – kevés jelentőséget tulajdonított. Egyik lehetséges magyarázat, hogy Zrínyi karrierútjában a császári haderőbeli szolgálat helyett idővel már más élvezett prioritást. Esettanulmányunk legfőbb tanulsága az, hogy a korabeli katonai tisztségek megszerzésében az adott személy, illetve családja társadalmi-politikai súlya, születési előjogai, érdekérvényesítő képessége, reputációja legalább olyan súllyal estek latba, mint hadi érdemei.

⁸⁹ Első közlése: *Mráz* 1957. 125. o.

RÖVIDÍTÉSEK

HDA	Hrvatski državni arhiv, Zagreb
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 14	Magyar Kancelláriai Levéltár. Insinuata Consilii Bellici
P 1314	A herceg Batthyány család levéltára
NSK	Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
AHK	Alte Hofkammer
AFA	Alte Feldakten
FA	Feldakten
FHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn
HKA	Hofkammerarchiv
HKR	Hofkriegsrat
KA	Kriegsarchiv
ZSt.	Zentralstellen

BIBLIOGRÁFIA

- Bagi* 2011. *Bagi Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek.* Budapest, 2011.
- Ballagi* 1882. *Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai, 1623–1626.* Budapest, 1882.
- Bátorfi* 1877. *Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez. III. k. Nagykanizsa, 1877.*
- Bauer* 1941. *Bauer, Ernest: Hrvati u tridesetgodišnjem ratu.* Zagreb, 1941.
- Bene* 2000. *Bene Sándor: Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája. (Irodalomtörténeti Füzetek 148.)* Budapest, 2000.
- Bene* 2021. *Bene Sándor: A harmadik szirén. Zrínyi Miklós költészete.* Budapest, 2021.

- Broucek* 1969. *Broucek, Peter*: Erzherzog Leopold Wilhelm und der Oberbefehl über das Kaiserliche Heer im Jahre 1645. In: Aus drei Jahrhunderten. Beiträge zur österreichischen Heeres- und Kriegsgeschichte von 1645–1945. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien 4.) Wien, 1969. 7–38. o.
- Broucek* 1970. *Broucek, Peter*: Die Bedrohung Wiens durch die Schweden im Jahre 1645. (Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 26.) Wien, 1970.
- Búzási* 2001. *Búzási Enikő*: Nádasdy Ferenc pottendorfi galériájának fennmaradt arcképei és a Widemann-portrészorozatok. *Művészettörténeti Értesítő*, 50. (2001) 1–2. sz. 15–30. o.
- Carl* 2020. *Carl, Horst*: „Bella gerant alii”? Die österreichischen Habsburger als Kriegsherren. In: Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg. Hrsg. *Katrin Keller – Martin Scheutz*. Wien, 2020. 129–141. o.
- Cennerné* 1997. A Zrínyi család ikonográfiája. A bevezető tanulmányt írta és a katalógust összeállította *Cennerné Wilhelmb Gizella*. Budapest, 1997.
- Czigány* 2000. *Czigány István*: A harmincéves háború és I. Rákóczy György 1644/1645-ös hadjárata. In: Erdély és Patak fejedelemszonya: Lórántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. k. Szerk. *Tamás Edit*. Sárospatak, 2000. 287–307. o.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára.) Budapest, 2004.
- Czigány* 2019. *Czigány István*: A Muraköz oszmánellenes védelmi rendszere és Zrínyi-Újvár. In: Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán. Szerk. *Hausner Gábor – Németh András*. Budapest, 2019. 25–39. o.
- Documenta Bohemica 1979. Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia. Tom. VI. Der große Kampf um die Vormacht in Europa. Die Rolle Schwedens und Frankreichs. Quellen zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, 1635–1643. Hrsg. *Josef Janaček – Gabriela Čechova – Josef Kočí*. Prag, 1979.
- Domokos* 2021. *Domokos György*: Császári tábornok volt-e Zrínyi Miklós? In: *Uő: Kő és tűz*. Erődépítészeti- és tüzérségtörténeti tanulmányok. Budapest, 2021. 547–572. o.

- Dudík* 1879. *Dudík, Beda*: Schweden in Böhmen und Mähren, 1640–1650. Wien, 1879.
- Guthrie* 2003. *Guthrie, William P.*: The later Thirty Years War. From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westfalia. Westport–London, 2003.
- Hausner* 2013. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, 2013.
- Hengerer* 2012. *Hengerer, Mark*: Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie. Wien–Köln–Weimar, 2012.
- Hochedlinger* 2006. *Hochedlinger, Michael*: Des Kaisers Generale. Biographische und quellenkundliche Anmerkungen zur Erforschung militärischer Eliten in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie. Wien, 2006.
- Höbelt* 2008. *Höbelt, Lothar*: Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen. Graz, 2008.
- Ittész* 1996. *Ittész Máté*: Zrínyi és hadai Sopronban. Jegyzőkönyvek, levelek (1644. július 24. – augusztus 22.) *Irodalomismeret*, 7. (1996) 3–4. sz. 52–62. o.
- Iványi* 1943. *Iványi Béla*: A két Zrínyi Miklós körmendi levelei. Budapest, 1943.
- Kelenik* 2016. *Kelenik József*: A keresztény világ bajnoka. In: Zrínyi-album • Zrínyi Album. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2016. 108–173. o.
- Kincses* 2017. *Kincses Katalin Mária*: Báni tisztség és katonai szerepvállalás. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, 2017. 207–223. o.
- Kiss* 1997. *Kiss Farkas Gábor*: Zrínyi-levelek és dokumentumok. *Irodalomismeret*, 8. (1997) 1–2. sz. 89–98. o.
- Klaniczay* 1964. *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. 2. átd. kiad. Budapest, 1964.
- Kukuljević* 1875. *Kukuljević, Ivan*: Borba Hrvatah u tridesetljetnom ratu. (Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku XII.) Zagreb, 1875. 1–47. o.
- Laszowski* 1951. *Laszowski, Emil*: Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 1.) Zagreb, 1951.

- Lippay* 2015. „Írom Kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyar-nak”. *Lippay György* veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Feltárta, szerk. és közread. *Tusor Péter*. (Collectanea studiorum et textum 1.) Budapest, 2015.
- Loewe* 1895. *Loewe, Victor*: Organisation und Verwaltung der Wallensteinischen Heere. Freiburg–Leipzig, 1895.
- Markó* 1939. Gróf *Zrínyi Miklós* prózai munkái. S. a. r. és magy. *Markó Árpád*. Budapest, 1939.
- Mészáros* 2006. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, 2006.
- Meynert* 1854. *Meynert, Hermann*: Geschichte der k.u.k. österreichischer Armee, ihrer Heranbildung und Organisation so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge von der frühesten bis auf die jetzige Zeit. Bd. III. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie während des dreißigjährigen Krieges und bis zum Tode des Kaisers Leopold I. Wien, 1854.
- Monostori* 2019. *Monostori Tibor*: Egy magyar arisztokrata Spanyol Németalföldön a Flandriai hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződötetése 1637-ben. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 17. (2019) 157–174. o.
- Mráz* 1957. *Mráz [Zimányi] Vera*: Egy Zrínyi-irat. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 61. (1957) 1–2. sz. 125. o.
- Müller* 1845. *Müller, Franz*: Die Kaiserl[iche] Königl[iche] österreichische Armee seit Errichtung der stehenden Kriegsheere bis auf die neueste Zeit. Bd. II. Prag, 1845.
- Münkler* 2018. *Münkler, Herfried*: Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma, 1618–1648. Berlin, 2018.
- Pálffy* 1989. *Pálffy Pál* nádor levelei (1644–1653). (Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz és Borbálához.) Összegyűjtötte, s. a. r., a bev. tan. és jegyz., mutatók *S. Lauter Éva*. (Régi magyar történelmi források 1.) Budapest, 1989.
- Pálffy* 2006. *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokön átívelő kapcsolatai. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Szerk. *Bene Sándor – Hausner Gábor*. Budapest, 2006. 39–65. o.

- Pálffy* 2022. *Pálffy Géza*: Több ország szolgálatában: Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai. In: Zrínyi Miklós emlékkönyv. Szerk. *Bódvai András*. Budapest, 2022. 12–31. o.
- Rákóczy* 1997. *Rákóczy Rozália*: Regulamentum militare, 1699. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 2. sz. 326–354. o.
- Ráttkay* 1652. *Ráttkay, Georgius*: Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae inchoata ab origine sua usque ad praesentem annum MDCLII. Viennae, 1652.
- Rónai Horváth* 1891. *Rónai Horváth Jenő*: Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Budapest, 1891.
- Salamon* 1886. *Salamon Ferenc*: Halotti beszéd gróf Zrínyi Miklós fölött 1664-ben. *Budapesti Szemle*, 47. (1886) 117. sz. 405–422. o.
- Schmidt-Brentano* 2022. *Schmidt-Brentano, Antonio*: Die kaiserlichen Generale, 1618–1655. Ein biographisches Lexikon. Wien, 2022.
- Stanić* 2018. *Stanić, Damir*: Tko su bili ti „strašni Hrvati” • Who were those terrible Croats? Katalog izložbe. Štrigova, 2018.
- Széchy* 1896. *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós, 1620–1664. I. k. Budapest, 1896.
- Szilágyi* 1885. *Szilágyi Sándor*: A linzi béke okirattára. Budapest, 1885.
- Takáts* [1929.] *Takáts Sándor*: A huszár, a száguldó és a jargaló. In: *Úő: Emlékezzünk eleinkről*. [Budapest], [1929.] 79–186. o.
- Tusor* 1996. *Tusor Péter*: Kiadatlan részletek gróf Zrínyi Miklós levelezéséből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100. (1996) 5–6. sz. 712–730. o.
- Várkonyi* 1992. *Várkonyi Gábor*: Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 2. sz. 149–151. o.
- Végh* 2021. *Végh Ferenc*: Zrínyi Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644). *Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve*, 4. (2021) 213–227. o.
- Végh* 2022. *Végh Ferenc*: Zrínyi (VII.) Miklós, a határvédelem szervezője. In: Zrínyi Miklós emlékkönyv. Szerk. *Bódvai András*. Budapest, 2022. 56–83. o.
- Weise* 2019. *Weise, Michael*: Die Kaiserlichen Kroaten im Dreißigjährigen Krieg. In: Vor 400 Jahren. Der Dreißigjährige Krieg. Hrsg. *Robert Rebitsch – Lothar Höbelt – Erwin A. Schmidl*. Innsbruck, 2019. 107–115. o.
- Wilson* 2010. *Wilson, Peter H.*: Europe’s Tragedy. A New History of the Thirty Years War. London, 2010.

- Wrede* 1901. *Wrede, Alphons von*: Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Bd. III/2. Wien, 1901.
- Zachar* 1997. *Zachar, József*: Ungarn in den Heeren der Habsburger zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges. In: *Bellum Tricennale. The Thirty Years War. XXIIIrd Colloquium of the International Commission of Military History, Prague 24–29 August 1997*. Eds. *Jan Vilím et al.* Prague, 1997. 225–232. o.
- Zachar* 2004. *Zachar József*: Habsburg uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683–1792. Budapest, 2004.
- Zeinar* 2006. *Zeinar, Hubert*: Geschichte des österreichischen Generalstabes. Wien–Köln–Weimar, 2006.
- ZMÖM 2003. *Zrínyi Miklós* összes művei. Szerk. és az utószót írta *Kovács Sándor Iván*. Budapest, 2003.
- Zsilinszky* 1890. *Zsilinszky Mihály*: A linczi békekötés és az 1647-ki törvénczikkék története. Budapest, 1890.

Ferenc Végh

MIKLÓS ZRÍNYI, SERGEANT GENERAL

Some Contributions to the Early Modern Military Hierarchy of the Habsburg Monarchy

(Summary)

Hungarian historiography still treats it as a fact that Miklós Zrínyi was awarded the rank of major-general (*Generalfeldwachtmeister/supremus vigiliarum praefectus*) – in contemporary Hungarian “főstrázsamester” (*sergeant general*) – in January 1646, thus becoming the first general of the Habsburg forces in Hungary and a member of the monarchy’s military elite. György Domokos, on the basis of an examination of the relevant documents of the Aulic War Council, and in the light of the administrative procedures of the time, pointed out that there is currently no conclusive evidence that the appointment had taken effect. Reflecting on his keynote study, we wanted to prove that Zrínyi considered himself a sergeant general (*Generalfeldwachtmeister*), as did his broader and closer environment, although the research question remains undecided. His appointment, if it took place, must have been more of a gesture on the part of the military and political decision-makers, given that the Croatian-Hungarian overlord was no longer actively involved in the Thirty Years’ War (1618–1648), during which the military command structure of the Habsburg Monarchy was substantially transformed. Miklós Zrínyi’s participation in that war (1642–1644) is an almost unknown phase of his life. This might be the reason why the fact that he twice commanded irregular Croatian units fighting on the imperial and Hungarian battlefields as a general of the irregular light cavalry could have remained unremarked. Our study aims to contribute to a better understanding of the military hierarchy of the Habsburg Monarchy by presenting Zrínyi’s wartime engagement and examining the circumstances of his assumption of the two posts.

Ferenc Végh

GENERALFELDWACHTMEISTER VII. MIKLÓS ZRÍNYI

Ergänzungen zur militärischen Hierarchie der Habsburgermonarchie der frühen Neuzeit

(Resümee)

In der ungarischen Geschichtsschreibung gilt es nach wie vor als Tatsache, dass Miklós Zrínyi im Januar 1646 in den Rang eines Generalfeldwachtmeisters (*supremus vigiliarum praefectus*) – in der zeitgenössischen ungarischen Sprache: *főstrázsamester* – erhoben wurde und damit der erste General der habsburgischen Streitkräfte in Ungarn und ein Mitglied der militärischen Elite der Monarchie wurde. György Domokos wies aufgrund seiner Untersuchung der einschlägigen Dokumente des Hofkriegsrates und seiner Kenntnis der damaligen Verwaltungsabläufe darauf hin, dass es derzeit keine schlüssigen Beweise dafür gibt, dass die Ernennung wirksam geworden ist. In Anlehnung an seine, die Diskussion einleitende Studie haben wir versucht nachzuweisen, dass Zrínyi sich selbst als Generalfeldwachtmeister betrachtete, ebenso wie sein engeres und weiteres Umfeld, obwohl die Forschungsfrage nach wie vor ungeklärt ist. Seine Ernennung, sollte sie tatsächlich erfolgt sein, könnte eher eine Geste der militärischen und politischen Entscheidungsträger gewesen sein, da der kroatisch-ungarische Adelige zu diesem Zeitpunkt nicht mehr aktiv an den Kämpfen des Dreißigjährigen Krieges (1618–1648) beteiligt war, im Zuge dessen die Struktur der militärischen Führung der Habsburgermonarchie grundlegend verändert wurde. Die Teilnahme von Miklós Zrínyi am Krieg (1642–1644) ist eine fast unbekannt Phase seines Lebens. Aus diesem Grund muss wohl die Tatsache, dass er zweimal als General der leichten Kavallerie im Feld irreguläre kroatische Einheiten befehligte, die auf den Kriegsschauplätzen des Reiches und Ungarns kämpften, vernachlässigbar gewesen sein. Unsere Studie soll zu einem besseren Verständnis der militärischen Hierarchie der Habsburgermonarchie in dieser Zeit beitragen, indem sie die Rolle von Zrínyi im Krieg vorstellt und die Umstände untersucht, unter denen er diese beiden Posten erhielt.

Ferenc Végh

MIKLÓS VII ZRÍNYI, LE MAJOR-GÉNÉRAL

Contributions à la hiérarchie militaire de la monarchie des Habsbourg à l'époque moderne antérieure

(Résumé)

L'historiographie hongroise considère toujours comme un fait établi que Miklós Zrínyi a reçu le grade de major-général (*Generalfeldwachtmeister/supremus vigiliarum praefectus*) en janvier 1646, devenant ainsi le premier général des forces habsbourgeoises en Hongrie et un membre de l'élite militaire de la monarchie. Après examen des documents pertinents du Conseil de Guerre de la Cour et en connaissance des procédures administratives de l'époque, l'historien militaire György Domokos a attiré l'attention sur le fait qu'il n'existe actuellement aucune preuve concluante de l'entrée en vigueur de cette nomination. En réponse à son étude destinée à lancer le débat, nous avons cherché à démontrer que Zrínyi se considérait comme major-général, tout comme son entourage immédiat et plus large, bien que la question de recherche reste sans réponse univoque. Sa nomination, si elle a bien eu lieu, devait être davantage un geste

de la part des décideurs militaires et politiques, étant donné que l'aristocrate croato-hongrois n'était plus activement impliqué dans les combats de la guerre de Trente Ans (1618–1648), au cours de laquelle la structure de commandement militaire de la monarchie des Habsbourg a été substantiellement transformée. La participation de Miklós Zrínyi à cette guerre (1642–1644) est une période presque inconnue de sa carrière. C'est pourquoi le fait qu'il ait commandé à deux reprises, en tant que général de la cavalerie légère, des unités croates irrégulières combattant sur les champs de bataille impériaux et hongrois fut considéré comme sans intérêt. Notre étude vise à contribuer à une meilleure connaissance de la hiérarchie militaire de la monarchie des Habsbourg à cette époque en décrivant l'engagement militaire de Zrínyi et en examinant les circonstances dans lesquelles ces deux fonctions lui ont été attribuées.

Ференц Вег

МИКЛОШ ЗРИНЬИ, ГЛАВНЫЙ МАСТЕР ОБЕР-ИНТЕНДАНТ

Дополнения к современной военной иерархии времен Габсбургской монархии

(Резюме)

Венгерская историография до сих пор считает фактом, что в январе 1646-ого года Миклош Зриньи был возведён в ранг генерал-фельдвахтмейстера/supremus vigiliarum praefectus – по венгерским понятиям того времени – главного фельдмаршала обер-интенданта – и, тем самым, стал первым венгерским генералом войск Габсбургов и членом военной элиты монархии. Дьердь Домокош, основываясь на изучении соответствующих этому документов Придворного Военного Совета и зная о тогдашних официальных разбирательствах, обратил внимание на то обстоятельство, что в настоящее время нет убедительного доказательства того, что это назначение вступило в силу. Реагируя на спорную дискуссию его исследования мы хотели доказать, что Зриньи представлял себя мастером оберинтендантом, также как и его более узкое и более широкое окружение, несмотря на то, что вопрос исследователя по прежнему остается нерешенным. Его назначение, если бы оно действительно произошло, могло бы быть скорее жестом со стороны лиц, принимающих военные и политические решения, учитывая, что хорватско-венгерский вельможа тогда уже больше не принимал активного участия в боях Тридцатилетней войны (в 1618–1648-ие годы), в ходе которой существенно преобразилась структура военного руководства Габсбургской монархии. Участие Миклоша Зриньи в войне (1642–1644-ие годы) — почти неизвестный период его жизни. По этой причине тот факт, что, будучи генералом полевой легкой кавалерии, он дважды командовал иррегулярными хорватскими частями, сражавшимися на имперских и венгерских полях боях, мог остаться невесомым. Наше исследование призвано способствовать лучшему познанию военной иерархии Габсбургской монархии путем представления роли Зриньи в войне и изучения обстоятельств назначения двух упомянутых должностей.

SZEMLE

OTTOKAR, AUS DER GAAL

STÁJER RÍMES KRÓNICA (RÉSZLETEK)

(Arpadiana vol. XI. Fordította Bagi Dániel, a fordításban közreműködött Orsós Júlia. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2023. 410 o. ISBN 978 615 513 324 4)

Ottokár *Stájer rímes krónikája* eddig is jól ismert és sokat használt forrása volt a magyarországi medievisztikának, így már Pauler Gyula klasszikus szintézisében¹ hasznosította a művet. Ugyanakkor a krónika egészére csak keveseknek volt rálátása, és a Gombos Albin szöveggyűjteményében² leközölt magyar vonatkozású részek kivételével nemigen hivatkoztak rá. Ennek oka rendkívül egyszerű: tekintettel arra, hogy a mű hihetetlenül hosszú a maga kilencvennyolcezer sorával (például Jans Enikel kortárs német nyelvű világkrónikája csak harmincezer sor), ráadásul középfelnémet nyelven íródott. Emiatt teljes terjedelmű modern fordítása sem született, mai német változatban csak az Akkon 1291-es bevételét tárgyaló kilencezer sornyi, keresztes témájú részlet olvasható.³ Magyarul a Kun László korára vonatkozó közel tízezer sornyi szövegből is csak részletek voltak hozzáférhetők Valaczkai László fordításában,⁴ valamint egy rövid részlet Vizkelety Andrásnak köszönhetően.⁵ A nehéz feladatra most Bagi Dániel, az ELTE tanszékvezető professzora vállalkozott. Amint a cím is mutatja, egyelőre csak a magyar vonatkozású részek fordításának örülhetünk, bár ezek terjedelme is meghaladja a huszonnégyezer sort. A fordítás egy nagyszabású NKFIH-projekt keretében készült el, amelyhez Radek Tünde váratlan halálát követően Kis Iván és Orsós Júlia (utóbbi hosszabb részek fordításával) csatlakozott. A szakmai kihívás súlyát mutatja, hogy a krónika megértéséhez Bagi Dánielnek a szerzőt és a mű politika-, társadalom- és művelődéstörténeti jelentőségét bemutató terjedelmes tanulmánya mellett még 1331 lábjegyzetet kellett készítenie. A jegyzetek mindvégig gondosan feltüntetik a krónika

¹ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. 1–2. k. Budapest, 1899.

² Gombos, Ferenc Albin (ed.): *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendantium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. Vols. 1–3. Budapest, 1937–1938. (Reprint: Budapest, 2005–2011.) 3. k. 1780–1953. o.

³ Hatheyer, Bettina: *Das Buch von Akkon. Das Thema Kreuzzug in der Steirischen Reimchronik des Ottokar aus der Gaal. Untersuchungen, Übersetzung und Kommentar*. (Göppinger Arbeiten zur Germanistik 709.) Göppingen, 2005.

⁴ Kristó Gyula (szerk.): *Kun László emlékezete*. Szeged, 1994. (A továbbiakban Kristó 1994.)

⁵ Vizkelety András: *Béla hercegnek, IV. Béla király fiának menyegzője. Irodalomtörténeti Közlemények*, 97. (1993) 5–6. sz. 571–584. o.

adataihoz kontrollforrásként használható elbeszélő és okleveles forrásokat, amelyek nélkül az olvasó tanácstalan maradna az elbeszélés történeti hitelét illetően.

A korábban Ottokar von Horneckként is ismert szerző műve Ausztria és Stájerország 1246 és 1309 közötti jó hat évtizednyi történetét tárgyalja, azaz a Babenberg-dinasztia kihalásától a Habsburg I. Frigyes ellen kitört 1309. évi felkelésig. Szerzője egy, a stájer Liechtenstein grófokhoz kötődő vándordalnok-vándormulatató, aki munkáját még 1318 előtt befejezhette. Személyét és művét illetően mind a mai napig sok a bizonytalanság, de Ottokárban egy művelt, a *Nibelung-ének* mellett a német udvari epikát, így a *Frauendienstet*, valamint latin krónikákat (Trop-paui Márton, Ellenhard, *Königsali krónika*, évkönyvek stb.) jól ismerő, előkelő udvari körökben is járatos szerzőt tisztelhetünk. A mű nyolc kézírata közül egyik sem teljes. Ez jellemző a népnyelvű alkotásokra, és jól mutatja, hogy a korabeli publikumnak sem kötötte le a figyelmét a mű egésze. Érdekes, hogy a ma Stockholmban őrzött példánnyal kapcsolatban egy utólagos bejegyzés alapján felmerült, hogy azt Johannes Cuspinianus esetleg Mátyás könyvtárából szerezhette meg.

A tárgyalt időszakban sem szakítható ki az Osztrák és a Stájer Hercegség, valamint a salzburgi érsekség története a közép-európai történelemből, különösen annak fényében, hogy a Babenberg-örökség megszerzéséért a magyar és cseh király állt csatasorba. A szó szoros értelmében, hiszen közel három évtizeden át folytak a véres harcok. A szerző bizonyosan járt cseh földön, akár Magyarországon is megfordulhatott, de ennek semmi írásos nyoma nem maradt fenn. Igaz, a legnagyobb folyóinkat ismeri, tisztában van a nyugat-magyarországi várak és városok neveivel, és az 1271 után Ottokár királyhoz menekült Kőszegiekről különösen sokat tud. Még érdekesebb, hogy magyar szavakat (ispán, király, úr, szolga stb.) is lejegyzett művében.⁶ Meglepőnek persze mindez nem nevezhető, mivel németek és magyarok a nyugati határon régóta együtt éltek, sokszor egymás családjába beházasodva, és a területek feletti joghatóság is gyakran változott. Ezek után az sem meglepő, hogy – Bagi Dániel számítása alapján – a krónika terjedelmének közel 25%-a tekinthető magyar vonatkozásúnak. A tárgyalt időtartam felöleli IV. Béla, V. István, Kun László, III. András, Vencel (László), Ottó és Anjou Károly uralkodását, és ami még izgalmasabb, az Árpádok és a Přemysl-dinasztia kihalása körüli időszakot is. A műben ugyan a tartománytörténeti (*Landesgeschichte*) megközelítés a domináns, de az egyáltalán nem provinciális szemléletű. A szerző kitekint Itáliára, Hispániára, Afrikára és Örményországra, sőt egészen a Szentföldre és a mongolokig, akik állítólag a kölni Három királyok-ereklje megszerzése kedvéért támadtak Európára.

⁶ Losonczy Zoltán: Egy német krónika magyar szavai. *Magyar Nyelvőr*, 44. (1915) 6. sz. 255–262. o.

A verses krónika természetesen nem könnyen értelmezhető és hasznosítható történeti forrás. Részben azért, mert nem követi a szoros időrendet („ide-oda cikázik az időben”), a sztorik kedvéért gyakran tesz kitérőket. Másfelől pedig a műfajából is következően élvezhető és élvezetes irodalmi szöveget kívánt bemutatni közönsége – leginkább a stájer miniszteriálisok – számára, akik egyúttal a szerző elsődleges szóbeli forrásai is lehettek. A műben szétválaszthatatlan a szépirodalom és történetiség, számtalan anekdotával és más irodalmi művekből kölcsönzött motívumokkal, toposzokkal találkozunk, maga a szerző is *historiographus* és *poeta* egy személyben. A szöveg tele van fiktív beszédekkel és párbeszédekkel, előadómódját az események tendenciózus megjelenítése jellemzi. Nem meglepő módon stájer–osztrák nézőpontból szemléli a történeteket, a magyarokkal és csehekkel csak addig szimpatizál, amíg azok az ő érdekeiket szolgálják.

A mű egyúttal a magyar hadtörténetnek is páratlan forrása, amit a szerzőnek a korszak hadiéletben való jártassága, személyes – így az 1304-es cseh hadjáratban szerzett – tapasztalatai még értékesebbé tesznek. Amíg nálunk csak az uralkodói oklevelek *narráció*iból tudunk valamit a korról, addig a krónikában részletesen olvashatunk a két morvamezei csatáról, II. Ottokár cseh király nyugat-dunántúli foglalásairól, a III. András-kori magyar–osztrák harcokról. A krónikában a magyarok hol hősök és nagy tisztelettel említett lovagi neveltetésű urak – mint a 1278-as második morvamezei/dürnkruzi csatában –, hol könnyűlovas barbárok, akiket a kun meg a hozzájuk hasonló homályos eredetű segédcsoportok csak még gyanúsabbá tesznek. Nehezen eldönthető, hogy az adott helyzetben a magyarok nyugati szokásoktól eltérő viselkedésének megannyi epizódja valóban megtörtént-e, amiről például az 1264. évi lakodalom gyanúsán részletes leírásakor, vagy a békét kérő fegyvertelen osztrák követek könyörtelen legyilkolásánál olvashatunk.

Kifejezetten jól értesült a szerző a csatákat, várostromokat illetően, az erre vonatkozó szókinccse hihetetlenül gazdag. Gyakran nyúl szépirodalmi toposzokhoz az epizódokban, ha valakiket nem szeret, azokat megbízhatatlannak és trükkösnek tartja. De vigasztaljon bennünket, hogy nemcsak a magyarokat látja ilyennek, szerinte az olaszok is kicsalják a pénzt a németek zsebéből. A kunokkal kapcsolatban számtalan érdekes megfigyelést tesz, leírása páratlan forrás az 1304-es hadakozásra való felkérésükre és az ekkor említett szekértábor-építési gyakorlatukra. A hadicselekkel kapcsolatban nem követi a lovagi szellemű szerzőket, nem ítéli el azokat, így Kőszegi Iván Kapuvár melletti gátátvágása mellett felsorolja az európai hadtörténelemből ismert további példákat, a tagliacozzóiól a courtrai-i csatáig. A kötet címe ugyan részleteket ígér, de a dürnkruzi csata esetében kivételt lehetett volna tenni. A mintegy kétezernegyszáz sornyi teljes szövegállomány közlése nagyon hasznos lett volna, hiszen még Valaczkai szövegével összeolvasva sem áll előttünk a teljes leírás. A kettő egybevetésekor pedig sokszor zavarba jön az olvasó, melyiknek

higgyen, ugyanis számos esetben eltérő értelmezést találunk, pl. „a kunokat kiparancsolták a szálláshelyükről” (15495. sor), vagy „a kunok utasítására kilovagoltak”.⁷ Ezen esetleg segített volna egy magyarázat a jegyzetekben.

A krónika nem kevésbé fontos forrásunk a korszak udvari életére vonatkozóan, hiszen aprólékosan örökítette meg a lakodalmakat, lovagi tornákat, a lovaggá avatási szertartást, udvari ünnepeket, követségeket és diplomáciai tárgyalásokat. Utóbbinál például elismerően szól a magyar követek ügyességéről, vagy éppen kiemeli (10283. sor), hogy V. István király „tiszteletre méltó” (Radek Tünde fordításában „illemszabályokban jártas”)⁸ hírnököket küldött II. Ottokárhoz.

A történész olvasóban is felmerül a kérdés: mikor hihetünk a szerzőnek és mikor nem? Mennyiben lehet forrásértéket tulajdonítani az általa leírtaknak, ha abban nagymértékben keveredik szépirodalom és történeti emlékezet, szóbeliség és írott elbeszélés? A helyzetet csak tovább bonyolítja, hogy a szerző valóban sokszor megbízható, noha leginkább szóbeli forrásokkal rendelkezett, és – amint maga Bagi Dániel is Ottokár számtalan apró tévesztésére utalva összefoglalóan megállapítja – a magyar történelemről hézagosak az ismeretei. Igaz, a békeszerződésekről általában jól informált, ami származhatott írott vagy szóbeli forrásból egyaránt. Erre példa az a történet, amikor a magyar krónikaszerkesztéssel szinte tökéletes összhangban meséli el, hogy miként veszítette el egy csobolyóban Wittelsbach Ottó a magyar szent koronát, noha a magyar krónika feltételezhetően nem volt a kezében. Érdekes, hogy a magyar királykoronázás, a koronázási ékszerek feltűnő módon érdekelték.

A szerzőt a történeti események megítélésében mindvégig a jogos és jogtalan cselekedet, hűség és hűtlenség problémája foglalkoztatta. Az általa nem szeretett hősöket mindig jogtalanul választják (szerinte), ám még azoknak a királyoknak a halála sem tölti el meglegéddel, akiket egyébként kritizál. Szerinte ugyan a magyaroktól terjedt el a királygyilkosság szokása, mégis a „félpogány” Kun László lemészárlását mélyen elítéli, és a felkent királyok kiválasztottságát nem kérdőjelezi meg.

A *Stájer rímes krónika* részleges magyar fordításának elkészülte korszakos jelentőségű a magyar középkorkutatás számára, amelyet a szakmán kívül az oktatásban is remekül fel lehet használni. Nem egyszerűen fontos forrás, hanem Bagi zseniális magyar fordításának köszönhetően élvezetes olvasmány is. Talán túlzás Hieronymus Pez véleménye, aki Ottokár krónikáját Tacitus *Germania* című művéhez hasonlította, mégis kétségtelenül a régió alapvető munkájaként vehetjük kézbe. Jelen fordítás a Gombosnál olvashatóknál sokkal többet nyújt (Gombos még a dürnkruti csatánál is kihagyott néhány versszakot), mivel a gondos jegyzetelés-

⁷ Kristó 1994. 105. o.

⁸ Radek Tünde: Az információáramlás jellemzői a Magyar Királyságban a középkori német nyelvű krónikák alapján. *Világtörténet*, 36. (2014) 1. sz. 103–124. o., az idézet a 110. o.-n.

nek köszönhetően a leírtak sokkal jobban elhelyezhetők a történeti kontextusban. A lefordított részletek kiváló forrást kínálnak a szomszéd népek – osztrákok, csehek, magyarok – imagológiájához, a „mi” és „ők” másságképeinek sok szempontú vizsgálatához.

Veszprémy László

PETR ČORNEJ

JAN ŽIŽKA: ŽIVOT A DOBA HUSITSKÉHO VÁLEČNÍKA

(Nakladatelství Paseka, Praha, 2019. 856 o. ISBN 978 807 432 990 6)

Petr Čornej, a prágai Károly Egyetem professor emeritusa, egyúttal a kortárs cseh medievisztika egyik legjelentősebb alakja. Tagja a Csehországban működő *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes* (Csehország Európa közepén a múltban és jelenben) kutatócsoportnak, amely a „huszitológiát”, valamint a középkori és legújabb kori historiográfiát vizsgálja. Petr Čornej első, főleg 14–15. századdal foglalkozó, a huszitákhoz kötődő munkáját 1987-ben publikálta *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice* (A cseh krónikák titkai. A huszita hagyomány gyökereihez vezető utak) címen,⁹ amelyet számos másik követett. Jelen kötetéről így elmondható, hogy létrejött egy több évtizedes kutatómunka eredménye. A könyv méretei önmagukban is figyelemre méltóak: a szöveg függelékkel nélkül is meghaladja a 600 oldalt, a képekkel, szövegvégi hivatkozással, bibliográfiával és névmutatóval együtt pedig 856 oldalt tesz ki. Fontosságát az adja, hogy a legújabb, 19–21. századi nemzetközi történetírás eredményeit szembesíti a korabeli 15. századi okleveles és elbeszélő forrásokkal. Elemzésének eredményeként bemutatja a korábbi munkák tévedéseit (így például az egyes hadseregek létszáma, az egyes csaták jelentősége megítélésének vonatkozásában), és azokat a legtöbb esetben meggyőzően korrigálja. Mivel a könyv Jan Žižkának, a középkori Cseh Királyság egyik legfontosabb szereplőjének – és talán legjobb hadvezérének – életútját tárgyalja, kiemelten foglalkozik Žižka hadtörténeti szerepével.

Az első nagy egység Žižka származását és élete első felét mutatja be, körülbelül az első husziták elleni keresztes hadjárat kezdetéig, azaz 1420 tavaszáig. A második Žižka felemelkedéséről és az első két keresztes hadjáratról szól, egészen Zsigmond király 1421 júniusában, Čáslavba kihirdetett trónfosztásáig; a harmadik pedig az 1421 őszen induló hadjárattól Žižka haláláig mutatja be a főhős életét. Jelen

⁹ Čornej, Petr: *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*. Vyšehrad, 1987.

recenzió értelemszerűen elsősorban a magyar történet- és hadtörténetírás számára érdekesebb és fontosabb eredmények ismertetésére törekszik.

Az első egységben Žižka származásáról, illetve életének azon szakaszáról esik szó, amelyben zsoldosként szolgált (15–220. o.) Az első fejezetben katonai pályafutása kezdetén találkozunk vele. Megtudhatjuk, hogy a Žižka név először egy 1405-ben keletkezett gyilkossági ügyben került lejegyzésre, méghozzá a vádlottak között. A névalak (Jan Žižka z Krumlova) azonban nem feleltethető meg teljes bizonyossággal a hadvezér később lejegyzett nevével (Jan Žižka z Trocnova). Ezt megelőzően azonban nincs semmilyen említés róla a cseh forrásokban, amiből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy Žižka – sok kortársához hasonlóan – valamelyik közép-európai fronton zsoldosként harcolhatott. Čornej nem zárja ki annak valószínűségét, hogy a bárókat testőrként szolgáló nemesek (*cliens, armiger* vagy *miles* névalakokban) között kellene őt keresnünk – akiket a források gyakran említenek –, de a neve sajnos nem fordul elő közöttük (42. o.).

Az 1400-as évek elejétől kibontakozó csehországi polgárháborúban már többször találkozhatunk Jan Žižka nevével az egyik zsoldoscsapat alvezéréként (60–61. o.). A Jan Sokol vezette zsoldoscsapat a lengyel korona és a Német Lovagrend 1410-ben kezdődő háborújában vett részt, a lengyelek oldalán. Čornej kutatásai szerint ez a zsoldosereg a korabeli cseh szóhasználatban 500 *glév* létszámú volt, ami körülbelül 1500 lovaszt jelentett.¹⁰ Érdekes, hogy a *glévet* gyakran helyettesítik a források a *kopíval*, amely a latin *lancea* (lándzsa), szintén ugyancsak 3 lovasból – egy lándzsásból és két íjászból – álló katonai egységek cseh megfelelője volt (69. o.). A második fejezet már a huszitizmus terjedésének hatására átalakuló polgárháborús helyzetet, illetve a IV. Vencel király halálával létrejött *interregnumot* mutatja be. A harmadikból megtudhatjuk, hogy ezek az események milyen hatással voltak Jan Žižka felemelkedésére, aki 1420-ban Sudoměřnél vereséget mért a királpárti cseh bárók egy részére, köztük Mikeš Divůčkere és Petr Šternberkre. Ennek a csatának a jelentőségét az adja, hogy a források szerint itt jelent meg először a szekerekből kialakított szekérvár (*wagenburg*), amely ekkor még valószínűleg kezdetleges formában, hétköznapi használatra készült szekerekből lett összeállítva. Az itt látottak adhatták Žižkának az ötletet a későbbi huszita harciszekér-harcászat kialakításához.

A második egység a negyedik és ötödik fejezetet foglalja magában (221–398. o.), és Žižka karrierjét tárgyalja a huszita háborúk kezdetétől a mozgalom válságáig. A negyedik fejezet az 1420. március 15-én kihirdetett keresztes hadjárat kezdetétől egészen Prága augusztus elején végződő ostromáig követi az eseményeket. Ebben a hadjáratban már a magyarok is érdekelték voltak, akiknek részvétele a huszita háborúban ettől kezdve közel folyamatos maradt. A hadjárat kezdetét a szerző má-

¹⁰ A terminusra vö. német *Gläfe* vagy *Gleve*, francia *glaiive* – eredetileg a római *glavusból*.

jus 2-ára teszi, amikor Žižka Svídnicéből Náchodon át eljutott Jaroměřbe (253. o.). A kötet nem él azzal a feltételezéssel, hogy összekösse a magyar hadsereg magjának mozgását Zsigmondéval, annak ellenére, hogy a források ezt mind az 1420 nyarán, mind az 1421–1422. évi őszi–téli hadjárat során lezajlott események leírásával alátámasztják. A szerző egyébként ismeri az Engel Pál és C. Tóth Norbert által publikált *Itineraria Regum et Reginarum (1382–1438)* című kötetet,¹¹ mégis inkább a Jörg K. Hoensch *Itinerar König und Kaiser Sigismund von Luxemburg, 1368–1437* című munkájára¹² támaszkodik.

Prága ostromának csúcspontja a július 14-én vívott csata volt a Vitkov-hegynél, amelyet Jan Žižka védelmezett egy szekérvárral. Čornej egyetért a korábbi munkákkal abban, hogy a husziták győzelmével végződő összecsapás a valóságban csak egy kisebb ütközetnek tekinthető, mivel a német krónikák csak 60–70 kereszties halotról számolnak be. Igaz, hogy Brezovai Lőrinc (Vavřinec z Březové) 300 kereszties lovagról emlékezik meg, Čornej szerinti ez azonban túlzás lehet. A támadók áldozatainak száma leginkább 50 és 100 fő közé tehető, ami alapján a legnagyobb jóindulattal sem beszélhetünk a huszita védők döntő győzelméről (287. o.). A korábbi cseh kutatással szemben a szerző megjegyzi, hogy a magyarok az ostromban nem vettek részt, amit az is alátámaszt, hogy egyetlen halott magyar katonáról sincs forrásunk. Veszprémy László 2014-ben publikált vonatkozó tanulmányában¹³ megjegyzi, hogy a magyar hadsereg létszámaként az elbeszélő forrásokban szereplő 30 000 fő túl magas, valójában legfeljebb 10 000-en vehettek részt a hadjáratban. Az eddigi kutatásaim alapján kialakított – de eddig még nem publikált – hipotézisem szerint még ennél is alacsonyabb létszámról lehetett szó. Ebből adódóan a magyar expedíciós hadsereg legfontosabb feladata Zsigmond király védelme volt, míg a királpárti cseh és birodalmi bandériumoké az, hogy katonailag lezárják ezt a konfliktust.

Az ötödik fejezet az 1420–1421 telén folytatódó küzdelmeket mutatja be, egészen a Čáslavba szervezett rendi gyűlésig, ahol a huszita többségű cseh nemeség kimondta Zsigmond trónfosztását. A magyar történetírás számára fontosabb vyšehradi csatával (1420. november 1.) a szerző sajnos kevésbé foglalkozik, de az olvasót kárpótolják a Jan Žižka vezette huszita hadsereg útvonalára vonatkozó információk.

¹¹ Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria Regum et Reginarum Hugnariae (1382–1438)*. Engel Pál kézirata készült az MTA Történettudományi Intézetében. Budapest, 2005.

¹² *Itinerar König und Kaiser Sigismund von Luxemburg, 1368–1437*. Szerk. Jörg K. Hoensch. Fahlbusch, 1995.

¹³ Veszprémy László: Zsigmond királynak a huszitákkal való fegyveres küzdelmének első éve. A hadvezér és diplomata konfliktusa. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris” – Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila – Pószán László. Debrecen, 2014. 442–454. o.

A harmadik nagyobb egységet a 6–7. fejezetek alkotják (399–588. o.), amelyek Zsigmond trónfosztásától egészen Žižka haláláig követik az eseményeket. A harokban részt vevő magyar sereg története szempontjából rendkívül fontos, hogy Čornej részletesen tárgyalja az 1421–1422-es őszi–téli kereszties hadjáratot. Elemzései eredményeként fontos adatokhoz jutunk a magyar támadó hadjáratok rekonstruálásához. A források szerint a magyar sereg 1421 nyarán és ősz elején még a morva területek megtisztításával volt elfoglalva, és majd csak az ősz végén vonultak tovább a cseh–morva határra, ami a Prága ellen indított hadjárat kezdetének tekinthető (433., ill. 436–437. o.). Ennek során a magyarok előbb 1421. december 22-én Kutná Horánál győzelmet arattak, viszont 1422. január 8-án Havlíčkův Brodnál a Žižka vezette huszitáktól jelentős vereséget szenvedtek. A hadjárat lefolyását a források széles körének hasznosításával igen részletesen írja le a szerző, bár a szembenálló hadseregek létszáma ismét igen bizonytalan. A cseh hadtörténészek legfeljebb 20 000 fővel számolnak, Enea Silvio Piccolomini történeti munkájában 15 000 magyar lovassal, annyi azonban bizonyos, hogy a huszitákkal szemben túlerőben voltak. A cseh források a magyar seregen belül igen sok könnyűlovas is megemlítenek, közülük is legveszélyesebbnek a kunokat tartják (440. o.). Szakítva a korábbi kutatással, a szerző ismét kritikusan értékeli a magyarokra és királypárti csehekre mért vereségre vonatkozó forrásokat. Véleménye szerint a források erősen eltúlozzák az elesettek számát (azt 1500 főre becsülve), és ezáltal túlértékelik a győztes huszita csata tényleges jelentőségét. Ebből a szempontból lényegesek a Žižka halála körüli időben a huszita sereg létszámára vonatkozó fejtegetései. Čornej szerint sokat elárul a tényleges létszámokról, hogy Prokůpek (Kis Prokop), Žižka egyik alvezére a husziták kezén lévő Morvaországot 5000 fővel igyekezett megtartani, amibe ráadásul a kevesebb katonai tapasztalattal rendelkező önkéntesek is beletartoztak (532. o.). Emellett cáfolja azt a megállapítást, hogy Žižka 1422–1423 során hadjáratot vezetett volna a Magyar Királyság területére (535–541. o.). Ezt azzal indokolja, hogy egyrészt erre alig maradt fenn forrás, másrészt pedig nagy alapossággal végigköveti, hogy a vizsgált időszakban Jan Žižka pontosan hol tartózkodott. Sikertől bizonyítania, hogy az *Illustrierte Chronik von Böhmen* című forrásban Žižkára mint hadvezérre vonatkozó egyetlen releváns adat nem tekinthető hitelesnek, amivel kérdésessé teszi az első ismertnek tekintett magyarországi huszita betörés időpontját.

A kötet az események időrendjében a főhős életútját, illetve minden olyan eseményt bemutat, ami közvetve vagy közvetlenül hatással volt Žižkára. A rövidebb nyolcadik historiográfiai fejezet (589–608. o.) a hadvezér 19–20. századi recepcióját és megítélését tekinti át a különböző történettudományi munkákban. Az egyes korszakok történetírói megközelítései és módszerei, valamint az aktuális politikai helyzet folyamatosan formálták a róla kialakított képet, legyen szó az első világ-

háború utáni független Csehszlovákia megalakulásáról vagy később a marxizmus tanainak uralkodóvá válásáról.

A független (658–819. o.) belül színes képanyagot is találhatunk, azonban sokkal fontosabb a kötet végén fejezetenkénti bontásban tagolt több mint 1800 hivatkozás, amit egy 45 oldalas forrásjegyzék és bibliográfia követ. Ezek nagy többségét a cseh, kisebb részét a német, lengyel és magyar források, illetve szakirodalom teszi ki, ami a korszakkal foglalkozók számára sok újdonságot tartalmaz. Bár a könyv témája Jan Žižka élete, amihez a magyar források és történettudományi produktumok nem sok adattal szolgálnak, véleményem szerint az ezekben található információkat – feltehetően a nehéz beszerezhetőség miatt – a szerző nem használta ki eléggé. Bár ismeri a Döry Ferenc, Bácskai Vera és Bónis György nevével fémjelzett *Decreta Regni Hungariae* című forráskiadványt,¹⁴ a *Zsigmondkori oklevéltár*¹⁵ vonatkozó kötetét, Mályusz Elemér *Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387–1437* című munkáját,¹⁶ az ezekben fellelhető adatokat nem használja fel maradéktalanul. Ezen túlmenően nem alkalmazta a magyar történettudomány által az utóbbi években publikált eredményeket sem, annak ellenére, hogy a középkori magyar hadi logisztikát, hadszervezetet többen is feldolgozták.

Összességében azonban elmondhatjuk, hogy Petr Čornej munkája több szempontból is hiánypótló. A Jan Žižka életútját végigkövető mű 15. századi középeurópai had- és diplomáciatörténettel foglalkozó történészek számára számos újdonságot kínál, miként a magyar hadtörténetírás számára is több új forrásra hívja fel a figyelmet. A szerző igyekszik távolságot tartani a cseh nézőponttól, kritikusan kezeli a husziták iránt elfogult forrásokat és feldolgozásokat, s újraértelmezi a belőlük nyerhető információkat. Remélhető, hogy a könyv világnyelvre való lefordítása esetén a nemzetközi mellett a hazai hadtörténeti kutatás is hasznosítani fogja eredményeit.¹⁷

Varga Imre Solt

¹⁴ Döry, Franciscus – Bónis, Georgius – Bácskai, Vera: *Decreta Regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest, 1976.

¹⁵ Zsigmondkori oklevéltár. I–XV. k. Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor – Neumann Tibor. Budapest, 1951–2022.

¹⁶ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984.

¹⁷ A recenzió a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2-III kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatással készült.

NAGY-L. ISTVÁN – RÉFI ATTILA

**TISZTI PORTRÉK A WURMSER-HUSZÁREZRED
TÖRTÉNETÉBŐL (1775–1797)***(Nemzeti Portrétár, Budapest, 2022. 99 o. ISBN 978 615 014 626 3)*

A Nemzeti Portrétár huszártörténeti kiadványainak sorában elsőként a betléri Andrásy-kastélyban őrzött, 9. számú, Nádasdy-huszárezred tisztjeiről fennmaradt portrék bemutatása jelent meg.¹⁸ A sorozat következő tagja a Wurmser-huszárezred tisztjeiről készült festményeket és az azokon szereplő tisztek életrajzait tárja a nagyközönség elé. A kötet szerzői, Nagy-L. István és Réfi Attila alapos életrajzi kutatómunkát végeztek a császári-királyi hadsereg tisztjeinek, törzstisztjeinek és tábornokainak körében.

A tiszti portrék műfajának kialakulásában jelentős szerepet játszott az állandó hadseregek megszervezése, és azokon belül a reguláris ezredek megjelenése a 17–18. században. Ez az állandóság magával hozta a tiszti életpályát, ami lehetővé tette, hogy egy ember egy alakulatnál szolgálhasson, amíg el nem hagyta a hadsereget, vagy mint tulajdonosnak, haláláig viselhesse az ezred a nevét. Az ezzel összefüggésben megfestett arcképcsarnokok a főúri reprezentáció egyik fontos formáját jelentették.

Az 1775 és 1797 között Wurmsernek nevezett, későbbi 8. számú császári-királyi huszárezred a Habsburg haderő akkori huszárezredei közül a második legrégebben fennálló volt. 1696-ban alapították, amikor Deák Pál ezredest egy akkor még irreguláris lovasalakulat szervezésével bízták meg. Az ezredet 1698-ban regularizálták, majd 1700-ban feloszlatták, de röviddel ezután újrászervezték. A regiment részt vett a török alóli felszabadító háborúk befejezésében, majd az azt követő spanyol örökösödési háborúban. Küzdött a török elleni újabb, 1716 és 1718 között zajló harcokban, valamint a lengyel örökösödési háborúban. Az osztrák örökösödési, illetve a sziléziai háborúk idején Felső-Ausztriában, Bajorországban, Csehországban, a Rajnánál és Itáliában teljesített szolgálatot. A hétéves háború során részt vett a győztes kolíni csatában és a híres Hadik András-féle berlini portyában is. 1769-ben az ezred a hadsereg lovasalakulataink sorában a 30. rangszámot kapta.

Dagobert Sigmund von Wurmser gróf 1775-ben lett az ezred tulajdonosa. Az 1778–1779-ben zajló bajor örökösödési háborúban a szemben álló porosz és császári-királyi csapatok főerői között nem került sor nagyobb összecsapásra, de a kisháborús műveletekben a huszárság kitüntette magát. Az ezred két tisztje megkapta a Mária

¹⁸ Skala, Harald – Réfi Attila: A Nádasdy-husárok különös történetei a 18. századból. • Nevšedné príbehy Nádasdyho husárov z 18. storočia. Budapest, 2021.

Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, míg Wurmser altábornagy a rend parancsnoki keresztjét nyerte el. Az utolsó török háború folyamán a jelentős számú könnyűcsapattal rendelkező törökök ellen még tekintélyes túlerővel szemben is vitézül helytálltak az ezred katonái. Az 1792 és 1815 között zajló, franciák elleni koalíciós háborúk első éveiben a huszárok megfordultak a németalföldi és a rajnai hadszíntéren. 1796 júniusában Wurmser tábornagra bízta a franciák által ostromlott mantovai erőd felmentését, amely sajnos nem járt sikerrel, így a huszárezred nagy része is a felmentendő erőd falai közé szorult.

Az élelem hiányára, valamint az erőd falai közt rekedt beteg katonákra való tekintettel Wurmser 1797. február 2-án átadta az erődöt a franciáknak. Az ezredtulajdonos ugyanebben az évben augusztus 21-én Bécsben hunyt el. Az alakulat 1798-ban kapta meg állandó hadrendi számát, így lett 8. huszárezred. Az ezred a továbbiakban is Itáliában harcolt, majd 1809-ben részt vett az asperni és a wagrami csatákban. 1812-ben beosztást nyertek a Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg lovassági tábornok által vezetett, a franciák Oroszország elleni vállalkozását támogató császári-királyi segédhadtestbe. Az 1813-ban kirobbanó felszabadító háborúk majd minden fontos csatájában ott harcoltak, így a lipcseiben is. Az 1848–1849-es szabadságharcban való részvételhez Galíciából szöktek haza az 1828-óta Ferdinánd, Szász-Coburg és Gotha hercege nevét viselő, röviden csak Coburnak nevezett ezred huszárai. Az 1866-os porosz–osztrák háború során részt vettek a königgrätzi csatában. Utolsó háborús szolgálatukat az első világháború négy éve jelentette, de végül a Monarchia megszűnésével az ezredet is feloszlatták.

A 18 tiszti portré, amelyhez az életrajzok készültek, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum tulajdonában van. A festmények előéletéről keveset tudni, annyi biztos, hogy 1982-ben kerültek a múzeum gyűjteményébe. Az ismeretlen festő által készített kisméretű olajfestmények keletkezési időpontjához egyetlen kapaszkodó az ábrázolt tisztek közös szolgálati ideje, amit a szerzők 1783-ra tesznek. Maga a sorozat messze nem teljes, mivel a keletkezés idejében a tisztikar teljes állománya 58 fő volt. A szerzők a 18 képből csak egy ábrázolt tiszt személyazonosságát nem tudták megállapítani. Rajta kívül a portrékon a tulajdonos Wurmser altábornagyot, egy őrnagyot, egy másodőrnagyot, az ezred hadbíráját, öt első és egy másodkapitányt, két főhadnagyot és öt alhadnagyot örökítettek meg.

Az életrajzok felépítése azonos séma szerint halad. Először a név és a pályafutás alatt elért legmagasabb rendfokozat olvasható. Ezeket követi a tiszt születési és halálzási ideje, helye; társadalmi, nemzetiségi, vallási hovatartozása. Ezután a katonai pályafutás adatszerű ismertetése következik a legfontosabb állomások kiemelésével (előléptetés, áthelyezés), majd ennek lezáródási módjáról és idejéről olvashatunk. Legvégül a katonai és civil kitüntetésekről és a családi állapotról kapunk információkat.

Az életrajzokból különböző életpályák rajzolódnak ki. Volt olyan tiszt, aki alig négy év után kilépett a hadseregből, de olyat is találunk, aki 40 év alatt eljutott a káplárságtól a címzetes alezredesi rendfokozatig, vagy egyszerű közhuszárból a másodkapitányságig. Ernst Leydolt például adminisztratív jellegű beosztásból került át tényleges harcoló állományba, és jutott el az első kapitányi rendfokozatig.

A kötet nem áll meg a meglévő 18 portré alanyainak ismertetésénél, hanem bemutat olyan kiváló huszártiszteket is, akik szolgáltak a Wurmser-huszárezred sorai-ban, és akik később a tábornoki karig jutottak. A kiegészítő fejezetben helyet kap a legvitézebb magyar huszár, Simonyi József portréja és életrajza, tekintettel arra, hogy tényleges katonai szolgálatát a későbbi 8. számú huszárezredben kezdte meg közhuszárként. Olvashatunk még báró Meskó József altábornagyról, aki ugyancsak az ezred kötelekében kezdte meg pályafutását.

Mivel a képeken fogódzóként elhelyezett feliratok nem mindig adták a megoldás kulcsát a kezükbe, a szerzőknek jelentős mennyiségű irattári folyóméretet kellett megmozgatniuk, míg sikerült a jelenleg elérhető legteljesebb pályaképet vázolni a beazonosított tisztekről.

A festményekről készült minőségi reprodukciókkal kísért kiadvány 99 oldalon vezeti be az érdeklődőket a huszárság történetébe és a benne szolgáló huszárok életébe, alapos és kiterjedt kutatási anyagra támaszkodva.

ifj. Tőrös István

NAGY-L. ISTVÁN – RÉFI ATTILA

**A PÁLFFY-HUSZÁROK VÖRÖSKŐI TISZTI PORTRÉI
• PORTRÉTY DŮSTOJNÍKOV HUSÁRSKEHO PLUKU RUDOLFA
PÁLFFYHO Z CERVENÉHO KAMENA**

(Nemzeti Portrétár, Budapest, 2022. 99 o. ISBN 978 615 014 627 0)

A Nemzeti Portrétár huszártörténeti kiadványainak harmadik kötete a Pálffy-huszárok vöröskői tiszti portréit mutatja be. A kötet magyar és szlovák nyelven jelent meg. A Pálffy Rudolf-huszárezred tisztikarát ábrázoló, 34 darabból álló portréso-rozat a vöröskői múzeumban (Múzeum Červený Kameň) található. A múzeum ott-honául szolgáló várát a 16. század derekán a Fuggerek emeltették erődítményként, majd a század végén került a Pálffy család birtokába, és ott is maradt 1945-ig. A második világháborút követően állami tulajdonba vett épület falai közt múzeu-mot hoztak létre.

A Pálffy-, későbbi 6. számú huszárezred megszervezésére 1734-ben kapott meg-bízást Károlyi Sándor gróf, lovassági tábornok. A lengyel örökösödési háborúban

a rajnai fronton a hadsereg elővédjében kaptak helyet, felderítést végeztek, illetve távol tartották az ellenséges könnyűlovasságot saját csapataiktól. Az 1737 és 1739 között lezajlott török háborúban az ezred számos kisháborús hadműveletben vett részt, ezúttal azonban a sikerek elmaradtak, a járványoktól tizedelt és rendkívül rosszul vezetett császári csapatok pedig végül vereséget szenvedtek.

Az osztrák örökösödési háborúban az ezred megjárta Morvaországot, Németalföldet és a Rajna melléki frontot. A hétéves háborút az alakulat a morva-sziléziai határon kezdte, ahol a poroszok Csehországba vonulása során állandó támadásokat intéztek az ellenség hátában, zavarták az élelmiszer-ellátásukat, és lecsaptak hadianyag-készleteikre is. 1758. augusztus 14-én meghalt az ezred tulajdonosa, Károlyi Ferenc gróf, lovassági tábornok. Mária Terézia 1759. május 29-én Pálffy Rudolf gróf altábornagyot nevezte ki az alakulat új tulajdonosává. Az ezred huszárai részt vettek az 1758-as győztes hochkirchi és az 1760-ban lezajlott landshuti csatában. A háború utolsó két évében a Pálffy-huszárok többnyire oldalvédben, illetve határt fedező kordonokba beosztva vívtak számos kisebb harcot a szembenálló porosz könnyűcsapatok ellen. Pálffy Rudolf 1768-as elhunytát követően az ezredet a legendás huszárgenerális, futaki Hadik András gróf kapta meg, aki egészen haláláig viselte az ezredtulajdonosi méltóságot. A hétéves háborút követően az ezred az egyik legtöbbet harcoló, legkiválóbb teljesítményt nyújtó alakulattá nőtte ki magát. Az 1778–1779. évi bajor örökösödési háborúban csupán kisháborús harctevékenységekben vett részt, az 1787 és 1791 között lezajlott utolsó török elleni háborúban pedig egyáltalán nem került bevetésre.

Az alakulat az 1792 és 1815 között megvívott francia háborúk során azonban végig a legfontosabb hadszíntereken harcolt, és a legtöbb nagy csatában részt vett. Hadikot 1791-ben Ernst von Blankenstein gróf altábornagy követte, majd 1814-ben a württembergi koronaherceg, aki 1817-ben I. Vilmos néven Württemberg királya lett. Ettől fogva a württembergi királyok váltották egymást az ezredtulajdonosi tisztségben. 1798-ban az egyes csapatnemeken belüli hadrendi számozás bevezetését követően a huszárezredek között a 6. hadrendi számot kapta meg. 1805-ben az ulmi bekerítésben, megtagadva a kapitulációt, az ezred átvágta magát a franciákon, és sikeresen bevonult Csehországba. Az 1809-es háború során részt vett a regensburgi hadjáratban, majd ott küzdött a véres asperni és wagrami csatákban is. 1812-ben beosztást nyert az Oroszország ellen bevetett ún. „segédhadtestbe” is, majd az 1813–1814. évi felszabadító háborút a főszerepben német, utóbb francia területen harcolta végig, és ott volt a sorsdöntő lipcsei csatában is.

Az 1848–1849-es szabadságharcban a Württemberg-huszárok a magyar oldalon harcoltak, és a honvédsereg egyik legkiválóbb és legmegbízhatóbb alakulatának számítottak. Az 1859-es szárd–francia–osztrák háborúban az ezred tevékenyen nem vett részt. 1866-ban harcoltak a vesztes königgrätzi csatában. Az első világháború befejeztével az ezredet feloszlatták.

A Pálffy Rudolf-huszárezred tisztikarát ábrázoló, 34 darabból álló portrészorozat keletkezése a tiszti állomány alakulaton belül lezajlott mozgását megvizsgálva 1762–1763 környékére datálható. A portrékon ábrázolt tisztek között két ezredes, egy alezredes, egy őrnagyot, tíz kapitányt, tíz főhadnagyot, kilenc alhadnagyot és egy ezredsebszt találunk. Mivel az ezred tisztikara ennél jóval népesebb volt, a portrészorozat sajnos ez esetben is csonkának tekinthető.

A festmények minősége megfelel a magyarországi portréfestészet 18. század közepén jellemző színvonalának. A portrékon rendszerint jobb oldalról és megegyező testtartással ábrázolták az alanyokat. A kutatók munkáját a festményeken szereplő személyek beazonosításában segítette, hogy a portrék mindegyikén található német nyelvű felirat, amelyben az ábrázolt személy nevét, rangját, számos esetben a születési helyét is megadták. Különösen érdekes, hogy a festményeken szereplő tisztek nagy része teljes katonai pályafutását az ezredben töltötte el. Tizenkét tiszt esetében tiszti rangjuk eladása jelentette katonai pályafutásuk végét.

Az életrajzok felépítése megegyezik a sorozat előző, a Wurmser-huszárezred portréit bemutató kötetével.¹⁹

A két nyelven megjelent, 156 oldalt tartalmazó kötet a sorozat előző tagjához hasonlóan alapos kutatásra építve mutatja be a huszárság nevezett ezredének tiszti rendfokozatban szolgált tagjait.

ifj. Tőrös István

SÁGVÁRI GYÖRGY

„MINDENIKNEK CIFRÁN CSILLOG RUHÁZATJA”

Írások a 18–19. századi magyar öltözködésről, egyenruhákról

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2022. 420 o. ISBN 978 963 519 014 0)

Bárkinek, aki akár csak érintőlegesen is foglalkozott a magyar egyenruhák, katonai viseletek történetével, ismerős lehet Ságvári György neve. Munkássága immár több mint három évtizedet ölel fel, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Egyenruha Gyűjteményét vezette 2010-es nyugdíjba vonulásáig. Abban az évben jelent meg a m. kir Honvédség 1868 és 1918 között viselt egyenruháit bemutató kötete,²⁰ de emellett számos más témába vágó publikációt is jegyez. Több írása jelent meg

¹⁹ Nagy-L. István – Réfi Attila: Tiszti portrék a Wurmser-huszárezred történetéből (1775–1797). Budapest, 2022.

²⁰ Ságvári György: A Magyar Királyi Honvédség, 1868–1918. Bécs, 2010.

különféle konferenciakiadványokban, tanulmánykötetekben, valamint a *Hadtörténeti Múzeum Értesítőjében* is. A most közreadott kötetben tizenhét, hosszabb-rövidebb publikációt gyűjtött egybe, amelyek 1987 és 2022 között jelentek meg. Az írások egy része újraközlés, de a szerző több korábbi munkáját is átdolgozva, kiegészítve, illetve rövidebb cikkeket egybegyűrva tette ismét közzé.

A kötet írásai tematikailag négy csoportra oszlanak: 1. Szervezet és viselet – az uniformis jelrendszere, 2. Epizódok a magyar uniformisok történetéből, 3. Magyar ruha – nemzeti viselet, 4. Az egyenruhák peremvidékén.

Az első fejezetben négy tanulmány kapott helyet. A kezdő írás eredetileg a Hadtörténeti Múzeum „*Kard és koszorú*”. *Ezer év magyar uralmi és katonai jelképek* című kiállítása kapcsán készült. A katonai hivatás elsődleges jelképe az egyenruha, színével, formájával és a rajta megjelenített szimbólumokkal információhordozó szerepet tölt be. Éppen ezért már a legkorábbi időkben megjelentek az egyenruhákön a legfelsőbb hadúr szerepét betöltő uralkodó, illetve rajta keresztül az állam jelképei. Az uniformis ezen funkciója mindmáig megmaradt, bár a szimbólumok az idők és a rendszerek során egyre-másra változtak. A fejezet első részében ezekkel a jelképekkel ismerkedhetünk meg a hazai vonatkozásokon keresztül.

A gombolásokról szóló tanulmány, bár alapvetően katonaruhákkal foglalkozik, mégis szélesebb horizontra tekint, hiszen bizonyos öltözeti formák (gondoljunk a huszáruniformis divatteremtő hatására) a civil ruházatkódásba is átvándoroltak.

Különös figyelmet érdemel a II. Rákóczi Ferenc fejedelem által a szabadságharc második felében felállított Nemes Compánia nevű, előkelő ifjakkól verbuvált alakulatának bemutatása. A lényegében nemesi testőrséggént, egyszersmind egyfajta elitképzőként működő csapat – váltakozó létszámmal – Rákóczi Lengyelországba való távozásáig fennmaradt. Soraiba tartozott a később Franciaország marsalljává kinevezett Bercsényi László gróf is.

A Habsburg uralkodók testőrségeit bemutató írás nagy erőssége, hogy nemcsak a jól ismert szervezeteket veszi számba, de kitér az olyan rövid életű testületekre is, mint Lotharingiai Ferenc István Svájci Gárdája, vagy a galíciai és cseh Nemesi Testőrségek.

A tanulmányok második csoportja mintegy 100 oldalával alkotja a kötet legterjedelmesebb részét. Első írása itt is a Rákóczi-szabadságharc idejébe vezeti az olvasót a kuruc sereg viseleti rendjének bemutatásával. A téma különös érdekességét az adja, hogy ebben az időben Európában még épp kiforrálódóban van a katonai egyenruhák egységes viseleti rendszere. Nyugati példák alapján ezt a fejedelem is igyekezett a saját hadaiban meghonosítani, ám a korlátozott anyagi lehetőségek általában csak az udvari katonaság egységes felruházására voltak úgy-ahogy elegendők.

A soron következő három munka több ponton egymásba ér: a 18. században kialakult és világszerte elterjedt huszárdivat a későbbi évszázadokban is meghatározta e könnyűlovas csapatnem öltözködését. Nem volt ez máshogy az osztrák–magyar

haderőben sem, hiszen a Monarchia huszárezredei még a Nagy Háborúba is színpompás, zsinórdíszes ruházatukban vonultak el. A „császár kabátja” alkalomadtán huszárruha volt, hiszen I. Ferenc József (akárcsak elődei) számos esetben magára öltötte magyar öltözetű tábornoki uniformisát, ideértve a legünnepélyesebbnek számító tábornoki gálaruhát is. A magyar királyi honvédség 1867-es felállításakor pedig az új egyenruhák hangsúlyosan magyar jellegét többek közt a zsinóros díszítéssel igyekeztek hangsúlyozni, amelyet ugyancsak a huszár hagyományok ihlettek.

Utolsóként ebben az egységben a szerző az osztrák–magyar haderő műszaki csapatait mutatja be az 1914-es állapotnak megfelelően.

A kötet harmadik fejezetében négy tanulmány kapott helyet, valamennyi a nemzeti viselet témakörét járja körbe. Az első téma igazi kultúrtörténeti csemegét jelent, hiszen mai fejjel már hihetetlennek tűnik, hogy az 1790–91-es országgyűlésen komolyan felmerült, hogy a magyar ruha viselését törvényileg is kötelezővé tegyék. Talán nem árulunk el nagy titkot azzal, hogy erre végül nem került sor, de mindenképpen izgalmas megismerni a történet hátterét is. Annál is inkább, mivel a magyar ruha viselése (vagy éppen az ettől való tartózkodás) meghatározó közéleti kérdéssé vált a későbbi évtizedekben.

A szerző egyik legkorábbi publikációja éppen a reformkor emblematiszta ruhadarabjáról, az atilláról íródott 1987-ben, ennek egy frissített változata került most az olvasók elé. A magyar ruha kérdése a 19. század végén a millennium kapcsán került ismét előtérbe, hiszen az ünnepi reprezentációnak fontos részei voltak a történelmi (vagy annak gondolt) öltözetek, amelyek a nemzet 1000 éves történelmét kívánták bemutatni.

Trianon sokkja után a társadalomban ismét fokozott igény jelentkezett olyan viseletek iránt, amellyel kifejezheték hazafias érzelmeiket, a nemzethez való hűségüket, de nem lógtak ki a korszak általános öltözködési irányzatai közül. Erre válaszul született meg a Bocskai-ruhának nevezett viselet, de a honvédség új uniformisa is ezt a vonalat igyekezett követni – igaz, ebben a gazdasági szükségszerűségek is szerepet játszottak.

A mű utolsó egysége nem véletlenül viseli az *Egyenruhák peremvidékén* címet, mivel a négy, itt szereplő tanulmány elsődlegesen nem az uniformisokkal foglalkozik, de szoros kapcsolatban van velük. Az aradi Ereklýmúzeumban őrzött tárgyak közt számos viseleti elem, illetve textil alapanyagú tárgy található, több esetben egy-egy, a szabadságharcban részt vevő személyhez köthető szövetdarab vagy gomb szolgál relikviaként. De megemlíthetjük Kossuth Lajos híres házi sapkáit, amelyeket a száműzetésben élő kormányzó mintegy szuvenírként osztogatott, így ma számos gyűjteményben megtalálhatóak.

Az 1896-os millenniumi kiállítások hátterébe enged betekintést a következő két írás. Az első a haderőt bemutató tárlatban elhelyezett papírmasé ember- és lóalakok beszerzését ismerteti, a második az ugyanitt kiállító hadiipari cégekkel foglalkozik.

Utolsóként egy, a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumában őrzött kuruc kori portrészorozat elemzését olvashatjuk a kötetben, amit egy gazdag színes képmelléklet követ.

A kötet erényei mellett meg kell említeni néhány kisebb hibát is, melyek az illusztrációs anyag terén mutatkoznak: a 156. oldal tisztí családokat ábrázoló három képe közül a középsőn nem katonatiszt, hanem egy magyar királyi állami erdészeti tisztviselő látható. A 196. oldalon a bal oldali kép az 1870-es évek gyalogos honvédjét hivatott bemutatni. A kezében azonban egy orosz 1891 M Moszin-Nagant szuronyos puskát tart, így sokkal valószínűbb, hogy az illető valójában egy első világháborús népfelkelő huszár, akinek csak régi színes ruha és zsákmányfegyver jutott. A 215. oldalon bemutatott távirász tizedes pedig valójában főhadnagy, amit a mellére tűzött hadiszalagos, kardokkal ékesített Bronz Katonai Érdemérem (ami csak tisztek számára adományozható kitüntetés volt) is bizonyít.

Összességében elmondható, hogy a Ságvári György tanulmányait összegyűjtő kötet megalkotása igen hasznos vállalkozás volt, hiszen így most a szerző több évtizednyi munkásságának tekintélyes hányadát vehetjük kézbe. Többi alapvetőnek számító könyve mellett ennek a gyűjteménynek is helye van minden egyenruhák iránt érdeklődő szakember és laikus könyvespolcán.

Bálint Ferenc

SERES ATTILA (SZERK.)

A HÍD, AMI ÖSSZEKÖT

**Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára
1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században**

(Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2020. 577 o. ISBN 978 963 541 012 5)

Kovács István, az ismert és elismert költő, író, történész, illetve polonista 2020-ban töltötte be a 75. életévét. Barátai és munkatársai ebből az alkalomból egy tanulmánykötettel lepték meg, amelynek írásai az ünnepelt által leginkább kutatott magyar 1848–1849-es forradalom és szabadságharchoz, valamint a magyar–lengyel kapcsolatok 19–20. századi történetéhez kapcsolódnak. A kötet így nemcsak tisztelgés Kovács István tartalmas pályafutása előtt, hanem számos érdekességet is bemutat a két nép közös történelméből.

„Kovács István a Budapestet Krakóval összekötő híd neve” – idézi Hermann Róbert a kortárs írókról, költőkről 1980-ban megjelent kislexikon, az *Írtok ti így?* vonatkozó szócikkét. És aki csak elolvassa a kötet általa írt bevezetőjét, az csak

egyeterthet a fenti mondás igazságával. Kovács István a Közép-Kelet-Európát különösképp letaroló II. világháború vége felé, 1945. augusztus 19-én született. Színész édesapját a Szovjetunióba hurcolták, így a kisfiút édesanyja, illetve nagymamája nevelte szerény körülmények között. 1848–1849-cel aránylag hamar eljegyezte magát, köszönhetően Rákosi Viktor *A hős fiúk* című regényének, valamint a család által az aradi tizenhárom vértanúról őrzött olajnyomatnak. Újabb meghatározó élményt jelentett számára az 1956-os forradalom, amit Budakeszin élt át. Akkori élményeit *A gyermekkor tündöklete* címmel formálta később regénnyé, amelyet *A budakeszi srácok* cím alatt meg is filmesítettek 2006-ban.

Az általános iskola, illetve gimnázium kiváló eredménnyel való elvégzése után, 1963-ban felvették az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) bölcsészkarának történelem–lengyel szakára, illetve az Eötvös Kollégiumba, amely meghatározta későbbi pályafutását. A katonai szolgálat, illetve egyéves általános iskolai napközis tanárság után Kovács István véglegesen a tudományos munkát választotta, és a Magyar Tudományos Akadémia, valamint az ELTE különböző szervezeteinél dolgozott, miközben sikerült egyensúlyt találnia irodalmi, illetve történelmi vénája között. A „Kilencek” költőcsoport tagjaként az 1960-as évek végétől jelentek meg költeményei, antológiái és műfordításai, de közben egyre mélyebben megismerte a magyar–lengyel közös múltat, ami arra ösztökélte, hogy e téren is maradandó műveket alkosson. 1983-ban látott napvilágot a Móra Könyvkiadó híres „Így élt...” sorozatában Józef Bemről írott munkája, amely történelmi tárgyú műveinek nyitánya lett. Ezekben sajátos szépírói nyelvezetét és látásmódját sikeresen vegyítette a szorgos történelmi kutatómunkája által feltárt adathalmazzal. Megkerülhetetlen alapmunkák sorát alkotta meg az 1848–1849-es magyarországi és erdélyi Lengyel Légiókkal (*A légió*, 1989; „*Mindvégig veletek voltunk*”. *Lengyelek a magyar szabadságharcban*, 1998), Józef Bemmel (*Bem apó*, 1999; *Bem tábornok. Az örök remények hőse*, 2014), illetve a légiókban szolgáló sokezernyi önkéntessel kapcsolatban (*A lengyel légió lexikona, 1848–1849*, 2007; *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona, 1848–1849*, 2015). Eközben számos kisebb tanulmányt és cikket jegyzett a témában, amelyekből később több tanulmánykötet is összeállt; valamint ő jelentette meg Józef Wysocki tábornok, illetve a légiókban harcoló más lengyel tisztek visszaemlékezéseit is magyarul. Több munkája lengyelül is megjelent; 1990 és 1995, valamint 1999 és 2003 között pedig előbb a Varsói Nagykövetség tanácsosaként, majd a Krakkói Főkonzulátus vezetőjeként rengeteget tett a két nép kulturális együttműködésének megerősítéséért, a közös múlton alapuló jó kapcsolatok megőrzéséért, egymás jobb megismeréséért. Irodalmi, történelmi és diplomataként nyújtott teljesítményét számos külföldi és hazai kitüntetéssel, díszpolgári címmel ismerték el, ám a legnagyobb jutalom alighanem az számára, hogy – noha szinte „egyszemélyes intézmény” lett – mindvégig megőrzött rokonszenves, emberi mivoltának köszönhető

hatalmas baráti, munkatársi, illetve ismerősi köre egyaránt tiszteli a Kárpátokon innen és túl.

A kötet 22 tanulmányt tartalmaz, amelyek témájuk időrendjében követik egymást. Az első 10 írás kapcsolódik a „hosszú 19. századhoz”. A sort Kurucz György cikke – *Egy tanulmányút állomásai. A keszthelyi Georgikon tanárai Sziléziában* – nyitja, amely a gróf Festetics György által Keszthelyen 1797-ben alapított „Georgikon”, az első hazai és európai felsőfokú mezőgazdasági tanintézet két tanárának, Gerics Pálnak, valamint Lehrmann Józsefnek a levelezésén keresztül mutatja be azokat a gazdasági célú tanulmányutakat, amelyeket nevezettek tettek a gróf megbízásából Sziléziában a 19. század első évtizedeiben. Ezt követi Kedves Gyula írása – *Dzsidáikon fekete-sárga lobogó. A császári-királyi hadsereg ulánusai az 1848–1849-es szabadságharcban* –, amelyben az Osztrák Császárság lengyel lovas csapatnemének, az ulánusoknak a működését ismerteti röviden a magyar hadszíntéren. Noha a magyar oldalon is harcolt 4–6 századnyi ulánus a Lengyel Légióban, az itt bevetett cs. kir. 1., 2. és 4. ulánusezredek tagjait nem igazán hatotta át a „lengyel, magyar két jó barát” mondás szelleme, és tevékenységükkel rengeteg bosszúságot okoztak a magyar hadvezetésnek. Csikány Tamás tanulmánya – *A székely határőrök és a forradalom* – részletesen bemutatja a Habsburg Birodalomban a 18. század második felében létrehozott határőri rendszert és annak székelyföldi működését, illetve a székelyek küzdelmét e rendszer megreformálásáért 1848 előtt, valamint a forradalmat követő időszakban. Bona Gábor cikke – *Görgei Artúr tábornok kísérete („testőrei”) 1849-ben* – arra keresi a választ, hogy az 1848 novemberétől a legfontosabb magyar hadsereg élére kerülő fiatal tábornok milyen elvek alapján állította össze közvetlen kíséretét, és ki volt az a 24 személy, akik zömmel egészen a világosi (szöllősi) fegyverletételig mellette voltak. Hermann Róbert írása – *Zámbelly Lajos honvéd ezredes emlékirata Henryk Dembiński fővezérségéről és a kápolnai csatáról* – előbb magát az emlékiratot elkészítő Zámbelly Lajost, az 1848–1849-es magyar szabadságharc egyik legjobb tábornoki tisztjét mutatja be, majd ezt követően az ő szemüvegén keresztül az 1849. február 10-étől egészen március közepéig tartó időszakot, az akkori hadműveletek számos kevésbé ismert részletét tárva az olvasó elé. A következő cikket – *Lázár Vilmos a Zemplén–Ung–Bereg megyei dandár élén, 1849. április–május* – Solymosi József jegyzi, aki az aradi tizenhármak egyik kevésbé ismert tagjának pályafutásán keresztül részletezi a Felvidék keleti részének védelmét 1849 tavaszán, bemutatva sikereit és kudarcait egyaránt. Zakar Péter tanulmánya – *Kassai egyházmegyes papok az 1848–1849-es szabadságharcban* – az 1804-ben alapított kassai püspökség egyházi rendje tagjainak működésén keresztül mutatja be az 1848 előtti reformkísérleteiket, a papság viszonyulását a forradalom és a szabadságharc eseményeihez, illetve a leveretés utáni cs. kir. hadbírószági vizsgálatok elé került egyháziak elítélését, valamint későbbi sorsukat. Csorba László számos érdekességet tartalmazó

írása – „Tökéletes hív és finom mű”. Józef Wysocki tábornok ismeretlen arcképéről – a korban híres amerikai festő, Walter Gould Kütahyában, a Kossuth Lajos vezette emigráció anatóliai szálláshelyén tett 1851-es látogatásáról és annak konspirációs, illetve képzőművészeti eredményeiről emlékezik meg. Hóvári János és Szalai Lajos közös cikke – *Fiala János 1899. évi levele Bem apó haláláról* – egy kevésbé ismert, de annál fontosabb forrást közöl magyar és német nyelven, alapos jegyzeteléssel, amely Józef Bem tábornok (Murat pasa) aleppói tartózkodásáról és haláláról, valamint az odavezető, egzotikus tájakon megtett útról is rengeteg fontos részletet tartalmaz. Végezetül Tefner Zoltán tanulmánya – *A galíciai autonómia kiszélesítése 1867 után* – azt a küzdelmet ismerteti, amelyben a helyi lengyelség igyekezett politikai és kulturális előnyöket kiharcolni magának az osztrák–magyar kiegyezéssel párhuzamosan, s amelyet végül is siker koronázott.

A kötet ezután következő 12 tanulmánya már a „viharos” 20. századba vezet az olvasót. A sort Rész Imre cikke – *Nemzeti érdekérvényesítés háborús szövetségben. Tisza István a német főhadiszálláson 1914-ben* – nyitja, amelyből megismerhetjük, hogyan próbálta a magyar miniszterelnök az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni elképzeléseit elfogadtatni a német szövetséggel az első háborús év végén. Gerencsér Tibor írása – „Legyen ez a szobor a világ előtt a magyarok felszabadításának symboluma!” *A budapesti Bem-szobor története* – már a két nemzet hőségének, Józef Bemnek állítandó fővárosi szobor 1927 és 1934 közötti elkészültének küzdelmes történetét meséli el. Seres Attila tanulmánya – *Egy elveszett kitüntetés nyomában. Márton Áron erdélyi katolikus püspök lengyel állami elismerésének kérdése 1939-ben* – nemcsak az erdélyi magyarság legendás egyházi vezetője életének egy kevésbé ismert részletét világítja meg, hanem az új lengyel állam érdekérvényesítő manővereibe is betekintést nyújt. Molnár Imre összefoglalója – *Esterházy János életének legfontosabb lengyel vonatkozásai* – a két világháború közötti csehszlovákiai magyarság legfontosabb politikai vezetőjének pályafutását rajzolja meg, külön kitérve a grófnak a magyar és lengyel államot összefűzni igyekvő törekvéseire. Lagzi István cikke – *Evakuáció vagy hazatérés? Politikai és lelkiismereti válság a magyarországi lengyel menekültek körében, 1939–1941* – azoknak a lengyel menekülteknek a motivációit mutatja be, akik nem vállalták a fegyveres harcot a nyugati szövetségesek oldalán, hanem – köszönhetően a Harmadik, illetve a Szovjet Birodalom machinációinak – inkább a hazatérést választották. Mitrovits Miklós írása – *Az Aranycsapat lengyel szemmel. A magyar futball szerepe Lengyelországban az 1950-es években* – a magyar labdarúgás legendás korszakának lengyelországi vonzatát ismerteti, amikor a lengyel focit számos magyar edző, játékos, illetve edzésmódszer átvételével igyekeztek felzárkóztatni a világ élvonalához. Tischler János tanulmánya – *1966 – Egy fordulatot esztendő a magyar–lengyel politikai kapcsolatokban* – a „Békétáboron” belül lévő két szocialista állam olajozott együttműködését, mégis eltérő nézőpontjait mutatja be egy nemzeti válo-

gatottak közti labdarúgó-mérkőzés, valamint egy korabeli magyar témájú lengyel könyvsiker kapcsán. Lagzi Gábor munkája – *A lengyel emigráns Jerzy Giedroyc és a „szabadság kis magyar körei”* – a nyugati lengyel emigráció egyik markáns kultúraszervező alakjának magyar kapcsolatait, valamint témaválasztásait térképezi fel 1960 és 2000 között. Pörös Géza cikke – *Magasiskola. Két Wajda-film az 1970-es évekből* – a híres lengyel filmrendező, Andrzej Wajda művészetét, világlátását elemzi két filmje: *Az ígéret földje* (1975), illetve a *Márványember* (1977) kapcsán. Deák-Sárosi László írása – *Budakeszi srácok. Filmes adaptáció* – Kovács István regényének, *A gyermekkor tündökletének* filmre álmódásával kapcsolatos műhelytitkokba vezet be. Kiss Gy. Csaba műve – *Waclaw Felczak. Atyai barátunk emlékezetéhez* – a szerzőnek a magyar–lengyel baráti kapcsolatok egyik legkomolyabb „Kárpátokon túli” munkásához köthető élményeit meséli el az 1970 és 1993 közötti évekből. Végezetül Illés Pál Attila tanulmánya – *Új lengyel külpolitika a rendszerváltás éveiben* – az 1990 utáni új demokratikus Lengyelország külpolitikai prioritásait és döntéshozatalait elemzi máig ható érvényel.

A szép kiállítású tanulmánykötetet Kovács István történeti, irodalomtörténeti és művelődéstörténeti szakmunkáinak, illetve önálló szépirodalmi köteteinek válogatott bibliográfiái, Seres Attila szerkesztő személyes hangvételű szerkesztői utószava, a kötet szerzőinek felsorolása, valamint az egyes cikkekhez kapcsolódó, nívós kivitelű illusztrációk zárják.

A kötetben, mint minden munkában, előfordulnak kisebb hibák, elírások is. A cs. kir. 2. (Schwarzenberg-) ulánuszred parancsnoka, Friedrich Blomberg kapcsán a „porosz ezredes” helyett célszerűbb a „porosz származású ezredes” megnevezés (47. o.). A bábolnai ütközetben (1848. december 28.) a Görgey Kornél őrnagy vezette dandár nem egy, hanem két huszárosztállyal rendelkezett (49. o.). 1848-ban a cs. kir. tiszthelyettesi és legénységi állomány részére adományozott kitüntetés elnevezése „Vitézségi Érem” (arany, ill. I. és II. oszt. ezüst fokozattal), nem pedig „Katonai Érdemérem” volt (52. o.). Az 1849. március 24-ei losonci rajtaütés kapcsán a cs. kir. Almásy-féle különítmény nem pihenni, hanem büntetni érkezett a városba (54. o.). Az 1849. április 5-ei hatvani lovassági összecsapásban a 9. (Miklós-) huszárezred nem egy, hanem két osztálya került bevetésre (56. o.). Joseph Protheaud életrajzánál hiányzik a hivatkozás oldalszáma (83. o. 2. lábjegyzet). Mint láttuk, a losonci rajtaütés 1849. március 24-én és nem 18-án volt (88. o.). Lipótvár 1849. február 2-án és nem 3-án kapitulált (89. o.). Az 1849. február 18-án lezajlott kompolti rajtaütésben az 1. (Császár-) huszárezred 5, a 8. (Coburg-), illetve a 14. (Lehel-) huszárezredek 3-3 szakasza, míg a cs. kir. 5. (Auersperg-) vérésezrednek csak az ezredesi osztálya (két század) vett részt, és a valós cs. kir. veszteség nem 85, hanem 41 fő volt (111. o. 52. lábjegyzet). Tiszafüred védelmére 1849. március elején nem egy kis osztag, hanem a II. hadtest egy dandárerejű különítménye (Patay-dandár) maradt hátra, míg a cs. kir. Karger-dandár az 1849.

március 5-ei szolnoki ütközetben ugyan súlyos veszteségeket szenvedett, de nem semmisült meg (134. o.). A cibakházi offenzívára 1849. március 16–19-e, és nem 14–16-a között került sor (135. o.). A „7th Division” helyett inkább a „7th Corps” a helyes (138. o.). Görgei Artúr 1849. február 10-én és nem 9-én vonult be csapataival Kassára (174. o.). A „Kmety-hadosztály” hivatalos elnevezése 15. hadosztály (204. o. 15. lábjegyzet). A szolnoki ütközetben a 9. honvédszázalaj nemhogy egy komplett lovashadosztályt, hanem még egy lovasosztályt sem támadott meg; az ütközetnek pedig semmi köze nem volt a jó egy hónap múlva megindított tavaszi hadjárathoz (ugyanakkor Fiala János százados név szerint feljegyzésre került a szolnoki ferences rendház almanachjában, mint aki honvédeivel ellentételezés nélkül két főzőkondért is elsajátított onnan az ütközet után. 211. o. 53. lábjegyzet). Mészáros Lázár Csányi Lászlóhoz és nem Csányi Sándorhoz intézte a leveleit (224. o. 127. lábjegyzet). A leírottakkal ellentétben 1859-ben az észak-itáliai várnégyszög korántsem omlott össze, és a cs. kir. főserég a solferinói vereség után éppen itt tudta megvetni a lábát, ami megteremtette azt a pathhelyzetet, ami végül a villafrancai fegyverszünethez vezetett. Ugyanitt az „új erőket” helyett „új erődöket” a helyes kifejezés (262. o.). A német hegemonia ellen létrehozandó „Budapest–Berlin–Varsó–Róma” tengely helyesen alighanem „Budapest–Prága–Varsó–Róma” tengely (339. o.). Végezetül a Magyarországra menekült közel 50 000 lengyel közül nem 3000, hanem valószínűleg közel 30 000 távozott nyugatra (364. o.)

A fentieket leszámítva a recenzens csak ajánlhatja ezt a munkát mindenkinek, aki meg akar ismerkedni egy modern „hídember” pályafutásával és a 19–20. századi magyar–lengyel kapcsolatok eddig nem nagyon ismert érdekes részleteivel.

Kemény Krisztián

MARCO ZELASCHI

**LE NAVI DA BATTAGLIA AUSTRO-UNGARICHE NELLA
PRIMA GUERRA MONDIALE, 1914–1918**

(Aviani & Aviani editori, Udine, 2021. 383 o. ISBN 978 887 772 329 1)

Az osztrák–magyar csatahajók átfogó történetéről nem túl sok könyvet találhat az érdeklődő olvasó. A jelen recenzióban ismertetett művel lényegében azonos címmel (Osztrák–magyar csatahajók az első világháborúban) korábban két munka látott napvilágot, Ryan Noppen, illetve Zvonimir Freivogel tollából.²¹ Az első egy gazda-

²¹ *Noppen, Ryan: Austro-Hungarian Battleships, 1914–1918. Oxford, 2012. Freivogel, Zvonimir: Austro-Hungarian Battleships in World War One. Zagreb, 2018.*

gon illusztrált 48 oldalas füzet, a második is lényegében egy fotóalbum, ráadásul elég rossz nyomdai minőségben. Noppen angol nyelvű könyve olaszul is megjelent, míg Freivogel műve az angol mellett horvát változatban létezik. Megemlíthető még a recenzens két könyve az 1904 utáni csatahajókról magyarul, illetve angol nyelven,²² ezek azonban csak a két utolsó megépült csatahajóosztályt (RADETZKY, TEGETHHOFF) tartalmazzák. A dolgok természete szerint a legnagyobb érdeklődést a Monarchia egyetlen dreadnought-osztálya (TEGETTHOFF-osztály) váltja ki, ennek megfelelően az utóbbi évtizedekben e hajókról három nagyobb terjedelmű monográfia is született: kettő németül, Christoph Ramoser illetve Friedrich Prasky tollából, míg a legújabb Andrew South munkája angol nyelven.²³

Kötetével Marco Zelaschi, akinek ez az első könyve, az olasz piacon lévő űrt szerte volna betölteni, ugyanis korábban nem volt olaszul elérhető átfogó monográfia az adriai hadszíntéren fő rivális és háborús fő ellenfél csatahajóiról. Talán az sem véletlen, hogy egy trieszti szerző vállalkozott erre a munkára, aki nem más, mint a helyi Associazione Marinara Aldebaran titkára. Ez az 1951-ben alapított nonprofit egyesület az adriai, különösen a trieszti hajózási hagyományokat ápolja, ugyanakkor hajómodellező klub és kiállítóhely is. Trieszt 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia legjelentősebb kikötője, egyben a haditengerészet legfontosabb ipari bázisa volt, az itt lévő Stabilimento Tecnico Triestino hajógyárban épült a legtöbb csatahajó, amely a könyvben szerepel.

A kötet egy rövid bevezető rész után kronologikus sorrendben mutatja be az osztrák–magyar csatahajóosztályokat és a csatahajókat, az 1878-ban vízre bocsátott TEGETHHOFF kazamatahajótól kezdve a TEGETHHOFF-osztály utolsó dreadnoughtjáig, a SZENT ISTVÁN-ig. A fő rendező elv értelmében csak azokról a hajókról esik szó, amelyeknek volt valamilyen szerepük az első világháborúban, ezért az 1887-ben vízre bocsátott KRONPRINZ ERZHERZOG RUDOLF toronypáncélos (valójában inkább barbettapáncélos) ugyanabban az évben vízre bocsátott valamivel kisebb féltestvéréről, a KRONPRINZESSIN ERZHERZOGIN STEPHANIE-ről csak egy jegyzet tesz említést.

A legkorábbi két, fent említett hajót követően a hajóosztályokat (MONARCH, HABSURG, ERZHERZOG, RADETZKY és TEGETHHOFF) bemutató fejezetek három fő részre tagolódnak. Az első rész az osztály leírása mellett annak részletes műszaki adatait tartalmazza. Ezen belül a fegyverzet kiemelt figyelmet kap, ennek leírása teszi ki e részek felét-kétharmadát. A második rész az osztály egységeinek történetét mutatja be egyenként, az építésük megkezdésétől az első világháború

²² *Krámlí Mihály*: *Az Osztrák–Magyar Monarchia csatahajói, 1904–1914*. Budapest, 2018. *Uő*: *Austro-Hungarian Battleships and Battleship Designs*. Szeged, 2021.

²³ *Ramoser, Cristoph*: *K. u. k. Schlachtschiffe in der Adria, Österreich-Ungarns Tegetthoff-Klasse*. Wien, 1998.; *Prasky, Friedrich*: *Die Tegetthoff-Klasse*. Wien, 2000.; *South, Andy*: *The Tegetthoff Class: Austria-Hungary's Dreadnoughts (1909–1925)*. H. n., é. n. [2020.]

kitöréséig. A harmadik, záró rész az osztály első világháborús szereplését és az egységek háború utáni sorsát tekinti át. Utóbbiakon belül a szerző természetszerűleg a legnagyobb teret a három, olaszok által elsüllyesztett csatahajónak szenteli. Legbővebben a SZENT ISTVÁN csatahajó 1918. június 10-ei megtorpedózásáról és elsüllyesztéséről ír, ami érthető, mivel a háború során ez volt az olasz haditengerészet legjelentősebb haditette. A csatahajót hajnali fél négy körül torpedózta meg a Luigi Rizzo vezette MAS 15 olasz torpedóvető motorcsónak. Zaleschi itt hosszan idézi Rizzo jelentését az eseményről. A második legnagyobb terjedelmet a szerző a WIEN elsüllyesztésének szenteli. A partvédő páncélost szintén Rizzo torpedózta meg 1917. december 10-én, a MAS 9-cel éjszaka behatolva a Trieszt melletti Muggia-öbölbe. Az 1918. november 1-jén a polai hadikikötőben mágneses aknával elsüllyesztett VIRIBUS UNITIS már szerényebb terjedelemben szerepel a könyvben. A fentiekén kívül a csatahajók valamennyi említésre méltó bevetése megtalálható a megfelelő fejezetekben, a Lovčen-ütegek lövésétől Ancona 1915. május 24-ei bombázásán át a cortellazzói olasz ütegek 1917. novemberi és decemberi ágyúzásáig.

A könyv elsősorban nem primer forrásokra, hanem a megjelent szakirodalomra és korabeli hivatalos kézikönyvekre épít, azonban a szerző felhasználta az Aldebaran birtokában lévő eredeti, trieszti hajógyári anyagokat is. Így például megismerhetjük a Stabilimento Tecnico Triestinóban épült hajók és az itt készült hajógépek gyári számait. Amit recenzensként kissé hiányolok a munkában, hogy a hajóosztályok fejezeteinek bevezető részében a szerző nem tér ki a tervezésre és a végleges koncepció kialakítására, pedig egy ilyen kötetben ez legalább egy-két bekezdés erejéig igen hasznos lett volna. Az alapvetően korrekt és helytálló szövegbe óhatatlanul becsúszott egy-két apróbb hiba, elírás – például Alfred von Koudelka 1906-ban nem ellentengernagy, hanem korvettkapitány volt –, ezek azonban semmit nem vonnak le a munka értékéből.

Ez az a műfaj, amely képek nélkül vajmi keveset ér. Ebben a tekintetben az A4-es méretű, kemény kötésű, tekintélyes súlyú, műnyomó papírra nyomtatott, igényes kivitelű kötet igazán remekel: több mint 430 fényképet és ábrát tartalmaz. A fotók többsége fekete-fehér, de van néhány színes, mint ahogy színesek az igen jól sikerült, informatív térképek is. A fényképek nagy része az Aldebaran archívumából származik, mások olasz magángyűjtők gyűjteményeiből, de van néhány felvétel a magyar Fortepanról is. A nagyszámú illusztráció ellenére ez a könyv nem egyszerű album, a szöveges és a képi tartalom egyensúlyban van benne.

Végezetül, kiknek ajánlható ez a könyv? Jó szívvel tudom ajánlani mindenkinek, akit érdekel az első világháború tengeri hadviselése, az osztrák–magyar haditengerészet, vagy a csatahajók története. A mai modern technika mellett már az olasz nyelvtudás hiánya sem akadály, a gazdag képanyag pedig rengeteg plusz

információt nyújt. Úgy vélem, a mai világban az ezért az igényes kiállítású, bőségesen illusztrált kötetért kért 34 euró bátran jutányos árnak nevezhető.

Krámlí Mihály

TURBUCZ DÁVID

HORTHY MIKLÓS, A HADITENGERÉSZTISZT

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2022. 239 o. ISBN 978 963 475 659 0)

Turbucz Dávid legfrissebb kötetében nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy Horthy Miklós haditengerészeti pályafutását bemutassa. A szerző művével részint már számára ismert vizeken vitorlázik, hiszen Horthy tengerész éveinek egy-egy időszakát – az akadémiai esztendőket, valamint a világműködő utat – nemrégiben már tanulmányok formájában feldolgozta.²⁴ Emellett pedig már több mint egy évtizede foglalkozik Horthy Miklós életének és megítélése történetének kutatásával.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Horthy Miklós életének meghatározó szakasza volt az a 36 év, amelyet a cs. és kir. haditengerészet kötelékében eltöltött. Ezért is öröndetes, hogy Turbucz Dávid vállalkozott arra, hogy ezt a több mint három évtizedet tudományos alaposággal feldolgozza.

A témáról 1993-ban jelentetett meg kötetet Csonkaréti Károly,²⁵ azonban munkája nem lép túl az ismeretterjesztés keretein. A Horthy Miklósról írott életrajzok természetesen tárgyalják a cs. és kir. haditengerészetben töltött idejét is, de nem kiemelő módon, ráadásul ezek az írások óhatatlanul magukon viselik azon korszak szemléletét, amelyben megszülettek, legyen szó az 1945 előtt, illetve után megjelent művekről. Az emigrációban közzétett emlékirataiban természetesen maga az egykori kormányzó is beszámol tengerésztiszti pályafutásáról.

Jelen kötet szerzője szerencsére nem elégedett meg a már ismert publikációk szintézisével, hanem jelentős alapkutatásokat is végzett, melyek közül főleg az osztrák archívumokban található adatok feldolgozását érdemes kiemelni.

A könyv felosztása Horthy pályafutásának főbb állomásai szerint történt, kezdve természetesen a cs. és kir. Haditengerészeti Akadémián folytatott tanulmányaival. A kormányzó saját bevallása szerint sem volt jó tanuló, rendre

²⁴ *Turbucz Dávid*: „Mi tagadás, nem tartoztam a szorgalmas tanulók közé”. Horthy Miklós a fiumei Haditengerészeti Akadémián. *Történelmi Szemle*, 61. (2019) 1. sz. 61–74. o.; *Űő*: Horthy Miklós a világ körül. Világ körűli út a Saida fedélzetén, 1892–1894. *Történelmi Szemle*, 62. (2020) 1. sz. 19–30. o.

²⁵ *Csonkaréti Károly*: Horthy a tengerész. Budapest, 1993.

az évfolyam-rangsor utolsó harmadában zárta a tanéveket, az utolsó év végén pótvizsgáznia is kellett. Ez a kötet legrövidebb fejezete, szerencsére a szerző nemcsak Horthy személyére koncentrált, hanem az akadémia mindennapjait, illetve az oktatást is bemutatja.

A következő rész az utazások időszakát ismerteti. A cs. és kir. haditengerészetben általános szokás volt, hogy a frissen végzett kadétoakat hosszabb tengeri utazásokra vitték egy-egy hadihajó fedélzetére beosztva. Ez egyrészt a tisztisarjadedék gyakorlati oktatását szolgálta, hiszen a hosszú utakon megszerezték a szükséges „fedélzeti rutint”, illetve tapasztalatokat gyűjthettek más, gyakorta egzotikus tájakról is. Nem mellesleg ezen utaknak némi geopolitikai szerepe is volt, az osztrák–magyar hadihajók „megmutathatták a lobogót” az Adriától távoli vizeken. Horthy kezdetben csak rövidebb, földközi-tengeri utakon vett részt, majd 1888-ban megpróbálkozott a tisztis vizsgával, amit csak ismétléssel sikerült abszolválnia. 1892-ben a SAIDA fedélzetén kétéves világműködő útra indult, amely kétségkívül életre szóló élményt jelentett számára, így emlékirataiban is viszonylag nagy teret szentelt neki.

Horthy pályájának következő 8 évét különféle szolgálati helyeken töltötte el. Az ezt a periódust bemutató fejezet nagy érdeme, hogy a levéltári dokumentumok alapján rendezte azoknak az eseményeknek az időrendjét, melyeket a kormányzó emlékirataiban – több évtizedes távlatból – kissé összekuszált. Ehhez az időszakhoz köthető első parancsnoki beosztása, az ARTEMISIA iskolahajón, illetve házassága Purgly Magdával. 1907-ben első tisztnek osztották be a LACROMÁ-ra, egy kiöregedett torpedócirkálóra, mely ekkor már tengernagyi yachtként szolgált. Horthy ekkor került a cs. és kir. haditengerészet parancsnoka, Rudolf von Montecuccoli tengernagy környezetébe, amely a szerző szerint komoly lökést adott az addigi, átlagosnak mondható pályafutásának. A tengernagynak ugyanis, hogy Magyarország támogatását megszerezze a flotta fejlesztéséhez, szándékában állt magyar honos tengerésztisztek fontosabb pozíciókba helyezése. E törekvését példázza a rendelkezés, amellyel Horthyt nevezte ki a TAURUS nevű, Konstantinápolyban szolgáló állomáshajó parancsnokává. Ezt az időszakot tárgyalja a kötet következő fejezete. Meg kell említeni az előző részt lezáró táblázatot, amely Horthy azon évfolyamtársainak nevét tartalmazza, akik 1900 után is a haditengerészet kötelékében szolgáltak. Az egyes személyek nevei mellett záróvizsga-pontszámok, illetve előmenetelük dátumai láthatók. Igen figyelemreméltó az összevetés annak tekintetében, hogy az iskolai eredmény mennyiben befolyásolta a későbbi előléptetéseket.

Horthy valamivel több mint egyéves konstantinápolyi állomásozása igen mozgalmas időszakra esett. Ekkor csúcsonodott ki az ún. ifjútörök mozgalom, illetve ekkor történt meg Bosznia-Hercegovina annektálása a Monarchia részéről. Ennek megfelelően az osztrák–magyar vezetés részéről nagy figyelem irányult az Osz-

mán Birodalom fővárosára, ahonnan a diplomaták mellett Horthy Miklós is rendszeresen küldte jelentéseit az aktuális helyzetről. A beosztás kettős haszonnal járt Horthy számára: nevét egyrészt megismerték az udvarnál, másrészt a Monarchia képviselőjeként diplomáciai tapasztalatokra is szert tehetett.

A mű következő részét a szerző annak az időszaknak szentelte, amelyet Horthy az uralkodó szárnysegédjeként töltött el. A mintegy öt esztendő – amelyeket később maga Horthy a legszebb, leggondtalanabb éveiként jellemzett – számos új tapasztalattal szolgált a későbbi kormányzó számára. Az uralkodóval való napi kapcsolat, az állam vezetésében való közreműködés, a protokolláris feladatok ellátása során Horthy értékes ismeretekre tett szert, amelyeket – saját bevallása szerint – jól tudott hasznosítani a későbbi időszakokban.

Nem sokkal az I. világháború előtt járt le Horthy szárnysegédi szolgálata, így a konfliktus kitörése újra tengerészeti beosztásban találta őt. Az öreg HABSBURG csatahajó parancsnoki posztja után megkapta a vadonatúj NOVARA cirkálót, amit nagy örömmel fogadott. A gyors, modern hadihajó jobban megfelelt Horthy támadó, kockázatvállaló beállítottságának, bár ennek bizonyítására viszonylag kevés alkalma nyílt, a rábízott feladatokat azonban sikerrel végrehajtotta. A NOVARA parancsnokaként töltött időszakának – egyszersmind Horthy tengerésztszti pályafutásának – csúcspontja vitathatalanul az 1917 májusában vívott otrantói csata volt. Az Otrantónál húzódó – nem túl hatékony – tengeri zár megtörése, illetve az azt követő összecsapás egyszersmind a Monarchia haditengerészetének legnagyobb sikereként értékelhető. Az események bemutatásakor a szerző nagyban támaszkodik Paul G. Halpern monográfiájára,²⁶ amely a csata legalaposabb összefoglalása.

Természetesen a harc végkimenetelét lehet ugyanúgy Horthy sikereként, mint a vele szemben álló Acton ellentengernagy kudarcaként értelmezni, de a csatát az osztrák–magyar fél nyerte meg. Hatása leginkább erkölcsi értelemben volt kimagasló, és megadta a következő lökést Horthy pályafutásának. Otrantónál szerzett sebesüléseiből Horthy csak 1917 novemberére épült fel, ekkor állt újra szolgálatba.

1918 februárjában Cattaróban matrózlázadás tört ki. Ennek letörése után leváltották Maximilian Njegovan tengernagyot, a haditengerészet parancsnokát. Horthy Miklóst (aki egyébként nem vett részt a lázadók megfékezésében) az uralkodó flottaparancsnokká nevezte ki. Ezt az időszakot tárgyalja a kötet utolsó előtti fejezete. Fontos megjegyezni, hogy a tisztséggel járó jogkörök lényegesen szűkebbek voltak annál, amit korábban Njegovan és Anton Haus gyakoroltak. Njegovan leváltásával ugyanis átalakították a haditengerészet vezetési struktúráját, a haditengerészet parancsnoki posztját nem töltötték be, a hadügyminisztérium haditengerészeti

²⁶ Halpern, Paul G.: Otrantói ütközet. Győr, 2007.

osztályának főnöke Franz Holub lett, Horthy pedig – mint említettük – a flottaparancsnok. E három tisztséget korábban egy személyben töltötte be Haus és Njegovan is.

A hadvezetés Horthy személyében egy fiatal, vállalkozó szellemű tisztet kívánt a flotta élére helyezni, aki nem mellesleg már sikeres akciókkal bizonyított. Ki-nevezésével felülírták az érvényes előléptetési szabályzatot, mivel Horthy számos rangban idősebb bajtársát „átugrotta”, ráadásul az ő pályafutásából is kimaradt több olyan beosztás, ami egyébként egy flottaparancsnoki poszt betöltését meg kellett volna, hogy előzze.

Horthy nagyszabású tervet dolgozott ki az otrantói tengerzár ellen, amely során csapdába akarta csalni az annak megvédésre induló olasz hadihajókat. 1918. június 10-én hajnalban azonban a kifutó osztrák–magyar flottakötélékre két olasz torpedóvető motorcsónak tüzet nyitott. Két torpedó eltalálta a SZENT ISTVÁN csatahajót, amely három óra múlva elsüllyedt, meghiúsítva ezzel az akciót.

A háború végéig az osztrák–magyar haditengerészet már nem kísérelt meg semmilyen nagyobb volumenű hadmozdulatot. A legénység morálja egyre romlott, októberre a tengerészek többsége megtagadta az engedelmességet, és nemzetiségi alapon szervezkedni kezdett. Horthyt időközben személyes tragédia is érte, Magdolna lánya október elején skarlátban elhunyt.

A hadsereg – és a haditengerészet – felbomlása október végére már megállíthatatlan volt. IV. Károly október 31-én altengernaggyá nevezte ki Horthyt, aki nek ezen a napon át kellett adnia a flottát a délszláv Nemzeti Tanács képviselőinek. Horthy Miklós 36 éves haditengerészeti karrierje ezzel az aktussal véget ért, és 1919. január 1-jével a Károlyi-kormány nyugdíjazta.

A könyv utolsó fejezetében Turbucz Dávid összegzi Horthy tengerésztiszti pályafutását, párhuzamba állítva több magyar honos, Horthyval megközelítőleg egykorú tiszt (László Elemér, Lucich Károly, Konek Emil) karrierjével. Értékelése szerint Horthy Miklós egy gyenge tanulmányi eredményű kadétból fejlesztette magát átlagosnak mondható főtisztté, majd személyes kapcsolatainak, személyiségének, valamint bizonyos, rajta kívül álló okoknak köszönhetően lett uralkodói szárnységéd, végül hajó- és flottaparancsnok. A háborús években a hadiszerencse is mellé szegődött, azonban a haditengerészet vezetőjeként már nem tudott sikereket elkönyvelni.

A szerző a most megjelent kötetet egy majdani, Horthy Miklós életének szentelt monográfia részeként írta meg. E szándék lehet az oka az összegzésben felmerülő kérdésnek, miszerint: mennyire készíthette fel Horthy Miklóst tengerésztiszti pályája a majdani államfői tisztségre? A felvetésnek a tervezett nagymonográfiában mindenképp helye van, jelen kötet célkitűzésein azonban érzésünk szerint kissé túlmutat.

A könyv nagy erénye, hogy olvasmányos stílusa miatt a szélesebb olvasóközön-
ség körében is népszerű lehet.

Horthy Miklós pályájának megítélése a mai napig vitákat generál, amelyek saj-
nos nem nélkülözik a szélsőségeket sem. Így bizonyos, hogy a szerző értékelésével
is sokan vitába fognak szállni mindkét „tábor” részéről. Azt azonban senki sem
tagadhatja el, hogy Turbucz Dávid alapos és széles körű kutatás után egy szakmai-
lag hiteles, forrásokkal megfelelően alátámasztott könyvet alkotott, amely remél-
hetőleg hozzá fog járulni Horthy Miklós pályafutásának objektívebb értékeléshez.

Bálint Ferenc

TURBUCZ DÁVID

HORTHY MIKLÓS, A HADITENGERÉSZTISZT

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2022. 239 o. ISBN 978 963 475 659 0)

A magyar történelem kétségkívül leghíresebb haditengerésztisztje, sőt tengerésze
Horthy Miklós, akinek haditengerészeti pályafutása – függetlenül 1918 utáni tevé-
kenységétől – önmagában is megérdemel egy monográfiát. E karrier, mely a csá-
szári és királyi haditengerészet flottaparancsnokságáig ívelt, némiképp úgy járt,
mint a Földről látható legfényesebb csillag halvány kísérője, a Szíriusz B, mely
elvész a Szíriusz A fényözönében. Valahogy így vonzza magára a szakma és a kö-
zönség figyelmének oroszlánrészét kormányzóságának időszaka, míg az osztrák-
magyar haditengerészetben eltöltött harminchat esztendeje elsikkad, pedig ez is
egy rendkívül érdekes és tanulságos történet.

Az elmúlt száz esztendőben nem túl sok munka látott napvilágot Horthy hadi-
tengerészeti pályafutásáról, és ezek legnagyobb része semmiféle levéltári kuta-
táson nem alapul. Az eddigi egyetlen monográfia e tárgyban Csonkaréti Károly
tollából jelent meg 1993-ban *Horthy, a tengerész* címmel, ez azonban – sajnálatos
módon – még „népszerűsítő” munkának sem a legjobb. Ugyanekkor születtek ko-
moly levéltári kutatásokon alapuló művek olyan eseményekről, amelyekben Hor-
thy főszereplő volt, ezek fókuszában azonban maga az esemény, nem pedig Horthy
személye áll. A legismertebb példa erre a neves amerikai haditengerészet-törté-
nész, Paul G. Halpern monográfiája, amely magyarul az *Otrantói ütközet* címen
jelent meg 2007-ben.

2022 októberében a tudásunk Horthy Miklósról, a haditengerésze-ről egy csa-
pásra nagyságrendekkel megnövekedett. Megjelent ugyanis jelen recenzió tár-
gya, az elkötelezett Horthy-kutató, Turbucz Dávid monográfiája *Horthy Miklós*,

a *haditengerésztiszt* címen, a Jaffa Kiadó gondozásában. E munka – az eddig a tárgykörben megjelentekkel ellentétben – alapos, főként bécsi levéltári kutatásokon alapul, így végre valós képet kaphatunk a kormányzó 1918. október végéig tartó haditengerészeti karrierjéről.

A kötet *Bevezetőjének* első részében a szerző rövid historiográfiai áttekintést ad az eddig megjelent művekről, a másodikban röviden a haditengerészet jogállását és szervezetét ismerteti.

Az első fejezet a *Tanulmányok* címet viseli. Miklós a második fiú volt a családban, aki a fiumei Haditengerészeti Akadémián, a Monarchia egyetlen haditengerésztiszt-képző intézményében kezdte meg a tanulmányait. A bátyja, Béla az Akadémia növendéke volt, amikor 1880-ban egy baleset következtében életét vesztette. Miklósnak, akit úgy tűnik, erősen vonzott a tenger – édesanyja határozó segítségével – sikerült a tragédia után meggyőzni atyját, hogy ő is a Haditengerészeti Akadémiára mehessen. 1882-ben felvételt nyert az intézménybe, ahol a következő négy évet – elsősorban a matematika alapú elméleti tárgyakból – végigbukdácsolta. A záróvizsgán is megbukott, végül a sikeres pótvizsgát követően évfolyamából utolsó előttiként végezte el az Akadémiát. A tanulmányi eredmények kapcsán érdemes megemlíteni, mint azt számos történelmi példa bizonyítja, a hadszíntéren később nyújtott teljesítmény sokszor nem korrelált az iskolapadban mutatottal. Horthy kapcsán emellett fontos kiemelni a tenger iránti vonzalmat és a haditengerészeti karrier iránti igen erős elköteleződését. Horthy ugyanis egyike volt annak a maroknyi magyarnak, akik nem hagyták ott idő előtt a haditengerészetet, mint más társaik, hanem mindvégig kitartottak választott hivatásuk mellett.

A második fejezet címe *Utazások*. Az Akadémia elvégzése után Horthy 1888-ban próbálta meg először letenni a tiszti vizsgáját, ezen azonban megbukott, így csak másodsorra, 1889-ben sikerült azt abszolválnia. Az általa annyira vágyott nagy utazásra – ami talán a legfőbb motivációt jelentette számára, amikor ezt a pályát választotta – 1892 és 1894 között került sor a SAIDA vitorlás-csavargózós korvett fedélzetén. Az út során jártak Indiában, Ausztráliában, a Salamon-szigeteken és Szingapúrban. Ez az utazás, melyről egy karjára tetovált sárkánnyal tért vissza, élete egyik legmeghatározóbb élménye volt.

A következő fejezet a *Különféle szolgálati helyeken* címet kapta. Ez Horthy karrierjének 1894 és 1908 közti időszakát tekinti át. 1896 tavaszán sikeresen elvégezte a torpedótiszti tanfolyamot, ezt követően számos tengeri, illetve szárazföldi beosztásban szolgált, miközben 1901-ben megházasodott. Későbbi előmenetele szempontjából a legfontosabbnak az az időszak bizonyult, amit 1907–1908-ban a LACROMA haditengerészeti jacht első tisztjeként töltött. Ekkor alakított ki jó kapcsolatot Rudolf von Montecuccoli tengernaggyal, a haditen-

gerészet parancsnokával (1904–1913), aki egészen 1918-ig több alkalommal támogatta őt és egyengette karrierjét.

A negyedik fejezet a *Konstantinápoly* címet viseli. Montecuccoli 1908 nyarán kinevezte Horthyt a konstantinápolyi állomáshajó, a TAURUS parancsnokává, ami – mint később kiderült – igen fontosnak bizonyult az előmenetele szempontjából. Ez nem egyszerű hajóparancsnokság volt, hanem félig diplomáciai szolgálat, mégpedig egy forrongó időszakban, az annexiós válság és az ifjútörök hatalomátvétel közepette. A Horthy által írt jelentések a Monarchia legfelsőbb vezetéséhez, így az uralkodóhoz és a trónörököshöz is eljutottak, ismertté téve a nevét a legfelsőbb körökben. 1909 nyarán az uralkodó katonai irodája a haditengerészethez fordult, hogy tegyen javaslatot a megüresedő szárnysegédi pozícióra. A három felterjesztett jelölt közt volt Horthy Miklós korvettkapitány is, végül szeptemberben az uralkodó őt választotta. A választásban valószínűleg Montecuccoli támogatása is szerepet játszott.

Az ötödik fejezet, a *Ferenc József szárnysegédje* értelemszerűen Horthy bécsi, szárnysegédi szolgálatáról szól. Ez a könyv leghosszabb, egyben egyik legjobban kidolgozott fejezete. Részletesen megismerkedhetünk a szárnysegédek feladataival és mindennapi életével. Horthy 1913-ban az uralkodó kegyéből – mivel nem felelt meg az előírásoknak – megkapta a kamarási címet. Szárnysegédi beosztása 1914. május 1-jén szűnt meg. Emlékirataiban erről a szolgálatról mint élete legboldogabb, leggondtalanabb időszakáról emlékezik meg.

A hatodik fejezet címe *A NOVARA gyorscirkáló parancsnoka*. Az első világháború kezdetén az aktív haditengerészeti szolgálatba visszatérő Horthy a HABS-
BURG csatahajó parancsnoka volt. A kikötőben álló, elavult hajó parancsnokának lenni nem túl hálás feladat. Horthyra azonban hamarosan rámosolygott a szerencse, ugyanis 1914. november 30-án megkapta a vadonatúj, még a próbáit végző NOVARA cirkáló, az osztrák–magyar haditengerészet megnevezése szerint gyorscirkáló parancsnokságát. Sajnos azt e könyvből sem tudjuk meg, hogy mi vagy ki segítette őt ehhez a kiugrási lehetőséghez. A NOVARA, bár jóval kisebb volt, mint a HABS-
BURG, korszerűségéből és feladatköréből adódóan az adriai háborúban a lehetőségek hajója, potenciális kitüntetés-mágnes volt. A HELGOLAND-osztály három hajójának parancsnokai közül végül Horthy lett az, aki a legjobban meg tudta ragadni ezt a lehetőséget, és a legtöbb eredményt érte el. A cirkálóparancsnoki beosztás volt – mint kiderült – a legtesthezálóbb Horthy számára. Abban a két és fél évben, amíg a NOVARA parancsnokaként szolgált, rátermettség és szerencse kéz a kézben járt karrierjében. A szerencse szerepét nem szabad lebecsülni. Az 1917. május 15-ei otrantói ütközet során, mellyel Horthy megalapozta a nimbuszát, két olyan momentum is volt, amikor hajszálon múltott a katasztrofális vereség. Ha Alfredo Acton ellentengernagynak, az olasz–brit kötelék parancsnokának

jobbak az idegei, és nem fordul vissza túl korán, mikor meglátta a közeledő osztrák–magyar felmentő kötelék füstjét a horizonton, ma egészen biztos, hogy nem beszélnénk Horthy-korszakról.

Az otrantói ütközetben súlyosan megsebesült Horthy csak 1917 novemberében állt újra szolgálatba. A Monarchia egyik legújabb csatahajójának, a PRINZ EUGEN dreadnoughtnak lett a parancsnoka. Valószínűleg ebben a beosztásban érte volna a háború vége, ha nem jön közbe az 1918. februári cattarói matrózlázadás. Ha nincs a lázadás, Horthy nagy valószínűség szerint azok között a sorhajókapitányok között lett volna, akiket az uralkodó 1918. november 1-jén ellentengernaggyá léptetett elő. Manapság a neve annyira lenne ismert hazánkban, mint a hasonló pályát befutott Lucich Károlyé vagy László Eleméré. Azonban a cattarói lázadás komoly lökést adott karrierjének. A szerző itt is cáfolja azt a kommunisták által kitalált legendát, miszerint Horthy verte le véres kézzel a lázadást, de a könyvben ennek nem sok teret szentel. Sokkal fontosabb a valóság, az uralkodó ugyanis Károly István főherceget, egykori tengernagyot bízta meg a flotta – mai divatos szóval – átvilágítására. Károly István javaslatai között szerepelt, hogy a flotta parancsnokságát egy fiatal, energikus tengernagyra bízzák. Ő maga Horthy Miklóst javasolta, és ezt a haditengerészet volt parancsnoka, Montecuccoli is támogatta. Az uralkodó elfogadta a javaslatot, és a haditengerészet parancsnokát, Maximilian Njegovan tengernagyot – aki már amúgy is egyre inkább apátiába süllyedt – menesztették. Miután Horthy kinevezésével az összes tengernagyot és több sorhajókapitányt átugrott, a haditengerészet vezetését is át kellett alakítani. Ennek részletes ismertetése szétfeszítené egy recenzió kereteit, így csak a lényegre szorítkozunk. Horthyt, ellentengernaggyá előléptetve, csak flottaparancsnokká nevezte ki az uralkodó, a haditengerészet parancsnoka poszt üresen maradt, azaz Ferenc József formálisan átvette azt. Horthy mellé, saját értelmezésében fölé, az uralkodó képviselőjére Franz von Keil altengernagyot nevezték ki. Az átalakítás egyik fő célja a morgoló tengernagyi kar valamelyes megnyugtatása volt.

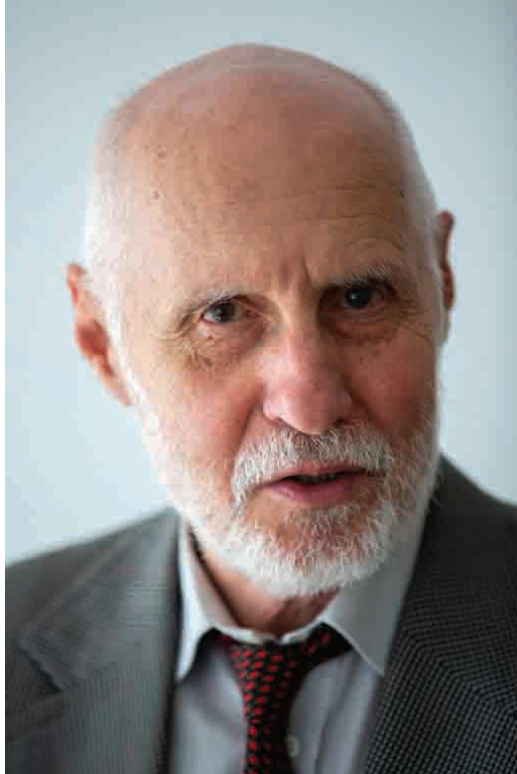
Horthy kinevezéséről és rövid, nyolc hónapos flottaparancsnoki tevékenységéről szól az utolsó, *A flottaparancsnok* című fejezet. Turbucz alaposan elemzi azokat a változtatásokat, személycseréket, melyeket amiatt eszközöltek, mert egy olyan ember került a flotta élére, akit az összes tengernagy megelőzött a ranglistán. Az uralkodó számos tengernagyot nyugdíjazott, a parancsnoki pozíciók számát csökkentették, és bizonyos pozíciókban a tengernagyokat sorhajókapitányokra cserélték. Szó esik ezek mellett a fegyelem helyreállítását célzó intézkedésekről. A SZENT ISTVÁN csatahajó elvesztéséhez vezető Korfu-hadműveletről csak röviden ír a szerző, ennél jóval hosszabban a flottaparancsnokság utolsó napjairól és a flotta átadásáról a délszláv Nemzeti Tanácsnak, amit az uralkodó rendelt el.

A kötetet összegzés, irodalomjegyzék, több mint ötszáz végjegyzetből álló alapos jegyzetapparátus és névmutató zárja. A könyv a Jaffa Kiadó megszokott, „papagáj” borítóját kapta, de ez szerencsére az átlagosnál ízlésesebbre sikerült.

Az alapos levéltári kutatások nyomán megírt kötetrel kapcsolatban a recenzensnek mindössze egy apró hiányérzete támadt: Horthy első világháborús tevékenysége megérdemelt volna egy nagyobb terjedelmű, részletesebb tárgyalást. Ez azonban nem von le semmit a mű értékéből, és a jövőben egy új kiadás keretében könnyen megvalósítható lesz.

Véleményem szerint a könyv a szűkebb szakmán túl minden laikus érdeklődőnek ajánlható, akit érdekel Horthy Miklós személye vagy az egykorvult osztrák-magyar haditengerészet története.

Krámlí Mihály

*Miskolczi Ambrus portréja, 2019
(A család szívéből)*

NEKROLÓG

MISKOLCZY AMBRUS (1947–2023)

2023. október 5-én elhunyt Miskolczi Ambrus Széchenyi-díjas történész, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar–Román Történész Vegyesbizottság elnöke, az ELTE Román Filológiai Tanszékének volt vezetője, az ELTE professor emeritusa, a Történettudományi Intézet egykori munkatársa.

Miskolczi Ambrus páratlan életművet vallhatott magáénak. A román–magyar közös múlt, az egyetemes és magyar vallás- és eszmetörténet területén egyaránt maradandót alkotott. Munkásságát nem a megfelelési kényszer, üres frázisok hangoztatása, hanem a múlt hiteles feltárása jellemezte. Nem teremtett új mítoszokat, de a meglévőket sem erősítette. Az 1986-ban megjelent háromkötetes *Erdély története* kiadójától, az MTA-tól a reformkor és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc erdélyi történéseinek megírására kapott felkérést. Mintegy 38 év távlatából is azt kell mondanunk, hogy Miskolczi Ambrus kiválóan oldotta meg a feladatát. Minden fellelhető szakirodalmat áttanulmányozott, és átfogó kutatásokat végzett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Hadtörténelmi Levéltárban és az erdélyi közgyűjteményekben.

A terjedelmes szintézisben Miskolczi Ambrus a szabadságharc erdélyi eseményeit mindössze 80 oldalban foglalta össze,¹ ugyanakkor a fejezet következtetéseit górcső alá véve egyértelműen megállapíthatjuk, hogy maradandót alkotott a hadtörténelmi kutatások számára is. A Bem-kérdés és -mítosz, a román–magyar kapcsolatok alakulása, az érchegységi felkelés bemutatása – már-már lélektani elemzése – a mítoszok szerepének és helyének értékelése, mind-mind olyan előremutató elemei a munkának, amelyek eredményeit a jelen kutatói sem hagyhatják figyelmen kívül. Az ország rész 1848–49-es történetének feldolgozása még sok tennivalót fog adni a történészek számára, azonban Miskolczi Ambrus szintézise olyan szilárd alapot jelent, amelyre mindig lehet és kell támaszkodni.

Pályatársa, Szász Zoltán így foglalta össze Miskolczi Ambrus életművét és tudománytörténelmi jelentőségét:

„Imponáló munkásságát lehetetlen röviden áttekinteni; a forrásfeltárástól és -kiadástól, a tanítástól, a sorozatszerkesztéstől az eszme- és vallástörténet különböző mélységéig, szintézisekig, sőt a veretes publicisztikáig terjed. Erőssége az esszé. Szívesen írt a *Holmiba* is, a *Magyar Szemlébe* is – mindig vitakérdésekről. Érdeklődésének középpontjában Erdély, még inkább a magyar–román történelmi közösség problémái álltak. Távol

¹ *Miskolczi Ambrus: Erdély a forradalomban és szabadságharcban (1848–1849)* In: Erdély története három kötetben. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1988. III. k. 1346–1425. o.

állt tőle a »történelmi sérelmek« újraírásánál leragadó, már csak ízlése által is tiltott frázisos hazafiság éppúgy, mint az ütközések okainak, körülményeknek analizését hátrítani akaró kiegyenlítő naivitás. Sosem engedett a harmóniaterrornak. Ilyen megközelítésben írta meg a reformkori Erdély útját, a különösen tragikus 1848–49-es esztendőt az 1986-ban megjelent háromkötetes Erdély-szintézisben, mely aztán bekerült a nemzetközi politikai publicisztikába is.

Rendkívül sok levéltári anyagot tárt fel, használt. Bécsi levéltárosok megcsodálták őt, hogy három nap alatt megtalált egy olyan 1848-as forrást, amelyet Andics Erzsébet éveken át hiába keresett. Ilyen munka állt például a magyar demokratikus kultúra, a felvilágosodástól a magyar liberalizmus kialakulásához vezető út vizsgálatáról írott, Széchenyi Ferencet, Kazinczy Ferencet is új megvilágításba helyező könyve mögött (*Milyen nemzetet az emberiségnek?*, 2012). De áll ez Bartók Béla és a *Cantata profana* keletkezéstörténetéről (történetéhez) írt tanulmányosára is („*Tiszta forrás*” felé..., 2011).²

A Magyar–Román Történész Vegyesbizottságban Miskolczy Ambrus elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a fennálló koncepcionális különbségek ellenére az álláspontok közeledtek egymáshoz. E téren élete egyik főművének tekinthető *A román középkor időszerű kérdései* címet viselő, 2021-ben megjelent munkája. Ebben a szerző – dacára a rendkívül szegényes forrásanyagnak – a román középkort beilleszti az európai fejlődés vonalába.

A közelmúltban elhunyt történész ugyanis mély kötődéssel viszonyult Erdély történetéhez. Édesapja, Miskolczy Dezső orvos, a magyar agy kutatás úttörője volt, és 1940-től a kolozsvári egyetem orvosi karán, majd az ebből kinőtt marosvásárhelyi orvosegyetemen tevékenykedett, elnyerve később a Román Tudományos Akadémia tagságát is. A székelység fővárosa, Marosvásárhely kiváló táptalaj volt a közös múlt tanulmányozásához (a város olyan jeles magyar történészeket nevelt ki, mint például a polihisztor Bözödi György, Szabó Miklós, Tonk Sándor vagy Pál-Antal Sándor). Feltehetőleg ennek köszönhető, hogy Miskolczy Ambrus minden kényes kérdéshez higgadtan tudott hozzászólni. Egyik interjújában például így nyilatkozott Erdély kérdésében:

„Ne a veszteségeken keseregjünk, hanem azon törjük a fejünket, mit nyertünk és nyerhetünk, immár közösen. Lehet és kell is ügyeskedni, figyelni a nagy geopolitikai összefüggésekre. Kánya Kálmánnak igaza volt, amikor 1944-ben azt mondta, hogy Erdély azé lesz, aki öt perccel hamarabb kiugrik a háborúból. A szovjet hadsereg közelebb volt Bukaresthez, mint Budapesthez. Német »barátaink« pedig jobban bíztak Antonescu-ban, mint Horthyban.

A kételkedők figyelmébe Bartók Bélát ajánlom, akit hallgatva az lehet a benyomásunk, mintha mindent újra lehetne kezdeni. Most nagyon nem ártana, mert egyre jobban átérezzük, amit Illyés Gyula az 1960-as évek végén Heinétől idézett a naplójában: »A világ kettészakadt, s a repedés az én szívemen ment át.«”

² <https://orszagut.com/tudomany/miskolczy-ambrus-1947-2023-szasz-zoltan-5137> (A letöltés időpontja: 2024. február 7.)

Családi háttéréről ekképp vallott ugyanebben az interjúban:

„Valóban, orvosgyerek vagyok, mint Dosztojevszkij, bár az ő apját agyonverték morcos muzsikjai. Apai nagyapám földműves volt, apám a magyar agy kutatás egyik alapító egyénisége. Jelentős mértékben neki köszönhető az erdélyi tudományegyetem magyar orvosi karának átmentése. A Román Akadémia tagjává választotta, amikor a pesti felfüggesztette tagságát, hiszen a »klerikális reakciót« képviselte. A marosvásárhelyi egyetemet róla akarták elnevezni, de sikerült elszerecséltlenkedni. A Securitate állított neki méltó emléket a besúgójelentésekkel. Anyai nagyapám erdélyi viszonylatban gazdag földesúr volt, és kellőképpen leleményes, mert tudta, kit kell Bukarestben megvesztegetni ahhoz, hogy a birtokból megmentsen, amennyit lehet. (Bölcsen írja Mikó Imre, az 1920–40 közötti erdélyi magyarság életének krónikása, hogy a kisebbségi jogok igazi garanciája a korrupció volt.) Nagybátyám, aki maga is gazdálkodott, nevetve mesélte, hogy a részesmunkában megművelt »grófi szérű« a szakszerűség miatt többet hozott a parasztoknak is, mint aztán az egyéni, majd a kollektív gazdaság. Igazságtalannak tartotta, hogy ő jólétben élt, míg sokan nyomorban. Ilyen világban nehéz nem történésznek lenni. A történelem az életünk. Akik viszont ennek a végét hirdetik, mint a nációk, világhatalmasztrófiákat okoznak.”³

Miskolczy Ambrus széleskörű, átfogó történelmi és irodalmi háttérismeretekkel rendelkezett, s ennek köszönhetően minden kényes kérdéshez humánus módon, a legnagyobb tárgyilagossággal volt képes hozzászólni. Itt elég csak a román Vasgárdáról⁴, az 1848–49. évi magyarországi antiszemitizmusról⁵ vagy Adolf Hitler könyvtáráról⁶ szóló munkáira utalnunk. Emellett görcső alá vette reformkori fejlődésünk legnagyobb vitás kérdését, a folytonosság vagy megszakítottság problematikáját.

E téren kutatási eredményeit az alábbiakban foglalta össze:

„A bölcsélet, a történelemfilozófia magyarázati lehetőségei mára némileg kimerültek. Vissza az egyénekhez! Úgy tűnik, az egyéni életpályák vizsgálata jobban érzékelteti, hogy mit jelentettek a nagy történelmi folyamatok, vagy legalábbis ezeket jobban megvilágítja. Egyének története is érzékelteti az eszmék életét. Hiszen a történelem emberek története. Az egyének döntenie és választania kellett, hogy milyen úton jár. Kérdés, Kossuth egyéni történelme mit tud mondani a folyamatosság–megszakítottság vitában. Más szóval, azt kell vizsgálnunk, hogyan lett Kossuth szabadelvű. Mert

³ Miskolczy Ambrus Széchenyi-díjas történész a román–magyar együttélésről. Riporter: Gurzó K. Enikő. *Magyar Nemzet*, 2022. november 13. (<https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2022/11/miskolczy-ambrus-szechenyi-dijas-tortenesz-a-roman-magyar-egyutteleserol>. (A letöltés időpontja: 2024. február 2.)

⁴ *Miskolczy Ambrus: A Vasgárda (1927–1937). Antiszemitizmus, mitológia, vallás.* Budapest, 2015.

⁵ Például: *Miskolczy Ambrus: A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben.* (Múlt és Jövő könyvek.) Budapest, 1999. és *Uő: Zsidóüldözés Pozsonyban 1848. április 23–24-én.* In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. *Erdődy Gábor – Hermann Róbert.* Budapest, 2002. 227–248. o.

⁶ *Miskolczy Ambrus: „A Führer olvas”. Tallózás Hitler könyvtárában.* Budapest, 2000.

ő maga nem tartozott a felvilágosodás hagyományait nagy könyvtárakkal melengető családi körhöz, bár abból az ún. rendi és polgári világból lépett elő, amelyet már át- és átszöttek a felvilágosodás eszméi. Az 1830-as évek felé közeledve – mint Szabad György hangsúlyozza – »válaszúthoz érkezett«, itt pedig »új és meghatározó ismeretek és élmények a reformok útjára tereltek«. Egyszóval: döntenie kellett, hogy a fennálló rendszer szolgálatában helyezkedik el, vagy új rend kialakítása mellett lép színre, és annak szenteli életét. Ő maga később így látta az alternatívát: nem »felemelkedni a porból«, hanem csúszni »a csúszóknak utálatos, de nagy seregével«, vagy pedig harcolni »az emberiség avulhatatlan jussai«-ért. Más szóval: némi anyagi előnyökért a kormányzat szolgálatába állni, vagy vállalni mellőztetést, üldöztetést – a siker reményében, és nem is rossz társaságban. Az alternatíva reális, ha arra gondolunk, hogy a kormányzat módszeresen le tudott kenyerezni az ellenzékiességbe belefáradt vagy anyagi nehézségekkel szembekerülő, nyugodtabb életre vágyó alakokat. Az ellenzékiesség pedig a történelem tanúsága szerint a vérpadhoz is vezethetett vagy örök száműzetésbe. A választás persze csak bizonyos helyzetekben ilyen drámai, vagy válik azzá.⁷

Ez az a bölcselelő és filozofáló Miskolczy Ambrus, aki a magyar történettudomány számára mindig hiányozni fog. Halálával pótolhatatlan űrt hagyott maga után.

Süli Attila

⁷ *Miskolczy Ambrus: Egy történészvita anatómiája. 1790–1830/1848: folytonosság vagy megszakítottság? (avagy „Mit üzent Kossuth Lajos?”) Aetas, 20. (2005) 1–2. sz. 160–212. o. Az idézett rész: 211. o.*

TARTALOM

	TANULMÁNY	
BARABÁS GÁBOR	„Ad exterminium pravitatis heretice”. Keresztes hadjárat(ok) az 1230-as évek Magyar Királyságában?	259
	KÖZLEMÉNYEK	
KRANZIERITZ KÁROLY	Az osztrák–magyar lovasság lövészetesége a Nagy Háború első évében	303
AMBRUS LÁSZLÓ	New York-i magyarok Uncle Sam szolgálatában az első világháború idején. Protopográfiai jellemzők	331
RÉTI BALÁZS	Fiume a második világháborúban, 1940–1945	359
BENE KRISZTIÁN	A 13. (14.) idegenlégiós könnyűdandár magyar önkéntesei a második világháborúban	387
	ADATTÁR	
BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN	1848–49-es honvéd életutak Habsburg Miksa császár mexikói osztrák önkéntes seregéből. 2. rész. Életrajzok	423
	VITA	
VÉGH FERENC	Zrínyi Miklós, a főstrázsamester. Adalékok a Habsburg Monarchia kora újkori katonai hierarchiájához	461
	SZEMLE	
OTTOKAR, AUS DER GAAL	Stájer rímes krónika (Részletek) (<i>Veszprémy László</i>)	483
PETR ČORNEJ	Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka (<i>Varga Imre Solt</i>)	487
NAGY-L. ISTVÁN – RÉFI ATTILA	Tiszti portrék a Wurmser-huszárezred történetéből (1775–1797) (<i>ifj. Tőrös István</i>)	492
NAGY-L. ISTVÁN – RÉFI ATTILA	A Pálffy-huszárok vöröskői tiszti portréi • Portréty dostojníkov husárskeho pluku Rudolfa Pálffyho z Cerveného Kamena (<i>ifj. Tőrös István</i>) . . .	494
SÁGVÁRI GYÖRGY	„Mindeniknek cifrán csillog ruházatja”. Írások a 18–19. századi magyar öltözködésről, egyenruhákról (<i>Bálint Ferenc</i>)	496

SERES ATTILA (SZERK.)	A híd, ami összeköt. Ünnepi tanulmányok Kovács István 75. születésnapjára. 1848–1849 és a magyar–lengyel kapcsolatok története a XIX–XX. században (<i>Kemény Krisztián</i>)	499
MARCO ZELASCHI	Le navi da battaglia austro-ungariche nella Prima Guerra Mondiale 1914–1918 (<i>Krámlí Mihály</i>)	504
TURBUCZ DÁVID	Horthy Miklós, a haditengerésztiszt (<i>Bálint Ferenc</i>)	507
TURBUCZ DÁVID	Horthy Miklós, a haditengerésztiszt (<i>Krámlí Mihály</i>)	511
	NEKROLÓG	
SÜLI ATTILA	Miskolczy Ambrus (1947–2023)	517

TABLE OF CONTENTS

	RESEARCH ARTICLE	
GÁBOR BARABÁS	“Ad exterminium pravitatis heretice”. Crusades in the Hungarian Kingdom During the 1230s?	259
	PUBLICATIONS	
KÁROLY KRANZIERITZ	Horse Losses of the Austro-Hungarian Cavalry in the First Year of the Great War	303
LÁSZLÓ AMBRUS	Hungarian New Yorkers Serving Uncle Sam During the First World War. Prosopographical Characteristics	331
BALÁZS RÉTI	Fiume During the Second World War, 1940–1945 . . .	359
KRISZTIÁN BENE	Hungarian Volunteers of the 13 th (14 th) Demi-Brigade of Foreign Legion in the Second World War	387
	DATA COLLECTION	
ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY	The Life Stories of 1848–1849 Honvéds in the Austrian Volunteer Corps of Maximilian Habsburg, Emperor of Mexico. Part 2. Individual Careers	423
	DEBATE	
FERENC VÉGH	Miklós Zrínyi, Sergeant General. Some Contributions to the Early Modern Military Hierarchy of the Habsburg Monarchy	461

	REVIEW	
OTTOKAR, AUS DER GAAL	Die steierische Reimchronik (Excerpts) <i>(László Veszprémy)</i>	483
PETR ČORNEJ	Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka <i>(Imre Solt Varga)</i>	487
ISTVÁN NAGY-L. – ATTILA RÉFI	Portraits of Officers of the Wurmser Cavalry Regiment (1775–1797) <i>(István Tőrös, Jr.)</i>	492
ISTVÁN NAGY-L. – ATTILA RÉFI	Portraits of Officers of the Pálffy Cavalry Regiment Held at the Museum of Vöröskő • Portréty dôstojníkov husárskeho pluku Rudolfa Pálffyho z Cerveného Kamena <i>(István Tőrös, Jr.)</i>	494
GYÖRGY SÁGVÁRI	“They All Have Flashy Glittering Garments”. Writings on 18 th –19 th Century Hungarian Dress and Uniforms <i>(Ferenc Bálint)</i>	496
ATTILA SERES (ED.)	The Bridge That Connects. Festschrift for the 75 th Birthday of István Kovács. 1848–1849 and the History of Hungarian–Polish Relations in the 19 th and 20 th Centuries <i>(Krisztián Kemény)</i>	499
MARCO ZELASCHI	Le navi da battaglia austro-ungariche nella Prima Guerra Mondiale 1914–1918 <i>(Mihály Krámlí)</i>	504
DÁVID TURBUCZ	Miklós Horthy, the Naval Officer <i>(Ferenc Bálint)</i> . . .	507
DÁVID TURBUCZ	Miklós Horthy, the Naval Officer <i>(Mihály Krámlí)</i> . .	511
	IN MEMORIAM	
ATTILA SÜLI	Ambrus Miskolczy (1947–2023).	517

INHALT

	STUDIE	
GÁBOR BARABÁS	„Ad exterminium pravitatis heretice”. Kreuzzug (Kreuzzüge) im Königreich Ungarn der 1230er-Jahre?	259
	MITTEILUNGEN	
KÁROLY KRANZIERITZ	Die Pferdeverluste der österreichisch-ungarischen Kavallerie im ersten Jahr des Großen Krieges.	303

LÁSZLÓ AMBRUS	Ungarn in New York im Dienst von Uncle Sam zur Zeit des Ersten Weltkriegs. Prosopographische Merkmale	331
BALÁZS RÉTI	Fiume im Zweiten Weltkrieg, 1940–1945.	359
KRISZTIÁN BENE	Die ungarischen Freiwilligen der 13. (14.) Leichten Brigade der Fremdenlegion im Zweiten Weltkrieg . . .	387
DATENBANK		
ISTVÁN ZOLTÁN BOBA	Lebenswege von Honvéd-Soldaten von 1848–1849 aus der österreichischen Freiwilligenarmee von Maximilian I. in Mexiko. Teil 2. Lebensläufe	423
DISKUSSION		
FERENC VÉGH	Generalfeldwachtmeister Miklós Zrínyi. Ergänzungen zur militärischen Hierarchie der Habsburgermonarchie der frühen Neuzeit	461
RUNDSCHAU		
OTTOKAR, AUS DER GAAL	Die steirische Reimchronik (Auszüge) (<i>László Veszprémy</i>)	483
PETR ČORNEJ	Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka (<i>Imre Solt Varga</i>)	487
ISTVÁN NAGY-L. – ATTILA RÉFI	Offiziersporträts aus der Geschichte des Husaren-Regiments „Graf Wurmser“ (1775–1797) (<i>István Törös jun.</i>)	492
ISTVÁN NAGY-L. – ATTILA RÉFI	Offiziersporträts der Pálffy-Husaren von Vöröskő • Portréty dôstojníkov husárskeho pluku Rudolfa Pálffyho z Cerveného Kamena (<i>István Törös jun.</i>)	494
GYÖRGY SÁGVÁRI	„Die Gewänder aller funkeln farbenprächtig“. Schriften über die ungarischen Trachten und Uniformen des 18–19. Jahrhunderts (<i>Ferenc Bálint</i>)	496
ATTILA SERES (HRSG.)	Die Brücke, die verbindet. Festschrift zum 75. Geburtstag von István Kovács. 1848–1849 und die Geschichte der ungarisch-polnischen Beziehungen im 19–20. Jahrhundert (<i>Krisztián Kemény</i>)	499
MARCO ZELASCHI	Le navi da battaglia austro-ungariche nella Prima Guerra Mondiale 1914–1918 (<i>Mihály Krámlí</i>)	504

DÁVID TURBUCZ	Miklós Horthy, Offizier der Kriegsmarine (<i>Ferenc Bálint</i>)	507
DÁVID TURBUCZ	Miklós Horthy, Offizier der Kriegsmarine (<i>Mihály Krámlí</i>)	511
	NEKROLOG	
ATTILA SÜLI	Ambrus Miskolczy (1947–2023).	517

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDE	
GÁBOR BARABÁS	« Ad exterminium pravitatis heretice ». Croisade(s) dans le Royaume hongrois des années 1230?	259
	PUBLICATIONS	
KÁROLY KRANZIERITZ	Perte en chevaux de la cavalerie austro-hongroise au cours de la première année de la Grande Guerre . . .	303
LÁSZLÓ AMBRUS	Des Hongrois de New York au service de l’Oncle Sam pendant la Première Guerre mondiale. Caractéristiques prosopographiques	331
BALÁZS RÉTI	Fiume dans la Seconde Guerre mondiale, 1940–1945. .	359
KRISZTIÁN BENE	Les volontaires hongrois de la 13 ^e (14 ^e) brigade légère de la légion étrangère dans la Seconde Guerre mondiale	387
	BASE DE DONNÉES	
ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY	Des soldats hongrois de 1848–1849 dans le corps autrichien de volontaires de l’empereur Maximilien de Habsbourg au Mexique. 2 ^e partie. Biographies . . .	423
	DÉBAT	
FERENC VÉGH	Miklós Zrínyi, le major-général. Contributions à la hiérarchie militaire de la monarchie des Habsbourg à l’époque moderne antérieure	461
	REVUE	
OTTOKAR, AUS DER GAAL	Chronique styrienne en rimes (Extraits) (<i>László Veszprémy</i>)	483
PETR ČORNEJ	Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka (<i>Imre Zsolt Varga</i>)	487

ISTVÁN NAGY-L. – ATTILA RÉFI	Portraits d'officiers dans l'histoire du régiment de hussards Wurmser (1775–1797) (<i>István Tőrös fils</i>) . . . 492
ISTVÁN NAGY-L. – ATTILA RÉFI	Portraits d'officiers de hussards de Pálffy de Vöröskő • Portréty dôstojníkov husárskeho pluku Rudolfa Pálffyho z Cerveného Kamena (<i>István Tőrös fils</i>) . . . 494
GYÖRGY SÁGVÁRI	« Tous portent des habits criards et brillants ». Écrits sur les vêtements et uniformes hongrois des 18 ^e et 19 ^e siècles (<i>Ferenc Bálint</i>) 496
ATTILA SERES (ED.)	Le pont qui nous relie. Études en hommage au 75 ^e anniversaire d'István Kovács. 1848–1849 et l'histoire des relations hungaro-polonaises aux 19 ^e et 20 ^e siècles (<i>Krisztián Kemény</i>) 499
MARCO ZELASCHI	Le navi da battaglia austro-ungariche nella Prima Guerra Mondiale 1914–1918 (<i>Mihály Krámlí</i>) 504
DÁVID TURBUCZ	Miklós Horthy, l'officier de la marine nationale (<i>Ferenc Bálint</i>) 507
DÁVID TURBUCZ	Miklós Horthy, l'officier de la marine nationale (<i>Mihály Krámlí</i>) 511
	NÉCROLOGIE
ATTILA SÜLI	Ambrus Miskolczy (1947–2023). 517

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЕ
ГАБОР БАРАБАШ	«Ad exterminium pravitatis heretice». Крестовые поход(ы) в Венгерском Королевстве в 1230-их годах? 259
	ПУБЛИКАЦИИ
КАРОЙ КРАНЦИЕРИТЗ	Потери конницы австро-венгерской кавалерии в первый год Великой войны 303
ЛАСЛО АМБРУШ	Венгры из Нью-Йорка на службе у дяди Сэма во время Первой мировой войны. Просопографические характеристики 331
БАЛАЖ РЕТИ КРИСТИАН БЕНЕ	Фиуме во Второй мировой войне, 1940–1945 гг. . . . 359 Венгерские добровольцы 13-ого (14-ого) легкого подразделения Иностранного легиона во Второй мировой войне 387

ИШТВАН ЗОЛТАН БОБАИ	БАЗА ДАННЫХ Жизненный путь 1848–49-их годов в мексиканской австрийской добровольческой армии императора Максимилиана Габсбурга. Часть 2. Биографии 423
ФЕРЕНЦ ВЕГ	ДИСКУССИЯ Миклош Зриньи, главный мастер обер-интендант. Дополнения к современной военной иерархии времен Габсбургской монархии 461
ОТТОКАР АУС ДЕР ГААЛ ПЕТР ЧОРНЕЙ	ОБЗОР Штирийская рифмованная хроника (Части) <i>(Ласло Веспреми)</i> 483 Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka <i>(Имре Шолт Варга)</i> 487
ИШТВАН НАДЪ-Л. АТТИЛА РЕФИ	Офицерские портреты из истории Вурмзерского гусарского полка (1775–1797) <i>(Иштван Тёрёш младш.)</i> 492
ИШТВАН НАДЪ-Л. – АТТИЛА РЕФИ	Офицерские портреты гусарского полка Палффи в Вёрёшкё • Portréty dôstojníkov husárskeho pluku Rudolfa Pálffyho z Cerveného Kamena <i>(Иштван Тёрёш младш.)</i> 494
ДЬЁРДЪ ШАГВАРИ	«На всех пышно блестит одежда». Описания венгерской одежды и обмундирования XVIII и XIX веков <i>(Ференц Балинт)</i> 496
АТТИЛА ШЕРЕШ (ИЗД.)	Мост, который соединяет. Праздничные этюды к 75-летию со дня рождения Иштвана Ковача. 1848–1849-ие годы и история венгерско- польских отношений в XIX и XX-их веках <i>(Кристиан Кемень)</i> 499
МАРКО ЗЕЛАЦИ	Le navi da battaglia austro-ungariche nella Prima Guerra Mondiale 1914–1918 <i>(Михай Крамли)</i> 504
ДАВИД ТУРБУЦЗ	Миклош Хорти, военноморской офицер <i>(Ференц Балинт)</i> 507
ДАВИД ТУРБУЦЗ	Миклош Хорти, военноморской офицер <i>(Михай Крамли)</i> 511
АТТИЛА ШЮЛИ	НЕКРОЛОГ Амбруш Мишкольци (1947–2023) 517

Műszaki szerkesztés: Gróf István
Tördelés: Péntes Bettina, Petrezselyem Kitti

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Igazgatóság
Felelős vezető: Pásztor Zoltán igazgató

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti

Editorial: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Comité éditorial

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll,
János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:

hadortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Version électronique:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Tarif d'abonnement

4800 HUF (annual), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.

Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти

Редактор: Грета Шомоджи, Жофия Медьешы

Редакционная коллегия

Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона,
Атила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван
Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт
Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош
Хорват, Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник,
Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Балаж
Лазар, Ференц Ленкефи, Роланд Маруж,
Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц
Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай,
Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл,
Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко,
Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной

Истории Министерства Обороны

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Редакция и Издательство

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Адрес E-Mail:

hadortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Электронный вариант:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Абонементная плата по подписке

На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О

Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес: H-1900 Budapest,

e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„A felsorolt tényezők együttesen eredményezték azt, hogy a lovak esetében elmaradtak és figyelmen kívül kerültek azok a békében megszokott szabályok és eljárások, amelyek a ló harcértékének lehető legteljesebb megtartására vonatkoztak. A harcok első hónapja megmutatta, hogy az alapvető regenerációs tevékenységet, a pihentetést sem lehetett megoldani a szükséges rendszerességgel. A katonaaállomány parancsra ezt elviseelte, de a lóállomány már nem. »Méltányolni tudtuk, hogy a gyalogságot – nagy teljesítményei után – előnyben részesítik, és fáradtságára tekintettel vannak. De ha embereink fizikai erejét és érzelmeit a minimumra is csökkentjük, legalább a lovakra kellett volna gondolni« – emlékezett meg a felsőbb parancsnokság intézkedéséről a cs. és kir. 13. huszárezred történetét megíró Dernity György.»

(Kranzieritz Károly)

„Az amerikai hadseregben az első világháború idején szolgálatot teljesített magyar katonák társadalomtörténeti vizsgálata során a New York államban élt katonákkal kapcsolatos eredményeket igyekeztem összefoglalni ebben a közleményben. A 888 főt számláló, többszörös szűrésen átesett lista sokféle adatot tartalmaz, ám ezek egyenlőtlenül oszlanak meg. Bizonyos katonák pályája nagy részletességgel megismerhető, másokérol szinte csak a szolgálat ténye és a magyar származás ismert.»

(Ambrus László)

„Fiumét hagyományosan nagy figyelem övezi a magyar történettudományban, az adriai kikötőváros múltja a mai napig élénken foglalkoztatja a történészeket és a közvéleményt. [...] Munkámban igyekszem bemutatni Fiume múltjának második világháborúhoz kötődő magyar vonatkozásait, illetve az 1940 és 1945 közötti eseményeket felvázolva újabb ismereteket kívánok nyújtani az adriai város gazdag és fordulatos történetéhez.»

(Réti Balázs)

„Különböző okokból számos magyar származású személy döntött úgy a második világháború során, hogy önként csatlakozik a Szabad Francia Erőkhöz és aktívan kiveszi a részét annak tevékenységéből. Tekintettel arra, hogy ennek a különleges csoportnak több mint fele ugyanannak az alakulatnak, a 13. idegenlégiós könnyűdandárnak a kötelékében teljesített szolgálatot, a rájuk vonatkozó adatok többsége különböző forrásokból összegyűjthető, ugyanakkor ezek tudományos igényű feltárására eddig nem került sor. Ennek a hiányosságnak a pótlása igen időszerű volt.»

(Bene Krisztián)

